LUCIAN BOIA s-a născut la 1 februarie 1944 în Bucureşti. Carieră universitară începînd din 1967 la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti; profesor titular în 1990. Secretar general (1980-1983) şi vicepreşedinte (1983-1990) al Comisiei Internaţionale de Istorie a Istoriografiei. Director fondator (1993-) al Centrului de Istorie a Imaginarului. Bibliografie selectivă: *Eugen Brote (1850-1912),* Litera, Bucureşti, 1974; *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks (1848-1914),* Editura Academiei, Bucureşti, 1977; *Das Jahrhundert der Marsianer* (în colaborare cu Helga Abret), Heyne, Miinchen, 1984; *L'Exploration imaginaire de l'espace,* La Decouverte, Paris, 1987; *La Fin du monde: Une histoire sansfin,* La Decouverte, Paris, 1989 (ediţie japoneză, 1992; *Sfirşitul lumii: O istorie fără sfîrşit,* Humanitas, Bucureşti, 1999); *La Mythologie scientifique du communisme,* Paradigme, Caen-Orleans, 1993; ediţia a Ii-a, Les Belles Lettres, Paris, 2000 *(Mitologia ştiinţifică a comunismului,* Humanitas, Bucureşti, 1999); *Entre l'Ange et la Bete: Le mythe de l'Homme different de YAntiquite ă nosjours,* Pion, Paris, 1995 (ediţie spaniolă, 1997); *Istorie şi mit în conştiinţa românească,* Humanitas, Bucureşti, 1997; *focul cu trecutul: Istoria între adevăr şi ficţiune,* Humanitas, Bucureşti, 1998; *Pour une histoire de l'imaginaire,* Les Belles Lettres, Paris, 1998; *Pour vivre deux cents ans: Essai sur le mythe de la longevite,* In Press, Paris, 1998 *(Mitul longevităţii. Cum să trăim 200 de ani,* Humanitas, Bucureşti, 1999); *Două secole de mitologie naţională,* Humanitas, Bucureşti, 1999. Volume apărute sub direcţia sa: *Great Historians from Antiquity to 1800. An International Dictionary* şi *Great Historians ofthe Modern Age. An International Dictionary,* Greenwood Press, New York-Westport-Londra, 1989 şi 1991; *Miturile comunismului românesc,* Nemira, Bucureşti, 1998.

^

LUCIAN BOIA

Istorie si mit
in
conştiinţa românească

Ediţia a Ii-a

HUMANITAS
BUCUREŞTI
30
&S?
Coperta colecţiei
DONE STAN

-^
IIILIOTECA JUC *i* EANA"
„OCTAVIAN GOGA"
CLUJ
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
BOIA, LUCIAN
Istorie şi mit în conştiinţa românească/
Lucian Boia — Ed. a 2-a; Bucureşti, Humanitas, 2000.
384 p.; 18 cm. (Top H)
Bibliogr.
Index.
ISBN 973-50-0055-5
94(498)
© HUMANITAS, 1997
IRÂ
ISBN 973-50-0055-5
818821S

După trei ani

Introducere la ediţia a U-a

POVESTEA UNEI CĂRŢI

Doar această nouă introducere deosebeşte a doua ediţie de cea dintîi. Ar fi fost multe de adăugat, şi poate de modificat sau de nuanţat. M-am gîndit însă că textul trebuie să rămînă aşa cum a fost, aşa cum am înţeles să-l alcătuiesc cu trei ani în urmă. Cu atît mai mult cu cît cartea a devenit aproape clasică; simt că în bună măsură nu-mi mai aparţine. Contez aşadar pe introducere pentru a spune ce mai am de spus, cu privire la carte, la istoria ei şi la controversele istorico-culturale pe care le-a suscitat.

Eram convins, scriind-o, că mă expun la nenumărate atacuri. Le simţisem gustul puţin mai înainte, cînd publicasem, împreună cu studenţii mei, la Editura Universităţii din Bucureşti (într-un tiraj limitat), volumul *Mituri istorice româneşti.* Emisiunea militară Pro Patria (dispărută între timp) mi-a făcut atunci cinstea unui adevărat foileton, transmis la o oră de vîrf pe programul naţional de televiziune: militari şi civili s-au întrecut în a spune despre mine (în absenţa mea) lucruri nu dintre cele mai agreabile. Loveam, se pare, în bazele ideologiei naţionale şi ale identităţii româneşti (prin relativizarea unei istorii care, evident, nu putea fi decît una singură, şi anume aceea pe care o „ştiau" acuzatorii mei). Nu ar mai fi fost decît un pas — şi nu prea mare — pînă la trădarea de patrie. Militarii se constituiau în instanţă istoriografică: ce putea fi mai grăitor atît pentru starea confuză a democraţiei româneşti cît şi pentru dispreţul profesionalismului? Unele gazete m-au tratat în termeni similari. Studenţii au avut şi ei parte de necazuri cu cîţiva profesori (nu chiar spre lauda celor din urmă).

Am constatat atunci ce înseamnă să te trezeşti singur într-o asemenea situaţie (o singurătate pe care, recunosc, eu însumi o cultivasem). Adversarii sînt, de regulă, mai prompţi decît susţinătorii. Fapt este că nimeni nu mi-a sărit atunci în ajutor. Mărturisesc că nici eu nu mă aşteptasem la un ase-

menea tapaj. Urmărisem ţeluri pur profesionale, şi nicidecum o publicitate ieftină sau scandalizarea opiniei publice. M-am autosurprins în flagrant delict de naivitate: ar fi trebuit să ştiu (asta era în fond teza pe care o susţineam!) că istoria nu are cum să se izoleze de societate, de ideologii şi de politică. Cu atît mai bine: mi s-a oferit ocazia să verific, prin proprie experienţă, gradul înalt de sensibilitate socială la istorie.

Viaţa rezervă surprize. Una dintre cele mai neaşteptate — pentru mine — s-a dovedit excepţionala primire de care s-a bucurat cartea, îndată după apariţia ei în mai 1997. A devenit subiect predilect de discuţie în mediile intelectuale. Au elogiat-o nume de primă mărime ale culturii româneşti. Se vede că răspundea unui orizont de aşteptare. Ceva nu era în regulă cu istoria învăţată generaţii de-a rîndul. Dar ce anume? îi revenea, firesc, unui istoric să identifice capcanele ideologice ale reconstituirii trecutului. Vorbind despre istorie, oamenii vorbesc despre prezent, despre ei înşişi. Cartea ţintea pînă la urmă chiar mai departe decît îmi fusese intenţia. Nu doar istoria era în discuţie, ci cultura românească în ansamblu şi conştiinţa de sine a românilor. Dintre numeroasele recenzii, care nu încetau să scoată în evidenţă noutatea şi necesitatea demersului, m-a impresionat articolul publicat de Mircea Iorgulescu în revista *Dilema* (numărul din 15-21 august 1997), sub titlul „în sfîrşit!". Criticul repeta insistent aceste vorbe: „în sfîrşit". „în sfîrşit — sublinia el — a apărut cel dintîi examen critic radical şi sistematic al culturii române de astăzi". Mai puţin entuziaşti s-au arătat istoricii (cu unele excepţii, îndeosebi printre cei tineri). Lesne de înţeles: perspectiva relativistă a istoriei, a unei istorii inevitabil privită din prezent şi în imposibilitate de a se desprinde de mediul social şi cultural care o produce, nu este de natură să-i

încînte pe profesionişti: lor le place sa creadă într-o istorie ştiinţifică şi obiectivă (justificîndu-şi astfel propriul statut profesional). Rămîne doar să se mai explice cum această istorie ştiinţifică şi obiectivă este mereu altfel. Nu eu am relativizat istoria! Aşa este ea; în ce mă priveşte, nu fac

decît s-o constat.
Curiozitatea cea mare a fost însă absenţa aproape totală a atacurilor (atît de frecvente cu puţin timp înainte). Cartea a beneficiat — nu ştiu dacă întru totul în avantajul ei — de foarte multe laude şi prea puţin de o controversă pe măsură. Voci ostile s-au auzit timid şi izolat, poate şi în contextul unei replieri strategice generale în urma alegerilor din noiembrie 1996, care au îndepărtat naţionalismul agresiv de pîrghiile puterii pe care le deţinuse pînă atunci. Va veni oare o replică — întîrziată — după alegerile din anul 2000? O asemenea politizare este însă ultimul lucru pe care îl doresc; am scris o carte onestă despre istorie, nu o carte partizană sau de conjunctură.
Succesul de critică s-a împletit cu un succes de public. Patru tiraje succesive şi 9 000 de exemplare epuizate în doi ani (cifră considerabilă pe piaţa cărţii în România) dovedesc că *Istorie şi mit...* şi-a făcut intrarea în „conştiinţa românească". Mă bucură cariera cărţii; rămîne să mă obişnuiesc (dar nu cred că voi reuşi) cu inedita calitate de „persoană publică" pe care nu mi-am dorit-o şi nu mi-o doresc. Acestor reticenţe li se datorează şi rarele mele apariţii la televiziune. Ce bine ar fi dacă s-ar putea despărţi cartea de autor!
DEMITIZARE?
Nu mie îmi revine să apreciez în ce măsură *Istorie şi mit...* a avut un rol declanşator. îmi place să cred că nu am scris degeaba şi că cel puţin unele dintre noile abordări istorico-culturale ale ultimilor doi-trei ani i se datorează direct sau indirect. Am pus poate capăt unei stări de inocenţă şi am ridicat întrebări care nu mai pot fi ocolite. Urmăresc cu interes şi adesea cu mirare cariera cuvîntului *mit,* rareori rostit înainte de 1997, care, de pe co-

perta cărţii mele, a ajuns repede la modă, cu tendinţa unei adevărate inflaţii şi a unei pronunţate lipse de scrupule în utilizarea lui. Demitizatorii sînt în plină activitate; li se opun, nu mai puţin activi şi vehemenţi, susţinătorii mitologiei naţionale, în viziunea cărora miturile exprimă esenţa noastră românească, drept care nu avem voie să ne atingem de ele. Interesantă această nouă linie de apărare. Mai

sînt, desigur, şi susţinători intransigenţi ai unei istoriografii româneşti fără prihană, unde totul e adevărat şi nimic mitificat. Spiritele mai subtile nu contestă însă existenţa unei doze de mitologie. Spun doar atît: că nu este bine să o demolăm! Atitudine care deja nu mai este ştiinţifică, ci aproape mistică.

„Vînătoarea de mituri — scrie o autoritate culturală ca Eugen Simion, preşedinte al Academiei Române — este o acţiune primejdioasă pentru că miturile fac parte din identitatea culturală a naţiunii."[1] Să înţelegem că n-avem nevoie de istorici inteligenţi („patriotismul" fiind suficient)? Pentru ca lucrurile să se încurce de-a binelea se alunecă uşor de la „mitificare" la „mistificare", şi invers. Eugen Simion îmi rezumă argumentaţia într-un spirit pe care nu mi-l recunosc: „Pe scurt, istoria românilor ar fi fost abuziv mitizată şi, prin mitizare, mistificată. E cazul de a o demistifica şi de a o judeca cu luciditate..."

Să facem totuşi distincţia între cuvinte şi concepte. Mistificarea este un procedeu grosolan (chiar dacă nu lipsit de eficienţă), care nu are nimic de a face cu substanţa subtilă a miturilor. Mistificarea înseamnă minciună, înşelătorie, dezinformare voită, iar mitul este cu totul altceva, definind sau ilustrînd o mare credinţă care îi animă pe oameni. Se poate, desigur, mistifica pe fondul unor anume mituri (profitîndu-se de ceea ce oamenilor le place să creadă, de prejudecăţile, de speranţele şi de iluziile lor), dar confuzia nu este permisă. Eu unul, în orice caz, nu-mi pierd vremea

[1] Eugen Simion, „Mit, mitizare si demitizare", în *Curentul,* 22 iulie 1999.

vînînd minciuni, încerc să desluşesc marile tendinţe mitice, inerente sufletului uman şi conştiinţei comunităţilor. Nimeni dintre cei care au scris în ultimii ani despre mituri, demitificări şi demistificări nu mi-a cerut părerea (şi nici nu era cazul să o facă). Nu sînt şi nu aspir să fiu şef de scoală. Sînt responsabil exclusiv pentru scrisul meu şi ideile mele. Aşa încît, simt nevoia să fac cel puţin două precizări.

Mai întîi, adaptarea, deformarea şi mitificarea istoriei se

înscriu într-o tipologie universală. S-a putut crede că aş fi identificat-o anume la români! Drept care unii s-au mîniat foarte (cum pot fi românii trataţi cu o asemenea lipsă de respect!), iar alţii s-au bucurat (bine că, în sfîrşit, li se arată românilor greşelile făcute şi drumul cel drept). Ar trebui şi unii şi alţii să se întristeze şi să se bucure mai puţin. Nu doar românii tratează astfel istoria, ci toată lumea. De aceea, pentru a evita orice confuzie şi a duce gîndul pînă la capăt, pînă la maxima generalizare, am publicat, un an după *Istorie şi mit...,* eseul *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune.* Cele două cărţi ar cîştiga citite împreună, poate chiar în ordinea inversă a apariţiei lor.

In al doilea rînd, nu-mi amintesc să fi folosit conceptul de demitificare. Vreau să fiu bine înţeles: nu am pornit un război împotriva miturilor. Mă ocup de multă vreme de imaginar (şi nu numai, şi nici în primul rînd, de imaginarul istoriei româneşti), şi ştiu prea bine că nu se poate trăi în afara imaginarului şi a mitologiei. De aceea, omul este om şi nu este animal sau robot. Nu am propus nici un moment anularea miturilor, ci pur şi simplu interpretarea lor istorică. Ştiu că nu se poate trăi fără mituri, dar nici eu, ca istoric, nu-mi justific existenţa fără să încerc să le înţeleg. Se va spune că un mit interpretat se fisurează, se năruie. Aşa o fi, dar atunci ce ar trebui să fac: să nu mai interpretez? încă o dată, vrem o istorie inteligentă sau (mă exprim eufemistic) neinteligentă? Şi chiar nu sîntem capabili să privim în acelaşi timp din două unghiuri, şi „poetic" şi raţional? Trebuie să sacrificăm inteligenţa numai pentru a salva poezia? Nu le putem salva pe amîndouă?

într-un articol intitulat „O jucărie la modă: demitizarea"[2], criticul Alex. Ştefănescu face un rechizitoriu cercetării raţionale a miturilor, punînd, se înţelege, tentativele demitizatoare sub semnul metodei mele („Istoricul Lucian Boia a dobîndit rapid notorietate supurând unei analize lucide, duse pînă la cinism, mituri ale istoriei")- Argumentul este că nu le putem răpi oamenilor iluziile. îl îndemn să se liniştească: nimeni nu va reuşi vreodată să le răpească oamenilor iluziile! Şi dragostea este iluzie, explică Alex. Ştefă-

nescu, de ce să nu o acceptăm ca atare? Fireşte că o acceptăm — şi încă cum! — dar crede autorul articolului că partea fiziologică şi psihologică a atracţiei dintre sexe ar trebui ignorată? Rupte paginile din manualul de anatomie? Aruncate la coş cărţile lui Freud? La fel ar sta lucrurile, după Alex. Ştefănescu, şi cu „unitatea milenară" a românilor: chiar dacă nu a existat în fapt, ea există pentru noi, şi e de ajuns. Şi atunci ce să facă istoricii: să mintă cu bună ştiinţă, numai ca să nu-i trezească pe români din visul lor frumos? Nu împărtăşesc intoleranţa demitizatorilor faţă de mituri, dar nu înţeleg nici intoleranţa antidemitizatorilor faţă de un demers ştiinţific cu totul firesc.

EMINESCU

Spiritele s-au încins, pînă la incandescenţă, în jurul lui Eminescu. într-adevăr, nici unul dintre miturile româneşti nu depăşeşte încărcătura emoţională a mitului eminescian. Poetul naţional«nu este perceput doar ca poet de valoare inegalabilă (ceea ce deja înseamnă enorm), ci ca simbol al naţiunii române, expresie concentrată, supremă, a românismului. Nu are rost să mai spun (sau totuşi are?) că nu aşa a fost văzut în timpul vieţii lui şi poate nu va mai fi văzut aşa la un moment dat. Mitul a fost creaţia momentului 1900 şi, ca orice mit, a procedat la o transfigurare, care poate sau nu să mai corespundă sensibilităţii de azi ori de mîine. In jurul lui Eminescu se desfăşoară un joc cam pueril şi cu siguranţă nedrept. Unii îi caută tot felul de cusururi, in-

[2] *România Literară,* 21-27 octombrie, 1998.

telectuale şi chiar fizice, în timp ce alţii nu acceptă să coboare nici cu o treaptă din înălţimea mitului şi vor să ne convingă că n-avem voie să ne despărţim de Eminescu.[3]

Mi-am exprimat punctul de vedere într-un interviu acordat revistei *Sud-Est* (nr. 1-2/1999) din Chişinău; poate nu este inutil să reproduc pasajul respectiv:

„în ce-1 priveşte pe Eminescu, aici sînt două aspecte. Este poetul Eminescu şi Eminescu-ideologul. Mulţi dintre cei care se revoltă de «atacurile» împotriva lui Eminescu nu sînt admiratori ai poeziei, ci ai ideologiei sale. O ideologie autohtonistă şi xenofobă. De fapt, Eminescu nu are nici o vină. El nu a fost propriu-zis un ideolog. Avea dreptul să

aibă orice idei, care trebuie raportate oricum la contextul cultural şi politic al epocii sale, nu glorificate sau condamnate din perspectiva sfîrşitului nostru de secol. Ca ideolog, Eminescu a fost „descoperit" de valul naţionalist de după 1900. Iar acum este promovat tot de naţionalişti. Este o manipulare: aşa a spus poetul naţional, înseamnă că aceasta este adevărul absolut, trebuie să ne închinăm cu toţii. Pe de altă parte, este poezia lui Eminescu, care nu are nevoie de ideologie pentru a fi admirată. Rămîne însă de văzut ce va aduce viitorul. Eu sînt un mare admirator al lui Eminescu, Eminescu-poetul, nu ideologul. Cred că îi simt poezia, îi ştiu o mulţime de versuri pe dinafară. Mă întreb însă uneori dacă nu reprezint ultima generaţie care îl mai gustă într-adevăr pe Eminescu. Gusturile evoluează. In ziua cînd tinerii nu-1 vor mai recita sub clar de lună (poate că deja nu-1 mai recită), Eminescu va rămîne un mare nume în istoria literaturii române, dar nu va mai fi printre noi. E stupid să spunem că nu are voie să fie aşa. Va fi cum va fi. In mod paradoxal, s-ar putea ca Eminescu-ideologul să reziste mai bine în timp decît Eminescu-poetul; se vor găsi mereu naţionalişti care să-1 folosească drept stindard."

[3] Pentru demitizarea poetului, vezi foarte controversatul număr „Eminescu" din *Dilema,* 27 februarie-5 martie 1998, iar pentru susţinerea mitului, ancheta din *Caiete critice,* nr. 5-8/1998 (sub titlul „Eminescu — un model depăşit?")

ANII INTERBELICI ŞI COMUNISMUL

Tentaţia de a vedea lucrurile în alb-negru nu este o înclinare specific românească. Genul acesta de polarizare aparţine imaginarului în genere. Dar cu cît o societate este mai conflictuală — cazul societăţii româneşti de astăzi — cu atît soluţiile extreme, lipsite de nuanţe, riscă să fie mai prezente. Perioada interbelică şi anii comunismului — aşadar istoria recentă, în raport cu care interesele şi opţiunile ideologice se manifestă nemijlocit — beneficiază din plin de

asemenea aprecieri contradictorii, constituindu-se în modele mitologice obsesiv invocate.

Discuţia este nesfîrşită cu privire la anii dintre cele două războaie mondiale.[4] Vîrsta de aur a României, a culturii româneşti, a democraţiei româneşti? Sau, dimpotrivă, o societate care, dincolo de faţadă, ascunde o serioasă rămînere

în urmă şi tot felul de derive în raport cu principiile democratice? Judecăţile opuse sînt drepte şi nedrepte în acelaşi timp. România de atunci a fost România de arunci. Lumea de atunci — pretutindeni — nu mai este lumea de astăzi. România interbelică — cu toate cele bune şi rele ale ei — nu mai poate fi un model util. Dar şi criticile excesiv de severe depăşesc măsura. Ele definesc opţiuni prezente, păcătuiesc tocmai prin lipsa simţului istoric. Deficitul de democraţie, naţionalismul sau antisemitismul caracterizează epoca în genere, nu în particular România, şi nu este echitabil să judecăm asemenea disfuncţionalităţi sau atitudini exclusiv în raport cu normele actuale (şi ele mai curînd ideale decît efective). România din epocă era o societate contradictorie: pe de o parte, o elită de factură europeană (deşi nu complet lipsită de prejudecăţi şi reflexe autohtone) şi un cadru instituţional şi cultural modern, pe de altă parte, o incontestabilă întîrziere istorică în straturile profunde ale ţării, în ciuda unui ritm relativ susţinut de modernizare (procent foarte ridicat al populaţiei rurale, procent încă mare de

[4] Un interesant dosar pe această temă („Vîrsta de aur dintre cele două războaie")/ în *Dilema,* 27 noiembrie-3 decembrie 1998.

analfabeţi, comportament demografic tradiţional: natalitate mare, mortalitate mare, inclusiv primul loc în Europa în privinţa mortalităţii infantile).[5] Acest „primitivism" al României profunde a justificat şi permis devierile autoritare; a fost şi baza pe care s-a construit comunismul românesc, de unde şi aberaţiile suplimentare ale acestuia (dispariţia aproape completă a unei elite prea subţiri, a tradiţiei culturale şi politice, a unui mod de viaţă, dezrădăcinarea şi manipularea unor mase dezorientate...). Din toate aceste contradicţii ale vremii, ca şi din ale noastre, ale celor care privim spre ea, nu pot rezulta decît imagini multiple şi contradictorii. La fel şi cu privire la comunism. Condamnare fără apel de pe o parte, dar şi tentative de reabilitare, dacă nu globală (democraţia fiind, măcar în vorbe, acceptată de toată lumea, iar comunismul, ca sistem, repudiat), cel puţin segmenţială, potrivit principiului că „nu totul a fost rău" (dacă am aduna însă toate segmentele „reabilitate" de unii sau de alţii — de la cultură pînă la industrie sau la politica internaţională — ar rezulta că a fost mai curînd bine decît

rău, şi atunci ne-am putea întreba de ce, totuşi, a căzut comunismul). Ar fi o iluzie să ne închipuim că majoritatea românilor s-ar fi ridicat în 1989 împotriva comunismului ca sistem (din motive de ordin filozofic, cum s-ar spune). Ei s-au ridicat împotriva consecinţelor comunismului, refuzînd să mai suporte cumplita degradare a condiţiilor de viaţă. Astăzi tot ei nu mai sînt dispuşi să accepte sărăcia de dragul democraţiei. Potrivit sondajelor de opinie, cel puţin jumătate dintre români consideră că trăiau mai bine înainte de 1989. Nostalgie alimentată nu numai de sărăcie, dar şi de inadaptarea la o societatea deschisă (dovadă că o întîlnim şi în partea răsăriteană a Germaniei, care numai săracă nu este). Un demers intelectual corect trebuie să facă disocierea între o judecată istorică şi morală asupra comu-

[5] Aceste trăsături puternic tradiţionale ale unei societăţi încă insuficient angrenată în modernitate sînt ilustrate prin numeroasele statistici grupate în capitolul „Populaţia României" din *Enciclopedia României,* voi. I, Bucureşti, 1938, pp. 134-160.

nismului şi aprecierea atitudinii oamenilor faţă de comunism. Una este să ajungem la co$_{ncluzia\ că\ a\ fost\ un\ s}i_{s}$tem , imoral şi păgubitor, şi alta este s& considerăm că toţi romanii ar fi judecat aşa. A existat o re^i$_{stenţă}$ anticomunistă: unii o minimalizează sau chiar o contestă, alţii, dimpotrivă, o valorizează peste ponderea ei ţ-$_{e}$ală. A existat, chiar fără rezistenţă deschisă, şi o neader$_{are}$ de ordin intelectual şi individual la comunism. „Rezistenţa românească" este un capitol care îşi are partea lui de adevăr, dar si de mitologie. In genere, „rezistenţele" sînt amplificate în imaginar. Aşa au procedat şi occidentalii, reconstituindu-şi „rezistenţa antifascistă". în fapt, în orice societate, cei care rezistă reprezintă o minoritate faţă de cei care cedează, se acomodează sau chiar profită. Românii care au intrat în securitate sînt cu siguranţă mai numeroşi decît românii care au rezistat în munţi.

Tentaţia mitologică se întrevede şi atunci cînd este evocată „rezistenţa prin cultură", un subiect drag intelectualului român. Ar fi nedrept să spunem că scriitorii, de pildă, n-ar fi făcut, cu toţii, decît să servească, docil, Puterea. Dar, pe de altă parte, ei şi-au publicat totuşi textele, în condiţiile cenzurii. Nu a existat în România o producţie editori-

ală clandestină. Scriitorul încerca să meargă pînă la ultima limită permisă, iar cititorul era îndemnat să citească printre rînduri, să-şi imagineze mesajul nerostit dar sugerat. A fost un joc între scriitori şi autoritate: cine păcăleşte pe cine? Fiecare a acceptat unele concesii în favoarea celuilalt. Rezultatul: un mesaj confuz. Cine a păcălit pe cine?

Un exemplu, bine cunoscut: nici o producţie literară nu s-a bucurat de faima romanului lui Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni* (1980). Era o critică — aspră, după normele epocii — a anilor '50. O critică, însă, a abuzurilor (şi nu a tuturor, şi nu a celor mai grave), nu a sistemului. Şi Ceauşescu se disociase de asemenea abuzuri pentru a-şi defini propriul „comunism de omenie" în opoziţie cu anii sumbri ai regimului Dej. Preda mergea ceva mai departe decît Ceauşescu, dar nu cu mult mai departe, strict pînă la limita dincolo de care nu se putea merge. Ar fi putut merge

mai departe şi tipări un text clandestin. Nu a făcut-o. Nici alţii n-au făcut-o. Astăzi, romanul se citeşte cu un sentiment de jenă. Românii nu au un Soljeniţîn, nu au un Havel. A existat însă şi o aderare, chiar masivă. S-a petrecut prin comunism o răsturnare socială, care i-a dezavantajat pe unii, dar şi, invers, i-a avantajat pe alţii. Unii au fost daţi afară din case şi din slujbe; alţii le-au luat locul. Elita românească de astăzi, cu puţinele excepţii ale unor supravieţuitori, este creaţia comunismului. Mulţi dintre membrii săi, chiar dacă nu o mărturisesc, sau o mărturisesc doar pe jumătate sau pe ocolite (iar, în plus, ca alibi, sau ca procedeu de legitimare, nu se sfiesc să invoce perioada interbelică, identificîndu-se în imaginar cu o cu totul altă elită), ştiu prea bine că fără comunism nu ar fi fost ce sînt. Şi chiar cei aflaţi mai jos, ţăranii de pildă, deplasaţi la oraşe şi instalaţi în cartierele de blocuri, receptează această schimbare de condiţie ca o promovare socială. Un articol al lui Daniel Barbu[6] a stîrnit o vie discuţie, inclusiv proteste vehemente, datorită afirmaţiei că beneficiarii comunismului ar fi fost mai numeroşi decît victimele lui: „Ponderea celor pentru care regimul totalitar a reprezentat o permanentă ameninţare, o povară, un pericol imediat sau virtual se situează între minimum 4% şi maximum 8%, în vreme ce procentul acelora pentru care comunismul a însemnat o schimbare

pozitivă a vieţii, un venit stabil şi în continuă creştere, un acces tot mai larg la o educaţie superioară, o legătură tot mai strînsă cu Statul, se plasează pe o plajă cuprinsă între 20% şi 70%." Probabil că formula lui Daniel Barbu (care trebuie spus că nu face propagandă comunistă, ci propune o explicaţie!) cuprinde o doză de exagerare şi de idealizare; în plus ar fi de precizat că în discuţie este mai puţin condiţia obiectivă a oamenilor, cît imaginea propriei condiţii, ceea ce nu înseamnă acelaşi lucru (deşi, pînă la urmă, aceas-

[6] Daniel Barbu, „Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc", în *Miturile comunismului românesc* (sub direcţia lui Lucian Boia), Nemira, Bucureşti, 1998, pp. 175-197.

ta contează! La ce bun să mai explici, propunînd o istorie virtuală, că şi fără comunism România s-ar fi modernizat, şi încă în condiţii mai bune, aşa cum au făcut-o Grecia sau Portugalia, care nu erau cu nimic deasupra României în perioada interbelică). în esenţă însă, cred că Daniel Barbu are dreptate; o bună parte dintre români (greu de spus cîţi) nu au mare lucru de reproşat comunismului, avînd în schimb sentimentul că îi datorează promovarea socială (după cum unii dintre ei au ajuns după 1989 să considere că „datorează" democraţiei doar o scădere a nivelului de trai).

Nici perioada interbelică nici cea comunistă nu au cum să fie reprezentate într-o imagine unică şi coerentă. Fiecare dintre noi avem relaţiile noastre personale cu istoria recentă. Putem doar încerca să ne apropiem cît mai mult de adevăr, dar judecata asupra adevărului nu va fi niciodată una.

SINDROMUL KOSOVO

Criza din Kosovo şi atacurile NATO asupra Iugoslaviei au dovedit încă o dată cît de divizaţi sînt românii, cît de înclinaţi spre judecăţi extreme şi cît de sensibili încă, unii dintre ei, chiar foarte mulţi, la orice pretext de propagandă antioccidentală. S-au aşezat, fără rezerve, fie de partea lui Miloşevici, fie de partea Occidentului, definindu-şi astfel propriile opţiuni. Altminteri, dreptatea şi nedreptatea au fost foarte împărţite, în această criză, în ambele tabere. Chiar înclinînd spre o soluţie sau spre alta, ar fi fost multe rezerve de exprimat, care nu prea s-au făcut auzite. Feno-

menul cel mai caracteristic a constat însă în glisarea unei părţi a clasei politice, a presei şi opiniei publice dinspre Occident spre Serbia. Mai înainte, procentul opţiunilor pentru NATO şi Uniunea europeană era printre cele mai ridicate, dacă nu chiar cel mai ridicat, din această parte a Europei. Aproape toţi românii au urmărit cu sufletul la gură tentativa eşuată (dar cu promisiunea unei apropiate reexaminări a solicitării româneşti) de intrare a ţării în structurile atlantice: o adevărată obsesie naţională. Brusc, însă, o dată cu Kosovo, NATO a pierdut cîteva zeci de procente din

simpatiile românilor. In situaţia de a opta, numeroşi români au preferat Serbia ortodoxă, naţionalistă şi autoritară Occidentului democratic şi cosmopolit.

Ca întotdeauna, vorbind despre altul te caracterizezi pe tine. S-a dovedit că pentru un mare număr de români ataşamentul faţă de Occident nu priveşte valorile occidentale, ci pur şi simplu bogăţia şi puterea unei lumi la care rîvnim să ne ataşăm din considerente de ordin material. De altfel, dificultatea cu care legislaţia românească se adaptează legislaţiei europene (rezistîndu-se uneori pas cu pas, ca în nesfîrşita discuţie asupra normalizării statutului juridic al homosexualilor) ilustrează lipsa de aderenţă reală la multe dintre normele Occidentului. Deja ineficienta economică ţine România departe de Europa: dacă la aceasta se adaugă şi o stare de spirit...

SÎNTEM O NAŢIUNE, NU O NAŢIUNE ORTODOXĂ

Amestecul dintre politică şi religie este o altă trăsătură arhaică românească (se întîlneşte, este drept, şi în Grecia, tot ţară ortodoxă, şi membră a Uniunii europene). Pentru destul de mulţi români se pare că nu liberalismul sau democraţia, ci o destul de vagă dar insistent afirmată ideologie religioasă a ocupat locul lăsat liber de ideologia comunistă. Ceea ce înseamnă că nu s-a ieşit din logica unanimistă şi autoritară. Sîntem din fericire departe de fundamentalism, fiindcă intră în ecuaţia politico-religioasă şi o doză importantă de tradiţionalism, de convenţionalism şi de demagogie politică. Dar cu atît mai mult notele sună fals. Studenţii Universităţii din Bucureşti se înfruntă în jurul unei biserici

(fireşte ortodoxe) care ar urma să se construiască în incinta Universităţii: proiect susţinut de unii, contestat de alţii. Cei dintîi îşi taxează adversarii drept atei şi comunişti, ceilalţi drept legionari. Intr-un moment de criză majoră — marşul minerilor spre Bucureşti — primul-ministru Radu Vasile nu a găsit alt mediator decît Biserica şi, ca loc de întîlnire, mînăstirea Cozia. In sfîrşit, în inima Bucureştiului urmează să se înalţe o imensă Catedrală a mîntuirii nea-

mului. Iar oamenii politici se întrec să fie văzuţi prin biserici şi la manifestări religioase. Chiar şi Ion Iliescu, „liber cugetător" pînă nu demult după propria-i mărturisire, a început să facă cruci. Un curent, aparent, irezistibil...

„Este naţiunea română o naţiune ortodoxă?", m-am întrebat într-un articol din care reproduc cîteva pasaje.[7] „Desigur, vor răspunde unii. Marea majoritate a românilor fiind ortodocşi, naţiunea nu poate fi, în consecinţă, decît ortodoxă. Pare elementar, în fapt nu este chiar aşa. Sînt totuşi destui cetăţeni români care aparţin altor culte. Vrem oare să spunem că aceştia ar fi români de categoria a doua, obligaţi şi în materie religioasă să se supună majorităţii? Cum rămîne cu cei peste un milion şi jumătate de unguri, care, fireşte, nu sînt ortodocşi? îi îndemnăm să aparţină altei naţiuni, mai precis naţiunii maghiare? Cum rămîne cu greco-catolicii, români pur sînge, şi chiar iniţiatori cîndva ai ideologiei naţionale româneşti? Aparţin ei neamului sau nu? Cum rămîne cu baptiştii, care s-au tot înmulţit printre români în ultimele decenii? Şi cum rămîne, vorba fostului preşedinte Iliescu, cu liber cugetătorii? Mai ai astăzi voie în România să te manifeşti ca ateu (aşa cum se manifestau atît de mulţi români, măcar la şedinţele de partid, pînă acum vreo zece ani) sau cel puţin să fii sceptic în materie de credinţă?

Aşa stînd lucrurile la noi acasă, să mai observăm şi o altă dimensiune a problemei. Uităm uneori, pare-se, că nu doar românii sînt ortodocşi. Confesiunile sînt în genere transnaţionale, ele nu urmează decupajele politico-naţionale în vigoare. Dacă acordăm religiei un sens care se află în afara mesajului său specific, conferindu-i misiunea de a structura

spaţii naţionale sau de civilizaţie, şi nu numai din perspectiva istoriei, dar şi a proiectelor actuale, atunci, mergînd pînă la ultima consecinţă a unei asemenea logici, ar urma să ne alăturăm Europei ortodoxe, împreună cu ruşii şi cu bul-

[7] Lucian Boia, „Sîntem o naţiune, nu o naţiune ortodoxă", în *Curentul,* 24 februarie 1999.

gării, şi să ne ţinem departe de Occidentul catolic şi protestant şi, mai presus de toate, laic.

în fapt, naţiunile moderne nu se identifică cu o anumită confesiune, chiar atunci cînd aceasta este majoritară. Pentru simplul motiv că naţiunea este altceva. Francezii, de pildă, nu sînt mai puţin catolici decît sînt românii ortodocşi, însă naţiunea franceză nu poate fi definită şi nu se defineşte drept o comunitate catolică. Germanii sînt fie protestanţi, fie catolici, dar naţiunea germană este una. în societăţile moderne se petrece despărţirea dintre sacru şi profan, dintre spaţiul religios şi cel civic sau politic. Şi nu neapărat în sensul înstrăinării de valorile religioase (deşi de vreo două-trei secole încoace s-a conturat un proces de desacralizare, mai întîi în Occident, apoi în restul lumii), ci vizîndu-se pur şi simplu separarea unor seturi de valori care sînt distincte şi aşa trebuie să rămînă. Naţiunea este oricum o creaţie laică, de cu totul altă natură decît universalismul religios şi urmărind alte obiective. Dacă doar religia ar fi contat în epoca modernă, românii s-ar fi pierdut în masa slavă (iar greco-catolicii din Transilvania ar fi urmat cine ştie ce altă cale). Statul naţional român s-a clădit pe ideologia naţională şi pe principii politice liberale şi democratice, nu pe criterii religioase. Este firesc să împărtăşim cu toţii aceleaşi valori civice, în lipsa cărora comunitatea naţională s-ar dezmembra. In schimb credinţa (sau, eventual, necredinţa) rămîne o alegere a fiecăruia. Ar fi bine să ferim acest domeniu de orice principiu autoritar şi de orice fel de discriminare, care nu numai că n-ar consolidatei ar putea să afecteze coeziunea organismului naţional."

Tentaţia fuziunii dintre Naţiune şi Biserică îşi construieşte şi o mitologie istorică pe măsură. Prima sa axiomă este aceea că „poporul român s-a născut creştin"; apoi, în întreaga sa istorie, s-a identificat cu creştinismul ortodox. Lăsînd la o parte faptul că „naşterea" unui popor este un concept pronunţat mitologic, penuria surselor ar trebui să îndemne la un plus de rezervă. Nici o mărturie creştină in-

contestabilă nu ne-a parvenit din Dacia Romană. Incepînd din secolul al IV-lea, acestea există (şi în Dacia, dar mai

ales în Dobrogea, rămasă provincie a Imperiului), dar nu sînt chiar atît de frecvente încît să susţină o istorie coerentă şi sigură a creştinismului nord-dunărean. Invocarea — insistentă în ultima vreme — a Sfîntului apostol Andrei, care ar fi predicat în Dobrogea, nu se bazează decît pe o tîrzie tradiţie legendară (cu referire la Sciţia — sudul Rusiei, nu neapărat la „Sciţia mică" — Dobrogea; de aceea Sfîntul Andrei este patron al Rusiei. El este, la celălalt capăt al Europei, şi patron al Scoţiei. Iar acum începe să fie venerat şi ca patron al României). Interesant că toate aceste aranjamente sînt recente. In România de la 1900 credinţa şi practica religioasă erau cu siguranţă mai vii decît astăzi; dar ortodoxismul, ca ideologie, se manifestă în prezent mult mai ambiţios şi mai ofensiv.

„AMENINŢAREA" FEDERALISTĂ

Naţiunea română (ca orice naţiune) este mai puţin unitară în realitate decît în imaginar. Ea a fost alcătuită din părţi distincte — sudate prin ideologia şi forţa centralizatoare a statului naţional unitar (proces uşurat prin faptul că în toate regiunile românii erau majoritari), însă nici astăzi nu se poate vorbi de o omogenizare deplină (ceea ce, de altfel, nici nu ar fi posibil). Se manifestă chiar, de cîţiva ani, în genere cu discreţie, dar uneori mai apăsat, voinţa de marcare a identităţilor regionale. In Moldova a apărut un Partid al moldovenilor, greu de spus cu ce şanse politice, în ţinuturile de peste munţi reputate, în imaginarul românilor, drept mai civilizate, mai dinamice, şi mai apropiate de Europa Centrală (de Ungaria!) încep să se audă glasuri care se opun sacrificiilor făcute în favoarea celorlalte regiuni. Nimic dramatic deocamdată, dar oarecum inedit într-o Românie în care mitologia unităţii milenare a poporului român şi a statului naţional unitar a acoperit atîta vreme inevitabila diversitate. Un articol „provocator" al publicistului ardelean Sabin Gherman („M-am săturat de România!") a stîmit senzaţie şi — în spiritul multora — indignare, începe să se contureze teama (cu siguranţă exagerată) a

unei posibile dezintegrări a României. Dar chiar federalismul este privit în România cu suspiciune. Şi, de fapt, orice fel de descentralizare. Reiau cele scrise într-un articol[8] pe această temă:

„In mintea multor români stă întipărită ideea că federalismul este o născocire primejdioasă, un prim pas spre dezmembrarea naţiunii; soluţia bună fiind, evident, situată la antipodul soluţiei federale şi, în genere, a oricărui proces de descentralizare, şi anume *statul naţional unitar.* Nu vrem cîtuşi de puţin să inversăm lucrurile şi să spunem că sistemul federal ar fi cel mai potrivit. Nu există un model universal, aplicabil pentru toată lumea în toate condiţiile. Trebuie să ştim însă despre ce vorbim şi, mai ales, să nu ne grăbim a ne proclama prejudecăţile drept adevăruri generale şi imuabile.

Modelul pe care l-au imitat românii, cînd au construit România modernă, a fost Franţa. Ceea ce a însemnat un sistem politic şi administrativ puternic centralizat; judeţele noastre, ca şi departamentele Franţei, sînt strîns dependente, prin prefecţi, de puterea centrală. In cazul României, procesul centralizator a apărut cu atît mai necesar cu cît România, inexistentă pînă la 1859, s-a făcut din „bucăţi" şi acestea au trebuit sudate între ele. Sau cel puţin aşa s-a crezut că e mai bine. Ce ar fi dat o soluţie federală nu putem şti, fiindcă nu avem cum reface istoria. Cert este că s-a preferat uniformizarea în locul acceptării, eventual chiar cultivării, diferenţelor istorice şi culturale dintre provincii (diferenţe reale, vizibile şi astăzi, în ciuda unei istorii care, adaptîndu-se discursului politic, ne vorbeşte despre o imaginară unitate multiseculară sau chiar multimilenară a spaţiului românesc).

Soluţia federală, indiferent ce cred românii (totuşi lumea nu se învîrte în jurul nostru), nu este chiar aberantă. Statele Unite, Germania, Elveţia, mai recent şi Belgia, sînt state federale şi, în felul lor, se descurcă destul de bine! De alt-

[8] Lucian Boia „«Ameninţarea» federalistă", în *Curentul,* 21 decembrie 1998.

fel, între federalism şi centralismul lipsit de nuanţe se pot «

imagina (şi s-au imaginat efectiv) tot felul de soluţii intermediare. Aceasta este, de altfel, tendinţa cea mai interesantă a ultimilor ani: o evoluţie vizînd descentralizarea, revigorarea provinciilor istorice, cu intensităţi, fireşte, variabile de la ; o ţară la alta. Spania s-a împărţit în 17 provincii autonome, în Italia există, de asemenea, autonomii regionale. Iar în Marea Britanie, Scoţia a votat recent pentru autonomie. Putem considera, dacă vrem, că cea mai bună variantă pentru noi rămîne cea corespunzătoare sintagmei «stat naţional unitar», dar să nu pretindem că aceasta ar fi astăzi soluţia dominantă în lume sau în Europa, fiindcă nu este, *nu mai* este! Exemplul Franţei merită din nou invocat. Franţa şi-a dublat sistemul departamentelor printr-un sistem paralel de regiuni — în linii mari, regiunile istorice pe care Revoluţia franceză s-a grăbit să le desfiinţeze şi care, iată, revin după două secole. Regiunile beneficiază de un anume grad de autonomie, limitat în cazul Franţei, dar totuşi efectiv: consilii regionale alese, buget propriu etc. Este exact ce s-ar întîmpla la noi dacă, laolaltă cu sistemul judeţelor, am avea şi un decupaj pe provincii istorice: Moldova, Muntenia, Oltenia, Transilvania, Banatul... Chiar gîndul unei asemenea organizări ar ridica în faţa unora spectrul destrămării României. Dar nici nu este o soluţie federală. Este soluţia adoptată în Franţa, care rămîne, chiar şi aşa, cel mai centralizat organism politic din întreaga Europă occidentală. Imitatori ai Franţei cîndva, românii au rămas astăzi mai francezi decît francezii!

Nu federalizarea intră în discuţie, în cazul nostru, ci depăşirea totuşi a unei centralizări stricte, care şi-a jucat cîndva rolul istoric, dar care n-a adus numai roade bune, iar astăzi reprezintă efectiv o frînă. Ca şi Parisul, Bucureştiul a tras prea mult spre sine. Ţara s-a împărţit, s-a polarizat între o capitală şi restul: provincia. In secolul trecut, în plan intelectual, Iaşiul şi în genere Moldova nu erau în urma Bucureştiului şi a Munteniei; aş spune, dimpotrivă. Balanţa s-a dereglat. Moldova se prezintă astăzi drept cea mai săracă provincie a ţării (după toţi indicatorii: produs pe cap

de locuitor, şomaj...). Ea apare, aşadar, din nou ca provin-

cie, dar în ce condiţii?
Şi în Ardealul mai bogat decît Moldova, sau în Banat, în Crişana, unii, şi nu numai maghiari, încep să privească dincolo de graniţa occidentală. Sînt aici nu numai, dar sînt şi efectele negative ale unei excesive centralizări. Soluţia nu stă într-un plus de centralizare (dictată, eventual, de teama neîntemeiată a unor tentaţii secesioniste), ci în căutarea unor soluţii de revitalizare a vieţii locale şi regionale. Nu într-un sens federal (greu de promovat la noi ţinînd seama de o întreagă tradiţie şi de contextul actual), dar într-un sens mai puţin centralizator ca pînă acum. Oricum, primejdia care ne paşte nu este federalizarea, ci închistarea într-un comportament politic desuet, insensibil la evoluţiile recente. Să nu fie ameninţarea federalistă un alibi pentru imobilism!"

DE LA „GETO-DACI" LA „NAŢIUNEA ROMÂNĂ MEDIEVALĂ"

Şi dacii încep, pare-se, să se desprindă de unitatea fără fisuri care-i caracterizase timp de decenii. Mă întrebam, de altfel, în *Istorie şi mit...,* ce poate să însemne un popor „geto-dac". Un specialist în materie, Alexandru Vulpe, mărturiseşte că arheologii au cam exagerat „cu istoria comună a diferitelor grupări tribale din spaţiul carpato-dunărean". Interpretarea necritică a surselor antice a fost la noi o adevărată tradiţie! Cînd Strabo spune că geţii şi dacii vorbeau aceeaşi limbă, istoricii români chiar îl cred pe cuvînt, fără să se întrebe dacă geograful grec, sau sursa lui, Poseidonius, vor fi avut vreo competenţă în materie de graiuri tracice! Evident că nu aveau nici una! Concluzia lui Alexandru Vulpe este că prin noţiunea de „geto-daci" trebuie înţeles un spaţiu fărîmiţat „şi nu o unitate istorico-socială şi politică, nu o limbă comună şi nici neapărat o cultură materială şi spirituală comună"[9]. O tentativă de teoretizare a decu-

[9] Alexandru Vulpe, „Geto-dacii?", în *CICSA,* 1-2/1998, pp.2-11.

pajelor etnice în spiritul conceptelor antropologice moderne îi aparţine lui Alexandru Niculescu. El consideră depăşită sumara identificare: culturi arheologice — etnii (o

etnie necaracterizîndu-se prin uniformitate culturală, iar referinţele identitare fiind mai curînd simbolice decît materiale), întreaga problematică etnică a spaţiului dacic ar trebui aşadar reevaluată, cu un plus de rafinament profesional şi cu desprinderea de prejudecăţile naţionaliste („The Material Dimension of Ethnicity", în curs de apariţie în *New Europe College Yearbook,* 1997-1998).

Unitatea fictivă a Daciei se estompează în favoarea diversităţii efective. Triburile gete şi dace nu sînt de altfel singure. Celţii şi sciţii, ceva mai tîrziu bastarnii şi sarmaţii, completează un peisaj etnic şi cultural variat. De altfel, amestecul de populaţii şi de culturi, şi nu puritatea daco-romană, caracterizează mai corect spaţiul românesc, din Antichitate pînă în epoca modernă. Tendinţa de a-i elimina pe „ceilalţi" din ecuaţia românească (marginalizarea „migratorilor" — care, de fapt, o dată aşezaţi pe acest teritoriu au încetat de a mai fi „migratori" —, inclusiv a slavilor, apoi a altor infuzii etnice şi culturale), mizîndu-se strict pe îndoita puritate daco-romană, reflectă şi susţine atitudini de respingere care aparţin şi prezentului, nu numai interpretării trecutului.

Dacă unii istorici se desprind de mitologia unităţii sau cel puţin îşi propun s-o nuanţeze, alţii preferă demersul contrar, în iluzia, probabil, că o naţiune română unită dintotdeauna aşa va fi pe vecie. Susţinătorii acestei teze au acum şi o nouă carte de referinţă, *Naţiunea română medievală,* publicată în 1998 de istoricul clujean loan-Aurel Pop. Cu subtitlul „Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XVI". Apare încă de pe pagina de titlu confuzia (frecventă la istoricii români) dintre etnie şi naţiune. Tot felul de solidarităţi locale, îndeosebi printre românii transilvăneni, susţin, în viziunea autorului, existenţa unei naţiuni române („grupuri mai mari sau mai mici de români au acţionat solidar şi în Evul Mediu... Ei s-au manifestat prin *solidarităţi etnice.* Din însumarea şi interacţiunea acestor solidarităţi

din secolele XIII-XVI se obţine imaginea naţiunii române medievale".)[10]

Insă naţiunea se prezintă tocmai ca o *mare solidaritate* (care

le înglobează şi le subordonează pe toate celelalte) şi nu ca amalgam de mici solidarităţi. Acestea există de cînd lumea: fără solidaritate n-ar fi nici societate omenească. Potrivit unei asemenea argumentări, am ajunge să identificăm naţiuni şi în preistorie. Fireşte, oamenii Evului Mediu erau conştienţi de limba pe care o vorbeau şi de etnia căreia îi aparţineau, ca şi de faptul că alţii erau „diferiţi". A insista asupra acestor puncte înseamnă a forţa uşi deschise. Dar naţiunea înseamnă altceva: înseamnă o unică şi atotcuprinzătoare solidaritate, voită, creată, nu dată de istorie. Ioan-Aurel Pop face de altfel distincţia între naţiunea medievală, „pasivă şi relativ fărîmiţată" şi naţiunea modernă: „activă, unitară, conştientă de rolul şi de misiunea ei". Cu totul de acord cu aceste caracterizări. întrebarea este dacă o naţiune pasivă şi fărîmiţată, lipsită de conştiinţa rolului şi misiunii ei, mai este naţiune! Un asemenea concept aminteşte de faimosul „stat neorganizat" identificat de „Programul P.C.R." după retragerea romanilor din Dacia. Naţiunea este o stare de conştiinţă, şi acolo unde nu există conştiinţa naţiunii nu există nici naţiunea, fiindcă nu are ce să mai existe.

Izolarea unor segmente sau momente de unitate nu poate anula o sumă întreagă de structuri concrete, ideologice şi mentale care nu susţin în nici un fel în epocă o efectivă unitate românească (fie ea numai ideală). Chiar autorul lasă să se strecoare, involuntar, contraargumente la propria-i argumentaţie. „Numele lui Iancu de Hunedoara şi cu atît mai puţin al lui Matia nu au rămas în conştiinţa publică românească din evul mediu ca nume ale unor suverani români sau care i-au susţinut pe români şi nici nu puteau să rămînă, fiindcă altele au fost idealurile lor şi fiindcă *etnicul*

[10] Ioan-Aurel Pop, *'Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XVI,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998, p. 145.

avea atunci importanţă secundară" (sublinierea noastră).[11]

Mi se pare mie, sau cartea urmărea să demonstreze exact contrariul? Despre Mihai Viteazul aflăm (ceea ce bine se

ştia) că nu a lăsat prea multe amintiri de ordin „naţional" în conştiinţa generaţiilor următoare. Curios, totuşi, chiar de neînţeles, dacă el, atunci, la 1600, a dat viaţă unor aspi- " raţii româneşti! Or, cronicarii braşoveni din Şchei se pare ca nu au idee despre aşa ceva. Pe moldoveni, prudent, autorul nu-i pomeneşte: nu ar fi spus, oricum, nimic de bine • despre Mihai. în schimb, se forţează interpretarea unui * pasaj din *Istoria Ţării Româneşti:* „Şi rămaseră creştinii şi mai vîrtos Ţara Românească, săraci de dînsul. Pentru aceasta, ■ dar cade-se să blestemăm toţi creştinii pre neamul unguresc, mai vîrtos, căci sînt oameni răi şi ficleni încă din felul lor." Comentariul autorului: „Cum se vede, deocamdată idealul creştin general se îmbină cu cel etnic, dar clişeul ungurilor «răi şi vicleni», care l-au dat morţii fără vină pe Mihai, este în plină acţiune. Nu mai era decît un pas ca, în urma eruditelor lucrări ale învăţaţilor Şcolii Ardelene, preromanticii să-1 aşeze pe voievod între precursorii României moderne..."[12] Acum, rămîne de văzut cine ne inspiră mai multă încredere: cronicarul muntean sau istoricul clujean, fiindcă cei doi, hotărît, nu spun acelaşi lucru. Unde va fi văzut istoricul că la cronicar s-ar îmbina idealul creştin general cu cel etnic? Nici vorbă nu este de etnie în fragmentul citat. Este vorba doar despre Ţara Românească, nu despre români în genere, şi în orice caz nu despre ardeleni sau despre moldoveni (moldovenii de altfel aveau să-şi spună moldoveni şi nu români pînă în plin secol al XlX-lea). Mai rămîn ungurii răi şi vicleni, dar nu ştiu dacă o asemenea etichetare este suficientă pentru coagularea naţiunii române. Nu ajunge ca cineva să nu-i iubească pe unguri, pentru a deveni automat patriot român: nu la 1600, cu siguranţă, astăzi, cine ştie... De aici să fie doar un pas pînă la prefigu-

Ibidem, pp. 72-73.

Ibidem, pp. 141-142.

rărea României moderne? Cam mare pasul. La ce bun să mai citãm sursele: doar pentru a le răstălmăci?

în ce mă priveşte, discuţia despre naţiune este închisă. Mi-am exprimat punctul de vedere într-un eseu intitulat *Două secole de mitologie naţională* (Humanitas, 1999), în care am încercat să arăt cum a fost inventată naţiunea în jurul anului 1800, ca formă supremă de solidaritate (deasupra oricăror altor solidarităţi) în imaginarul modern. Fireşte,

nu îmi fac iluzia că aş fi soluţionat problema, fiindcă nici o problemă nu e vreodată soluţionată. Interpretările se înlănţuie la nesfîrşit. Singurul lucru pe care pot să-1 fac în cărţile mele este să spun deschis ceea ce gîndesc.

SONDAJE

Mărturisesc că mă pasionează sondajele de opinie. Ştiu că sînt adesea contestate. Pot fi aproximative, chiar greşite sau voit deformate; se şi manipulează prin sondaje. Dar oricum ar fi, sînt mai bune decît dacă n-ar exista deloc. Ce n-am da să avem asemenea informaţii pentru diversele epoci şi momente-cheie ale istoriei! (Un sondaj, de pildă, care să ne spună cum vedeau românii, pe la 1650, pe Mihai Viteazul şi unirea de la 1600.) în lipsa lor, încercăm să identificăm, pornind de la materiale fragmentare, tot felul de atitudini sau stări de spirit. Sîntem siguri că nu greşim? Nu le acordăm oare grade de reprezentativitate altele decît cele reale?

Aşa încît, să profităm cel puţin pentru istoria foarte recentă de sondajele care ne stau la dispoziţie. Pentru un interpret al conştiinţei istorice româneşti nimic nu poate fi mai interesant decît o anchetă privitoare la cota personalităţilor istorice. Institutul naţional pentru studii de opinie şi marketing (Insomar) a dat publicităţii în iunie 1999 un sondaj[13] realizat pe 1 200 subiecţi din toată ţara solicitaţi să aleagă „cele mai importante personalităţi istorice care au influenţat în bine soarta românilor". Iată răspunsurile (pri-

[13] Publicat în revista *Oameni în top,* nr. 1, iunie 1999, p. 13.

mii zece clasaţi şi procentele respective): Alexandru Ioan Cuza — 24,6; Mihai Viteazul — 17,7; Ştefan cel Mare — 13,4; Nicolae Ceauşescu —10,3; Mihai 1 — 5,2; Vlad Ţepeş — 4,1; Nicolae Iorga — 3,1; Carol I — 3,1; Nicolae Titulescu — 2,3; Ion Antonescu — 2,2.

Clasificarea aceasta spune multe, nu despre trecut, ci despre modul cum românii îşi asumă trecutul, cu alte cuvinte, despre felul cum gîndesc ei astăzi.

în şirul celor zece aleşi, Cuza se află în frunte, la distanţă apreciabilă de următorii clasaţi. El pare a fi cîştigat postum, şi încă în mod decisiv, confruntarea mitologică cu

Carol I. înainte de comunism, relaţia era inversă: regii apăreau în vîrful ierarhiei, eclipsînd mai mult sau mai puţin pe Cuza. în memoria colectivă a românilor, regalitatea aproape s-a şters, ceea ce, împreună cu insistenţa asupra ideii de unitate naţională (atît înainte cît şi după 1989), explică aşezarea lui Cuza în poziţia cea mai înaltă. Sînt efectele propagandei istorice din perioada comunistă (Cuza neavînd, fireşte, nici o vină!). De altfel, în vremea lui Ceauşescu, galeria marilor oameni de stat se oprea la Cuza (cu o concesie minoră în favoarea lui Titulescu, ceea ce explică prezenţa lui şi nu a altor oameni de stat în „memoria" românilor), sărindu-se apoi, peste un secol, la persoana dictatorului.

Urmează în topul eroilor istoriei naţionale, tradiţionalul tandem care a străbătut toate ideologiile, Mihai Viteazul-Ştefan cel Mare (cu valorizarea suplimentară a celui dintîi, ca simbol al unităţii naţionale), şi imediat după ei, surprinzător dar explicabil dată fiind o orientare mai generală în opinia publică românească, Nicolae Ceauşescu. Regele Mihai realizează doar jumătate din scorul fostului dictator. Bine situat este şi Vlad Ţepeş, domnitorul autoritar şi justiţiar la care sau la soluţiile căruia visează astăzi nu puţini români. Dintre oamenii politici moderni, dacă sînt reţinuţi Iorga, Titulescu şi Antonescu, nu reuşesc să ocupe una din primele zece poziţii nici Brătienii, nici regele Ferdinand (totuşi, suveranul marii uniri de la 1918), nici regina Măria...

Decriptarea este simplă. Ne aflăm în faţa unui Panteon amenajat în bună măsură în „era Ceauşescu" (mulţi români îşi închipuie şi astăzi că „asta este istoria", cea pe care au învăţat-o la şcoală atunci), cu unele amendări şi noi accente, se înţelege: invocarea limitată a regilor sau înclinarea spre soluţii autoritare de tip Ţepeş sau Antonescu. Este alegerea făcută de o societate orientată preponderent spre stînga, simţindu-se mai aproape de mitologia comunistă şi de reprezentările ei istorice decît de ce a fost înainte de comunism. Sondajele consacrate politicii curente confirmă această deplasare sau mai curînd „revenire" a electoratului, rezul-

tat al uzurii şi eşecurilor guvernării actuale. Dar modul cum românii îşi privesc istoria exprimă ceva mai profund decît conjunctura politică, şi anume o sensibilitate de stînga structural dominantă, care îşi construieşte, evident, şi mitologiile istorice respective. în sens strict mitologic, Cuza, domnitorul ţăranilor şi al marilor reforme, este sesizat „mai la stînga" decît Carol I; în plus, el simbolizează mai puternic şi mai direct ideea de unitate naţională; şi, în sfîrşit, este un autohton, nu un cîrmuitor venit din afară. Pe de altă parte, scorul relativ modest obţinut de Antonescu nu pare să justifice temerile exprimate uneori în Occident, privind ascensiunea lui în imaginarul politic al românilor. Mult mai preocupantă rămîne umbra lui Ceauşescu!

Sînt accente care ne duc mai departe de simpla constatare a unei sensibilităţi de stînga, absolut legitimă în sine. Este o cultură de stînga tentată de naţionalism şi autoritarism (aşadar, departe de ceea ce înseamnă o stînga modernă). Şi nu doar selecţia şi dispunerea personalităţilor istorice justifică un asemenea diagnostic. Putem continua trecerea în revistă a opţiunilor de tot felul. Creditul acordat instituţiilor statului se menţine constant de mai mulţi ani încoace. Cel mai jos (15% şi 20%) se află partidele politice şi Parlamentul, adică exact acele structuri indispensabile oricărei democraţii. Să nu se spună că sînt aşa de jos fiindcă nu şi-au făcut datoria. Nici instituţiile aflate mai sus nu s-au achitat ireproşabil. Nu, pur şi simplu aşa vor să vadă românii lucrurile. în vîrful topului se află Biserica şi Armata

(88% şi 75%), instituţii fără îndoială esenţiale (deşi este curioasă, şi semnificativă totodată, considerarea Bisericii ca instituţie a statului), dar care, prin funcţia lor, concretizează mai curînd principiul de autoritate decît pe cel democratic. Sondajele ne permit să urmărim şi alte evoluţii şi tendinţe recente. Mă limitez să remarc, în continuarea celor > spuse în carte despre tradiţionalele modele concurente, francez şi german, noua dispunere a reperelor străine în imaginarul românilor. Pe la 1900, Franţa ar fi cîştigat detaşat în orice sondaj, urmată, la oarecare distanţă, de Germania, şi apoi de nici un alt model semnificativ. Dar

dispariţia vechii elite şi apoi deschiderea de după 1989 spre o lume dominată politic şi cultural nu de Franţa, ci de America, au erodat puternic mitul francez şi reperele franceze. Deja tinerii se exprimă mai curînd în engleză decît în franceză, ceea ce pentru România (multă vreme principalul bastion al culturii franceze în Europa centrală şi răsăriteană) este inedit. Nu numai Statele Unite, care domină detaşat, dar şi Germania, par astăzi, pentru românul mediu, mai apropiate şi mai interesante. Procentele sînt următoarele (la chestionarul privind „ţările pe care românii le apreciază cel mai mult"): SUA — 26,9; Germania —18,8; Franţa — 8,8; Italia — 6,8; Elveţia — 5,2; Anglia — 3,2...[u] Epoca franceză, predominant franceză, pentru români s-a terminat. A rămas în urmă, cu vechea Românie, cu „lumea pe care am pierdut-o". însă noile repere definesc mai curînd prestigiul de care se bucură anumite ţări şi oportunităţile oferite românilor decît un set bine definit de valori; sînt încă departe de a fi modele veritabile, cum au fost cîndva modelele francez şi german (fie şi „forme fără fond"). Societatea românească suferă astăzi de o acută lipsă, sau confuzie, în materie de valori şi de modele (de aici şi iluzoriile soluţii paralele: izolarea într-o istorie mitificată, tentaţia ortodoxismului...).

Şi, în sfîrşit, revenind la cota personalităţilor, nu poate fi ignorat un sondaj de ultimă oră (noiembrie 1999) extrem

Oameni în top, nr. 4, octombrie 1999, pp. 93-97.

de semnificativ. La o întrebare privind conducătorii din ultimul secol care au făcut cel mai mare rău sau cel mai mare bine României, Ceauşescu se află pe primul loc, printre cei buni, ca şi printre cei răi, cu acelaşi procent în ambele rubrici: 22%. Ce poate fi mai caracteristic pentru scindarea societăţii româneşti şi marea confuzie de valori?

SCANDALUL MANUALELOR

Fără să vreau, am revenit brusc în prim-planul actualităţii, o dată cu „scandalul manualelor" declanşat în octombrie 1999. Sînt, pare-se, în imaginarul unora (naţionalişti înclinaţi spre interpretări conspirative), „omul din umbră" care ar fi lucrat, prin discipolii lui, la demontarea istoriei

naţionale româneşti. Nu ştiu în ce măsură critica mea istoriografică a contribuit la decizia restructurării radicale a programei de învăţământ şi a manualelor corespunzătoare. Cert este că, preocupat de propriile-mi proiecte, nu am ştiut nimic din ce se pregătea, de fapt, nici n-am ştiut că se pregătea ceva! Nu mă aşteptam să se petreacă atît de repede o schimbare în istorie. Dacă am stimulat-o în vreun fel, mărturisesc că mă bucur. Cert este însă că nimeni nu m-a consultat atunci cînd s-au lucrat programele (nu are rost să încerc să răspund la întrebarea „de ce?"; poate s-au dorit personalităţi mai puţin controversate); nici unul dintre autorii manualelor nu mi-a pus nici cea mai mică întrebare şi nici unul nu ştiu să se fi declarat „discipol" de-al meu. Dacă aş fi scris un manual, ar fi fost cu siguranţă diferit de toate care s-au publicat. Mă întreb de altfel cu ce ar fi semănat? Există reguli şi limite în conceperea unui asemenea text, oricît ar fi de deschis şi de nonconformist. în ce mă priveşte, am optat pentru o libertate deplină, aşa încît n-am cum să scriu manuale.

Acestea fiind zise, trecerea (cu destulă încetineală, după zece ani) de la manualul unic, moştenire a comunismului, la sistemul, corespunzător atît învăţământului european, cît şi tradiţiei româneşti, al manualelor paralele (cinci asemenea manuale de istoria românilor pentru clasa a XII-a,

avizate de Ministerul Educaţiei Naţionale), a fost, evident; un pas înainte. Concepţia noii programe (şi, implicit, *â,* manualelor) este cu siguranţă mai modernă decît a manu-e > alelor unice de pînă acum. S-ar spune că nici nu era greu! Manualele de care, în sfîrşit, ne despărţim, au contribuit din plin la statutul neoficial (dar atît de real) al istoriei înj şcoala românească: disciplina cea mai antipatizată! Discn | plina din care se învăţa la nevoie, dar din care tînărul nvt j mai rămînea cu nimic. Adunare indigestă de informaţie, j. fără sens, fără finalitate (sub alibiul unor clişee patriotice uzate).

Demersul se modifică acum în cel puţin trei puncte esenţiale. Se renunţă la balastul factual în favoarea unei tratări sintetice, problematizate şi deschise discuţiei cu elevii. Se

pune un accent mai apăsat pe civilizaţie, cultură şi mentalităţi decît pe evenimente şi personalităţi. Istoria recentă capătă o pondere simţitor mai mare în raport cu epocile anterioare. Perioada comunistă, pînă acum aproape trecută sub tăcere, îşi găseşte, în sfîrşit, tratarea corespunzătoare (cel puţin ca număr de pagini, şi chiar ca interpretare în majoritatea manualelor). Se înţelege că o asemenea recentrare creează la rîndul ei dezechilibre. încă nu a inventat nimeni (şi nimeni nu va inventa vreodată) „istoria incontestabilă"! Istoria „structurală" nu este neapărat mai adevărată decît istoria „evenimenţială", este, pur şi simplu, un alt fel de istorie. S-ar fi putut căuta un mai bun echilibru. Evul Mediu merita să fie mai prezent. Sacrificarea „eroilor" şi a multor evenimente (în spiritul „noii istorii") nu a fost, cu siguranţă, cea mai inspirată soluţie. Eu pledez pentru o tratare inteligentă a personalităţilor (în alt sens decît al istoriei „eroice" de pînă acum), nu pentru anularea sau diminuarea lor. Poate că istoria nu este făcută de personalităţi, dar oamenii cred că este făcută de personalităţi. Iar ceea ce oamenii cred este, într-un sens, mai important (chiar pentru istorie) decît orice altceva. De aici se nasc mituri şi simboluri, la rîndul lor creatoare de istorie. Mihai Viteazul i-a unit, într-adevăr, pe români, dar nu la 1600, ci postum, la 1918. Ar trebui, în genere, să ne eli-

berăm de rigiditatea „formulelor"; să nu abandonăm o formulă doar pentru a intra în alta.

Un manual a înţeles să meargă mai departe decît celelalte pe drumul astfel deschis. Este manualul, deja celebru, coordonat de Sorin Mitu (la editura Sigma). Asupra Iui s-a revărsat întreaga mînie stîrnită de noua orientare. A intrat în fierbere mai întîi Senatul României. Iar printre senatori cel mai vehement s-a exprimat Sergiu Nicolaescu, regizor de filme istorice în „epoca Ceauşescu" — „Mihai Viteazul", „Mircea cel Mare" — străbătute nu numai de mîndrie patriotică, dar şi de mesajul unirii în jurul marelui conducător. Acum, el a găsit soluţia salvatoare: manualul să fie ars în piaţa publică. S-au reunit apoi comisiile de învăţămînt ale celor două Camere. Timp de mai bine de o

lună (octombrie-noiembrie 1999), aceasta a părut a fi principala preocupare a Parlamentului. S-a pus în cele din urmă la vot o moţiune care solicita retragerea manualului; a fost respinsă (nu din apreciere pentru „noua istorie", ci din motive politice de solidaritate guvernamentală). Abia exagerînd, ne putem imagina un Parlament abandonînd legislaţia curentă şi dezbătînd şi votînd, paragraf cu paragraf, manualele de istorie. Sau un guvern căzînd din pricina istoriei!

Atacurile s-au multiplicat, venind din numeroase direcţii. Ca orice societate în criză, România îşi are astăzi „profeţii" ei, care ştiu ce este bine şi ce este rău, şi se simt chemaţi să îndrume naţiunea pe calea cea bună. La o emisiune de mare audienţă a postului de televiziune „Antena 1" s-a desfăşurat un proces care a fost în fapt o execuţie. Asemenea judecăţi sumare s-au multiplicat. Dincolo de principii (evident „patriotice") n-au lipsit atacurile la persoană, inclusiv insinuarea că s-ar afla la mijloc interese sau chiar bani ungureşti. Opinia a fost cuprinsă de emoţie. S-au relatat pînă şi certuri de familie (ca în Franţa, pe vremea afacerii Dreyfus): pentru sau contra lui Mihai Viteazul, pentru sau contra lui Sorin Mitu!

Mă pronunţ rar altfel decît prin scris. Dar am simţit în acele zile, cînd o adevărată isterie, cu totul fără noimă, se

revărsa peste ţară, că se cade să-mi precizez punctul de vedere (cu atît mai mult cu cît se invocase şi numele meu). Mi-au fost acordate cîteva minute la jurnalul de seară al postului de televiziune naţional, prilej cu care am încercat să spun esenţialul. Am participat, de asemenea, — ca expert *ad-hoc* al Ministerului Educaţiei Naţionale — la şedinţa comisiilor parlamentare, unde am avut posibilitatea să mă exprim pe larg. Iată, pe scurt, argumentaţia mea:

Se recunoaşte aproape unanim necesitatea pluralismului manualelor. Atunci, dacă acceptăm să fie mai multe, să nu le cerem să fie identice (eventual, cu coperte şi ilustraţii diferite!). Eliminarea unui manual, pe motiv că nu place, se cheamă cenzură (şi ar fi prima măsură de acest fel, în România, de la prăbuşirea comunismului). O istorie unică

este o utopie. Nici în comunism, unde funcţiona o singură ideologie, iar cu privire la istorie se dădeau instrucţiuni precise, istoria nu s-a intonat pe o singură voce. Limitele erau strimte, dar unii istorici, spre lauda lor, au reuşit să se exprime cu un minimum de libertate (alţii, dimpotrivă, mergînd chiar mai departe decît li se cerea). Dacă aşa au stat lucrurile într-un sistem totalitar, cum pot sta ele astăzi, într-o societate democratică şi pluralistă? Oare cu privire la România actuală, pe care o cunoaştem bine, cu siguranţă mai bine decît trecutul ei îndepărtat, există o singură opţiune, o singură interpretare? Evident, sînt mai multe. La fel şi cu privire la istorie. îi poţi critica, fără cruţare, pe preşedinţii Iliescu şi Constantinescu, dar n-ai voie să spui nimic mai puţin convenţional despre Vlad Ţepeş sau Mihai Viteazul?

Deplasarea accentelor, inedită pentru mulţi români, nu este decît o firească adaptare la orientările din istoriografia contemporană. în secolul al XlX-lea (dacă ar fi să simplificăm un tablou, fără îndoială, mai complex), istoria era tratată evenimenţial, şi cu accent pe valorile naţionale şi pe autoritatea politică. Astăzi, istoria s-a deplasat dinspre evenimente spre structuri, şi dinspre naţionalism şi autoritate spre o altă combinaţie de valori. Identitatea naţională rămîne, se înţelege (Europa nu se va înfăptui fără naţiuni

sau împotriva naţiunilor), dar împreună cu ea se află identitatea europeană şi principiile democratice (incluzînd respectul datorat nu numai comunităţii, ci şi individului). Naţiunea, Europa şi democraţia fac corp comun. Nici unul dintre aceste repere nu este mai important decît celelalte: toate, pentru noi, trebuie să fie egale, dacă vrem să mergem cu adevărat înainte. Nu putem progresa în spiritul unei istorii de secol XIX (şi cu atît mai puţin în spiritul unui naţionalism preluat din secolul trecut şi exacerbat în vremea luiCeauşescu).

Dar polemica priveşte — s-a mai spus — nu cărţi oarecare, ci manuale adresate elevilor (în primejdie de a fi dezorientaţi prin tot felul de „relativizări"). Insă aceşti elevi sînt totuşi adolescenţi din ultima clasă de liceu care se

pregătesc să intre în viaţă. Nu cu prejudecăţi, cu idei date de-a gata, cu o manieră desuetă de a vedea lumea, trebuie să-i înzestrăm, ci cu capacitate de a gîndi critic şi de a alege. Ce facem, practicăm un joc ipocrit? O istorie pentru adulţi, în care liber este fiecare să spună orice, şi o alta, nu tocmai adevărată, dar „liniştitoare", pentru uzul adolescenţilor? Cîndva, aşa funcţiona ipocrizia sexuală. Acum, la acest capitol adolescenţii ştiu totul; nu au voie să ştie la fel de multe despre cum s-a făcut România?

Pentru moment, manevra nu a reuşit, dar adversarii „noii istorii" au dovedit că sînt încă puternici, probabil mai puternici decît susţinătorii curentului modern, cu atît mai mult cu cît mizează pe înclinarea — uşor de stimulat într-o societate traumatizată — spre naţionalism şi autoritarism. Disputa a ilustrat şi divizarea intelectualităţii, inclusiv a istoricilor. Grupul pentru dialog social şi Facultatea de Istorie din Bucureşti (prin majoritatea membrilor ei) s-au pronunţat, pornind de la manualul contestat, pentru respectarea profesionalismului şi a dreptului la exprimare necenzurată, în schimb, Academia Română s-a alăturat, printr-un comunicat (dezavuat însă de unii membri ai secţiei de istorie), corului denigrator. Nu pentru prima dată Academia se manifesta ca un for conservator. De altfel, „conservatorii" au şi lansat ideea ca de acum înainte manualele să fie

avizate de Academie! Cu alte cuvinte, de „cei mai înţelepţi' dintre noi". Mereu recursul la autoritate!

Revenind la textul incriminat, un prim motiv al ostilităţii sare în ochi: tratarea fără menajamente a perioadei comuniste (ca şi a supravieţuirilor comuniste după 1989), poziţia nedisimulată împotriva regimului Iliescu şi în favoarea Convenţiei democrate. Al doilea motiv stă în demontarea, mai radicală ca în alte manuale, a mitologiei istorico-naţionale. Este ceea ce a determinat o judecată severă din partea celor care (indiferent de orientarea lor politică) văd în istorie principalul ingredient al identităţii naţionale. Reacţiile „anti-Mitu" au depăşit astfel zona strictă a stîngii naţionaliste. Manualul trece repede peste eroii istoriei (cam prea repede, ce e drept). Despre Mihai Vi-

teazul, doar cîteva cuvinte, şi caracterizarea sumară (adevărată în sine) că este „personajul preferat al istoricilor români". Vlad Ţepeş (ultima mare iubire a spiritelor înfierbîntate) apare doar ca prototip al lui Dracula, ceea ce dă o notă cam prea anglo-saxonă unei mitologii care, totuşi, în compartimentul ei românesc, îl pune în evidenţă nu pe vampir, ci pe prinţul justiţiar şi luptător pentru independenţa ţării. A stîrnit indignare şi observaţia că obsedanta problemă a originii românilor ar ţine în principal de mitologie şi de ideologie (cu alte cuvinte nu de o realitate ştiinţifică incontestabilă); aici nu mai am nimic de spus, fiindcă aceasta este teza pe care am dezvoltat-o eu însumi în *Istorie şi mit....* Relativizarea istoriei românilor nu place. Nici nouă, celorlalţi, nu ne plac propaganda naţionalistă şi atitudinile autoritare.

Mare tapaj, de asemenea, în jurul constatării că naţiunea a fost „inventată". Cum să fie inventată naţiunea română? Şi totuşi a fost, ca toate celelalte (istoricii, care găsesc stranie o asemenea interpretare, n-ar strica să arunce o privire peste bibliografia recentă). Alt reproş: unirea Transilvaniei la 1918 n-ar fi fost prezentată convenabil, prezenţa armatei române şi deciziile politice la vîrf împingînd în plan secund participarea entuziastă a maselor şi caracterul „plebiscitar" al actului. Corect este însă să acceptăm că unirea de

la 1 decembrie a fost consecinţa directă a înfrîngerii Austro-Ungariei în primul război mondial. Nu s-a organizat, şi nici nu se putea organiza în condiţiile tulburi ale sfîrşitului de război un referendum, cu alte cuvinte un vot liber exprimat al tuturor locuitorilor provinciei. La Alba Iulia au participat doar români. Greu de crezut că ungurii s-ar fi pronunţat în favoarea detaşării de Ungaria! Trebuie să ne obişnuim cu ideea că Transilvania (ca orice teritoriu, de oriunde) aparţine, în egală măsură, tuturor locuitorilor ei, indiferent de etnie. Aceste consideraţii — motivate strict de respectul adevărului — nu schimbă cu nimic faptul că românii erau majoritari şi au vrut într-adevăr unirea cu România (nici faptul că astăzi sînt încă şi mai majoritari iar unirea s-a dovedit viabilă).[15] De altfel nici celelalte state naţionale europene (cu excepţii strict punctuale) nu s-au constituit prin „vot universal".

Din păcate, acest manual, care are multe calităţi şi spune multor lucruri pe nume, prezintă şi destule puncte vulnerabile. O abordare atît de nouă pretindea o tratare şi o argumentare pe măsură. Textul este însă mult prea sumar în raport cu ceea ce vrea să dovedească. Lucruri serioase şi complicate sînt spuse într-un stil familiar şi simplificat (care

[15] Cu privire la individualitatea Transilvaniei, astăzi, şi la o eventuală autonomie, vezi Gabriel Andreescu şi Gusztâv Molnâr (editori), *Problema transilvană,* Polirom, Iaşi, 1999. Gusztâv Molnâr susţine apartenenţa Transilvaniei la „cealaltă Europă" („creştinătatea vestică", catolică şi protestantă), distingînd-o aşadar net de vechiul Regat. Sorin Mitu („Iluzii şi realităţi transilvane") subliniază încărcătura mitologică a unei asemenea „entităţi transilvane": românii şi ungurii din Transilvania n-au avut nicicînd un proiect comun de autonomie, iar pe de altă parte Transilvania a ajuns să fie foarte asemănătoare cu restul României. Fac, la rîndul meu, următoarea remarcă privitoare la fondul religios al problemei: de la 1700 pînă la 1948 ortodocşii au fost minoritari în Transilvania (o bună parte dintre români fiind greco-catolici); astăzi, trei sferturi din populaţia Transilvaniei este nu numai românească, dar şi ortodoxă!

lasă impresia unei „adaptări pentru copii", în timp ce manualul este în fond gîndit mai subtil decît celelalte). Un singur exemplu, uşor de raportat la propriul meu demers: la întrebarea „ce este mitul?", se răspunde simplu, mult prea simplu: „mitul este o poveste". Pentru a se preciza puţin mai departe că orice mit „ascunde un sîmbure solid de adevăr istoric". Nu mi se pare adecvată nici una dintre cele două formulări; oricum, ele se contrazic („povestea" fiind îndeobşte percepută ca „neadevărată").

Nu îmi propun aici o analiză comparativă. Constat doar că alte manuale (apărute la editurile Humanitas, Rao şi AII) sînt mai complete, dar şi mai „cuminţi", decît textul coordonat de Sorin Mitu. Nu sînt nici ele lipsite de erori şi contradicţii (de pildă, versiunea Humanitas, în ansamblu convingătoare şi elegant editată, înfăţişează un Mihai Viteazul confuz, care, de la o frază la alta, este şi nu este însufleţit de idealul românesc; autorul aceluiaşi capitol nu ezită să introducă şi textul capitulaţiei — iarăşi, capitulaţiile! —

încheiată la 1393 între Mircea cel Bătrân şi sultanul Baiazid, dovedită de mult drept neautentică!).
Mă voi opri totuşi asupra singurului manual conceput într-un spirit diferit, sub direcţia lui Ioan Scurtu, profesor la Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti (apărut la editura Petrion). Scurtu 1-a criticat sever pe Mitu, reproşîndu-i politizarea istoriei (mai mult chiar, preluarea „punctului de vedere al guvernanţilor"). Nu cred că opţiunile politice ale „echipei Mitu" ar putea fi negate. însă la fel de intens — doar că în sens perfect opus — politizează istoria şi Ioan Scurtu. Ne reîntîlnim cu bine cunoscutele clişee naţionaliste, începînd cu „geto-dacii" („puternică entitate etnică, lingvistică, economică, de civilizaţie", p. 6 — o adevărată naţiune, s-ar zice!), trecînd prin episodul Mihai Viteazul (uciderea lui ar fi fost pusă la cale de „puterile vremii", p. 33; acuzaţie fără temei, formulare vagă şi generalizatoare, susceptibilă de a include întreaga Europă şi de a canaliza în sens antieuropean ataşamentul pe care românii îl poartă voievodului), şi conchizînd, în dezacord cu evoluţiile reale anterioare veacului al XlX-lea, că „ideea de unitate statală

a însoţit istoria românilor, afirmîndu-se ca una din aspiraţiile lor fundamentale" (p. 95). Pentru perioada de după 1989, orientarea anti-Iliescu, Convenţia şi guvernarea instaurată în 1996 sînt judecate fără menajamente (dar atunci de ce atîta supărare cînd şi alţii îşi exprimă propriile opţiuni politice?). Tratarea comunismului oferă pagini grăitoare. Este tot ce se poate face astăzi pentru a-1 reabilita parţial, banalizîndu-1 (în ideea că, în fond, nu a fost mai bun dar nici mai rău decît alte epoci sau guvernări). Iată o mostră: „Viaţa satului are ritmuri mai înalte de desfăşurare decît în trecut, oamenii sînt mai prezenţi în activitatea lui socială. S-au modernizat locuinţele, au apărut case construite după tipare complet urbane, cu etaj sau fără, imposibil de deosebit de vilele de la oraş" (p. 133). Să fie satul elveţian? Nu, este satul românesc „socialist". Cu vile luxoase, şi probabil fără praf şi noroaie, cu apă curentă, cu tot ce îi trebuie! în ciuda dorinţei, pînă la un punct legitime, de apropiere, cît de cît, a punctelor de vedere, în cuprinsul manua-

lelor şcolare (nefiind recomandabil să se propună elevilor istorii care se bat cap în cap), „polarizarea" pare pentru moment inevitabilă. Scriam în *Istorie şi mit*... că în tradiţionalul discurs istoric românesc „deosebirile de interpretare şi de accent, prezente de pildă în manualele şcolare, nu afectează în ansamblu coerenţa modelului. Sîntem departe de modelul francez, caracterizat printr-o puternică polarizare între referinţele istorice ale celor două Franţe..." Se pare că am ajuns totuşi aici, la un model asemănător cu vechiul model francez (structurat, desigur, pe alte criterii). Ca şi în Franţa, acum un veac şi mai bine, acestea sînt urmările unei traume revoluţionare: o societate scindată, cu repere nu numai diferite, dar adverse. în materie de istorie, confruntarea se petrece la noi şi se va mai petrece probabil multă vreme în jurul a două „modele ideale" contradictorii: unul naţionalist şi autoritar, celălalt european şi democratic (evident, în fapt, cu tot felul de nuanţe şi combinaţii). In plus, şi într-un sens mai general, se afirmă astăzi în lume un proces de relativizare a valorilor şi de diversificare culturală; în consecinţă şi istoria se multiplică şi se diversifică.

I

CEEA CE CRED

Vreau să spun în încheiere, succint şi fără echivoc, ceea ce cred despre cîteva lucruri importante.

Cred, mai întîi de toate, că patriot este cel care face astăzi ceva pentru ţara lui. A vorbi frumos (şi prea adesea neadevărat, sau în orice caz exagerat) despre trecut este cea mai simplă (şi uneori foarte ieftină) manieră de a-ţi manifesta patriotismul. Nu sînt dispus să judec patriotismul deputaţilor şi senatorilor după modul cum judecă ei manualele de istorie şi îl apreciază pe Mihai Viteazul. Pentru a-şi dovedi patriotismul, ei sînt chemaţi să voteze legile de care are atîta nevoie România şi pe care le-au cam întîrziat.

In prezent, patriotismul înseamnă nu afirmarea zgomotoasă a naţionalismului, ci, dimpotrivă, o surdină pusă acestuia, înseamnă o atitudine nouă şi pozitivă faţă de Europa, ca şi faţă de minorităţi. Faţă însă, mai întîi de toate, de noi înşine, într-o lume care se transformă vertiginos şi în rit-

murile căreia sîntem nevoiţi să ne angajăm, dacă nu vrem să rămînem izolaţi şi condamnaţi la înapoiere. Şi pînă la urmă să ne prăbuşim. Discursul zis „patriotic", insistînd asupra „unicităţii" noastre, prea a devenit un alibi pentru toate întîrzierile acumulate. Un asemenea „patriotism" se întoarce de fapt împotriva intereselor României.
încă nu am ieşit cu adevărat din secolul al XlX-lea! Cele două mari proiecte ale acelui secol, naţionalismul şi comunismul, supravieţuiesc într-un amalgam de structuri concrete şi mentale: centralizare excesivă, economie greoaie şi necompetitivă, insuficientă deschidere spre lume, prea mult accent pe colectivitate şi prea puţin pe individ, pentru a nu mai vorbi de întreaga gamă de reprezentări mitologice desuete. Să ne aşezăm măcar în tiparele secolului al XX-lea, deşi ar fi preferabil un salt în veacul care vine.
Sîntem prea încărcaţi cu frustrări şi complexe, şi de aici sentimentele, contradictorii, şi în egală măsură păgubitoare, de inferioritate şi de superioritate. De aici atitudinea deloc firească faţă de „ceilalţi". Dramatizăm prea mult raporturile cu „străinii" şi cu noi înşine. Ar trebui să ne „normalizăm",

să înţelegem că nu sîntem nici mai buni, nici mai răi, nici mai capabili, nici mai puţin capabili. Sîntem, pur şi simplu, o naţiune europeană ca toate celelalte (pe de o parte, mai diferiţi între noi decît ne place să recunoaştem, pe de altă parte mai apropiaţi decît credem de oamenii de pretutindeni).
Poate vom încerca, nu să uităm istoria, dar să fim ceva mai puţin obsedaţi de ea. Privim prea mult spre trecut (spre un trecut cu uşurinţă mitificat) şi prea puţin în prezent şi spre viitor. Nu avem ce învăţa de la Ştefan cel Mare şi Minai Viteazul, şi nici măcar de la oamenii politici ai perioadei interbelice. Problemele prezentului se rezolvă cu mijloacele prezentului şi din perspectiva prezentului. Cu aproape două veacuri în urmă, cînd au decis să joace cartea modernizării, a occidentalizării şi a starului naţional, românii nu s-au aşezat în continuarea unei vechi istorii, ci s-au despărţit de ea. Acum intrăm într-o lume nouă şi este necesar un nou început. Nu putem rămîne prizonieri ai trecutului. Tre-

buie să dovedim că România înseamnă ceva, *astăzi. (noiembrie-decembrie 1999)*

Introducere

Orice demers intelectual presupune o prealabilă definire a conceptelor cu care operăm. In lucrarea de faţă, va fi vorba despre istorie şi despre mituri istorice. Să lămurim, aşadar, ce înţelegem prin istorie şi ce înţelegem prin mit.

Cuvîntul *istorie* are două semnificaţii distincte, pe care publicul larg, dar şi mulţi profesionişti tind foarte adesea a le confunda. *Istoria* defineşte în acelaşi timp ceea ce s-a petrecut cu adevărat şi reconstituirea a ceea ce s-a petrecut, cu alte cuvinte trecutul în desfăşurarea sa obiectivă şi *discursul* despre trecut. Cele două istorii sînt departe de a fi echivalente. Prima se şterge pe măsura derulării faptelor, iar cea de-a doua nu are cum să o „reînvie" în deplinătatea ei. Ceea ce numim îndeobşte istorie este discursul nostru despre istorie, este imaginea, inevitabil incompletă, simplificată şi deformată, a trecutului pe care prezentul o recompune fără încetare.

în raport cu istoria reală, istoria ca discurs presupune o drastică filtrare a faptelor, ordonarea lor într-un ansamblu coerent, „dramatizarea" acţiunii şi învestirea sa cu un sens bine definit. Istoria reală este un depozit neorînduit şi inepuizabil. Din acest depozit, istoricul (sau, în genere, cel care vorbeşte despre istorie) alege şi orînduieşte. Istoricul este un producător neobosit de coerenţă şi semnificaţii. El produce un gen de „ficţiune" cu materiale „adevărate". Aceleaşi procese istorice şi aceleaşi fapte sînt tratate diferit, adesea foarte diferit, în funcţie de punctul de observaţie. Manualele şcolare publicate în diversele părţi ale lumii

dovedesc cu prisosinţă imposibilitatea unei istorii care să fie la fel pentru toţi. Totul contribuie la diferenţierea discursului: spaţiul de civilizaţie, moştenirea culturală, contextul mental, conjunctura istorică, formaţia istoricului şi, într-o manieră decisivă, evantaiul ideologiilor. Pluralismul ideologic şi politic se traduce inevitabil în pluralism istoriografie.

Să admitem — în beneficiul demonstraţiei — că s-ar putea ajunge la un „adevăr absolut" al faptelor. Chiar şi aşa, alegerea, ierarhizarea şi înlănţuirea lor ar rămîne în continuare deschise spre o varietate de soluţii. în realitate, „faptele" sînt ele însele construite de istoric, detaşate dintr-un context mult mai larg şi aşezate într-o schemă explicativă pe care tot istoricul o elaborează.

Trebuie înţeles că *nu există istorie obiectivă,* şi nu numai că nu există, dar nici nu poate exista. Este sfîrşitul unei iluzii, întreţinută şi amplificată de scientismul ultimelor două secole. „Şcoala critică", atît de încrezătoare în capacitatea istoricului de a stoarce din document ceea ce Ranke numea „istoria aşa cum a fost ea cu adevărat", şi teoria marxistă cu impecabila-i aşezare a tuturor fenomenelor într-o schemă completă a devenirii umane sînt cele două puncte extreme atinse de mitul unei istorii perfecte şi obiective. „Istoricul nu este cel care ştie, ci cel care caută", spunea Lucien Febvre. Efervescentul său dialog cu trecutul nu are cum să se cristalizeze într-un unic adevăr, care ar însemna de fapt sfîrşitul istoriei.

De altfel, vremea adevărurilor absolute a trecut chiar şi în ştiinţele considerate cîndva exacte. Epistemologia contemporană a cunoscut o infuzie apreciabilă de relativism. Ar fi curios ca istoria, oricum o disciplină mai puţin structurată decît fizica, să pretindă în continuare un acces la „absolut" pe care fizicienii nu îl mai invocă.

Se mai adaugă un element care aşază istoria într-o poziţie cu adevărat aparte. Fizica este apanajul exclusiv al fizicienilor; originalii care din cînd în cînd descoperă cîte o teorie nouă contează prea puţin în dinamica acestei ştiinţe. Nu tot aşa stau lucrurile cu istoria. Istoria nu este făcută

doar de istorici. Ea reprezintă o expresie privilegiată a conştiinţei de sine a fiecărei comunităţi sau a oricărui grup social- Toată lumea participă, într-un fel sau altul, la elaborarea si adaptarea permanentă a fondului istoric imprimat în conştiinţa colectivă. Tradiţia orală, literatura, şcoala, biserica, armata, discursul politic, presa, radioul, televiziunea, cinematograful — sînt toate surse de istorie care acţionează,

uneori contradictoriu, cu intensităţi şi efecte variabile, asupra conştiinţei istorice. Profesioniştii istoriei se află prinşi în această reţea. Influenţa lor nu trebuie subestimată, dar nici supraevaluată. Un roman sau un film istoric se dovedesc adesea mai influente. Un manual şcolar îşi exercită înrîurirea asupra unui public incomparabil mai numeros decît o capodoperă istoriografică adresată unei elite. Nici rezistenţa istoricilor la mitologie nu trebuie supraestimată. Istoricul nu se poate detaşa, oricum nu se poate detaşa pînă la capăt, de „mediul istoric" în care evoluează, cu fondul lui de tradiţii, cu prejudecăţile şi constrîngerile pe care le implică. El se hrăneşte din mitologia ambiantă şi este la rîndu-i un producător de mitologie.

Există, aşadar, la toate nivelurile, un proces inevitabil de *mitificare a istoriei.* Ajunşi aici, urmează să lămurim cel de-al doilea concept, răspunzînd la întrebarea: ce înţelegem prin mit?

Mit este un cuvînt la modă. Utilizarea sa tot mai frecventă, adesea abuzivă, întreţine un grad înalt de ambiguitate. Exprimarea curentă şi dicţionarele vehiculează o mulţime de semnificaţii. Pînă la urmă, tot ceea ce se îndepărtează mai mult sau mai puţin de realitate pare susceptibil de a devenit mit. Ficţiuni de tot felul, prejudecăţi, stereotipuri, deformări sau exagerări se regăsesc sub aceeaşi etichetă comodă.

Nu aceasta este concepţia noastră. Mai întîi, nu vedem nici o contradicţie inerentă între imaginar (căruia i se subsumează mitul) şi realitate. A distinge, în cazul miturilor, între „adevărat" şi „neadevărat" este un mod greşit de a pune problema. Mitul presupune o anumită *structură,* şi este indiferent în fond, pentru definirea lui, dacă această struc-

fi

dovedesc cu prisosinţă imposibilitatea unei istorii care să fie la fel pentru toţi. Totul contribuie la diferenţierea discursului: spaţiul de civilizaţie, moştenirea culturală, contextul mental, conjunctura istorică, formaţia istoricului şi, într-o manieră decisivă, evantaiul ideologiilor. Pluralismul ideologic şi politic se traduce inevitabil în pluralism istorio-

grafie.
Să admitem — în beneficiul demonstraţiei — că s-ar putea ajunge la un „adevăr absolut" al faptelor. Chiar şi aşa, alegerea, ierarhizarea şi înlănţuirea lor ar rămîne în continuare deschise spre o varietate de soluţii. în realitate, „faptele" sînţ ele însele construite de istoric, detaşate dintr-un context mult mai larg şi aşezate într-o schemă explicativă pe care tot istoricul o elaborează.
Trebuie înţeles că *nu există istorie obiectivă,* şi nu numai că nu există, dar nici nu poate exista. Este sfîrşitul unei iluzii, întreţinută şi amplificată de scientismul ultimelor două secole. „Şcoala critică", atît de încrezătoare în capacitatea istoricului de a stoarce din document ceea ce Ranke numea „istoria aşa cum a fost ea cu adevărat", şi teoria marxistă cu impecabila-i aşezare a tuturor fenomenelor într-o schemă completă a devenirii umane sînt cele două puncte extreme atinse de mitul unei istorii perfecte şi obiective. „Istoricul nu este cel care ştie, ci cel care caută", spunea Lucien Febvre. Efervescentul său dialog cu trecutul nu are cum să se cristalizeze într-un unic adevăr, care ar însemna de fapt sfîrşitul istoriei.
De altfel, vremea adevărurilor absolute a trecut chiar şi în ştiinţele considerate cînd va exacte. Epistemologia contemporană a cunoscut o infuzie apreciabilă de relativism. Ar fi curios ca istoria, oricum o disciplină mai puţin structurată decît fizica, să pretindă în continuare un acces la „absolut" pe care fizicienii nu îl mai invocă.
Se mai adaugă un element care aşază istoria într-o poziţie cu adevărat aparte. Fizica este apanajul exclusiv al fizicienilor; originalii care din cînd în cînd descoperă cîte o teorie nouă contează prea puţin în dinamica acestei ştiinţe. Nu tot aşa stau lucrurile cu istoria. Istoria nu este făcută

doar de istorici. Ea reprezintă o expresie privilegiată a conştiinţei de sine a fiecărei comunităţi sau a oricărui grup social. Toată lumea participă, într-un fel sau altul, la elaborarea si adaptarea permanentă a fondului istoric imprimat în conştiinţa colectivă. Tradiţia orală, literatura, şcoala, biserica, armata, discursul politic, presa, radioul, televiziunea, cine-

matograful — sînt toate surse de istorie care acţionează, uneori contradictoriu, cu intensităţi şi efecte variabile, asupra conştiinţei istorice. Profesioniştii istoriei se află prinşi în această reţea. Influenţa lor nu trebuie subestimată, dar nici supraevaluată. Un roman sau un film istoric se dovedesc adesea mai influente. Un manual şcolar îşi exercită înrîurirea asupra unui public incomparabil mai numeros decît o capodoperă istoriografică adresată unei elite. Nici rezistenţa istoricilor la mitologie nu trebuie supraestimată. Istoricul nu se poate detaşa, oricum nu se poate detaşa pînă la capăt, de „mediul istoric" în care evoluează, cu fondul lui de tradiţii, cu prejudecăţile şi constrîngerile pe care le implică. El se hrăneşte din mitologia ambiantă şi este la rîndu-i un producător de mitologie.

Există, aşadar, la toate nivelurile, un proces inevitabil de *mitificare a istoriei.* Ajunşi aici, urmează să lămurim cel de-al doilea concept, răspunzînd la întrebarea: ce înţelegem prin mit?

Mit este un cuvînt la modă. Utilizarea sa tot mai frecventă, adesea abuzivă, întreţine un grad înalt de ambiguitate. Exprimarea curentă şi dicţionarele vehiculează o mulţime de semnificaţii. Pînă la urmă, tot ceea ce se îndepărtează mai mult sau mai puţin de realitate pare susceptibil de a devenit mit. Ficţiuni de tot felul, prejudecăţi, stereotipuri, deformări sau exagerări se regăsesc sub aceeaşi etichetă comodă.

Nu aceasta este concepţia noastră. Mai întîi, nu vedem nici o contradicţie inerentă între imaginar (căruia i se subsumează mitul) şi realitate. A distinge, în cazul miturilor, între „adevărat" şi „neadevărat" este un mod greşit de a pune problema. Mitul presupune o anumită *structură,* şi este indiferent în fond, pentru definirea lui, dacă această struc-

tură înglobează materiale adevărate sau fictive, sau adevărate şi fictive în acelaşi timp. Singurul lucru important este că le dispune potrivit logicii imaginarului. Există un mit al lui Napoleon, există un mit al lui Mihai Viteazul. Ar fi derizoriu să reproşeze cineva utilizarea conceptului pentru motivul că Napoleon şi Mihai Viteazul au trăit cu adevărat!

Mitificarea acestor personaje constă în aşezarea faptelor lor reale în tipare ale imaginarului (istoric şi politic). Atunci cînd Mihai Viteazul apare ca făuritor al „unităţii naţionale", ne aflăm în faţa unui proces de mitificare, pentru simplul motiv că asupra faptei sale reale se proiectează ideologia statului naţional a ultimelor două secole, inexistentă în anul 1600.

Definiţia pe care o propunem mitului este următoarea: construcţie imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici „reală", nici „ireală", ci dispusă potrivit logicii imaginarului), destinată să pună în evidenţă esenţa fenomenelor cosmice şi sociale, în strîns raport cu valorile fundamentale ale comunităţii şi în scopul de a asigura coeziunea acesteia. Miturile istorice presupun, evident, preluarea trecutului în sensul acestei definiţii.

Rezultă că nu orice deformare, adaptare sau interpretare înseamnă mit. Mitul presupune degajarea unui *adevăr esenţial.* El are un sens profund *simbolic.* Prezintă în acelaşi timp un sistem de interpretare şi un cod etic sau un model de comportament; adevărul său nu este abstract, ci înţeles ca principiu călăuzitor în viaţa comunităţii respective. *Mitul naţiunii* şi *mitul progresului,* pentru a numi două mituri fundamentale ale lumii contemporane, oferă în egală măsură o cheie a devenirii istorice şi un sistem de valori creator de solidaritate şi de proiecte împărtăşite.

Mitul este puternic *integrator* şi *simplificator,* avînd tendinţa de a reduce diversitatea şi complexitatea fenomenelor la o axă privilegiată de interpretare. El introduce în istorie un principiu de ordine, acordat necesităţilor şi idealurilor unei anumite societăţi.

Terenul nostru de cercetare îl constituie societatea românească a secolelor al XlX-lea şi al XX-lea. Ne interesează mo-

dul cum permanenta elaborare a discursului istoric, la toate nivelurile, înglobînd, aşadar, cu distincţiile de rigoare, dar fără nici o excludere sau despărţire artificială, istoriografia, manualele şcolare, literatura sau propaganda politică, s-a acordat cu evoluţia însăşi a societăţii româneşti, cu gama ideologiilor şi proiectelor de tot felul. Am reţinut nu orice

deformare sau adaptare, ci acele accente ale discursului istoric care se prind cu adevărat în structurile unei mitologii naţionale, dînd sens, prin trecut, proiectelor prezente. Istoriografia românească se află în faza unei necesare revizuiri critice, care nu va putea ocoli raporturile dintre imaginar şi istorie. Demersul nostru poate să pară insolit. în alte istoriografii, o asemenea tratare a discursului istoric nu mai are nimic „revoluţionar". Problema, la noi, stă în iluzia, adînc înrădăcinată, a obiectivităţii istoriei, pe care comunismul, promotor al adevărului unic şi incontestabil, nu a făcut decît s-o consolideze. Ceea ce Guizot ştia cu un secol şi jumătate în urmă, anume că „există o sută de feluri de a face istoria", nu pare încă deloc evident în cultura românească. O logică simplistă funcţionează: sau ideologia comunistă nu a deformat substanţial istoria, şi atunci nu există motive să se renunţe la schema existentă, sau a deformat-o, şi atunci misiunea noastră este, în sfîrşit, stabilirea Adevărului! Faptul că deformarea este inevitabilă, iar adevărul relativ pare greu de înţeles sau de acceptat.

Nu demolarea mitologiei istorice este scopul nostru. Ceea ce nu înseamnă că nu ne rezervăm dreptul de a semnala întreţinerea artificială şi chiar amplificarea în prezent a unor mituri istorice şi politice care, în ciuda patriotismului afişat al promotorilor lor, nu fac decît să ne îndepărteze de ceea ce de altfel o largă majoritate doreşte sau cel puţin afirmă: modernizarea şi democratizarea societăţii româneşti, competitivitate (inclusiv în domeniul ideilor) şi integrarea ţării în structurile europene. Miturile naţionaliste, purtătoare ale unui mesaj autoritar şi xenofob, nu sînt cel mai bun însoţitor pe acest drum. Dar, repetăm, nici vorbă nu poate fi de demolarea mitologiei în sine. Nu se poate trăi în afara imaginarului. Viaţa oricărei comunităţi este organizată în jurul

unor constelaţii mitice. Fiecare naţiune îşi are propria mitologie istorică. Nimic nU lămureşte m$_a$i bine prezentul şi căile alese spre viitor decît modul cum o societate înţelege să-si asume trecutul.

Capitolul I

Istorie, ideologie, mitologie

PRIMA INTRARE ÎN EUROPA

S-a petrecut în secolul trecut ceea ce astăzi, în cu totul alte condiţii, poate mai dificile, încercăm să repetăm: intrarea societăţii româneşti în Europa. Timp de mai bine de un secol, procesul de occidentalizare, afirmat iniţial în sînul unei elite, a progresat treptat, încetinit totuşi, într-o anumită măsură, de inerţii materiale şi mentale. Cel puţin cîteva decenii ar mai fi fost necesare pentru ca valorile şi instituţiile occidentale să prindă cu adevărat rădăcini puternice în solul românesc. Aceste decenii, istoria nu a vrut să le acorde României. Ofensivei autohtoniste de dreapta, i-a urmat soluţia de extremă stingă, mult mai durabilă şi transformatoare. Comunismul a scos pur şi simplu România de pe calea normală a evoluţiei, răsturnînd complet toate structurile şi valorile. însă construcţia pe care a încercat-o, a unui nou tip de civilizaţie, a eşuat, ceea ce impune, la capătul unei jumătăţi de secol de ieşire din istorie, reeditarea demersului de acum un veac şi jumătate. Batem din nou la porţile Europei şi încercăm cea de-a doua noastră intrare în lumea occidentală.

Reperele cronologice sînt o chestiune delicată; se poate totuşi considera că procesul primei intrări în Europa începe să prindă consistenţă în jurul anului 1830, în vremea tratatului de la Adrianopol şi a Regulamentului Organic. Alfabetul de tranziţie ilustrează perfect mersul însuşi al societăţii româneşti. Scrierea chirilică lasă locul, în intervalul 1830-1860, unei scrieri amestecate, combinaţie de caractere chirilice şi litere latine, cu tendinţa generalizării celor din urmă. în 1860, alfabetul latin este legiferat. Spre 1830,

tinerii aristocraţi adoptaseră deja îmbrăcămintea europeană. Iconografia ne oferă imagini amuzante: în saloanele epocii, bărbaţii trecuţi de prima tinereţe, consecvenţi modei orientale, stau alături de tineri, precum şi de femei de toate vîrstele, înveşmîntaţi şi înveşmîntate „europeneşte". Ştefan Cazimir a schiţat un interesant tabel al gradului de receptivitate faţă de formele occidentale: boierii apar mai receptivi decît categoriile de mijloc sau de jos, tinerii mai receptivi decît vîrstnicii, femeile mai receptive decît bărbaţii. O boie-

roaică tînără — admiratoare a modei franceze şi cititoare de romane franţuzeşti — simţea cu siguranţă mai bine pulsul vremii decît un tîrgoveţ bătrîn! Scrierea şi moda se constituie în simptome ale unui proces pe cale de a cuprinde, cu intensităţi variabile, toate compartimentele societăţii româneşti.[1]

Trebuie înlăturată aici o idee, puternic înrădăcinată, prin repetarea ei timp de aproape cinci decenii. Nu clasele de jos şi nu o burghezie practic inexistentă au fost, în prima jumătate a secolului al XlX-lea, purtătoarele ideii de progres. Opoziţia între „vechi" şi „nou" nu a separat clase sociale antagoniste, ci a împărţit însăşi elita românească a vremii. Purtătorii noilor veşminte şi ai noilor idei au fost în majoritatea lor tineri boieri. Ei s-au aflat de altfel şi în fruntea revoluţiei de la 1848, numită de istoriografia comunistă „revoluţie burghezo-democratică"; democratică, fireşte, dar „burgheză", ne întrebăm cu ce burghezi? Oricum, ceea ce am numi mai curînd o clasă de mijloc, puţin consistentă şi ea, decît o burghezie în sensul strict al termenului, era departe de a fi fost foarte receptivă la ceea ce se întîmpla în apusul continentului. Cronica lui Dionisie Eclesiarhul, încheiată pe la 1815, ne pare foarte caracteristică pentru cultura şi atitudinea „micului orăşean" în preajma demarării procesului de modernizare. Dionisie transformă Revoluţia franceză într-un roman fantastic, nu îi înţelege şi nu îi acceptă principiile, iar între francezi şi ruşi ia fără ezitări par-

[1] Ştefan Cazimir, *Alfabetul de tranziţie,* Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1986.

tea celor din urmă, văzuţi ca apărători ai ortodoxiei.. .[2] Consideraţiile lui de politică europeană prefigurează judecăţile unor „jupîn Dumitrache" sau „conu Leonida", imaginarii, dar atît de realii eroi ai lui Caragiale de peste o jumătate de veac. Cu siguranţă că nu din acest mediu a pornit europenizarea societăţii româneşti.

Ideologia comunistă avea nevoie de o revoluţie burgheză (moment obligatoriu al traiectoriei istorice marxiste) şi de o clasă burgheză care să o pună în aplicare. în faza anterioară, interpretarea dominantă în cultura românească fusese aceea a preluării ideologiilor şi instituţiilor moderne

din Occident, teză pe care E. Lovinescu şi-a construit cunoscuta sa teorie a civilizaţiei române moderne. O notă aparte a adus Ştefan Zeletin, susţinînd dezvoltarea efectivă a unei economii capitaliste româneşti, ca punct de plecare al restructurărilor socio-politice.[3] Dar şi Zeletin punea accentul pe imboldul dat de capitalul occidental şi de burghezia anglo-franceză (aşadar, tot „factorul exterior"), iar categoria „burgheză" autohtonă pe care o invoca era alcătuită în fapt din boieri, brusc interesaţi după 1829 de comerţul cu grîne. Pînă la urmă, într-o interpretare sau alta, este clar că totul a pornit de sus, de la clasa boierească, şi nu din zona fragilei şi dezorientatei „clase de mijloc". După cum, chiar acceptînd o implicare — limitată — a societăţii româneşti în economia de schimb capitalistă, rămîne faptul că elementele civilizaţiei moderne, de la formele literare pînă la Constituţie, de la Universitate pînă la sistemul financiar sau la căile ferate, şi aşa mai departe, au fost *toate* produse de im-

[2] Pentru ideologia, nu tocmai burgheză, a incipientei clase mijlocii româneşti, vezi Lucian Boia, „Reception et deformation: la Revolution franţaise dans la chronique de Dionisie l'Ecclesiarque", în *La Revolution frangaise et Ies Roumains* (etudes â l'occasion du bicentenaire publiees par Al. Zub), Iaşi, 1989, pp. 279-284.

[3] E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne,* voi. I—III, Editura Ancora, Bucureşti, 1924-1925; Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric,* Cultura Naţională, Bucureşti, 1925.

port. Ele nu puteau fi „importate" decît de acei membri ai *]* elitei deprinşi cu civilizaţia occidentală. Ceea ce nu înseam- [nă că societatea românească, în ansamblul ei, nu a avut de', jucat un rol, aculturarea presupunînd egala participare *A* ■ doi actori: cel care oferă modelul şi cel care-1 preia şi îl adaptează. Nu oricine poate imita orice. Imitarea însăşi presu-*' pune un anume grad de compatibilitate cu modelul ales. , Dar faptul în sine că românii au imitat nu poate suferi dis-"> cutie. 5

NAŢIONALISM ŞI MODERNIZARE

Trei mari probleme rezumă traiectoria societăţii româneşti în secolul al XlX-lea. Ele au înrîurit într-o măsură decisivă şi raporturile românilor cu propriul lor trecut. Prima este *ideea naţională.* Discuţiile din ultimele dece-

nii în jurul conceptului de naţiune au fost afectate, într-o manieră adesea contradictorie, pe de o parte de faimoasa definiţie a lui Stalin (prelungită pînă astăzi în versiune „anonimă"), iar pe de altă parte de exacerbarea naţionalistă a erei Ceauşescu. S-a reuşit pînă la urmă încurcarea completă a conceptului. Caracterizarea stalinistă avansa ca argument obligatoriu unificarea economică a teritoriului, ceea ce conferea o dimensiune abuziv materială unui proiect eminamente ideal; tendinţa naţionalistă, sacrificînd mai mult misticii naţionale decît economiei, împingea departe în trecut premisele naţiunii române, dacă nu chiar naţiunea română în deplinătatea ei. Dacă ar fi să reţinem extremele celor două interpretări, sîntem fie o naţiune formată în epoca modernă din raţiuni predominant materiale, fie o naţiune născută o dată cu istoria!

De fapt, ceea ce se numeşte îndeobşte conştiinţă naţională, ca însemnînd altceva decît simpla conştiinţă a identităţii etnice, este ideea *statului naţional,* a *statului-naţiune,* este voinţa unei comunităţi, omogenă sau nu din punct de vedere etnic, de a alcătui un organism politic; aceasta nu decurge din „piaţa economică unitară" (românii din Transilvania aparţineau în 1900 „pieţei ungare", nu româneşti!),

dar nici din vreo iluzorie predestinare marcînd irevocabil cu amprenta ei o istorie multimilenară. Ideea statului-naţiune are o vechime nu mai mare de două secole şi nu este scris nicăieri că se va perpetua în veşnicie. Ea îşi are originea, pe de o parte, în filozofia „contractului social", aşa cum a fost definită de Jean-Jacques Rousseau, şi, pe de altă parte, în perceperea comunităţilor etnice ca organisme vii, fiecare cu propria-i spiritualitate şi propriul său destin, distincte de ale celorlalte (potrivit interpretării lui Johann Gottfried Herder, din *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit,* 1784-1791). Suveranitatea populară şi mistica „sîngelui comun" sînt, aşadar, cele după principii, contradictorii dar şi complementare, ale faptului naţional. Revoluţia franceză şi răscolirea sistemului european, în urma războaielor napoleoniene şi a revoluţiilor ulterioare, au grăbit cristalizarea conceptului, conducînd la decuparea reală sau ideală a con-

tinentului într-o constelaţie de naţiuni-state.
Pînă în această fază istorică, alcătuirea şi evoluţia organismelor statale nu avuseseră nimic de a face nici cu frontierele etnice şi lingvistice, nici cu exprimarea voinţei populare. Franţa, devenită în ochii multora model de stat naţional, a început prin a fi un conglomerat de teritorii şi culturi disparate; în sud se vorbea provensala, mai apropiată de catalană decît de franceză, bretonii erau celţi, iar alsacienii germani, în momentul cînd, prin Revoluţie, francezii devin o naţiune, aceasta va fi definită nu în sensul unui organism etnic, ci ca rezultînd din libera opţiune a cetăţenilor săi. în opoziţie cu această înţelegere „contractuală" a naţiunii, modelul german avea să insiste asupra etnicităţii şi istoriei, sîngelui şi culturii. Este lesne de înţeles de ce alsacienii au fost priviţi multă vreme, cu egală îndreptăţire, ca fiind francezi sau germani. Erau francezi potrivit definiţiei franceze a naţiunii şi germani potrivit definiţiei germane. Acest dezacord teoretic a generat interminabile conflicte care au afectat nu numai cele două state, ci şi continentul european în ansamblul său. în ceea ce priveşte naţiunea română (şi, în genere, naţiunile din spaţiul central-european), modelul invocat corespunde formulei germane. Românii se definesc prin originea

comună (romană, dacă sau daco-romană), prin limba unitară, prin istoria împărtăşită, prin spiritualitatea specifică. Se înţelege astfel de ce (întocmai ca germanii şi maghiarii) ei nu pot accepta disocierea celor de acelaşi neam în naţiuni distincte (cum se întîmplă astăzi cu basarabenii din Republica Moldova), după cum cu greu îi pot considera ca români adevăraţi pe cei de altă origine şi altă limbă (cazul maghiarilor din Transilvania care, la rîndul lor, împărtăşind aceeaşi concepţie a naţiunii, sînt prea puţin dispuşi să se integreze în masa românească).
Decuparea prezentului potrivit liniilor de fractură dintre naţiuni s-a manifestat în egală măsură prin proiectarea în trecut a acestei decupări reale sau ideale. Miturile fondatoare au fost reelaborate, în aşa fel încît configuraţia originară să fie cît mai apropiată, dacă nu chiar identică, cu organismul naţional actual. Fenomenul este general euro-

pean, în cazul românilor, simbolul acoperitor al întregului spaţiu românesc a devenit Dacia, într-un moment cînd numele de România încă nu exista. De altfel, să remarcăm absenţa — pînă în plin secol al XlX-lea — a unui termen generic modern care să definească ansamblul teritoriilor româneşti. Numele de astăzi al ţării a fost formulat mai întîi de un istoric sas, Martin Felmer, în secolul al XVIII-lea, apoi, în 1816 (în *Istoria României* şi *Geografia României),* de istoricul grec — stabilit în Ţara Românească — Dimitrie Philippide. Spre mijlocul veacului, termenul Dacia apare frecvent pentru a defini ceea ce astăzi se numeşte România: întregul teritoriu locuit de români. Publicaţii precum *Dacia literară, Magazin istoric pentru Dacia, Dacia viitoare* reprezentau, prin însuşi titlul lor, un întreg program politico-naţional. Ceva mai tîrziu, cînd termenul România s-a încetăţenit, desemnînd însă mica Românie, rezultată din unirea Ţării Româneşti cu Moldova în 1859, funcţionalitatea Daciei a rămas intactă, ea acoperind întreg spaţiul naţional românesc, România Mare de mai tîrziu. Titlul marii sinteze a lui A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* (1888-1893), simbolizează relaţia directă dintre Dacia antică şi naţiunea românească modernă.

54

A doua mare sfidare a secolului al XlX-lea a fost problema *modernizării,* în fapt a *occidentalizării* societăţii româneşti. Renunţarea la orientalismul şi tradiţionalismul scrisului şi vestimentaţiei însemnau, fără îndoială, o apropiere de modelul occidental, dar greul rămînea de făcut. întrebarea era cum puteau fi puse în mişcare un sistem patriarhal şi autoritar, o societate covîrşitor rurală, dominată de marea proprietate şi aproape lipsită de fermenţii moderni ai capitalismului şi democraţiei. într-un interval scurt, şi cu deosebire în deceniul 1860-1870, tînărul stat român a adoptat aproape tot ce se putea prelua din sistemul instituţional şi legislativ european: constituţie, parlament, guvern responsabil, coduri de legi, universitate, academie... „Forme fără fond", avea să spună Tîtu Maiorescu, avînd dreptate în sensul că transformarea în profunzime a societăţii româneşti şi a mentalităţilor reprezenta o întreprindere de mult mai

mare anvergură decît simpla încetăţenire, prin entuziasmul unei elite, a instituţiilor occidentale. Marea problemă a societăţii româneşti a devenit, pentru aproape un secol, pînă la dereglarea pricinuită de deriva comunistă, punerea de acord a fondului cu forma. Pariu pe jumătate cîştigat, pe jumătate pierdut...

Principala contradicţie a proiectului de modernizare se găsea în însăşi structura societăţii româneşti. Societatea modernă este opera oraşelor şi a burgheziei. în mediul românesc, dimpotrivă, dialectica raporturilor sociale îi reunea şi îi opunea în principal pe marii proprietari de pămînt şi pe ţărani. Chiar spre 1900, după o perioadă de relativă dezvoltare a sectorului urban, nu mai puţin de 81,2% din populaţia României locuia încă la sate. Masiva predominare rurală a marcat puternic atît o largă gamă de proiecte social-politice, cît şi diversele interpretări ale trecutului naţional, ale spiritualităţii româneşti, ale destinului românesc. „Modelul românesc", trecut, prezent şi chiar viitor, s-a întipărit şi a rămas în mintea multora ca un model predominant rural. Dintr-o asemenea perspectivă, oraşul apărea ca o excrescenţă străină pe trunchiul românesc sănătos, cu atît mai mult cu cît mediul citadin era cu adevărat în mare măsură străin sau cel puţin cosmopolit.

Discrepanţelor inerente dintre sat şi oraş li s-au adăugat, aşadar, în cazul românesc, şi semnificative deosebiri de ordin etnic, religios şi cultural. în 1899, Iaşi, capitala Moldovei, avea 76 277 de locuitori, dintre care doar 26 747 de români; 48 530, deci simţitor peste jumătate, erau evrei. Chiar Bucureştii apăreau ca un oraş cosmopolit: spre sfirşitul secolului al XlX-lea, la o populaţie de aproximativ 250 000 de oameni, 32 000 erau catolici şi protestanţi şi 31 000 mozaici.[4] Rezultă că aproximativ un sfert din populaţia capitalei avea o origine „neromânească". Nu mai vorbim de oraşele din Transilvania, unde românii erau minoritari faţă de maghiari şi germani. Opoziţia dintre sat şi oraş, dintre puritatea etnică şi culturală a ţăranului, ca şi a boierului „neaoş", şi cosmopolitismul burgheziei române, este frecvent invocată timp de mai bine de un secol. Idealizarea

satului şi a unui trecut patriarhal reprezintă o temă de predilecţie a literaturii române. Refuzul modernităţii — în singura sa versiune reală, cea burgheză şi citadină — căpătase o asemenea amploare, încît E. Lovinescu s-a simţit obligat să ducă o adevărată campanie, în perioada interbelică, pentru reabilitarea, în literatură, a mediului orăşenesc. Ştefan Zeletin aprecia cultura românească drept reacţionară, „răzvrătire a elementelor medievale ale sufletului nostru împotriva orînduirii burgheze, impusă de invazia capitalismului străin în viaţa noastră patriarhală". Şi istoricii s-au apropiat cu mult mai mare interes de problematica rurală şi îndeosebi de raporturile de proprietate agrare, decît de evoluţia mediului orăşenesc şi a burgheziei române. Toate acestea dovedesc o sensibilitate tradiţionalistă şi antiburgheză; a fost o frînă mentală care nu a blocat, dar a încetinit, modernizarea societăţii româneşti.[5]

Cert este că în prima fază a procesului de modernizare, spre mijlocul secolului al XlX-lea, raporturile de propri-

[4] *Enciclopedia română* (publicată de C. Diaconovici), voi. III, Sibiu, 1904, p. 810 (art. „România"); voi. II, 1900, p. 762 (art. „Iaşi"), şi voi. 1,1898, p. 606 (art. „Bucureşti").

[5] „Refuzul capitalismului", ca fenomen cultural românesc, este analizat de Ştefan Zeletin în capitolul „Valoarea şi sensul

etate din agricultură apăreau ca problema numărul unu a ţării. întrebarea era dacă va învinge marea proprietate, prin eliberarea ţărănimii de sarcinile feudale, dar fără o împroprietărire consistentă, sau dimpotrivă, societatea românească se va îndrepta spre un regim de mică proprietate agrară. Legea rurală din 1864 a încercat o soluţie de compromis, în sensul coexistenţei, în urma unei împroprietăriri parţiale, a marii şi micii proprietăţi. Frămîntările ţărăneşti, culminînd cu marea răscoală din 1907, au dovedit precaritatea echilibrului. Noua reformă agrară din 1921 avea să desfiinţeze sistemul latifundiilor, transferînd micii proprietăţi ţărăneşti cea mai mare parte a pămîntului.

Istoricii români s-au angajat în lupta pentru proprietate cu mijloacele lor specifice. Trecutul a fost chemat să depună mărturie pentru prezent şi pentru viitor. Două tendinţe

s-au conturat. Prima, cu punctul de plecare în eseul lui Nicolae Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari din principatele române în deosebite timpuri* (1846), punea în evidenţă caracterul primordial al proprietăţii ţărăneşti, uzurpată de-a lungul Evului Mediu de marea proprietate boierească. Cealaltă, dimpotrivă, afirma anterioritatea şi perenitatea proprietăţii mari.
Indiscutabil, dezbaterea era esenţială pentru societatea românească, dar insistenţa asupra ei tindea să lase pe un plan secundar forţele active ale modernizării. Nici marea, nici mica proprietate rurală nu figurau în primele rînduri ale acestora. Problema era scoaterea României din condiţia de ţară predominant rurală şi ieşirea românului din mentalitatea patriarhală. Din acest punct de vedere, comunisculturii române reacţionare", *op. cit.,* pp. 244-255. Consideraţii asemănătoare la Ioan Petru Culianu, care pune în cauză mentalitatea anticapitalistă a ortodoxiei, în contrast cu spiritul capitalist al eticii protestante (teza lui Max Weber): vezi eseul „Mircea Eliade necunoscutul", în volumul *Mircea Eliade,* Editura Nemira, Bucureşti, 1995. Capitolul „Duşmanii capitalismului" (pp. 169-174) se încheie cu constatarea că „în România, la începutul secolului al XX-lea, nu existau prieteni ai capitalismului, în afara capitaliştilor înşişi".
57
mul a reprezentat, fără înq$_{oia}$j$_{ă/\ 0}$ tentativă specifică de modernizare. Brutalitatea ^$_{0}$i$_{u}$ţiii$_{or}$ sale a forţat, într-adevăr, detaşarea de trecutul r^j-aj'$_{msă\ cu}$ p$_{reț}$ul dezechilibrării tuturor structurilor şi cu $_{reZ}$ultatul încropirii unei false societăţi moderne, cu totul fo $_{a}$f$_{ara\ a\ ceea\ ce}$ î$_{ns}$eamnă modernitate la sfîrşitul secolului $_{a}$i XX-lea.
A treia mare problemă priveşte *modelele,* raportul românilor cu *ceilalţi.* Ideile noi şi instituţiile noi sînt toate produse ale laboratorului occidental. Inclusiv ideea naţională, statul-naţiune avîndu-şi obîrşia tot în evoluţiile ideologice ale Occidentului. Pînă în secolul al XlX-lea, românii s-au aflat integraţi în spaţiul cultural oriental. Legăturile punctuale ale unor cărturari (precum stolnicul Cantacuzino care a studiat la Padova sau cronicarii moldoveni în Polonia), puse adesea în evidenţă, nu au avut cum să schimbe con-

diţia generală a unei societăţi şi a unei culturi. Era o cultură pătrunsă de ideea ortodoxă, nu de ideea naţională. Prima breşă importantă a fost, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, opera Şcolii Ardelene, a unor intelectuali greco-catolici, cu studii la Viena şi la Roma, conduşi de ideea şi chiar de obsesia originilor latine, şi de necesara lor reactualizare. Demersul lor a constituit o sursă importantă a orientării spaţiului românesc spre Occident, dar tonul dat de cărturarii ardeleni — exponenţi ai unei societăţi ţărăneşti aflate sub stăpînire străină — nu a luat amploare decît o dată ce elita celor două state româneşti s-a decis să adopte modelul occidental.

Atît procesul de modernizare, cît şi afirmarea ideii naţionale conduceau în aceeaşi direcţie. Cît timp valorile general împărtăşite erau cele ortodoxe, românii se puteau simţi la ei acasă în spaţiul est-european. In momentul cînd pretutindeni sentimentul identităţii naţionale trece pe primul plan, lucrurile iau pentru ei o întorsătură radicală. Ei se trezesc dintr-o dată, ceea ce fuseseră întotdeauna, dar fără ca aceasta să-i singularizeze, „o insulă latină într-o mare slavă". Rusul încetează de a mai fi marele frate ortodox eliberator. Identitatea religioasă apare dimpotrivă ca o primejdie suplimentară, putînd facilita înghiţirea şi asimilarea României

(ceea ce tocmai se petrecea în Basarabia). Naţionalismului popoarelor slave şi panslavismului li se opune acum naţionalismul românesc.

Nici raporturile cu ungurii catolici sau protestanţi nu erau mai încurajatoare. O dată ce Ungaria (sau partea dominată de aristocraţia maghiară din imperiul habsburgic) tindea să devină ea însăşi un stat naţional, deci asimilator, situaţia românilor din Transilvania devenea încă mai delicată. Unguri sau slavi, românii erau înconjuraţi pretutindeni de construcţii naţionale sau de proiecte naţionale care contraveneau propriului lor proiect.

Singura soluţie rămînea Occidentul, îndeosebi ideea latină, şi, în mod cu totul privilegiat, apelul la marea soră latină care era Franţa. Modelul francez şi, într-un fel, „iluzia franceză" s-au constituit în reper fundamental pentru soci-

etatea românească în secolul al XlX-lea. încă o contradicţie dramatică şi insolubilă: românii încearcă pur şi simplu să se rupă din partea de Europă căreia totuşi îi aparţin, navigînd în imaginar, spre ţărmurile occidentale.

Dar nici reacţia contrară nu poate fi subestimată. Modelul occidental află un teren nu tocmai prielnic în fondul rural al societăţii româneşti şi în mentalitatea rural-autohtonistă care, parţial acoperită, un timp, de acţiunea pro-occidentală a unei elite, îşi va păstra totuşi vigoarea şi la un moment dat va irumpe. Contradicţia dintre modelul occidental şi reperele autohtone avea să străbată întreaga perioadă de care ne ocupăm şi continuă să se manifeste şi astăzi.

In ce priveşte discursul istoric, raportarea la modelul occidental a avut darul de a genera în egală măsură atenuarea naţionalismului şi amplificarea lui. Strălucita civilizaţie occidentală, cu impresionantele catedrale ridicate într-o vreme cînd românii se aflau încă în afara istoriei, reducea vechea cultură românească la o variantă de „barbarie orientală" (sintagma aparţinîndu-i lui Ti tu Maiorescu). Mai ales în prima fază a contactului a predominat acest gen de uimire. într-un memoriu din 1828 adresat de Ioniţă Tăutu lui Stratford Canning, ambasadorul Angliei la Constanti-

nopol, se mărturisea, cu toată umilinţa, că românii sînt un popor „fără arte, fără industrie, fără lumini". Aşa fuseseră şi strămoşii lor: „pe cînd literele înfloreau la Roma, Ovidiu, exilat în Dacia, se credea ca în Imperiul lui Pluton". Tot la 1828, un text privitor la istoria Moldovei *(Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie),* putînd fi atribuit marelui boier Iordache Rosetti-Roznovanu, spunea în esenţă acelaşi lucru: trecutul ţării „nu prezintă în ansamblu nimic interesant, nici un fapt a cărui memorie să merite a fi conservată în analele naţiunilor".[6]

Pe de altă parte, se argumenta (şi din ce în ce mai insistent, pe măsura afirmării proiectelor naţionale) că, dimpotrivă, românii ar fi posedat cîndva atributele esenţiale de civilizaţie cu care se mîndreşte Occidentul. Le-au pierdut însă pentru că au trebuit să stea timp de secole cu mîna nu

pe condei, ci pe sabie, pentru a apăra Europa de expansiunea islamică. Jertfa lor a contribuit la înălţarea Apusului. Pentru ce au a primi, românii au dat la rîndul lor cu prisosinţă.

Asemenea complexe nu afectau, firește, modelul autohtonist. O dată ce românii apăreau altfel decît ceilalţi, problema nu se mai punea în termeni de superioritate sau inferioritate. O discuţie purtată în cercul *Junimii,* prin anii 1870, între naţionalistul Eminescu şi scepticul Vasile Pogor, ilustrează perfect opoziţia dintre autohtonişti şi admiratorii necondiţionaţi ai modelului occidental.

Iată schimbul de replici — autentic sau nu, puţin importă — în relatarea lui George Panu, memorialistul *Junimii:*

„— Ce umblaţi cu istoria românilor? — exclama Pogor. Nu vedeţi că nu avem istorie? Un popor care nu are o literatură, artă, o civilizaţie trecută, acela nu merită ca istoricii să se ocupe de el... Pe cînd Franţa produsese pe Moliere şi Racine, românii erau într-o barbarie completă.

[6] Vlad Georgescu, *Memoires et projets de reforme dans Ies principautes roumaines* (1769-1830), Bucarest, 1970, p. 170; *Memoires et projets de reforme dans Ies principautes roumaines* (1831-1848), Bucarest, 1972, p. 185.

Atunci, Eminescu, care şedea într-un colţ, se ridică şi cu un ton violent, neobişnuit lui, zise:

— Ceea ce numeşti d-ta barbarie, eu numesc aşezarea şi cumînţenia unui popor, care se dezvoltă conform propriului său geniu, ferindu-se de amestecul străinului."[7]

Se află rezumată în aceste cîteva rînduri marea dilemă care a divizat societatea românească în ultimele două secole.

UN MIT NAŢIONAL: MIHAI VITEAZUL

Conturarea mitului *Mihai Viteazul* ilustrează mai bine ca oricare alt model istoric mutaţiile petrecute în conştiinţa românească. Domnitorul care a reuşit să stăpînească pentru scurt timp, la 1599-1600, cele trei ţări reunite, trei veacuri mai tîrziu, în România modernă, începe a fi receptat ca *unificator* abia spre mijlocul secolului al XIX-lea.[8] O asemenea interpretare lipseşte cu desăvîrşire în istoriografia cronicărească a veacului al XVII-lea şi chiar mai tîrziu, spre 1800, la Şcoala Ardeleană. Puse în evidenţă, pe lîngă personalitatea excepţională a lui Mihai, erau ideea creştină şi strîn-

sele raporturi cu împăratul Rudolf. De asemenea, ambiţia cuceritorului apărea frecvent ca mobil al acţiunii, ocupînd în schema interpretativă locul pe care mai tîrziu îl va lua „ideea românească".

La Miron Costin, Mihai Viteazul se află în postura de cuceritor al Ardealului şi al Moldovei, „pricină de multe văr-

[7] G. Panu, *Amintiri de la „Junimea" din laşi,* Editura Remus Cioflec, Bucureşti, 1942, voi. I, pp. 99-100.

[8] Pentru elaborarea mitului lui Mihai Viteazul, vezi articolele publicate de Mirela Luminiţa Murgescu: „Figura lui Mihai Viteazul în viziunea elitelor şi în literatura didactică (1830-1860)", în *Revista istorică,* nr. 5-6/1993, pp. 539-550; „Mythistory in Elementary School. Michael the Brave in Romanian Textbooks (1830-1918)", *în Analele Universităţii Bucureşti,* istorie, 1993-1994, pp. 53-66; „Trecutul între cunoaştere şi cultul eroilor patriei. Figura lui Mihai Viteazul în manualele şcolare de istorie (1831-1994)", în *Mituri istorice româneşti* (sub direcţia lui Lucian Boia), Editura Universităţii Bucureşti, 1995, pp. 42-71.

sări de sînge între creştini", de altfel puţin apreciate chiar de munteni: „Se urîse muntenilor cu domnia lui Mihai-vodă, tot cu oşti şi războaie."[9] Din cealaltă perspectivă, muntenească, *Istoria domnilor Ţarii Româneşti,* atribuită lui Radu Popescu, îi tratează de-a valma pe toţi adversarii lui Mihai, străini şi români deopotrivă: „au supus domnia lui pă turci, pă moldoveni, pă unguri, de-i avea ca pe neşte măgari pe toţi".[10] Savoarea exprimării nu face decît să confirme absenţa ideii româneşti. Să fi fost Mihai Viteazul, la 1600, mai „patriot" decît erudiţii cronicari de la sfîrşitul secolului al XVII-lea?

Nici Şcoala Ardeleană, căreia conştiinţa naţională românească din veacul al XlX-lea îi datorează atît de mult, nu face totuşi pasul decisiv, deşi ţelul său era afirmarea identităţii românilor şi a mîndriei de a fi român. Ideea unui stat unic al tuturor românilor nu îşi găseşte încă afirmarea, înfăptuirile lui Mihai Viteazul nefiind exploatate în acest sens. Iată cum îi rezumă domnia Samuil Micu, în *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor* (redactată în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea): „în anul 1593 în domnia Ţării Româneşti au urmat Mihai Vodă, carele să zice Viteaz. Acesta foarte

mare ostaşiu au fost, şi pre turci i-au bătut şi pre ardeleni i-au biruit şi Ardealul l-au luat şi l-au dat împăratului Rudolf.. .'"[9] Astăzi, o asemenea interpretare ar stîrni indignarea multora; autorul ei este totuşi unul dintre marii iniţiatori ai naţionalismului românesc!

în *Uranica romanilor şi a mai multor neamuri,* Gheorghe Şincai consacră un larg spaţiu domniei lui Mihai şi cu deo-

[9] Miron Costin, *Opere* (ediţia P. P. Panaitescu), voi. I, Editura pentru literatură, 1965, pp. 15-21.

[10] *Cronicari munteni,* voi. I, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1961, p. 329.

[11] Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1963, p. 112; idee dezvoltată tot de Samuil Micu în *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor,* ediţie recentă sub titlul *Istoria românilor* (îngrijită de Ioan Chindriş), voi. I, Editura Viitorul Românesc, Bucureşti, 1995, p. 97.

sebire acţiunii lui în Transilvania. Combătîndu-1 pe Engel, el pune mereu lucrurile la punct în favoarea românilor. Apără cu îndîrjire personalitatea voievodului, căruia îi compune un portret moral avantajos, în antiteză cu defectele adversarilor săi. Ingredientele mitului sînt prezente, dar mitul încă lipseşte. Şincai accentuează asupra mîndriei naţionale, dar nu exploatează politic ideea în sens de unitate naţională.

Cîteva decenii mai tîrziu, în 1830, bănăţeanul Damaschin Bojincă, discipol al Şcolii Ardelene, publică, în *Biblioteca românească,* o biografie a domnitorului, sub titlul *Vestitele fapte şi perirea lui Mihai Viteazul, prinţipul Ţării Româneşti.* Nici de data aceasta ideea naţională nu apare cu adevărat conturată, accentul căzînd pe luptele împotriva turcilor. Momentul de răscruce este marcat de transilvăneanul Aaron Florian, stabilit în Ţara Românească, unde devine profesor la Colegiul „Sfîntul Sava" din Bucureşti. Mihai Viteazul ocupă un loc esenţial în sinteza sa *Idee repede de istoria prinţipatului Tării Româneşti.* Aaron Florian procedează la o amplificare a personajului şi a epocii, consacrîndu-le mult peste ceea ce pretindea economia lucrării: două sute de pagini, cea mai mare parte a celui de-al doilea volum,

apărut în 1837, şi, în acelaşi timp, înscrie, în sfîrşit, acţiunea lui Mihai pe linia înfăptuirii unităţii naţionale româneşti. Singurul reproş adus voievodului stă în faptul că nu s-a dovedit capabil să doteze teritoriile româneşti unificate cu o constituţie potrivită. Numai în acest fel ar fi putut începe o eră nouă, care ar fi permis românilor să evolueze, uniţi, între celelalte naţii ale Europei.

Aşa vedea lucrurile, la Bucureşti, transilvăneanul Aaron Florian. Nu însă şi moldoveanul Kogălniceanu. Cel care avea să devină marele artizan al unirii principatelor nu se dovedeşte deloc sensibil, în opera sa de tinereţe, la potenţialul naţional al episodului Mihai Viteazul. în *Histoire de la Valachie...*, publicată în acelaşi an, 1837, cu volumul amintit al lui Aaron Florian, ne întîmpină un Mihai Viteazul descins din evocarea lui Miron Costin, neanunţînd încă în nici un fel proiectul de unitate naţională. Trăsătura lui dominantă

pare a fi „ambiţia nemăsurată" care l-ar fi împins nu numai să cucerească Transilvania, dar chiar să viseze la coroana Ungariei şi a Poloniei. „Domnia sa a fost strălucită prin cuceriri, dar fatală Ţării Româneşti", conchide Kogălniceanu, extrăgînd de aici şi o anumită morală istorică: „numele marilor cuceritori nu piere niciodată în memoria poporului, în timp ce acesta uită pe principii virtuoşi, dar paşnici".[12] Mihai apare ca un mare războinic, un erou, dar nicidecum ca unificator.

Nici Nicolae Bălcescu, deşi muntean, nu pare atras, în mod deosebit, în primele lui lucrări *(Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum,* 1844; *Despre starea socială a muncitorilor plugari...,* 1846), de personalitatea voievodului, acordîndu-i locul şi importanţa cerute de subiectele respective şi nimic mai mult.

Dar, după 1840, irezistibila ascensiune a lui Minai devine tot mai vizibilă. Ascensiune în ambele ipostaze, eventual contradictorii, dar şi complementare: domnitor glorios al Ţării Româneşti şi unificator al românilor. Prima a fost pusă în valoare de însuşi domnitorul Ţării Romaneşti, Gheorghe Bibescu (1842-1848), căruia i-a plăcut să se erijeze în urmaş al marelui voievod, orchestrînd o insistentă propagandă în

acest sens. Alungat de pe tron la 1848, el nu şi-a putut atinge ţelul de a deveni un nou Mihai, dar vanitoasa asumare princiară a moştenirii acestuia nu a rămas fără ecou. Atmosfera tot mai încărcată de amintirea eroului de la Călugăreni îl va fi înrîurit şi pe Bălcescu, în ciuda opoziţiei sale faţă de regimul lui Bibescu.

Chiar în Moldova, simbolul Mihai începe să se afirme. La 1843, în *Cuvîntul de deschidere* a cursului de istorie naţională la Academia Mihăileană din Iaşi, Kogălniceanu se apropie de voievodul muntean cu simţitor mai multă simpatie decît o făcuse cu şase ani în urmă. Mihai este prezen-

[12] Mihail Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens,* în *Opere,* voi. II, *Scrieri istorice* (ediţie Al. Zub), Editura Academiei, Bucureşti, 1976, pp. 177 şi 184.

tat acum ca fiind cel care a unit părţile disparate ale Daciei vechi.

Simbolul îşi capătă deplina strălucire şi funcţionalitate în opera ultimă şi cea mai ambiţioasă a lui Nicolae Bălcescu, începută la 1847 şi neîncheiată încă la moartea sa, în 1852: *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul.* Apare o sensibilă evoluţie, în sensul ideii naţionale, faţă de primele eseuri ale istoricului. Ţelul acţiunii lui Mihai este net proclamat: *unitatea naţională.* El „voi a-şi creea o patrie mare pe cît ţine pămîntul românesc". A realizat astfel „visarea iubită a voievozilor cei mari ai românilor", începînd cu Mircea cel Bătrîn, „cel dintîi domn român care se luptă pentru unitatea naţională". Domnitorii nu făceau în fond decît să exprime prin acţiunea lor politică un sentiment general împărtăşit, dat fiind că, de la origini, „în inima tuturor românilor rămăsese neştearsă tradiţia unui trai comun şi dorinţa de a-1 înfiinţa din nou". Aceasta explică „ura naţională a românilor în contra tiranilor unguri". Iată de ce, „de cîte ori un steag românesc se ivea fluturînd în vîrful Carpaţilor, Ardealul întreg se înfiora: românii de nădejde, tiranii lor de spaimă".[13]

Cartea lui Bălcescu a însemnat o premieră în istoriografia românească. Pentru prima oară istoria medievală a românilor, a celor trei ţări româneşti, era tratată explicit ca istorie

naţională, ca istorie a unui deziderat naţional care nu a încetat să se manifeste de-a lungul veacurilor, ca istorie a unui ideal stat românesc, deplin şi unitar. Influenţa acestei lucrări asupra conştiinţei naţionale româneşti a fost considerabilă, cu toată întîrzierea relativă a publicării (ediţie parţială în 1861-1863, integrală în 1878, apoi numeroase reeditări). Prin Bălcescu, Mihai Viteazul se impune decisiv şi definitiv ca prim ctitor al României moderne.

Anii imediat premergători unirii principatelor din 1859 marchează creşterea interesului pentru figura voievodului, inclusiv în Moldova, paralel cu conferirea de valenţe uni-

[13] Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai Voevod Viteazul,* în Opere, voi. III (volum îngrijit de Daniela Poenaru), Editura Academiei, Bucureşti, 1986, pp. 165,197 şi 265.

ficatoare unor domnitori moldoveni, în primul rînd lui Ştefan cel Mare. împreună, Mihai şi Ştefan ajung să simbolizeze istoria particulară, dar totodată comună, tinzînd oricum spre unitate, a celor două ţări româneşti surori.

Se observă astfel cum, între 1830 şi 1860, cu o intensificare notabilă în preajma revoluţiei de la 1848 şi apoi a Unirii, Mihai Viteazul trece printr-un proces de transfigurare, devenind, din erou creştin şi războinic, un simbol al unităţii româneşti. Sînt anii cînd idealul de unire într-un stat românesc, România ideală prefigurată în conştiinţe, se proiectează în trecutul istoric. Această orientare naţională, politică şi istorică aparţine în esenţă unei singure generaţii, generaţia care a făcut revoluţia de la 1848 şi a realizat apoi unirea Principatelor şi România modernă. Am văzut cum în aceeaşi perioadă este frecvent invocată Dacia, ca expresie a unităţii primordiale a pămîntului românesc. Două simboluri, care conduc la o mare aspiraţie: *Dacia antică,* reînviată pentru un moment de Mihai Viteazul şi menită a se reîntruchipa în România de mîine.

PROIECTE DIFERITE, ISTORII DIFERITE

La fel ca ideea naţională, modernizarea societăţii româneşti îşi căuta justificarea şi modelul în acelaşi trecut istoric. Dacă proiectul naţional era în linii mari similar pentru toţi românii: o unică naţiune în vatra vechii Dacii, trans-

formările prin care societatea românească trebuia propulsată în epoca modernă reflectau, firesc, divergenţe de ordin ideologic şi interese specifice ale grupurilor sociale. Unui discurs naţional relativ omogen îi corespund evocări istorice contradictorii, atunci cînd se află în discuţie marea problemă a reformelor şi îndeosebi chestiunea proprietăţii. Spre mijlocul secolului al XlX-lea, trecutul este restructurat în sensul a trei sensibilităţi politico-istorice distincte: *democratică, conservatoare* şi *liberală.*

Soluţia democratică, în fapt o soluţie rural-democratică adaptată profilului societăţii româneşti, şi-a aflat în Nicolae Bălcescu pe marele istoric şi pe omul politic de o rară

consecvenţă. Pentru Bălcescu, chestiunea principală nu o reprezenta libertatea în sine, ci proprietatea de la care derivă tot restul. Atunci cînd romanii au colonizat Dacia, „au împărţit, după obiceiul lor, pămîntul între colonişti". Societatea românească a fost la origine şi a rămas multă vreme o societate de oameni liberi, proprietari de pămînt. Uzurparea s-a petrecut tîrziu, după întemeierea Principatelor. „Interesul, nevoia şi sila" au dus la ruinarea micii proprietăţi şi la înglobarea ei în cea mare. S-a ajuns la acea „monstruozitate socială ca o ţară întreagă să robească la vreo cîţiva particulari". Mihai Viteazul i-a înrobit pe ţărani, prin faimoasa sa „legătură": ţara s-a împărţit de atunci în „două tabere vrăjmaşe, avînd interesuri împotrivite". Această nefericită evoluţie a atras după sine declinul ţărilor române. Numai emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor pot remedia situaţia; altminteri, naţiunea română este ameninţată în însăşi existenţa ei. Revoluţia naţională, pentru a izbîndi, trebuie susţinută de o revoluţie socială.[14]

Ceea ce rezultă din studiul lui Bălcescu este *ilegitimitatea marii proprietăţi.* Transpunerea, pînă la ultima consecinţă, a demonstraţiei istorice pe terenul reformei sociale ar fi însemnat restructurarea societăţii româneşti într-o *societate* exclusivă *de mici proprietari.* Evident, atît de departe nu se putea merge. Bălcescu a apărat însă la 1848 punctul de vedere cel mai radical exprimat în Comisia proprietăţii, care s-ar fi tradus printr-o însemnată expropriere parţială şi prin

crearea unei mici proprietăţi ţărăneşti consistente; tot el a susţinut şi votul universal.

La cealaltă extremă, teza conservatoare susţinea drepturile istorice ale boierimii asupra pământului şi rolul indispensabil al acestei clase atît în trecut, cît şi în prezent. Revoluţionar moderat la 1848, Ion Heliade Rădulescu a alunecat în cele din urmă spre o poziţie proboierească lipsită de orice nuanţe. Departe de a fi asupritori ai ţăranilor,

[14] Nicolae Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri,* în *Opere,* voi. II (ediţia G. Zâne), pp. 151-162.

boierii — socoteşte marele cărturar în *Echilibrul între antiteze* — „au fost cei cari dimpreună cu Radu Negru au fondat domniatul nostru pe nişte instituţiuni atît de umane şi egalitare cu cari nu se pot compara legile lui Numa, lui Licurg şi lui Solon". De altfel, boieria la noi „nu a fost ereditară, ci deschisă la toţi fiii patriei". Boierii români anticipaseră chiar, şi într-o manieră mai rezonabilă, democratismul Revoluţiei franceze: „Boierismul vechi nu se speria de republica franceză, ce punea feciorii domneşti jos; căci boierii vechi creeau din feciorii lor domestici alţi boieri şi îi făceau membri ai familiei, dîndu-le fetele şi nepoatele de soţie."[15]

Democratismul epocii — importat din Occident — obliga! Istoria românească se dovedea profund democratică: democratică în variantă ţărănească la Bălcescu, şi tot democratică în variantă boierească la Heliade Rădulescu. Barbu Catargiu, primul-ministru asasinat în 1862, a fost un apărător talentat al drepturilor funciare boiereşti, inclusiv prin invocarea unor argumente istorice. Şi el îşi propunea dedramatizarea situaţiei prin ameliorarea imaginii boierului şi prin readucerea în legalitate a marii proprietăţi. „Feudalitatea în România n-a existat niciodată", afirma el în iunie 1859. Doar în Apus s-a instituit acest sistem, prin cucerirea germanică. De aceea revoluţiile au fost necesare în partea occidentală a Europei, pentru remedierea a ceea ce acolo a fost o uzurpare. La noi însă coloniştii romani au rămas stăpîni pe pământul lor. Punct de plecare identic cu cel invocat de Bălcescu; urmarea însă diferă. Nu s-a petrecut nici un fel

de uzurpare: actualii proprietari deţin pămîntul, prin moştenire, din cele mai vechi timpuri (din epoca romană), sau l-au cumpărat, cu acte în regulă. Marea proprietate apare pe deplin justificată istoric; ea este de asemenea justificată economic.

Argumentele istorice invocate de Barbu Catargiu au totuşi o pondere limitată în argumentaţia sa politică. Sacrificînd atît cît era necesar jocului istoric, el ţine să atragă

[15] Ion Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, voi. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1916, pp. 85 şi 133.

atenţia că ceea ce contează pînă la urmă nu este trecutul, ci prezentul. Scepticismul manifestat faţă de modele istorice, mai mult sau mai puţin imaginare, merită a fi consemnat. „Opinia publică — atrăgea el atenţia — este formată şi se poate înflăcăra foarte lesne de vorbele pompoase de sentimentalism, de patriotism, de Traian, Mircea Vodă şi chiar Decebal. [...] Să nu ne lăsăm a fi amăgiţi de discursuri. [...] Să tratăm această chestiune din punctul de vedere al dreptului şi al economiei politice."[16] Fondul gîndirii lui Barbu Catargiu era reacţionar, dar logica, în esenţă, mai modernă decît a revoluţionarilor!

Ne-am fi aşteptat, poate, ca tocmai conservatorii să fie mai sensibili la cîntul de sirenă al trecutului. Lucrurile nu stau însă, în genere, aşa. Trecutul este invocat mai frecvent, şi în termeni imperativi, de cei care vor să se rupă de el. Logica imaginarului îşi are regulile ei. Revoluţionarii francezi invocau Sparta şi Roma republicană. Orice ideologie, orice proiect necesită modele. Chiar atunci cînd în joc se află viitorul, modelele sînt extrase din trecut. în fond, nu există altă realitate decît trecutul. Cu cît o ideologie este mai transformistă, cu cît un proiect este mai radical, cu atît se apelează în mai mare măsură la trecut, la un trecut restructurat potrivit necesităţilor şi idealurilor prezentului. Puteau şi boierii invoca istoria, şi nu se sfiau să o facă; dar starea de fapt şi de drept venea oricum în sprijinul lor. Pentru modificarea acestei stări, se impunea însă apelul la istorie, la o istorie menită să opună prezentul corupt unui trecut idealizat. Mersul spre viitor presupunea o reactualizare a

originilor.
Este ceea ce întîlnim în ideologia liberală. Ce putea fi mai modern decît liberalismul? Referirile sale la trecut, la un model istoric bine conturat sînt însă extrem de frecvente şi semnificative. *Cîntarea României* a lui Alecu Russo (1850 şi 1855) a putut fi apreciată drept un adevărat imn liberal. Dacă pentru Bălcescu valorile supreme erau proprietatea şi
[16] Barbu Catargiu, *Discursuri parlamentare (1859-1862)*, Editura Minerva, Bucureşti, 1914, pp. 152-153, 220 şi 342.

naţiunea, pentru Russo libertatea individuală apare ca principiu istoric şi politic fundamental, din care decurg toate celelalte.[17]
Cîntarea României este un poem. Textele şi discursurile lui I. C. Brătianu aparţin însă genului politic, iar autorul lor se numără printre făuritorii României moderne pe care a angajat-o pe calea liberalismului. Faţă de „ruralul" Bălcescu, Brătianu se înfăţişează ca un citadin şi burghez, dacă nu prin origine (boierească), în orice caz prin mentalitate. A fost un om politic pragmatic, dar nu mai puţin un vizionar, două faţete nu neapărat antitetice. Ceea ce impresionează este pasiunea sa pentru istorie şi modul cum înţelege să extragă din trecutul naţional elementele doctrinei liberale, altminteri preluată nu de la coloniştii romani, ci din ideologia apuseană a secolului al XlX-lea!
într-adevăr, din nou coloniştii romani sînt puşi la lucru. Aflăm, dintr-un articol publicat de Brătianu în *Republica Română* (noiembrie 1851), că romanii stabiliţi în Dacia păstraseră neştirbit spiritul republican. Ei nu veneau de la Roma, unde flacăra Libertăţii se stinsese, ci din mediul rural, fidel vechilor credinţe şi virtuţi. Aşadar, „colonizaţia Daciei se făcu în numele şi prin puterea unei idei". Cei aşezaţi aici au fost un fel de refugiaţi politici şi de conştiinţă, fapt ce apropie întemeierea naţiei române de crearea Americii, ambele naţiuni împărtăşind în egală măsură religia libertăţii: „[...] precum ştim că la 1660 făcură puritanii din Englitera prin emigraţia lor în America, după căderea Republicii engleze, sîntem întemeiaţi pe toate dovezile a zice că şi poporaţiile democratice şi libere ale Italiei, ca să scape de

jugul fiscului, de insolenţa favoriţilor, de ameninţarea de-a fi desmoştenite, luară într-o mînă fierul plugului şi în cea-laltă paloşul şi veniră să împlînte fierul Libertăţii într-un pămînt nou, tînăr şi puternic, departe de atmosfera cea molipsită de putrejunele despotismului [...]" în sinul noii colonii romane „tradiţiunile democratice se păstrară cu sfinţenie

[17] Cu privire la *Cîntarea României,* vezi consideraţiile lui G. Zâne, în N. Bălcescu, *Opere,* voi. II, pp. 231-237.

şi curăţenie". Naţiunea română „nu numai are mintea şi sufletul pregătite pentru democraţie, dar a păstrat-o neîncetat în inima şi moravurile ei".[18]

Chiar mai tîrziu, devenit din revoluţionar şi complotist om de stat responsabil, I. C. Brătianu nu pierde ocazia de a justifica legile şi actele de modernizare prin modele şi precedente istorice. Ce putea fi mai normal, în sensul secolului al XlX-lea, decît dezvoltarea căilor de comunicaţie? Sînt invocaţi însă tot romanii, mari constructori de drumuri; să dovedim că sîntem strănepoţii lor „şi să ridicăm şosele, să tragem drumuri de fier, să canalizăm rîurile, să zidim porturi şi să organizăm companii de navigare".[19] Respectul pentru proprietatea privată este afirmat tot prin origini. La slavi domină devălmăşia, în timp ce „românii au împrumutat ideea proprietăţii individuale de la greci şi romani". Guvernul urmăreşte pur şi simplu — în 1883 — „să constituie proprietatea cum era înainte în România, astfel cum e în toate părţile la naţiunile grece, latine".[20] Cît despre constituţie şi sistem politic, trebuie ştiut că „România are un trecut şi, pe cînd în alte state era despotismul cel mai absolut, aici era un regim, în condiţiile de atunci, dar un regim foarte liberal şi, pot zice, parlamentar".[21] Cînd intră în discuţie legea comunală (1878), Brătianu atrage atenţia că nu se urmăreşte în fond decît reînvierea unei tradiţii romane, menţinută multă vreme şi la noi: „aceste comune au existat şi în România şi numai în timpul din urmă, cînd se sleiseră puterile noastre luptînd contra invaziunilor barbarilor, au venit domni străini şi au desfiinţat comuna [.. .]"[22].

Pe un plan mai general, marele om politic nu încetează să afirme necesitatea studierii originii românilor, în scopul marcării identităţii naţionale şi a susţinerii intereselor pre-

[18] Ion C. Brătianu, *Acte şi cuvîntări,* voi. I, partea I, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1938, pp. 21-22.

[19] *Ibidem,* pp. 161-162.
[20] *Ibidem,* voi. VIII, 1941, pp. 163-164.
[21] *Ibidem,* p. 178.
[22] *Ibidem,* voi. IV, 1932, p. 31.

zente; el însuşi redactează eseuri şi ţine conferinţe pe această temă. Pentru orice „mutare" politică, istoria oferă precedente şi învăţăminte. Unele, de un umor involuntar. Cînd, în 1883, România aderă la Tripla Alianţă, Brătianu nu pierde ocazia să spună că Ştefan cel Mare „a fost cel mai vechi amic al Austriei!"[23]

Şi astfel, programul liberal, de altfel mai apropiat decît oricare altul de modelul burghez occidental, se prezenta, aproape punct cu punct, ca reactualizare a unui trecut transfigurat, începînd cu Dacia antică şi mergînd pînă în preajma declinului ţărilor române spre sfîrşitul Evului Mediu. Istoria justifica, aşadar, în *egală măsură,* democratismul esenţialmente rural al lui Bălcescu, liberalismul burghez al Brătienilor şi conservatorismul lui Barbu Catargiu. Nimic ieşit din comun: *istoria justifică întotdeauna orice.*

GLORIFICAREA TRECUTULUI

Se mai urmărea, prin istorie, dovedirea unei origini nobile şi a unui trecut glorios, susceptibile de a asigura naţiunii române, în mult mai mare măsură decît imaginea ei prezentă, nu tocmai strălucită, un loc respectabil în concertul naţiunilor europene.

Spre mijlocul secolului al XlX-lea, chestiunea originilor părea lămurită, în varianta cea mai favorabilă pentru promovarea intereselor româneşti. Românii apăreau ca descendenţi ai coloniştilor romani, eventual cu concesii minime acordate autohtonilor daci. Naţiune latină prin origine şi prin vocaţie, ei nu puteau decît să se integreze, firesc, în comunitatea europeană a popoarelor romanice.

Expresia extremă a acestei interpretări o oferă Şcoala Latinistă, prelungire exacerbată a Şcolii Ardelene, pînă în a doua jumătate a secolului al XlX-lea. Şeful necontestat al curentului latinist, August Treboniu Laurian, lingvist şi istoric, unul dintre cei mai respectaţi eruditi ai epocii, publică, în 1853, *Istoria românilor,* sinteză care debutează pur şi

Ibidem, voi. VIII, p. 213.

simplu cu fondarea Romei la anul 753 î. Cr. Istoria românilor apărea ca o continuare a istoriei romane. Dispărea în fapt orice diferenţă între români şi romani. Era acelaşi popor, cu o unică istorie. Sistemul cronologic adoptat de Laurian desăvîrşea integrarea românilor în istoria romană; datele fiind recalculate de la întemeierea Romei, cititorul află cu surprindere că revoluţia lui Tudor Vladimirescu s-a petrecut la 2574!

în ciuda optimismului lui Laurian, rămîneau întinse zone necunoscute în istoria veche a românilor şi îndeosebi acel „mileniu întunecat", cuprins între retragerea aureliană şi întemeierea Principatelor. O dată cu lansarea teoriei imigraţioniste, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, prin lucrările lui Franz Joseph Sulzer şi ale lui Johann Christian Engel, o mare problemă pusă în faţa istoricilor români a fost dovedirea şi apărarea continuităţii la nord de Dunăre. Acesta era însă un program minimal. Afirmarea autohtoniei românilor prin simpla supravieţuire etnică nu părea de natură să susţină o istorie semnificativă în plan european. De aceea, chiar combătînd Lmigraţionismul, istoricii români au fost tentaţi să susţină şi să amplifice fenomenul romanităţii sud-dunărene, mai bine pusă în evidenţă de izvoare şi susceptibilă de a fi integrată într-o mare istorie. Şincai, apoi Laurian au dezvoltat pe larg teoria potrivit căreia taratele bulgăreşti ar fi fost mai curînd state mixte româno-bulgare, şi chiar, în anumite perioade, dominate politic de elementul românesc. într-un sens care, desigur involuntar, putea servi schemei imigraţioniste, centrul de greutate al istoriei româneşti se deplasa, pentru aproape un mileniu, la sud de Dunăre. Astfel, românii reintegrau marea istorie, evitînd marginalizarea la care i-ar fi condamnat o repliere strictă în spaţiul vechii Dacii.

în ce priveşte continuitatea şi afirmarea istorică a poporului român în spaţiul propriu-zis al Daciei şi al actualei Românii, punctul de plecare spre mijlocul secolului al XlX-lea era foarte aproape de cota zero. Studiul arheologic al chestiunii şi invocarea argumentelor lingvistice nu se aflau încă la ordinea zilei, informaţiile externe, în genere

tîrzii, puţin numeroase şi destul de vagi, lăsînd liber jocul ipotezelor. „Mobilarea" acestui mileniu s-a constituit în temă de predilecţie a imaginarului istoric românesc.
S-a putut crede un moment, la 1856, în rezolvarea miraculoasă a întregii chestiuni. A fost scoasă atunci la lumină, în tipografia lui Gheorghe Asachi, *Cronica lui Huni,* prezentată ca traducere efectuată de vel spătarul Petru Clanău, în vremea lui Ştefan cel Mare, după originalul latin redactat de Huru, mare cancelar al lui Dragoş Vodă, prelucrare la rîndu-i a unui text mult mai vechi scris de „campoduxul" Arbure. Cronica acoperea întregul mileniu întunecat, de la retragerea aureliană din 274 la 1274 (unde era situată domnia lui Bogdan Dragoş). S-a stîrnit o oarecare vîlvă istoriografică şi politică. Domnitorul Moldovei Grigore Ghica a instituit o comisie de specialişti în chestiuni literare şi istorice pentru verificarea autenticităţii izvorului. în genere, opiniile au fost împărţite. Multora documentul le-a părut de la început suspect, dar printre partizanii săi s-au numărat cîţiva distinşi cărturari, în primul rînd Gheorghe Asachi, editorul textului, şi Ion Heliade Rădulescu, care îi va exploata din plin semnificaţiile istorice.
Cînd s-a anunţat retragerea romană — relatează campoduxul Arbure —, lumea a început să se îndrepte spre Iaşi, unde a avut loc o mare adunare. S-a decis rămînerea pe loc şi rezistenţa în faţa barbarilor. Iată, în sfîrşit, mult căutata mărturie a continuităţii româneşti! Statul s-a organizat într-un fel de republică, după modelul roman: republică federativă şi moldovenească, documentul referindu-se strict la teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru. Se atingeau astfel mai multe obiective: demonstrarea continuităţii statale, evidenţierea unor vechi instituţii democratice autohtone, sublinierea identităţii Moldovei, ca şi a apartenenţei, din cele mai vechi timpuri, a Basarabiei la Moldova. Mesajul trebuie raportat la momentul apariţiei: 1856, anul Congresului de la Paris şi al deciziei privind consultarea Principatelor în chestiunea eventualei lor unificări. Se punea accentul pe dreptul istoric al Moldovei asupra Basarabiei, răpită de ruşi la 1812. Se afirma totodată particularismul moldovenesc, co-

respunzător unei orientări, de altfel minoritară, susţinută şi de Gheorghe Asachi, nu tocmai favorabilă unirii Moldovei cu Ţara Românească.
Nu este cazul să mai spunem că Arbure campoduxul, marele cancelar Huru şi vel spătarul Clanău sînt personaje pur imaginare, iar *Cronica* în discuţie un fals, rezultat din „fabrica" de documente a familiei Sion; de aici a izvorît şi *Arhondologia Moldovei,* scrisă de Constantin Sion, cu numeroasele ei genealogii fictive sau semifictive, sprijinite în cîteva rînduri chiar pe *Cronica lui Huru.* Să mai menţionăm că autorul *Arhondologiei,* totodată autor sau coautor al *Cronicii,* a făcut campanie, în 1858, pentru candidatul la tronul Moldovei Grigore Sturdza, aşadar împotriva partidei naţionale şi contra Unirii, în care vedea un „proiect al nebunilor". Devine astfel şi mai clar sensul politic al falsului, document susţinător al continuităţii românilor în genere, dar mai ales al drepturilor Moldovei ca stat de sine stătător.[24]
Controversa în jurul cronicii lui Huru nu s-a stins chiar atît de uşor. Renumitul lingvist Alexandru Philippide găsea încă necesar, în 1882, să-şi încerce puterile într-un întins studiu pentru a-i dovedi falsitatea. Documentul stîrnise mai multă vîlvă decît merita modesta abilitate a falsificatorilor, pentru simplul motiv că acoperea un gol şi venea să materializeze iluzia continuării, prin români, a istoriei romane, la un nivel înalt de organizare politică şi de civilizaţie. Proiectarea în avanscena istoriei universale a unei epoci din istoria naţională despre care în fapt nu se ştia nimic a fost şi preocuparea de căpetenie a lui Heliade Rădulescu. Inspirat de Cronica lui Huru, dar stimulat îndeosebi de propriile-i convingeri şi fantezii, amalgam de mesianism naţio-

[24] Pentru cuprinsul şi exploatarea istorică a *Cronicii* lui Huru, pot fi consultaţi G. Asachi, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie,* Iaşi,1859, şi I. Heliade Rădulescu, *Elemente de istoria românilor,* Bucureşti, 1860 şi 1869. Informaţii suplimentare asupra controversei la Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric,* Editura Junimea, Iaşi, 1974, pp. 749-752, şi în postfaţa şi notele lui Ştefan S. Gorovei la Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei,* Editura Minerva, Bucureşti, 1973.

nai, spirit creştin, conservatorism şi democratism, părintele culturii române moderne a lămurit în felul său faza continuităţii, în sinteza *Elemente de istoria românilor* (1860 şi 1869),

precum şi în diverse capitole ale *Echilibrului între antiteze.*
In urma retragerii lui Aurelian, Dacia a rămas „autonomă şi creştină": „organizată după instituţiunile eclesiei primitive, se constituie şi continuă a se guverna în eclesii sau democraţii creştine, autonome fiecare şi confederate [...] Codicele lor civil este pentateucul [...]" La celălalt capăt al controversatului mileniu, constituţia lui Radu Negru de la 1247 organiza Ţara Românească după modelul Palestinei biblice, în 12 democraţii creştine sau judeţe autonome. Oricum, tradiţia politică românească era republicană, domnia fiind electivă şi iniţial limitată la cinci ani („precedent istoric" actualizat de programul revoluţionar de la 1848). Toate acestea dovedeau faptul că „Europa, în instituţiile ce se ating de libertate, egalitate şi fraternitate, în cele ce se ating de înfrăţirea şi solidaritatea populilor, n-a ajuns încă pe primii români".[25]
Românii se dovedeau, aşadar, într-o variantă sau alta a acestei istorii fictive, depozitarii incontestabili ai valorilor celor două mari modele ale istoriei universale: modelul roman şi cel iudeo-creştin.
Faza ulterioară a istoriei româneşti, debutînd cu întemeierea *reală* a principatelor în secolul al XlV-lea, era, evident, mai bine cunoscută. Dar, chiar datele acestei istorii se pretau, la fel ca datele necunoscutei istorii anterioare, la un proces de amplificare nu mai puţin sensibil. Este o manieră de punere în evidenţă a excelenţei trecutului românesc, pe care o întîlnim inclusiv la marii istorici ai generaţiei de la 1848, M. Kogălniceanu şi N. Bălcescu. Respectul lor pentru datele concrete ale istoriei nu are nimic în comun cu fanteziile lui Heliade sau cu falsurile sioneşti, dar tentaţia ocupării unui loc privilegiat în istoria Europei se manifestă la aceleaşi cote înalte, fapt perfect de înţeles, în deplin acord cu proiectul politic de afirmare a naţiei în concertul european.
I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze,* voi. II, p. 52.

Două teme, ale căror ecouri aveau să se prelungească în conştiinţa românească, şi-au găsit acum o primă cristalizare: pe de o parte, rolul românilor în apărarea civilizaţiei europene, pe de altă parte, vechimea şi chiar anterioritatea

unor înfăptuiri româneşti în cele mai variate domenii. Două registre îmbinate într-un raport contradictoriu: jertfa consimţită în slujba Europei creştine sfîrşind prin a epuiza forţa unei civilizaţii remarcabile.

în introducerea ediţiei franceze, publicată în 1845, a fragmentelor extrase din cronicile româneşti, Kogălniceanu a prins într-o sinteză frapantă aceste trăsături ale unei istorii naţionale brusc proiectate în marea istorie europeană. Românii, scrie el, „sînt unul dintre popoarele care s-au distins cel mai mult în Evul Mediu prin virtuţiile militare şi prin activităţile spiritului. Primii în Europa au avut armate regulate; au fost timp de secole apărătorii religiei şi ai civilizaţiei contra islamismului şi barbariei asiatice. [...] Au fost printre primii care au consacrat toleranţa religioasă şi libertatea de conştiinţă, au îmbrăţişat binefacerile tiparului, au adoptat limba naţională în biserică, în cancelarii şi în şcoli. [.. .]"[26] Românii, după Kogălniceanu, au fost chiar printre cele dintîi popoare care şi-au scris istoria în limba naţională (afirmaţie surprinzătoare, ştiut fiind că primele cronici scrise în româneşte nu sînt anterioare secolului al XVII-lea; în Franţa, Villehardouin scria deja în franceză la începutul secolului al XlII-lea).

Bălcescu, în *Puterea armată...,* exprimă puncte de vedere identice: „Armata românească a fost cea dintîi armată permanentă în Europa. [...] Românii încă din veacul al XIV-Iea, pe cînd toată Europa era cufundată în barbarie, aveau nişte instituţii cu care în acele vremi ar fi ajuns o naţie puternică în Europa, dacă unirea ar fi domnit între dînşii."[27] Cîteva zeci de ani mai tîrziu, în 1889, Kogălniceanu, vorbind în Camera Deputaţilor despre adoptarea prin-

[26] M. Kogălniceanu, *Fragments tires des chroniques moldaves et valaques,* în *Opere,* voi. II, pp. 415-416.

[27] N. Bălcescu, *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum,* în *Opere,* voi. II, pp. 50 şi 61.

cipiilor „marelui 1789", nu ezita să identifice din nou „începutul lor în însăşi ţara noastră", românii putînd invoca „multe exemple pe care mai tîrziu le-au imitat şi alte ţări mai înaintate decît noi".[28]

Din elevi ai Occidentului, românii deveneau apărători ai acestuia şi, în multe privinţe, chiar precursori. Ne aflăm, evident, în faţa unei amplificări naţionaliste a istoriei. Fenomenul se cere însă înţeles într-un anumit context, şi îndeosebi în funcţie de două coordonate esenţiale.
Prima dintre acestea o reprezintă spiritul însuşi al istoriografiei romantice. Reliefarea valorilor naţionale specifice şi amplificarea lor, puternica valorizare a originilor, gustul pronunţat pentru un Ev Mediu idealizat şi „eroizat", discursul istoric impregnat de patriotism, chiar şi tentaţia falsurilor patriotice, toate aparţin filonului romantic şi naţionalist al vremii, în această privinţă românii nefăcînd altceva decît să adapteze formula generală la propria lor istorie. Surplusul de exagerare reflecta — în cazul românesc — disproporţia foarte pronunţată dintre realitate şi ideal. Cînd Michelet aşeza Franţa — precum alţi istorici şi ideologi Italia sau Germania — în fruntea popoarelor lumii, pretenţia putea să pară mai puţin flagrantă în comparaţie cu invocarea diverselor „priorităţi" româneşti, dar logica predestinării şi privilegierii unei anumite naţii este riguros aceeaşi, într-un caz sau în altul.
în al doilea rînd, şi în mod paradoxal, amplificarea naţionalistă a trecutului nu servea nicidecum unui proiect autohtonist, ci, dimpotrivă, apropierii societăţii româneşti de civilizaţia occidentală şi acceptării României ca stat cu drepturi depline printre statele europene. Istoricii şi oamenii politici, unii dintre ei în egală măsură istorici şi oameni politici, precum Kogălniceanu şi Bălcescu, îşi propuneau să demonstreze că istoria ultimelor secole, de supunere, declin şi integrare nedorită în lumea orientală, nu a fost decît un accident istoric, ale cărui urmări, o dată înlăturate, România putea reveni la matca firească a evoluţiei sale, marcată
Al. Zub, op. *cit.,* pp. 751-752.

de originea latină şi de un destin nu mai prejos de cel al trunchiului latin occidental. Sub discursul naţionalist se citeşte clar voinţa de integrare europeană.
DE LA ROMANTISM LA ŞCOALA CRITICĂ
Formula naţionalist-romantică se prelungeşte în istorio-

grafia românească dincolo de limitele cronologice ale romantismului european. Forţa şi persistenţa curentului îşi află justificarea în condiţiile generale ale vieţii politice şi intelectuale româneşti.

Un prim motiv rezidă în acutizarea problemei naţionale în ultimele decenii ale secolului al XlX-lea. Pentru români, obiectivul naţional devine prioritar, în condiţiile discriminărilor la care erau supuşi şi, în replică, ale intensificării mişcării naţionale în teritoriile aflate sub stăpînire străină: Transilvania, Bucovina, Basarabia. Proiectul ideal al unei naţiuni unificate continuă să marcheze puternic discursul istoriografie. Antagonismele naţionale se sprijină pe argumente istorice. Departe de a-şi fi epuizat resursele politico-istoriografice, problema continuităţii capătă *accente* puternic conflictuale în urma publicării, de către Robert Roesler, a studiilor sale româneşti *(Românische Studieri,* 1871). Revitalizarea, prin contribuţia sa, a teoriei imigraţioniste a avut darul de a servi proiectul politic maghiar, visul unei Ungarii mari şi al unei Transilvanii fundamental ungureşti, unde românii ar fi apărut relativ tîrziu. Replica românească, susţinînd, cu unele excepţii şi nuanţe, continuitatea pe teritoriul vechii Dacii, urmărea, evident, un scop politic şi naţional nu mai puţin clar definit. Prin istorie, maghiarii şi românii trasau frontierele ideale ale prezentului sau viitorului. Implicarea, de ordin emoţional, cu puternic ecou în opinia publică, a proiectelor naţionale divergente lansa o sfidare la adresa istoriografiei: se puteau împăca exigenţele cercetării cu exigenţele aderenţei la un anumit program naţional? Putea istoricul să fie patriot, vorbind *oricum* despre trecutul naţiei sale? Putea, desigur, dar în condiţii mai puţin prielnice decît ar fi oferit o societate neafectată de conflicte şi proiecte de acest gen.

în al doilea rînd, trebuie constatată încetineala cu care se petrece procesul de profesionalizare a istoriografiei româneşti. Profesionistul nu se află în afara oricărei tentaţii mitologice; lucrarea noastră dovedeşte, de fapt, contrarul. El este însă capabil de a evita — teoretic, cel puţin — formele simpliste, infantile, de mitologizare. Oricît ar fi de

îndrăzneţe, construcţiile sale se ridică pe un fundament real, de fapte verificate. Era un pas care trebuia întreprins, în sensul „disciplinării" studiilor istorice şi punerii lor de acord cu metodologia şi sistemul instituţional european, începutul se făcuse în universităţile germane, încă din secolul al XVIII-lea. La 1800, existau în spaţiul german o duzină de catedre universitare de istorie; numărul lor ajunge la 175 în 1900. Germania devenise incontestabil polul mondial al istoriografiei; aici se puteau deprinde normele unei istorii bazate pe studiul riguros al izvoarelor, o istorie care se dorea deci debarasată de fantezie. Franţa era încă în urmă, dar profesionalizarea făcuse mari progrese şi în universităţile sale: 71 de catedre de istorie la sfîrşitul secolului al XIX-'lea.

Cele două universităţi româneşti, din Iaşi şi Bucureşti, au fost înfiinţate la 1860, respectiv 1864. în principiu, datele menţionate ar putea marca începutul, fie şi modest, al profesionalizării istoriei. Lucrurile nu au stat însă aşa. Teoria „formelor fără fond", formulată de Maiorescu şi dezvoltată într-un sens mai optimist (forme care îşi creează treptat fondul) de E. Lovinescu, îşi găseşte în acest caz o justificată aplicare. Cele patru catedre de istorie (istoria românilor şi istoria universală, la Iaşi şi la Bucureşti) au fost ocupate, timp de decenii, de persoane care nu aveau prea mult în comun cu profesia de istoric. Petre Cernătescu, profesor de istorie universală la Bucureşti — pînă în 1892! , s-a „remarcat" printr-un manual de istorie universală pe care"nu şi-a pus decît numele, restul fiind pur şi simplu o versiune românească a sintezei lui Victor Duruy! Titularul cursului similar din Iaşi, Nicolae Ionescu, a fost om politic şi un apreciat orator în epocă, în nici un caz însă istoric. Tot la Iaşi, Andrei Vizanti preda istoria românilor; a deve-

nit cunoscut nu prin cele cîteva broşuri fără valoare pe care le-a publicat, ci prin faptul, mai spectaculos, al fugii din ţară, pentru a scăpa — acuzat fiind de delapidare — de rigorile justiţiei. Dintre toţi, doar V. A. Urechia, profesor de istoria românilor la Universitatea din Bucureşti între 1864 şi 1901, a dovedit o incontestabilă hărnicie, dacă nu şi o de-

osebită competenţă. întinsele sale lucrări sînt mai curînd compilaţii, iar patriotismul său fierbinte, dar naiv, îl aşază în şirul descoperitorilor de tot felul de priorităţi autohtone. Pînă aproape de sfîrşitul secolului, nu catedrele de istorie aveau să promoveze normele şcolii erudite şi critice, caracteristice momentului istoriografie european. Neîndiguit în nici un fel de asemenea exigenţe, romantismul istoriografie avea cale liberă. Principala figură istoriografică a perioadei 1860-1880 a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838-1907), autodidact posedînd un fond imens de cunoştinţe, îndeosebi în cîmpul lingvisticii, filologiei şi istoriei, spirit seînteietor, genial chiar, dar fantast, înclinat spre cele mai neaşteptate construcţii intelectuale. In 1874, Hasdeu a devenit profesor de filologie comparată la Universitatea din Bucureşti; înainte de această dată, ca şi, un timp, după, influenţa sa în istorie a fost enormă, şi nu în sensul disciplinării domeniului! Contribuţiile sale solide, precum editarea unui număr impresionant de izvoare slave şi texte vechi româneşti, ideile sale fertile, cum sînt cele privind rolul dacilor în formarea poporului român, teoria circulaţiei cuvintelor sau, într-un plan mai larg, proiectul de cercetare interdisciplinară, prin apropierea istoriei de lingvistică, antropologie, economie..., se îmbină cu tentaţia elaborărilor arbitrare, pur exerciţiu al inteligenţei, seducător şi derutant. Naţionalist de sensibilitate politică liberală (a şi fost ales deputat pe liste liberale în 1867, apoi în 1884), Hasdeu nu a ezitat să infuzeze istoriei, uneori în ciuda evidenţei, valorile în care credea. Monografia *loan Vodă cel Cumplit* (1865) îl înfăţişează pe acest domnitor drept cel mai strălucit spirit politic european al veacului al XVI-lea, în timp ce Moldova devine o ţară în multe privinţe modernă, cu un sistem electoral anticipînd votul universal. Reformele lui loan Vodă,

aşa cum le interpretează istoricul, nu fac decît să anticipeze reformele lui Cuza, aflate în plină desfăşurare la data publicării lucrării. Principele moldovean secularizează averile mînăstireşti şi gîndeşte o foarte inteligentă reformă fiscală, susceptibilă de a îmbunătăţi, pa prin miracol, situaţia ţărănimii. Hasdeu avea chiar să recomande legiuitorilor luarea în considerare, în procesul modernizării României,

a legilor şi instituţiilor autohtone, susţinînd „caracterul naţionalităţii române ca bază a legislaţiunii sale".[29]
In lucrările ulterioare — dintre care cea mai importantă este *Istoria critică a românilor* (1873 şi 1875) —, Hasdeu s-a străduit să pună în evidenţă valoarea vechii civilizaţii româneşti, forţa românilor în Evul Mediu şi continuitatea politică între Dacia, imperiul roman şi principatele române. Dacă a fost adversar al latinismului pur, susţinînd ponderea dacilor în sinteza românească, a încercat să reducă la minimum — deşi slavist, dar, ca basarabean şi patriot român, adversar al Rusiei şi partizan al solidarităţii latine — ponderea elementului slav în limba română şi în vechea cultură românească. Prestigiul lui Hasdeu, cunoştinţele şi meritele lui incontestabile aveau să complice şi mai mult afirmarea normelor critice în istoriografia română.
în aceste condiţii, procesul de profesionalizare începe să prindă contur abia în deceniul 1880-1890 şi se instituie cu adevărat în deceniul 1890-1900. A. D. Xenopol îşi începe cariera de profesor de istoria românilor la Universitatea din Iaşi în 1883. El a fost, fără îndoială, un istoric în deplinul înţeles al cuvîntului, şi chiar un mare istoric, dar, înclinat spre teoria istoriei şi spre mari lucrări de sinteză, nu răspundea pe deplin exigenţelor pe care epoca le impunea unui profesionist, acestea fiind cunoaşterea nemijlocită a izvoarelor şi cufundarea în cercetări de strictă specialitate. De aici şi reticenţele „şcolii critice" faţă de opera lui Xenopol, faţă de demersul său în general. Un moment-cheie

[29] B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice* (ediţia Mircea Eliade), voi. II, Bucureşti, 1937, p. 164 (articol publicat în *Românul* la 11 ianuarie 1868).

poate fi considerat publicarea primului studiu fundamental al lui Dimitrie Onciul, în 1885 (o „dare de seamă critică" privitoare la lucrarea lui Xenopol, *Teoria lui Roesler).* Onciul, format la şcoala austriacă, prelungire a celei germane, devine, în 1896, profesor de istoria românilor la Universitatea din Bucureşti. în 1891, Ioan Bogdan, slavist cu formaţie metodologic identică, ocupase, la aceeaşi universitate, catedra de limbi slave. Murind P. Cernătescu, catedra de istorie universală revine, în 1894, lui Nicolae Iorga. Saltul de la Cernătescu la Iorga este semnificativ, chiar simbolic, pentru restructurarea radicală a istoriografiei româneşti. Prin

Onciul, Bogdan şi Iorga istoria intră decisiv, cel puţin la Universitatea bucureşteană, în era profesionalismului. Era un început remarcabil, dar numai un început, limitat la contribuţia şi exemplul cîtorva istorici. Abia în anii următori şi în deceniile următoare, profesionalismul va căpăta consistenţă prin intrarea în scenă a noilor generaţii formate în spiritul unei metodologii exigente.

PARADIGMA JUNIMISTĂ: DETAŞAREA DE ISTORIE

Este momentul să abordăm *schimbarea de paradigmă* pe care a încercat-o *Junimea* în istoriografia românească şi, în genere, în spiritul public românesc, în raportarea românilor la trecutul lor. Onciul şi Bogdan au fost junimişti, Iorga, un timp, „tovarăş de drum" al acestui curent.

Junimea s-a constituit, ca societate culturală, la Iaşi, în 1863-1864. Din 1867, a editat revista *Convorbiri literare,* deplasată, în 1885, la Bucureşti, unde se instalaseră între timp membrii săi mai de seamă. Cei care dau tonul la *Junimea* în anii conturării curentului, şi în primul rînd Tîtu Maiorescu (1840-1917) în chestiunile de ordin cultural şi Petre P. Carp (1837-1919) în cele de ordin politic, sînt oameni tineri, cu studii solide în Occident, exponenţi ai unei doctrine conservatoare de factură modernă, înclinată nu spre tradiţionalism, ci spre evoluţia gradată, organică, a societăţii româneşti, în sensul oferit de modelul occidental. Cheia concepţiei lor filozofice, politice şi culturale este *evoluţio-*

nismul; ei nu aderă la imobilismul reacţionar, dar nici la voluntarismul liberal. Cred în necesara soliditate a unei construcţii care nu poate fi improvizată. Nu simt nevoia să se raporteze la trecut, nici pentru a-şi susţine privilegiile, ca vechii conservatori, nici pentru a schimba radical societatea românească prin invocarea unor modele istorice fictive, ca liberalii. Privesc trecutul cu detaşare, şi aceasta este în sine o schimbare foarte importantă de paradigmă, inedită în contextul românesc al secolului al XlX-lea! A rămas pînă astăzi singura încercare notabilă în cultura română de detaşare a prezentului de trecut, de punere în discuţie a problemelor actuale fără obsedanta raportare la precedente istorice reale sau imaginare.

Detaşarea programatică de istorie coincidea cu concepţia junimiştilor privitoare la metodologia cercetării istorice. Formaţi în spiritul vremii, la marile universităţi europene şi, în ce priveşte liderii curentului, mai cu seamă în mediul german, ei erau adepţii unei istorii obiective, reconstituită strict pe baza investigaţiei documentare meticuloase şi riguroase. „Istoria, aşa cum a fost ea cu adevărat", potrivit faimoasei formulări a lui Ranke, avea să devină, pretutindeni în Europa, cu punct de plecare în metodologia germană, idealul istoriografie al „şcolii critice". Sub acest aspect, junimismul prezintă un sincronism perfect cu mişcarea ideilor în Occident. Modelul, desigur ideal şi, ca orice ideal, cum s-a putut constata, de neatins, era cel al unei istorii reconstituite cu răceala omului de ştiinţă, debarasată oricum de presiunea politicului şi ideologicului. Operaţia s-a tradus printr-o întoarcere de 180 de grade, rezultatul datorîndu-se, pe lîngă convingeri, şi spiritului polemic, nu scutit de exagerări, inevitabil în afirmarea oricărui curent.

Criticismul nu apare desigur din senin în cultura română. Atitudini polemice faţă de amplificările naţionaliste se întîlnesc şi în faza anterioară *Junimii.* Aspre critici au fost adresate, în acest sens, şcolii latiniste. în *Cuvîntul introductiv* din 1843, Kogălniceanu combătea „romanomania", tentaţia de a adăuga virtuţilor şi faptelor româneşti pe cele ale strămoşilor romani. Şi Alecu Russo a luat în derîdere aces-

te tendinţe. Chiar Hasdeu, atît de naţionalist, şi gata să amplifice la rîndu-i rădăcinile dacice, a ridiculizat consecvent mania latinistă. Cu sau fără *junimea,* latinismul era oricum menit să părăsească scena, ceea ce s-a şi întîmplat în deceniul 1870-1880, după publicarea neinspirarului *Dicţionar* al lui Laurian şi Massim.

Tradiţia critică era, aşadar, prezentă, *junimea* însă o dezvoltă şi o generalizează, îi dă forţa unui adevărat sistem de filtrare destinat să separe adevărul de fals şi valorile autentice de pseudovalori.

Totul este spus, ferm şi chiar agresiv, în extraordinarul articol programatic publicat de Titu Maiorescu în 1868 sub titlul *în contra direcţiei de astăzi în cultura română.* Istoria de

pînă la începutul secolului al XlX-lea este expediată în două cuvinte: *barbarie orientală.* Nu sînt mai favorabil apreciate nici cărţile de început ale culturii române moderne. Merită citat în întregime pasajul referitor la Petru Maior (cu care de altfel Titu Maiorescu se şi înrudea!) şi la istorie în genere: „La 1812, Petru Maior, pentru a nu pomeni compilaţia de citate făcută de Şincai fără nici o critică, scrie istoria sa despre începutul românilor în Dacia. In tendinţa ce are de a dovedi că noi sîntem descendenţi necorupţi ai romanilor, Maior susţine în paragraful al patrulea că dacii au fost cu totul exterminaţi de romani, aşa încît nu s-a întîmplat nici o amestecare între aceste două popoare. Pentru a proba o ipoteză aşa de nefirească, istoricul nostru se întemeiază pe un pasaj îndoios din Eutrop, şi pe un pasaj din Iulian, cărora le dă o interpretare imposibilă de admis cu mintea sănătoasă, şi astfel începe demonstrarea istorică a romanităţii noastre cu o falsificare a Istoriei."

Următorul comentariu îi priveşte pe contemporani: „[...] ceea ce surprinde şi întristează în aceste producte nu este eroarea lor în sine, căci aceasta se explică şi uneori se justifică prin împrejurările timpului, dar este eroarea judecăţii noastre de astăzi asupra lor, este lauda şi suficienţa, cu care se privesc de inteligenţele române ca adevărate fapte de ştiinţă valabilă, este orbirea de a nu vedea că zidirea naţio-

nalităţii române nu se poate aşeza pe un fundament, în mijlocul căruia zace neadevărul"[30].

Tot în 1868, articolul *Contra şcoalei Bărnuţiu* punea în evidenţă ridicolul raportării obsedante a prezentului la trecut. Bărnuţiu şi discipolii săi susţineau că legile şi instituţiile româneşti trebuiau să fie pur şi simplu cele romane. „Vai de naţiunea noastră — exclama Maiorescu — dacă conducerea ei s-ar inspira vreodată de asemenea principii. In contra lor trebuie să apelăm la adevărul nestrămutat şi să spunem: că regenerarea noastră nu poate începe decît în spiritul culturii moderne... "[31]

în diverse texte, Maiorescu nu a contenit să se amuze şi să-şi amuze cititorul cu o întreagă colecţie de „perle" naţionaliste, menite să pună în evidenţă tot felul de superiorităţi

şi anterioritǎţi româneşti. Poate cea mai izbutitǎ paginǎ o constituie ridiculizarea paralelei între Goethe şi Ienǎchiţǎ Vǎcǎrescu, pe marginea poeziei *într-o grǎdinǎ...,* pornind de la care V. A. Urechia decreta superioritatea românului. Goethe devenea un „german practic", „grǎdinar de la Erfurt", iar Vǎcǎrescu „poet sublim", totul, evident, spre marele haz al criticului.[32]

Urmǎtoarele rînduri, apǎrute în periodicul *Adunarea naţionalǎ,* ilustrau perfect genul de discurs istoric cǎruia Maiorescu îi opunea un refuz intransigent: „Douǎ din cele mai mari evenimente din istoria Europei moderne au primit direcţiune, sau cel puţin s-au nǎscut, la signalul dat pe pǎmîntul nostru: revolutiunea franceză şi cele douǎ uniuni naţionale ale Italiei şi Germaniei.

Revolutiunea franceză este numai continuaţiunea revoluţiunii lui Horea, cu singura deosebire cǎ a lui Horea avea o direcţiune naţionalǎ pe lingǎ cea socialǎ. De altminterea pînǎ şi scǎderile, erorile revoluţiunii lui Horea, le aflǎm şi în cea franceză.

[30] Titu Maiorescu, *Critice,* voi. I. Editura Minerva, Bucureşti, 1908, pp. 150-151.

[31] *Ibidem,* voi. II, p. 236.

[32] IWdem, voi. I, p. 125.

La sunetul eraldului, anunţînd unirea Moldovei şi a Munteniei, se deşteaptǎ Garibaldi şi Bismarck [...]

Mai puţin zgomotoasǎ, dar de rezultat nu mai puţin mare, fu revoluţiunea românilor în sensul liberalismului, al democraţiei. Constifuţiunile ce ne-am dat în anii aceşti din urmǎ sînt şi ele premergǎtoare noului spirit în Europa. Dupǎ noi Austria îşi va reveni la parlamentarism; dupǎ noi Spania face revoluţiunea sa; dupǎ noi însǎşi Franţa va face cîţiva paşi înainte în sensul democraţiei."

Comentariul lui Maiorescu:

„în urma acestor cuvinte foaia citatǎ ne dǎ sfatul:« Sǎ nu surîdǎ nimeni cetindu-le.» Aceasta trece peste glumǎ, onorabilǎ *Adunare Naţionalǎ*.* Surîsul cel puţin trebuie sǎ ne fie iertat! Cǎci una din însuşirile cele mai fericite ale neamului omenesc şi care formeazǎ un mijloc de apǎrare în contra

multor greutăţi ale vieţii sociale şi literare, sînt tocmai acele mişcări jumătate trupeşti jumătate sufleteşti, care încep cu simplul surîs şi se termină cu izbucnirea de veselie, ce din recunoştinţă pentru vioiciunea geniului antic ne-am dedat a o numi un rîs homeric."[33]

Pe o linie pur maioresciană, cu strictă aplicare la istorie, merge George Panu, autor a trei studii istorice publicate în *Convorbiri literare* între 1872 şi 1874. Foarte tînărul autor nu avea nici o pregătire specială de istoric, dar, înarmat cu cîteva lecturi rapide, cu vioiciunea propriului spirit şi cu verva polemică junimistă, reuşeşte să demoleze aproape întreaga istoriografie românească şi să şifoneze chiar prestigiul, aproape intact pînă atunci, al marelui B. P. Hasdeu.

în *Studii asupra atîrnării sau neatîrnării politice a românilor în deosebite secole,* Panu atenuează sensibil originalitatea şi măreţia trecutului românesc.[34] El insistă asupra influenţelor străine şi îndeosebi slave, acestea din urmă identificate masiv în limba română, în instituţii şi în obiceiuri. Contribuţia slavă nu mai apare ca un adaos oarecare, ci ca un im-

[33] *Ibidem,* voi. I, pp. 128-129.

[34] *Convorbiri literare,* 1872, pp. 151-157, 193-203, 233-248, 262-272, 309-319.

portant element constitutiv al sintezei româneşti. Pe de altă parte, Panu mărgineşte considerabil acţiunea politică a românilor, insistînd asupra vasalităţii, deloc formală, care lega Moldova de Polonia şi Ţara Românească de Ungaria. Chiar marii eroi ai neamului sînt caracterizaţi, într-o manieră vizibil provocatoare, pornind de la starea de fapt a unei istorii nicidecum „imperiale", ci mărginite şi dependente de interesele marilor puteri. Astfel, Ştefan cel Mare devine „vasal polon", iar Mihai Viteazul „general neamţ"!

In 1873, Panu recenza, cu aceeaşi lipsă de complexe, Istoria *critică a românilor* a lui Hasdeu, sesizînd, sub uluitorul joc de artificii, slăbiciunea multor demonstraţii. Potrivit viziunii hasdeiene, Ţara Românească a secolului al XlV-lea devenea aproape o „mare putere", prefigurînd, prin întinderea ei, România modernă; hotarele îi erau mult extinse, peste munţi, ca şi în Moldova, pînă la Bacău şi Bîrlad, argu-

mentaţie pe care tînărul junimist o anula cu argumentele criticii. Un an mai tîrziu, în 1874, Panu schiţa, în *Studiul istoriei la români,* o amplă panoramă a deformărilor, exagerărilor şi plăsmuirilor de tot felul, menite a asigura românilor o poziţie privilegiată în istoria şi civilizaţia Europei.
Tonul criticii istorice junimiste a fost dat de Maiorescu şi, pe urmele lui, de Panu; a trebuit să mai treacă însă un număr de ani pentru ca pe aceste principii să se afirme o adevărată şcoală istorică, datorată îndeosebi contribuţiilor lui Dimitrie Onciul şi Ioan Bogdan. Prin ei, au fuzionat spiritul critic şi profesionalismul istoriografie. Onciul a „complicat" teza continuităţii, integrînd unele argumente roesleriene în teoria sa a admigrării: în fond, o soluţie de compromis între cele două ipoteze rivale. Tot el a demontat mitul Negru Vodă, reconstituind cu migală schema „reală" a formării Ţării Româneşti. Bogdan, primul mare slavist român, a ajuns, într-un spirit apropiat de sugestiile lui Panu, la definirea unei importante componente slave în cultura medievală românească, şi chiar în procesul formării poporului român şi a limbii române.
Toate acestea mergeau, în mod evident, în sens opus prejudecăţilor istorice ale secolului al XlX-lea. Onciul şi Bogdan

nu au fost adversari ai identităţii şi unităţii naţionale româneşti, nici partizani ai integrării României în spaţiul slav! Modelul lor era cel occidental, pe care de altfel l-au aplicat întocmai în domeniul studiilor istorice. Pur şi simplu, ei înţelegeau să separe proiectul politic actual de realităţile Evului Mediu. Faptul că statul naţional românesc — real sau ideal — ocupa un teritoriu bine definit nu trebuia să însemne proiectarea automată a acestei configuraţii naţionale cu un mileniu sau un mileniu şi jumătate în urmă. Faptul că românii căutau să se desprindă de masa slavă, orientîndu-se spre Occident, nu putea însemna minimalizarea factorului slav atît de prezent de-a lungul istoriei medievale româneşti.
A reuşit „noua istorie" junimistă să evacueze mitologia din discursul despre trecut? Acesta i-a fost scopul, fără îndoială, dar în ceea ce priveşte rezultatul lucrurile nu stau

chiar aşa. Demolarea unei configuraţii mitice dă naştere la „contra-mituri". Imaginarul şi ideologia nu pot fi izgonite din demersul istoriografie. O istoriografie profesionistă este scutită în genere de „excese elementare" precum falsurile şi fabulaţiile pure. Imaginarul se debarasează de ficţiune, ceea ce nu înseamnă însă că logica sa nu acţionează şi asupra „faptelor reale". Materialul faptic vehiculat devine mult mai sigur, dar liniile directoare ale discursului continuă să fie determinate de acelaşi mecanism mental. Atunci cînd Maiorescu vorbeşte despre „barbaria orientală", contra-mitul apare nu mai puţin flagrant decît mitul pe care îşi propune să-l nege, acela al unei strălucite istorii şi civilizaţii româneşti de factură cvasioccidentală. „Barbaria orientală" era, în fond, un sistem de civilizaţie, la fel de valabil în sine ca oricare altul. Amplificarea influenţei slave, mergînd — potrivit interpretării, agreată de *Junimea,* a lui Alexandru Cihac — pînă la identificarea unei limbi române mai curînd slave decît romanice, poartă, evident, aceeaşi marcă a contra-mitului, contrastînd cu mitul dominant al purei latinităţi a românilor.

Nici detaşarea de prezent, voită şi definită programatic, nu putea merge pînă la capăt. Intr-o sinteză, de altfel me-

diocră, de istorie a românilor, D. Onciul şi-a exprimat cu claritate concepţia dinastică şi a supremaţiei instituţiilor politice, prin asamblarea întregii istorii româneşti în jurul cîrmuitorilor, începînd cu Traian şi încheind cu Carol I. Iar remarcabila lucrare a lui Maiorescu, *Istoria contemporană a României,* oferă, inevitabil, punctul de vedere junimist-conservator asupra edificării României moderne, proces pe care majoritatea istoricilor îl raportează totuşi, mai curînd, la ideologia şi acţiunea politică a liberalilor. Iată, de altfel, o întrebare, la care răspunsul, *oricare răspuns,* presupune o alunecare spre mit: cine a făcut România? Liberalii, conservatorii, Cuza, Carol, Kogălniceanu, Brătianu, poporul, conjunctura europeană? Sau toţi laolaltă, dar atunci în ce ordine de importanţă?

Oricare ar fi însă prejudecăţile junimiste transpuse în discursul istoric, şi oricît de inaccesibilă obiectivitatea isto-

rică urmărită, intransigenţa critică a acestui curent ideologic a infuzat culturii române un spirit de care orice cultură are absolută nevoie. Un sistem de convingeri, chiar atunci cînd este considerat inatacabil, şi mai ales atunci, trebuie pus sub semnul întrebării. Tentaţia unanimităţii în jurul unor „adevăruri" intangibile înseamnă sinucidere culturală. Marele merit al *Junimii* nu a stat în „dreptatea", mereu discutabilă, a soluţiilor propuse, ci în faptul că a îndrăznit să pună sub semnul întrebării foarte multe dintre convingerile comode ale românilor. Şi tot un mare merit constă în faptul că *junimea* a reprezentat atunci, mai mult ca oricare altă direcţie culturală, momentul european, inclusiv în materie de istorie. Problema nu este pînă la urmă a unei iluzorii dreptăţi absolute, ci a sincronizării culturii româneşti cu evoluţiile europene.

REACŢIA AUTOHTONISTĂ

O nouă direcţie se afirmă însă imediat după 1900. Este reacţia spiritului naţional. Noua orientare naţionalistă prezintă un cu totul alt sens faţă de manifestările naţionaliste ale veacului al XlX-lea la care ne-am referit pînă acum. A-

cestea aspirau să alinieze vechea civilizaţie şi istoria românească la valorile occidentale, tocmai pentru a justifica şi a grăbi integrarea europeană a României. O dată trecut pragul noului veac, naţionalismul insistă tot mai răspicat asupra individualităţii româneşti, a unei culturi specifice şi a unui destin propriu. Naţionalismul cu finalitate europeană este tot mai mult acoperit de naţionalismul autohtonist.

Cele două faţete divergente ale ideologiei naţionale coexistaseră şi în cursul secolului al XlX-lea, aspiraţia spre modernizare şi occidentalizare fiind însă mai puternică decît rezistenţa la acest proces. Numai aşa s-a putut clădi România modernă. Nume mari ale culturii româneşti îşi manifestau însă deja neîncrederea faţă de civilizaţia occidentală şi temerea de invazia valorilor străine. Simion Bărnuţiu nu ezita să identifice duşmanii naţionalităţii române, care erau, după el: „a) străinii din mijlocul nostru, b) civilizaţia europeană egoistă şi materialistă, c) românii cu educaţie străină".[35] El considera, de altfel, că principele străin pune în pericol însăşi naţionalitatea română (de menţionat aici spirituala replică a lui Maiorescu: „singura noastră temere ar

fi, astăzi, nu că noi vom deveni vreodată germani, lucru imposibil, dar că principele german ar putea deveni prea român!"[36]). Hasdeu s-a pronunţat la rîndul lui împotriva cosmopolitismului.

Nimeni nu avea să exprime însă mai bine această stare de spirit ca Mihai Eminescu, marele poet naţional, dar şi marele gazetar şi profet naţionalist. Eminescu s-a arătat cel puţin rezervat, adesea însă chiar ostil, faţă de valorile occidentale. El visa la o civilizaţie românească pură, neatinsă de înrîuririle străine şi cu atît mai puţin de prezenţa efectivă a străinilor („Cine-a îndrăgit străinii / Mînca-i-ar inima cînii [...]"). Teoria sa a „păturii superpuse" distinge între o clasă autentică, pur românească, circumscrisă în esenţă mediului rural, şi pătura de obîrşie străină, a celor care trăiesc,

[35] Dumitru Murăraşu, *Naţionalismul lui Eminescu,* Editura Pacifica, Bucureşti, 1994 (prima ediţie, 1932), p. *79.*

[36] Titu Maiorescu, *op. cit.,* voi. II, p. 224.

în fond, din exploatarea muncii ţăranului.[37] Nici ideile lui Eminescu nu erau întru totul noi, ceea ce le-a dat relief a fost spiritul de sistem şi vehemenţa limbajului. Cu cîteva decenii în urmă, Bălcescu schiţase contradicţia sat-oraş, văzînd în mediul citadin o structură de import. Clişeul apare, oarecum neaşteptat, dar justificat în măsura în care servea critica formelor fără fond ale elitei, chiar la Titu Maiorescu: „Singura clasă reală la noi este ţăranul român, şi realitatea lui este suferinţa, sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare."[38]

După 1900, toate aceste manifestări, oarecum disparate, se prind într-o constelaţie ideologică, în plină expansiune, al cărei sens este afirmarea specificităţii civilizaţiei româneşti, raportată îndeosebi sau chiar exclusiv la fondul rural de valori. Semnele noii tendinţe sînt numeroase şi diverse.

■ In ultimele decenii ale secolului al XlX-lea, construcţiile pu-
■ blice din Bucureşti fuseseră proiectate în genere în stilul
"i parizian al epocii, de arhitecţi francezi, apoi de elevii lor ro-
/• mâni. După 1900, schimbarea de stil este evidentă: se afir-
' mă stilul neoromânesc, promovat de Ion Mincu şi de şcoala
L sa. în 1903, apare revista *Sămănătorul.* Curentul „semănăto-
Jj rist" din jurul său, ca şi curentul paralel al poporanismului,
jff' primul patriarhal, cel de-al doilea mai social, ilustrează ace-

" eaşi deplasare spre valorile rurale opuse civilizaţiei citadine occidentale. în lucrarea *Cultura română şi politicianismul,* apărută în 1904, Constantin Rădulescu-Motru denunţa fenomenul de mimetism cultural care ar fi condus la înstrăinarea sufletului românesc de trecutul său. El prevedea ieşirea din faza „criticii negative" a valorilor naţionale şi reluarea firului vechilor tradiţii.

Un eveniment simbolic s-a petrecut la 13 martie 1906.0 adevărată luptă de stradă s-a încins în piaţa Teatrului Naţional, în semn de protest faţă de reprezentarea pieselor de teatru în limba franceză. Pornind de aici, „lupta pentru lim-

[37] Asupra doctrinei naţionaliste a lui Eminescu, vezi Dumitru Murăraşu, *op. cit.*

[38] Titu Maiorescu, *op. cit.,* voi. I, pp. 152-153.

ba românească" — după expresia lui Nicolae Iorga — a căpătat un sens mai general, îndreptat împotriva abuzului de influenţă străină şi a înstrăinării culturale a elitelor. Iorga a fost, de altfel, eroul momentului şi „instigatorul" evenimentelor, în conferinţa ţinută la 13 martie 1906, punct de plecare al incidentelor amintite, marele istoric punea chestiunea solidarităţii naţionale. Cum se explicau marile victorii ale lui Ştefan cel Mare? Prin faptul că „în sabia voievodului sta simţul siguranţei care pornea din adevărata unitate a poporului întreg. Pentru că acei care-1 compuneau nu erau izolaţi în clase duşmane, fiindcă o clasă duşmană nu se formase prin alt ideal de cultură şi prin altă limbă vorbită de. acea clasă". Cum se explica, dimpotrivă, eşecul Iui Mihai Viteazul? Prin „dispariţia solidarităţii sociale, dispariţia unităţii de conştiinţă a poporului român", prin „prăpastia care se deschide între aceia care iau o anumită cultură străină pentru dînşii şi acei cărora li se interzice orice drept la cultură". Acest gen de divizare socială şi culturală continua să se adîncească. în opinia lui Iorga, elita românească s-a deznaţionalizat, „s-a aruncat în braţele culturii străine", manifestînd „un sentiment de dispreţ înzecit, însutit şi înmiit faţă de noi"[39], faţă de ţara reală. Se impunea, aşadar, o radicală schimbare de direcţie.

Era, în fond, firesc ca, o dată adoptate elementele esen-

ţiale ale modelului occidental, spiritul autohton să îşi manifeste rezistenţa şi vigoarea. Dincolo de o anumită linie nu se putea trece. Românii nu puteau deveni nici francezi, nici germani. Specificitatea naţională trebuia salvată, respectată şi integrată armonios modelului european.
Evoluţia socială şi culturală conducea în acest sens. Revoluţia secolului al XlX-lea fusese opera unei elite restrînse, puternic marcată de valorile occidentale. Generaţie după generaţie creşteau însă, în mod sensibil, rîndurile celor care începeau să aibă acces la cultură şi un cuvînt de spus în viaţa socială. Această mişcare era alimentată de straturile

[39] N. Iorga, *Lupta pentru limba românească,* Bucureşti, 1906, pp. 41-42 şi 52.

aflate mai aproape de baza societăţii. Clasa de mijloc, îndeosebi, aproape inexistentă în momentul declanşării procesului de modernizare, se lărgeşte şi se consolidează treptat. Valorile autohtone nu puteau decît să prindă o forţă sporită. După primul război mondial, ritmul acestor transformări s-a intensificat. Reforma agrară din 1921, însemnînd dezmembrarea aproape completă a marii proprietăţi, şi votul universal au schimbat radical datele jocului social şi politic. Paralel, ştiinţa de carte şi implicarea în procesul cultural au progresat semnificativ. Influenţa occidentală continua să acţioneze, dar impactul ei asupra unei opinii publice mult amplificate nu mai putea fi pe măsura seducţiei exercitate asupra restrînsei elite de odinioară. în sfera politicii, discursul naţionalist devenea mai profitabil decît invocarea modelelor străine. Politica intra în faza de „mase". Cu un secol în urmă, Tocqueville avertizase asupra posibilei derive autoritare a democraţiei. Este ceea ce s-a întîmplat în perioada interbelică. Aproape peste tot în Europa, manipularea „democratică" a maselor avea să asigure triumful soluţiilor totalitare şi naţionaliste (în genere îmbinate, totalitarismul şi naţionalismul hrănindu-se din acelaşi ideal al unităţii). Excesele româneşti în materie s-au conformat evoluţiilor europene.
Vitalitatea sensibilităţii naţionaliste s-a aflat în strîns raport cu însăşi dinamica istoriei româneşti în prima jumătate

a secolului. A fost stimulată într-o primă fază de mişcarea îndreptată spre emanciparea românilor aflaţi sub stăpînire străină şi de lupta pentru înfăptuirea României Mari. Atingerea acestui ideal în 1918 nu a epuizat resursele naţionalismului. Construirea statului naţional al tuturor românilor a alimentat sentimentul identităţii şi al unui destin specific, întreţinut şi prin temerile suscitate de posibilele agresiuni, de primejdiile care planau asupra construcţiei naţionale (adeverite, în 1940, prin dezmembrarea parţială a ţării). Se adăuga la aceasta şi fenomenul minoritar, sensibil amplificat prin includerea, între frontierele lărgite ale statului român, a unei largi game de minorităţi etnice, destul de importante numeric. Raportarea mai mult sau mai puţin con-

flictuală la „ceilalţi" (maghiari, germani, evrei, ucraineni...) a avut darul de a întreţine sentimentul bine marcat al specificităţii româneşti, mergînd, în formele extreme de manifestare, pînă la idealul utopic al unui organism naţional purificat, omogen sub raport etnic, cultural şi religios.

O asemenea formulă ideală se regăseşte în ideologia ortodoxistă elaborată între cele două războaie ca o componentă majoră a naţionalismului românesc. Nichifor Crainic şi Nae Ionescu — pentru a menţiona doi influenţi „directori de conştiinţă" ai epocii — suprapuneau ortodoxismul şi românismul; mişcarea legionară şi-a însuşit acest amalgam.

Sensul transferului dinspre religios spre ideologic şi politic merită un comentariu mai detaliat. Să remarcăm în primul rînd faptul că identificarea culturii române cu spiritualitatea ortodoxă marginaliza nejustificat Biserica greco-catolică, ce grupa aproape jumătate dintre românii transilvăneni; paradoxul este cu atît mai frapant cu cît naţionalismul românesc are la origini acţiunea Şcolii Ardelene, curent ideologic şi cultural aproape în exclusivitate greco-catolic! A prins astfel treptat contur, împotriva evidenţei istorice, aprecierea greco-catolicismului drept „altceva". Desfiinţarea silnică, prin decret comunist, a Bisericii unite, în 1948, nu făcea decît să ducă pînă la capăt logica identificării conceptului naţional cu un concept reli-

gios restrictiv.
Al doilea paradox, încă şi mai grav, priveşte aparenta limitare a ortodoxiei la spaţiul românesc! Dar creştinismul ortodox caracterizează ansamblul răsăritean al Europei, din Grecia pînă în Rusia. Nu este o religie naţională, ci transnaţională, ca orice religie. Mai mult chiar, ideea ortodoxă a reprezentat, timp de două veacuri, principalul argument propagandistic al Rusiei în politica sa expansionistă spre Constantinopol şi, evident, peste spaţiul românesc.
Faptul că românii sînt în majoritate ortodocşi se află în afara oricărui dubiu, după cum nimic nu este mai firesc decît să se simtă ataşaţi de religia lor. Problema nu priveşte însă religia, ci deformarea sensului religiei prin transferul

ei în ideologie. Cantonarea ideologică în ortodoxism înseamnă delimitarea netă de Occidentul catolic şi protestant, dar fără posibilitatea unei „splendide izolări", consecinţa inevitabilă fiind integrarea sau reintegrarea în Răsăritul slav şi ortodox. Este situaţia pe care naţionaliştii secolului al XlX-lea au aspirat să o depăşească, desigur fără a renunţa la credinţa strămoşească, dar adoptînd modelele culturale şi politice ale Occidentului neortodox. Naţionaliştii perioadei interbelice erau, desigur, sinceri în demersul lor. Ei voiau o Românie independentă, clădită pe valori autohtone. Care erau însă acele valori autohtone? Puteau ele să ofere un model politic complet şi viabil? Tradiţia ţărănească şi morala religioasă ar fi fost de-ajuns? Proiectul se înfăţişa ceţos şi utopic. Singurul rezultat practic ar fi fost, repetăm, ruperea de modelul occidental şi „revenirea" în spaţiul răsăritean, dominat de o singură mare putere, de Rusia.
Atmosfera interbelică nu poate fi redusă, evident, la tentaţia exclusivă a autohtonismului. între „ideea europeană", ea însăşi compatibilă cu variantele moderate de naţionalism românesc, şi exclusivismul naţionalist, tabloul ideologic al epocii este departe de uniformitate.
O antiteză perfectă a izolaţionismului cultural oferă Istoria *civilizaţiei române moderne* (1924-1925) a lui E. Lovinescu, demonstraţie a obîrşiei pur occidentale a instituţiilor şi formelor culturale ale României contemporane, adoptate pur

şi simplu prin imitaţie. Lovinescu merge mai departe decît Maiorescu, justificînd „formele fără fond" denunţate de marele junimist, în preluarea cărora vede etape fireşti ale occidentalizării, tipare necesare pentru coagularea ulterioară a fondului modern de civilizaţie. El a combătut vehement „ţărănismul" vremii, opunîndu-i valorile citadine, singurele promotoare ale civilizaţiei moderne. La fel, chiar dacă la capătul unui demers diferit, Ştefan Zeletin conchidea — în *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric* (1925) — în sensul inevitabilităţii capitalismului de factură occidentală şi a formelor de civilizaţie purtate de acesta. Tabloul apare, aşadar, complex, cuprinzînd toate nuanţele. Nu este însă mai puţin adevărat că ideea naţional-au-

tohtonistă continuă să se afirme puternic, iar „specificul românesc" devine o temă tot mai insistent invocată, cu prelungiri notabile în ideologia şi viaţa politică a vremii (pînă la proiectul unui stat ţărănesc şi al unei economii bazate pe mica proprietate rurală, susţinut de ideologii ţărănişti Virgil Madgearu şi Ion Mihalache). în ajunul celui de-al doilea război mondial, civilizaţia rurală tradiţională ajunge să se bucure de un interes cu totul special. Este vremea cînd activează echipele sociologice ale lui Dimitrie Guşti, cu rezultate de pionierat în sociologia rurală, dar şi cu implicaţii mai largi, de ordin cultural şi naţional. Muzeul satului, deschis în 1935, rămîne un simbol al acestei tentative de reintegrare a satului şi a tradiţiilor rurale în civilizaţia modernă românească. Demers perfect inutil: nu fiindcă teoretic nu ar fi putut da roade, ci fiindcă, pur şi simplu, brutal, comunismul i-a pus capăt, lovind fără discernămînt în tot ce a însemnat cultură autentic ţărănească în spaţiul românesc.

IMPOSIBILA OBIECTIVITATE

Rămîne să urmărim conexiunile dintre istoriografie şi sensibilitatea naţionalistă şi au tohtonistă în plină afirmare. După 1900, istoricii români merg, în genere, pe calea deschisă de „şcoala critică". Normele metodologice ale unei istoriografii profesioniste sînt acum bine precizate; cercetarea istorică se înscrie în modelul european al vremii.

Discursul istoric nu depinde însă numai de metodă, şi nici măcar în primul rînd de metodă. Metoda nu aduce de la sine răspunsuri şi interpretări obligatorii. Metode foarte diferite pot să tindă spre soluţii similare (rigurosul Onciul şi extravagantul Hasdeu ajung nu o dată la concluzii apropiate), după cum acelaşi evantai de norme metodologice se poate prelungi în cele mai diverse interpretări. Metoda ajută la o mai adecvată definire a problemelor şi faptelor, dar logica istoriei şi sensul ei — pînă la urmă singurele lucruri care contează cu adevărat — depind de istoric şi mai puţin de metodă.

97

Metoda critică este, în istoriografia românească, în primul rînd opera *Junimii.* Generaţiile următoare au preluat normele metodologice, dar nu neapărat şi spiritul interpretării. Oricum, critica negativă a lui Maiorescu şi Panu nu mai putea trece în deplinătatea ei după 1900, dar chiar demersul critic constructiv iniţiat de Onciul şi Bogdan avea să sufere adaptări mai mult sau mai puţin semnificative. *Junimea* rămîne, pînă la urmă, un fenomen aproape unic: faza cea mai accentuată de demitificare — cu unele accente, desigur, nedrepte sau discutabile — pe care a cunoscut-o istoriografia română. Pe de altă parte, naţionalismul romantic, lipsit de critică şi control, al secolului al XlX-lea, nu mai are curs în perioada interbelică. Naţionalismul se exprimă acum în forme istoriografice mai rezonabile şi mai subtile, cu intensităţi de altfel diferite de la un istoric la altul şi de la o etapă la alta.

Oricum, raportul istorie-politică rămîne încă strîns. Istoricul continuă să fie perceput ca un ghid spiritual, care, prin experienţa trecutului, posedă o înţelegere mai clară a imperativelor prezentului. Iorga a prins această idee într-o caracterizare memorabilă. „Istoricul — spunea el în discursul de recepţie la Academia Română din 1911 — e un bătrîn prin experienţă al naţiei sale"; el are datoria să fie „un amintitor neobosit al tradiţiei naţionale, un mărturisitor al unităţii neamului peste hotare politice şi de clase, un predicator al solidarităţii de rasă şi un descoperitor de ideale spre care cel dintîi trebuie să meargă, dînd tineretului ce

vine după noi exemplul".[40] Sîntem, cum se vede, departe de răceala demersului junimist. Ne aflăm încă în plină tipologie, nu numai românească, ci şi central- şi est-europeană, a istoricului-om politic, a istoriei înţeleasă ca argument *decisiv* în apărarea drepturilor politice şi în realizarea aspiraţiilor naţionale.

Chiar în perioada interbelică, atunci cînd şi istoria şi politica devin profesiuni clar definite, fiecare în felul său, lista

[40] N. Iorga, „Două concepţii istorice" (1911), în *Generalităţi cu privire la studiile istorice,* Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1944, p. 98.

istoricilor-oameni politici, sau tentaţi la un moment dat de politică, este impresionantă: Iorga, în primul rînd, care îşi încununează o importantă carieră politico-naţională ca şef de guvern în 1931-1932; Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir, cei mai de seamă exponenţi ai şcolii istorice clujene, toţi miniştri în diferite cabinete; Ioan Nistor, profesor la Universitatea din Cernăuţi, istoric al Bucovinei şi al Basarabiei, cu o lungă carieră ministerială în guvernele liberale; iar, din generaţia mai tînără, G. I. Brătianu, şef de partid, CC. Giurescu, ministru şi rezident regal în timpul dictaturii lui Carol al II-lea, şi P. P. Panaitescu, a cărui carieră alături de legionari a luat repede sfîrşit prin alungarea acestora de la putere în ianuarie 1941.

Problema este însă, desigur, mai subtilă, şi anume în ce măsură ideologia naţională, convingerile şi acţiunea politică a fiecărui istoric se regăsesc în demersul istoriografie. La Iorga, accentul cade puternic asupra unităţii civilizaţiei româneşti, scopul istoricului fiind de a prezenta „naţiunea însăşi ca fiinţă vieţuitoare", urmărindu-i „mersul ei lăuntric".[41] Ideea unei evoluţii particulare în raport cu popoarele din jur s-a concretizat în teoria „Romaniilor populare", semnificînd organizarea autonomă a populaţiei autohtone romanice în faţa năvălitorilor barbari în primele secole ale Evului Mediu. Ideologia semănătoristă şi, în genere, tentaţia unităţii naţionale peste deosebirile de clasă l-au condus pe Iorga — în acord, de altfel, cu mai vechea teză, susţinută şi de Bălcescu, a unei societăţi rurale libere — spre o viziune patriarhală a Evului Mediu timpuriu şi de mijloc; erau „vremuri de o armonică viaţă laolaltă, în care clasele nu se priveau cu duşmănie, în care ţara era tare

prin unitatea ei, de la cel mai de jos ţăran pînă la cel mai înalt, încoronatul domn al ţăranilor."[42] „Statul ţărănesc" al lui Iorga a suferit însă o lovitură necruţătoare în urma descoperirii, în 1920, a mormîntului lui Radu I de la Biserica

[41] N. Iorga, *Istoria poporului românesc,* voi. I, Editura „Casei Şcoalelor", Bucureşti, 1922, p. 9 (ediţia originală: *Geschichte des Rumänischen Volkes,* Gotha, 1905).

[42] *Ibidem,* voi. II, p. 112.

Domnească din Curtea de Argeş; tezaurul scos atunci la iveală şi rafinamentul podoabelor nu păreau a caracteriza un ţăran, fie el şi încoronat. Istoricul a fost nevoit să-şi nuanţeze teoria, dovedindu-se încă o dată riscul proiectării în trecut a utopiilor prezente.

Pe de altă parte, lorga a subliniat rolul românilor în sud-estul Europei, ca moştenitori ai „romanităţii orientale", precum şi ai tradiţiei istorice şi politice bizantine (ultima idee reflectată în lucrarea *Bizanţ după Bizanţ,* 1935). Civilizaţia specifică românilor se îmbina astfel cu misiunea lor europeană. Naţionalist şi autohtonist, lorga nu este în nici un caz izolaţionist. Este în felul său un european, dar pentru el Europa înseamnă o îmbinare de naţiuni, fiecare cu spiritul propriu. Atitudinea faţă de „ceilalţi" apare nuanţată şi variabilă. Marcarea interdependenţelor şi influenţelor reciproce contrabalansează tentaţia autohtonismului cultural. Naţionalistul lorga este cel care i-a reabilitat în istoriografia românească pe fanarioţi! Istoric complex şi adesea contradictoriu, lorga a oferit fiecăruia ce a vrut să ia de la el. Versiunea simplificată a naţionalismului şi „ţărănismului" său a putut constitui o sursă pentru legionari, ca şi naţionalismul eminescian. Trebuie făcute, firește, distincţiile necesare între subtilitatea demersului intelectual al marelui istoric şi primitivismul dezlănţuirilor autohtoniste şi xenofobe. lorga rămîne în ansamblu un naţionalist de dreapta, ale cărui idei sociale şi politice (unitate şi specificitate naţională, solidaritate socială, regim monarhic, misiune europeană) se regăsesc în discursul său istoric.

Un caz interesant pentru demonstraţia noastră prezintă Vasile Pârvan. Marele arheolog şi istoric al Antichităţii nu a fost, precum lorga, un profet naţional. Nu a fost tentat, ca

alţi istorici, de domeniul politicii. Atitudinea sa în chestiunea naţională, în timpul primului război mondial, a putut fi considerată echivocă, oricum nu suficient de angajată. Cert este că numele lui cu greu ar putea fi invocat printre cele ale marilor luptători pentru unitatea românilor. Pe de altă parte, Pârvan este considerat ca fondator al şcolii moderne româneşti de arheologie, un cercetător riguros, format

BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ

în spiritul şcolii germane MareQsa ducrăre\i'l£efeQ{f£*>}, reuneşte o multitudine dt surse arheologiefe şi literare, trecute prin filtrul unei[rni"1] ymsp °vo;°7° Ş; t"t"^i; ;=»H» TUI- .- cluzia pe care o formulează la capătul cercetării, perfect în tonul ideologiei naţional-autohtoniste, şi chiar ortodoxiste, din epocă:

„Geto-dacii au fost un *popor de ţărani:* aşezaţi, statornici, supuşi şi cu frică de zeul lor, amărîţi de vecini cu nesfîrşitele războaie şi prădăciuni şi sălbăticiţi şi ei de multe ori de ticăloşiile lor, totuşi veseli şi glumeţi la vreme de pace, mînioşi şi cruzi numai la război, îndeobşte însă cu bun-simţ şi mereu întorcîndu-se la străvechea lor credinţă optimistă m zei şi m oameni. *[J]

Vom reveni asupra acestei caracterizări. Să constatăm pentru moment că Dacia şi România formează pentru Pârvan un tot, o civilizaţie „transistorică", ale cărei trăsături, religioase, culturale, morale, sînt cele ale idealizatei sinteze ţărăneşti autohtone.

Chestiunea politicului şi naţionalismului în istoriografie a fost dezbătută cu vigoare şi chiar cu patimă, în contextul ofensivei declanşate de „Şcoala nouă" de istorie, grupată din 1931 în jurul *Revistei istorice române,* împotriva „Şcolii vechi", redusă în fond Ia personalitatea lui N. Iorga şi la *Revista istorică* editată de el. Tinerii istorici, care abia împliniseră atunci 30 de ani, şi în primul rînd G. I. Brătianu (1898-1953), Petre P. Panaitescu (1900-1967) şi Constantin C. Giurescu (1901-1977), preconizau reîntoarcerea la metodologia „detaşată" de politică şi de pasiuni a marilor junimişti: Dimitrie Onciul şi loan Bogdan. Atacul a fost declanşat de C. C. Giurescu printr-o întinsă recenzie din

1931-1932 — cu titlul *O nouă sinteză a trecutului nostru* — privitoare la. cartea lui Iorga, *Istoria românilor şi a civilizaţiei lor.* Descoperind numeroase greşeli şi afirmaţii hazardate, tînărul istoric îşi permitea să dea magistrului o lecţie de metodologie *elementară:* „Orice afirmaţie într-un studiu is-

[43] Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei,* Cultura Naţională, Bucureşti, 1926, p. 173. *n A r^ r* C\ A*

818o2î

toric trebuie să se întemeieze pe o dovadă concludentă, pe un document care să nu sufere discuţie. Iar atunci cînd documentele lipsesc sau nu sînt concludente, rezultatele cercetării trebuiesc prezentate cu titlul de *ipoteze* sau *supoziţii,* nu de adevăruri cîştigate ştiinţei."[44]

Au urmat asprele recenzii ale lui Iorga privind primul volum al *Istoriei românilor* de C. C. Giurescu (în 1935) şi monografia *Mihai Viteazul* a lui P. P. Panaitescu (în 1936). Cearta în jurul lui Mihai Viteazul este semnificativă pentru definirea unor sensibilităţi istorice distincte. Din perspectiva lui Iorga, interpretarea lui P. P. Panaitescu însemna coborîrea eroului de pe piedestal. Accentul se deplasa dinspre erou spre clasa socială dominantă a vremii: boierimea. „Mihai Viteazul — afirma Panaitescu — a fost braţul care a lovit, căpitanul învingător şi glorios, dar în spatele său stau în umbra gloriei lui boierii care dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpînitorului. [...] Domnia lui Mihai a însemnat izbînda boierimii asupra celorlalte clase, întărirea situaţiei ei sociale şi economice."[45] Panaitescu mai îndrăznea să afirme că Mihai nu ar fi fost fiul lui Pătraşcu cel Bun, ceea ce pentru dinasticul Iorga semăna a act de lezmajestate!

De la metodologie se aluneca inevitabil spre ideologie. Articolul-program al *Revistei istorice române* afirma răspicat: „Istoria nu trebuie strămutată pe planul luptelor politice şi sociale. Ea trebuie să le lămurească, nu să fie în slujba lor. Numai o atitudine perfect obiectivă poate da garanţia unor rezultate ştiinţifice necontestabile. Din punct de vedere naţional, ca şi individual, adevărul nu poate niciodată păgubi; el aduce dimpotrivă totdeauna foloase reale. între patriotism şi obiectivitate nu există antinomie."[46]

[44] Constantin C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nos-*

tru, Editura Cartea Românească, extras din *Revista istorică română,* 1931-1932. p. 23.
[45] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Fundaţia „Regele Carol I", Bucureşti, 1936, pp. 85-86.
[46] *Revista istorică română,* voi. I, Bucureşti, 1931, „Cuvînt înainte", p. 4.

Mirajul „junimist" al obiectivităţii istoriei şi desprinderii ei de problematica politico-naţională prindea din nou contur, într-un şir de articole polemice publicate în 1936, lorga îi socotea pe tineri „o şcoală de negare", „o generaţie raţionalistă", care îndrepta istoria împotriva „interesului naţional". Vedea în ei continuatori ai *Junimii,* trecînd peste faptul că el însuşi mersese un timp alături de acest curent (este drept, fără a se confunda cu el). In replica lui C. C. Giurescu, *Pentru „vechea şcoală" de istorie. Răspuns dlui N. lorga* (1937), marele istoric era acuzat că face din cercetarea trecutului un instrument, o armă de luptă. Pe lorga nu l-ar preocupa adevărul, ci doar rezultatul, finalitatea politică a discursului istoric. Similitudinea „noii şcoli" cu *Junimea* era nu numai acceptată, dar chiar asumată cu mîndrie. Singura noastră preocupare este „aceea a *adevărului",* afirma încă o dată Giurescu.[47] Dar şi lorga căuta adevărul. Toţi istoricii îl caută — cel puţin istoricii demni de acest nume — de cînd există istorie. Nu „adevărul", concept extrem de labil, este pînă la urmă în discuţie, ci receptarea lui diferenţiată, în funcţie de „punctul de observaţie" al fiecărui istoric.
Noua generaţie era într-un sens mai puţin naţionalistă, mai puţin „militant naţionalistă" decît lorga. Mesianismul naţionalist al celor care luptaseră, şi prin istorie, în mare măsură prin istorie, pentru înfăptuirea idealului naţional părea acum depăşit, o dată România Mare devenită realitate. Evoluţia însăşi a studiilor istorice îndemna la o atitudine mai rezervată, mai profesionistă, mai puţin patetică. Deosebirea ne apare însă mai curînd de ton decît de mesaj. Detaşarea voită, şi uneori chiar forţată, a junimiştilor de mitologia naţională curentă nu îşi regăsea prin „şcoala nouă" întreaga ei vigoare.
In mod paradoxal, cel mai virulent critic al lui lorga, C. C. Giurescu, a fost şi cel mai aproape de el prin sensul pro-

fund naţional al discursului său istoric. Tonul său se vrea precis şi neutru, dar o undă de patetism străbate uneori,

[47] C. C. Giurescu, *Pentru „vechea şcoală de istorie". Răspuns dlui N. lorga,* Bucureşti, 1937, pp. 47-61.

ca în memorabila evocare, puternic actualizată, a lui Mihai Viteazul: „Tot mai puternic străluceşte chipul lui Mihai Viteazul, tot mai vie şi mai luminoasă este amintirea faptei lui. Cu cît se adaugă informaţia documentară, cu cît cunoaştem mai bine lupta, biruinţa şi căderea acestui mare căpitan, neînfricat luptător pentru credinţă şi ctitor veşnic al ţării de astăzi, cu atît sporeşte în sufletul nostru admiraţia. Alături de Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul este întruchiparea eroismului, este izvor de putere, de încredere şi de mîndrie pentru poporul românesc."[48] îndemnul de „detaşare" adresat lui Iorga nu pare a fi urmat de Giurescu, cu siguranţă nu în acest pasaj. *Istoria românilor,* marea sa sinteză, tinde să scoată în evidenţă ideea solidarităţii politice, respectul datorat statului şi conducătorului său ca exponent al intereselor naţionale. Cariera politică a lui C. C. Giurescu în timpul dictaturii regale se arată strîns legată de aceste principii puternic reliefate în opera sa istorică.

Cît despre semnificaţia mai generală a istoriei româneşti, iată ce scrie acelaşi istoric în 1943: „[...] *sîntem unul dintre cele mai vechi popoare ale Europei şi cel mai vechi din sud-estul european. [...] «Noi sîntem de aici»,* în timp ce toţi vecinii noştri au venit mult mai tîrziu în ţările pe care le ocupă acuma. [...] *Dacii sau geţii au fost şi un popor de elită al Antichităţii,* pomenit cu laude chiar de la început de către „părintele istoriei", Herodot. *Religia dacă* a fost întotdeauna un prilej de admiraţie pentru scriitorii lumii greco-romane, vitejia şi dispreţul de moarte al dacilor, de asemenea. *Sîntem apoi cel mai vechi popor creştin din sud-estul european.* Toţi vecinii noştri, dar absolut toţi, au fost creştinaţi mult în urma noastră. Sîntem, în sfîrşit, singurul popor în această parte a Europei care a izbutit să aibă *o viaţă politică fără întrerupere,* de la întemeierea statului pînă astăzi."[49]

48/

i Q Q. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. II, partea I, ediţia a

IV-a, Fundaţia Regală pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1943, p. 258.

[49] C C Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand I,* Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, Bucureşti, 1943, p. 6.

Să precizăm că grecii sînt totuşi mai vechi decît românii; că, astăzi (este drept, nu şi la 1943), conceptul de „popor de elită" sună neconvenabil; că informaţiile şi aprecierile autorilor antici, prea puţin cunoscători ai spaţiului dacic, au ele însele o înclinare mitologică, şi trebuie judecate în funcţie nu de patriotismul nostru, ci de ideologia lor; că, dată fiind sărăcia izvoarelor, religia dacică şi creştinarea daco-romanilor rămîn chestiuni care nu pot primi un răspuns definitiv; că, în sfîrşit, continuitatea statelor româneşti nu schimbă cu nimic poziţia lor subordonată, nici faptul că au fost ultimele întemeiate în această parte a Europei (Ungaria, Polonia şi chiar Bulgaria erau „mari puteri" regionale, în vremea cînd principatele române încă nu existau). Infuzia patriotică este incontestabilă şi amplificată încă de momentul publicării, în anii de cumpănă ai celui de-al doilea război mondial; pentru Giurescu, istoria avea menirea de a confirma „sentimentul de *mîndrie naţională* şi de *absolută încredere* în viitorul poporului şi statului nostru".

Nici G. I. Brătianu — de altfel, cel mai apropiat de Iorga, în multe privinţe, din grupul tinerilor istorici — nu ezită să pună istoria în raport nemijlocit cu conjunctura politică. Istoric şi om politic în acelaşi timp, moştenitor al tradiţiei Brătienilor, el înţelege să vegheze şi prin istorie asupra intereselor româneşti. Sensul naţional al discursului său istoric se accentuează în preajma şi în timpul celui de-al doilea război mondial, în consonanţă cu momentele critice prin care trece România. El dă o replică fermă teoriilor imigraţioniste, denunţînd scopurile antiromâneşti ale istoricilor „vecini" *(Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain,* 1937), iar în 1943, ca răspuns la destrămarea României Mari, publică lucrarea *Origines et formation de Yunite roumaine,* în care înfăţişează drumul spre unitate al românilor, presupunînd existenţa, chiar înainte de conturarea conştiin-

ţei naţionale, a unui *instinct* al unităţii.
Mai aproape de sensul criticii şi reconstrucţiei junimiste s-a dovedit, fără îndoială, R R Panaitescu. El a fost, de fapt, singurul din „noua şcoală" care a pus sistematic sub semnul întrebării elementele majore ale mitologiei istorice ro-

mâneşti. Concepţia şi metoda sa, privilegiind structurile materiale, sociale şi culturale, se opuneau, în esenţă, unei istorii eroice şi personalizate. Demitizarea lui Mihai Viteazul s-a înscris firesc în acest proiect. *De ce n-au cucerit turcii Ţările române?* este un articol publicat în 1944, care pune în dificultate edificiul eroic al istoriei medievale româneşti. Nu luptele românilor cu turcii — temă dominantă a istoriografiei naţionale — au salvat existenţa principatelor, ci poziţia lor excentrică în raport cu sensul înaintării turceşti spre centrul Europei, precum şi avantajele mai mari, pentru imperiul otoman, ale unei exploatări indirecte faţă de anexarea efectivă. Ca mai înainte Ioan Bogdan, Panaitescu acordă slavilor un loc important în istoria medievală românească, mergînd pînă la a considera clasa boierească autohtonă ca fiind de origine slavă. în chestiunea continuităţii, el preia teza lui Onciul, manifestîndu-şi, aşadar, rezervele faţă de ideea unei continuităţi extinse la întreg teritoriul românesc.[50]
Şi totuşi, acest istoric, al cărui discurs, din lucrările de specialitate şi chiar din manualele şcolare, numai naţionalist nu este, s-a alăturat, la un moment dat, mişcării legionare, expresia extremă a naţionalismului şi autohtonismului românesc. Indiferent de calcule personale care pot fi bănuite şi de misterele sufletului uman, episodul legionar al lui Panaitescu ne înfăţişează în toată splendoarea „virtuţile" dublului discurs. Ziarul *Cuvîntul,* dirijat în toamna anului 1940 şi la începutul lui 1941 de efemerul rector al Universităţii din Bucureşti, abundă în construcţii istorico-mitologice, în cel mai autohtonist spirit imaginabil. Iată un pasaj: „Sîntem daci! în fiinţa noastră fizică, în fiinţa sufletească sîntem şi ne simţim urmaşii acestui mare şi străvechi popor, aşezat în Munţii Carpaţi cu multe veacuri înainte de

[50] Concepţia istorică a lui P. P. Panaitescu este concentrată în culegerea *Interpretări româneşti,* Bucureşti, 1947 (nouă ediţie, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994), ca şi în manualul şcolar *Istoria românilor,* apărut în mai multe ediţii (ultima reeditare, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1990).

Traian. Noi n-avem început, sîntem aici de totdeauna. [...] Noi nu sîntem numai fiii pămîntului, ci facem parte dintr-o mare rasă, care se perpetuează în noi, rasa dacică. Mişcarea legionară, care a trezit ecourile cele mai adînci ale fiinţei noastre naţionale, a ridicat la cinste şi «sîngele dac» [...]"
Şi un altul, punînd în lumină acelaşi tip de continuitate istorică justificatoare a fenomenului legionar: „Ca Ştefan al Moldovei, al cărui nume îl trezeşte buciumul de pe dealurile Şiretului, ca Mihai Vodă, pe care-1 plîng clopotele de la mînăstirea din Dealul Tîrgoviştei, ca Horea, pentru care creşte şi azi uriaşul gorun din Munţii Apuseni, ei (eroii legionari, *n. n.)* sînt marii protectori ai neamului întreg pe care-1 străjuiesc din altă lume."[51] Autorul acestor patetice evocări este P. P. Panaitescu, altminteri mare demolator de mituri — atunci cînd nu scrie la *Cuvîntull*
Nu putem să repetăm decît ceea ce rezultă din fiecare pagină a acestei lucrări: istoria se poate desprinde de o anumită ideologie, dar nu se poate desprinde de ideologie în genere, şi adesea nici de exigenţele, mai directe şi mai concrete, ale momentului politic.

DISCURSUL COMUNIST: FAZA ANTINAŢIONALĂ

Construită de-a lungul secolului al XlX-lea şi în primele decenii după 1900, ideologia istorică românească s-a organizat în jurul valorilor naţionale şi ale raporturilor dintre cultura naţională şi modelul european (occidental). Controversa, atît de caracteristică pentru societatea românească în prima parte a secolului al XX-lea, privea tocmai ponderea care s-ar fi cuvenit, în sinteza modernă de civilizaţie, celor două surse culturale; tradiţia autohtonă şi valorile occidentale. Comunismul a pus punct pentru un timp acestei prelungite dezbateri. Decizia părea fără apel: nici Occident, nici tradiţie!

[51] P. P. Panaitescu, „Noi suntem de aici" şi „închinare", în *Cuvîntul* din 20 noiembrie şi din 30 noiembrie 1940. Vezi şi Milviuţa Ciauşu, „Panteonul mişcării legionare", în *Mituri istorice româneşti,* pp. 199-219.

Modelul invocat şi aplicat a fost cu totul nou: modelul

comunist sovietic. România 1-a adoptat într-o manieră chiar mai servilă şi mai completă decît alte ţări ale Europei centrale şi sud-estice. Schimbarea s-a manifestat cu atît mai brutal cu cît stînga revoluţionară marxistă ocupase o zonă cu totul periferică în perimetrul ideologic românesc. Partidul Comunist, format în majoritate din elemente etnic neromâneşti şi acţionînd la ordinele Moscovei, a fost perceput în perioada interbelică, de cea mai mare parte a opiniei publice, ca ostil intereselor naţionale. Dar chiar Partidul Social-Democrat a avut un rol mai mult simbolic în viaţa politică a ţării. Sensibilitatea politică a românilor înclina mai curînd spre dreapta; chiar unele tendinţe de „stînga" (poporanismul, ideologia ţărănistă) respirau o atmosferă rurală precapitalistă, exprimînd idealul unei societăţi de mici producători, şi nicidecum mitologia viitorului postcapitalist făurit de clasa muncitoare. Cu alte cuvinte, chiar stînga, în majoritatea ei, era ghidată de idei care pot fi considerate oarecum „de dreapta", în orice caz corespunzătoare unui anume tradiţionalism cu rădăcini în „democraţia ţărănească".

Cu atît mai radicală apare restructurarea materială, socială şi mentală impusă de comunism. Resorturile societăţii româneşti au fost zdrobite şi înlocuite prin structuri şi mecanisme inedite. Elita a fost pulverizată, membrii ei pierind în închisori, resemnîndu-se la exil sau sfîrşind prin a se amesteca şi a se pierde în noul aluat social. Colectivizarea a dezmembrat ţărănimea, considerată pînă la 1944 drept clasa fundamentală a societăţii româneşti, depozitara spiritului şi tradiţiilor naţionale. Industrializarea masivă a umplut spaţiul citadin cu o masă dezrădăcinată şi uşor manevrabilă. Centrul s-a deplasat dinspre sat spre oraş, deplasare efectivă, dar mai ales simbolică. Muncitorimea a devenit clasa cea mai reprezentativă, clasa zisă „conducătoare", de fapt alibiul ideologic al aristocraţiei de partid, care a format, printr-un proces de „generaţie spontanee", noua elită a ţării. Firul tradiţiei era întrerupt. O nouă istorie începea, nu numai diferită, dar în totală opoziţie cu cea veche; tre-

buia să ia naştere şi o nouă cultură, variantă românească a

culturii sovietice.
După scurta tranziţie a anilor 1944-1947, care a mai permis încă unele manifestări ale „vechii" istoriografii, „noua" istorie, marxistă, în fond stalinistă, a ocupat întregul teren. O parte a istoricilor profesionişti s-au aliniat noilor imperative, dar marii universitari, cu puţine excepţii, au fost reduşi la tăcere, alungaţi de la catedră, mulţi dintre ei întemniţaţi, unii murind în închisoare (cazul lui G. I. Brătianu). Locul le-a fost luat adesea de „istorici" improvizaţi, dintre care trebuie amintit dirijorul noii istoriografii, micul dictator al istoriei la sfîrşitul anilor '40 şi în prima parte a deceniului următor: Mihail Roller.
Seismul istoriografie nu a fost de mai mică amploare decît cel care a afectat ansamblul structurilor sociale. în istoriografia românească nu exista o tradiţie marxistă. Cele cîteva contribuţii care pot fi considerate marxiste sînt punctuale şi nesemnificative. Se cuvin cel mult amintite *Neoiobăgia* (1910) a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, lucrările de o flagrantă mediocritate ale lui Petre Constantinescu-Iaşi, singurul istoric marxist universitar (dar complet marginal în acest mediu, ca profesor la Facultatea de teologie din Chişinău), ca şi contribuţiile, de asemenea modeste, ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Se poate spune, fără intenţia de a formula un paradox, că interpretările „legionarului" P. P. Panaitescu, axate în mare parte pe structurile economice şi sociale, erau într-un sens mai aproape de spiritul marxist decît neînsemnatele texte ale marxiştilor declaraţi! în numai cîţiva ani, reperele istoriei româneşti au fost inversate.[52] Firul ei conducător fusese ideea naţională. în locul acesteia, se afirma acum spiritul internaţionalist, de fapt tentativa de a şterge tot ce era naţional românesc. *Istoria R.P.R.,* publicată, în mai multe ediţii, sub conducerea

[52] Pentru discursul istoric al epocii comuniste în general, vezi Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români. 1944—1977,* ediţie îngrijită de Radu Popa, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991.

lui M. Roller — începînd din 1947, cînd poartă încă numele de *Istoria României,* pînă în 1956 —, dovedeşte, chiar prin titlul ei, sensul noii reconstituiri a trecutului. România devenea „R. P. R.", o siglă anonimă, calchiată după modelul republicilor sovietice. Tot ce ţinea de semnificaţia naţională a istoriei ultimului secol era anulat sau răsturnat. Iată in-

terpretarea Unirii din 1859: „Clasele stăpînitoare au reuşit să asigure ca Unirea să se facă mai ales de sus prin înţelegerea burgheziei cu boierimea; de pe urma ei au beneficiat elementele burgheze şi boierimea comercială şi nu largile mase populare."[53] Cu alte cuvinte, un act politic de clasă, nu o acţiune naţională. Momentul 1859 beneficia totuşi de oarecare pondere în economia lucrării. Cititorului îi este însă imposibil să descopere un capitol sau un subcapitol referitor la crearea României Mari în 1918. Unirea Basarabiei apare sub titlul „Intervenţia imperialistă împotriva revoluţiei socialiste din Rusia", fiind vorba, evident, de *ocuparea* acestei provincii; în ce priveşte Transilvania şi ziua-simbol de 1 decembrie 1918, le aflăm la subcapitolul intitulat „Intervenţia contra revoluţiei din Ungaria".[54] Departe de a fi un rezultat firesc al istoriei şi un drept incontestabil al naţiunii române, unitatea naţională se înscrie într-o expansiune de tip imperialist.

Locul solidarităţii naţionale, atît de des invocată în istoriografia precomunistă, a fost luat de contrarul său, anume de *lupta de clasă,* considerată motor al evoluţiei istorice. Conflictele sociale de tot felul jalonează întreaga istorie, din Antichitate pînă la răsturnarea regimului „burghezo-moşieresc". Ele sînt uneori pur şi simplu inventate (cazul răscoalelor şi al altor mişcări de protest din Dacia romană), de regulă, oricum, scoase din context şi amplificate, fie că este vorba de răscoalele ţărăneşti din Evul Mediu sau de mai recentele mişcări muncitoreşti. Istoria se coagula în jurul marilor „bătălii de clasă", iar eroii acestora înlăturau

[53] *Istoria R. P. R.* (sub redacţia lui Mihail Roller), Bucureşti, ediţia 1952, p. 373.

[54] *Ibidem,pp.* 525-529.

sau devalorizau marile personalităţi tradiţionale, vinovate de a fi aparţinut, în genere, „claselor exploatatoare".

O axă majoră a istoriografiei precomuniste reunea raporturile românilor cu Occidentul. Şi în această privinţă deplasarea a fost radicală, „insula latină" din marea slavă fiind nevoită să se reîntoarcă de unde plecase. Legăturile dintre români şi slavi marchează, perioadă după perioadă, isto-

ria „tip Roller", de la convieţuirea celor două etnii şi culturi în primele secole ale Evului Mediu pînă la „eliberarea României de către glorioasa armată sovietică" la 23 august 1944: o ancorare puternică în lumea slavă, ale cărei semnificaţii politice sînt prea evidente pentru a mai fi comentate, în acelaşi timp, nu se scapă ocazia de a se lovi în tot ce înseamnă Occident şi valori occidentale.

Diminuat şi deformat a fost şi rolul Bisericii în istoria naţională. Promovînd ateismul, într-o formă brutală, încă o dată mai apropiată de modelul sovietic pur decît de relativul compromis încercat în Europa centrală, regimul comunist din România a procedat la o laicizare a istoriei oficiale, în dezacord flagrant cu ponderea reală a religiei şi Bisericii în istoria românilor, cu deosebire în Evul Mediu, dar şi în epoca modernă. Ateismul militant a rămas, pînă la sfîrşit, o trăsătură caracteristică a comunismului românesc, ceea ce nu a împiedicat anumite manevre de atragere a clerului, îndeosebi a clerului ortodox. Biserica greco-catolică, nu mai puţin românească decît cea ortodoxă, a fost dizolvată în 1948, episcopii şi preoţii ei umplînd închisorile. Raporturile ei cu Roma, deci cu Occidentul, nu puteau fi tolerate. Regimul reuşea o dublă lovitură, tăind legăturile spirituale cu Apusul şi făcînd totodată un cadou, deloc dezinteresat, bisericii ortodoxe. în acest context se înscrie şi canonizarea primilor sfinţi români, în anii 1950-1955. Se dădea o minimă satisfacţie bisericii ortodoxe, care-şi însuşea însă la rîndu-i noile criterii în aprecierea meritelor persoanelor sanctificate. Nu venise încă vremea lui Ştefan cel Mare! Noii sfinţi îmbinau meritele religioase cu orientări bine definite de ordin social-politic. Printre ei se afla mitropolitul Transilvaniei, Sava Brancovici, apreciat pentru relaţiile lui cu

Rusia, şi călugărul Sofronie din Cioara, conducătorul, pe la 1760, al unei mişcări cu caracter antigreco-catolic.[55] Toate acestea se petreceau însă în surdină, nedepăşind perimetrul strict ecleziastic şi neafectînd în nici un fel promovarea ateismului, inclusiv prin istorie.

DISCURSUL COMUNIST: RECUPERAREA TRECUTULUI

Spre sfîrşitul deceniului 1950-1960, factorii naţionali ai istoriei româneşti revin treptat în scenă, procesul accentuîndu-se în prima parte a deceniului următor, paralel cu diminuarea treptată a ponderii elementului slav, rus şi sovietic. Evoluţie lentă, dar continuă, culminînd, în aprilie 1964, cu faimoasa *Declaraţie* de „independenţă" a Partidului Muncitoresc Român. Comunismul românesc părăsea „internaţionalismul", sub care se ascundea de fapt „antinaţionalismul", optînd pentru naţionalism. O întoarcere, cel puţin în ce priveşte discursul, de o sută optzeci de grade.

S-au propus tot felul de interpretări pentru a lămuri aceasta remarcabilă deplasare. Trebuie spus, înainte de toate, că fenomenul, în esenţa lui, nu este tipic românesc, ci caracteristic evoluţiei comunismului în genere. Peste tot, comunismul a manifestat tendinţa de glisare dinspre „internaţionalism" spre „naţionalism", uneori în forme extreme, alteori relativ discrete.[56] Campioana la toate categoriile este, fără îndoială, Rusia, care, sub sigla derutantă a U.R.S.S.-ului, a promovat, în vremea lui Stalin, naţionalismul rusesc în cele mai agresive şi aberante forme. China a monopolizat la rîndu-i comunismul, dîndu-i o tentă specific naţională. România, Albania şi Coreea de Nord aparţin şi ele acestui grup. Dar nici ţări ca Ungaria şi Bulgaria nu au ezitat să-şi readapteze istoria la discursul naţionalist. Cazul

[55] Detalii privind canonizările, la Mircea Păcurariu, *Sfinţi daco-romani şi români,* Editura Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, Iaşi, 1994.

[56] Lucian Boia, *La Mythologie scientifique du communisme,* Paradigme, Caen, 1993, pp. 85-87.

R.D.G.-ului, al Germaniei zise democrate, este cît se poate de'caracteristic. Ţară inventată, colonie relativ prosperă a Uniunii Sovietice, bucata estică a teritoriului german s-a ferit multă vreme de orice manifestare de spirit naţional. Spre sfîrşit însă, în incapacitate de a imagina vreun alt argument valabil al propriei existenţe, a trebuit să recurgă la aceeaşi retorică istorico-naţionalistă. Frederic cel Mare, regele Prusiei, denunţat mai înainte ca părinte al militarismului prusac şi adversar al Rusiei, a fost reabilitat, devenind

unul dintre părinţii fondatori ai R.D.G.-ului!
Fenomenul este, aşadar, general şi se explică, în ansamblu, prin caracterul izolaţionist al utopiilor (indiferent ce proclamă ele), ca şi prin incapacitatea comunismului de a oferi oamenilor altceva decît o existenţă în cel mai bun caz mediocră. Lungul şir de lipsuri şi frustrări trebuia compensat prin ceva. „Viitorul radios" nu mai funcţiona, putea însă funcţiona trecutul. Discursul naţionalist este cea mai simplă, mai frecventă şi adesea mai eficientă diversiune în faţa dificultăţilor reale care se acumulează. Alunecarea spre acest tip de discurs era necesară şi pentru legitimarea puterii. In ţările unde fusese impus de o forţă ocupantă, comunismul nu-şi putea prelungi la nesfîrşit argumentaţia internaţionalistă; validarea efectivă a sistemului nu putea face abstracţie de valorile autohtone.
Pe acest fond general, România a mers, desigur, mai departe decît alţii. A contat probabil aici forţa tradiţională a discursului naţionalist, acoperit de antinaţionalismul anilor '50, dar nu anihilat. A putut conta şi sentimentul individualităţii româneşti, acel sindrom de „insulă latină într-o mare slavă". Nu trebuie uitat, pe de altă parte, că partidul comunist, iniţial o mînă de oameni dintre care cei mai mulţi nu aveau nimic în comun cu cultura română, a devenit un partid de mase, şi astfel, treptat, s-a „românizat", după cum s-a românizat cu timpul şi conducerea lui (în 1964, din nouă membri ai biroului politic, patru erau încă de origine „neromânească") . Noii lideri nu numai că erau români, dar proveneau în mare măsură din mediul rural, precum Ceauşescu însuşi, fiind astfel, chiar prin originea lor, mai înclinaţi spre

autohtonism şi izolaţionism. Chiar vechea intelectualitate, în măsura în care a fost recuperată, a adus cu ea o undă de naţionalism, motivată suplimentar şi amplificată de teroarea antinaţională a anilor '50. Controversele care au urmat, cu Uniunea^Sovietică şi cu ceilalţi vecini, nu au făcut decît să accentueze tenta naţionalistă, iar criza finală a regimului de după 1980 pur şi simplu a exacerbat-o, discursul naţionalist oferind singura soluţie de evadare din realitate.
Trecerea de" la un sistem de valori la altul şi modificarea

raportului de forţe în interiorul elitei conducătoare au condus la o oarecare decrispare a regimului comunist, faza de relativă liniştire a tensiunilor putînd fi încadrată în linii mari între anii 1964 şi 1971. Regimul a început să-şi trateze mai bine propriii cetăţeni (simbolică fiind marea amnistie politică din 1964) şi să reia relaţiile cu Occidentul (vizita, tot simbolică, a primului-ministru Ion Gheorghe Maurer în Franţa în acelaşi an, 1964). Valorile naţionale erau în curs de reabilitare, de reintegrare în cultura română, deriva naţionalistă nefiind încă la ordinea zilei. Istoricii au putut beneficia de această deschidere, oferindu-şi chiar luxul de a nuanţa şi pînă la un punct diversifica interpretările. Este semnificativ faptul că, spre sfîrşitul perioadei în discuţie, apar nu mai puţin de trei sinteze de istorie naţională, dacă nu radical diferite, prezentînd totuşi unele diferenţe de interpretare *(Istoria României,* sub redacţia lui Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu şi Ştefan Pascu, 1969; *Istoria poporului român,* sub redacţia lui Andrei Oţetea, 1970; *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi,* de Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, 1971; de remarcat faptul că C. C. Giurescu a fost reintegrat la Universitate în 1963 şi avea să rămînă pînă la moartea sa, în 1977, una dintre figurile de marcă ale unei istoriografii debarasate de tenta antinaţională).

Unii istorici români încep să poată călători peste graniţe, iar participările româneşti la reuniuni internaţionale se înmulţesc şi antrenează un număr sporit de persoane. Vin şi istorici străini în România, după cum pătrunde mai uşor şi producţia istoriografică occidentală. Date fiind şi afinităţile culturale tradiţionale, istoricii români se apropie îndeosebi de „şcoala de la Annales", de „noua istorie franceză", care, de altfel, cu prudenţă, se putea racorda mai bine la marxism decît alte curente istorice (prin importanţa acordată structurilor şi fenomenelor de masă în genere; acest tip de istorie a putut ilustra însă şi manifestarea unei rezistenţe faţă de reelaborarea politică, evenimenţială şi naţionalistă a trecutului care începea să se întrevadă).

Ceea ce unii nu au ezitat să considere drept o „liberali-

zare" a fost, în fond, departe de aşa ceva. Liberalizare, desigur, în raport cu anii '50, în măsura în care şi foştii deţinuţi politici erau mai liberi în afara închisorii, sub supraveghere mai mult sau mai puţin discretă, decît între zidurile acesteia. Lanţul a devenit ceva mai lung, atît de lung încît unii nu l-au mai observat sau nu au mai vrut să-1 observe, dar el nu a fost rupt. „Libertatea" societăţii româneşti între 1964 şi 1971 este limitată şi supravegheată. Românii, cum constată de altfel cei mai mulţi politologi, nu au cunoscut un veritabil proces de destalinizare. Partidul şi Securitatea au ţinut tot timpul procesul sub control, iar atunci cînd gradul de „libertate" acordat a început să pară neliniştitor, întoarcerea s-a făcut fără nici un fel de dificultate.

O remarcă se impune, nu numai referitor la subperioada în discuţie, ci şi la evoluţia naţionalistă ulterioară, cu privire la reconsiderarea tradiţiei istorice şi culturale româneşti. An după an şi nume după nume, regimul comunist a integrat în sistemul său de valori o bună parte, chiar cea mai mare parte, a moştenirii naţionale. Toţi marii istorici au fost pînă la urmă recuperaţi, Iorga încă din primii ani ai „noului val", G. I. Brătianu, căruia comuniştii nu i-au iertat atît de uşor moartea la Sighet, abia spre sfîrşit. Multe dintre lucrările lor au fost republicate. Intre a ucide, fizic sau moral, un om şi a-i edita lucrările, este fără îndoială o deosebire. Recuperarea s-a făcut însă cu preţul sacrificării spiritului culturii româneşti, profund refractară comunismului, dar obligată acum să se insereze în schema acestuia. Scriitori, savanţi şi oameni politici care nu numai că n-au avut nimic de a face cu comunismul, ci pur şi simplu l-au urît, unii

numărîndu-se printre victimele lui, au fost obligaţi, postum, să susţină în fapt proiectul comunist. Prin asumarea „moştenirii culturale", comunismul a urmărit propria legitimare, chiar cu preţul şi, în primul rînd, cu preţul deformării fondului autentic al culturii naţionale.

Vom ilustra prin două exemple această afirmaţie.

Istoria civilizaţiei române moderne a lui E. Lovinescu a fost republicată în 1972: recuperare a uneia dintre cele mai originale construcţii ideologice ale perioadei interbelice. Edi-

tarea devine însă „preluare critică". Tot ceea ce nu convine este scos din text (respectîndu-se, ce-i drept, metoda punctelor de suspensie...). Sînt evacuate pasajele care afirmă explicit mesajul esenţial al lucrării: refuzul totalitarismului, atît comunist cît şi fascist, şi credinţa în triumful democraţiei de factură occidentală. în plus, studiul introductiv are grijă să sublinieze faptul că Lovinescu nu şi-ar fi propus „să elaboreze o lucrare polemică antimarxistă", mai mult chiar, că el ar fi avut puncte comune cu materialismul istoric![57] Aceasta este prea de tot! Chiar dacă lucrarea lui Lovinescu nu s-a vrut o polemică antimarxistă (şi de ce ar fi fost?), ea este fundamental *antimarxistă,* tot ce s-a scris mai profund diferit de marxism şi mai net anticomunist (din perspectivă democratică) în cultura noastră. Iată ce ar fi trebuit spus, dar desigur nu se putea spune, iar alegerea care stătea în faţa editorului era simplă: sau publicarea „adaptată" a cărţii, sau nepublicarea ei. Nu comentăm soluţia, doar o constatăm.

Nicolae Iorga prezintă alt exemplu instructiv. A fost, după cum am arătat, un naţionalist de dreapta, opus prin toate fibrele fiinţei sale modelului comunist. Faptul că a căzut victimă legionarilor 1-a „aruncat" în tabăra „antifascistă" (chiar dacă istoricul privise cu simpatie fascismul italian şi alte experimente politice similare). Nimic nu transpare, evident, din luările sale de poziţie anticomuniste, în textele care îi sînt consacrate în anii comunismului. Cine răsfoieşte,

[57] E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne* (ediţie Z. Ornea), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 37.

de pildă, manualele şcolare observă imediat amalgamul: lorga şi alţi oameni politici „burghezi", dar „antifascişti", sînt amestecaţi cu tot felul de nume extrase din panteonul clasei muncitoare.

Iată de altfel cîteva fraze care merită reproduse din manualul şcolar de „istorie contemporană a României": „Pentru realizarea unui front larg al forţelor antifasciste, o mare atenţie a acordat Partidul Comunist Român folosirii intelectualităţii progresiste, democratice. Alături de o serie de intelectuali comunişti sau simpatizanţi ai Partidului Co-

munist [...] în această acţiune s-au angajat şi o serie de oameni politici şi intelectuali de frunte avînd alte orientări politice, cum au fost: Nicolae Titulescu, Nicolae lorga, Grigore Iunian, Virgil Madgearu, Dem. Dobrescu, Petre Andrei, Grigore Filipescu, Mitiţă Constantinescu, Traian Bratu ş.a. Tot ce a avut mai valoros, în acei ani, detaşamentul intelectualităţii patriotice din România a fost puternic înrolat în mişcarea democratică, antifascistă."[58] Elevii trebuiau să rămînă cu impresia că lorga, Titulescu şi ceilalţi, „înrolaţi" într-un „detaşament patriotic", urmau în fond politica trasată de partidul comunist! Devenit un fel de „luptător antifascist", lorga s-a aflat printre cei care au contribuit, evident fără voia lor, la legitimarea regimului comunist, în închisorile căruia legionarii nu i-au dat răgazul să moară.

DISCURSUL COMUNIST: EXACERBAREA NAŢIONALISTĂ

1971 este anul declanşării „revoluţiei culturale" româneşti. „Liberalizarea" şi „deschiderea" sînt definitiv stopate. Pînă la prăbuşirea sa, în decembrie 1989, regimul Ceauşescu avea să accentueze an după an presiunea totalitară, izolînd în acelaşi timp România de restul lumii (proces relativ lent în primul deceniu, apoi în accelerare continuă după 1980).

[58] *Istoria contemporană a României* (autori: Aron Petric şi Gh. I. Ioniţă), manual pentru clasa a X-a, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, ediţia 1989, p. 68.

Naţionalismul devine argumentul istoric şi politic decisiv. Uniţi în întreaga lor istorie, uniţi în jurul partidului unic şi al Conducătorului, românilor li se infuzează vocaţia *unităţii,* cu alte cuvinte a subordonării individului faţă de organismul naţional şi totodată a delimitării stricte a propriei naţiuni faţă de celelalte. Instrument politic de legitimare şi de dominare, naţionalismul a beneficiat de amalgamul dintre tradiţia naţionalistă autentică şi scopurile specifice urmărite de dictatura comunistă. S-a părut că este o recuperare, acolo unde în primul rînd a fost o *manipulare.*

O asemenea reelaborare a istoriei presupunea o atenuare a mecanismului luptei de clasă. Cele două interpretări

divergente — interpretarea naţionalistă şi interpretarea social-conflictuală — au continuat totuşi să coexiste, beneficiind de capacitatea dialecticii comuniste de a armoniza, fără complexe, orice fel de contradicţii. Românii trebuiau să aibă o istorie de mari înfăptuiri, şi au avu t-o.
Este caracteristic cum a evoluat interpretarea perioadei interbelice. Iniţial, acesteia i s-au atribuit toate relele imaginabile, demers cît se poate de logic, deoarece în falimentul burgheziei trebuiau căutate originea şi justificarea revoluţiei proletare. In noua fază, anii interbelici au fost însă sensibil ameliorați. S-au pus în evidenţă meritele (se înţelege, relative) ale democraţiei burgheze, importanţa (cu limitele ei) a reformei agrare, creşterea producţiei, mai ales a industriei, succesele politicii externe româneşti, nivelul remarcabil al creaţiei ştiinţifice şi culturale. Un motiv de mîndrie 1-a constituit şi rezistenţa în faţa fascismului, România reuşind multă vreme să-şi salveze sistemul democratic, în timp ce în majoritatea celorlalte state europene se instaurau dictaturi de tip fascist. Referirile la ponderea capitalului străin, la exploatarea muncitorimii şi la dificultăţile ţărănimii aveau rolul de a atenua aspectul pozitiv, dar imaginea de ansamblu tindea să devină tot mai favorabilă (putînd fi observate, în unele interpretări, renunţarea la dictatura lui Carol al II-lea, devenită „regim autoritar", spre deosebire de dictaturile din alte ţări europene, ca şi edulcorarea guvernării Antonescu, în sensul estompării sau chiar eliminării

trăsăturilor sale de dictatură fascistă). Cum se îmbina perspectiva tot mai favorabilă a perioadei interbelice cu imperativul răsturnării brutale a sistemului respectiv, cum se îmbina aprecierea, fie şi rezervată, a regimului democratic cu instaurarea antitezei sale perfecte: totalitarismul comunist? Evident că nu se prea îmbinau, dar logica dublului discurs aparţine miezului însuşi al ideologiei comuniste. Toate sporeau în acelaşi ritm: virtuţile României interbelice, pe de o parte, virtuţile răsturnării sistemului interbelic, pe de altă parte. Lovitura de stat a Regelui de la 23 august 1944, devenită în faza următoare „eliberarea ţării de către glorioasa armată sovietică", a trecut prin varianta „insurecţiei armate antifasciste", pentru a se încheia, apoteotic, ca

„revoluţie de eliberare naţională şi socială, antifascistă şi antiimperialistă", desfăşurată, evident, sub conducerea partidului comunist. Pe plan militar, teoria celor „două sute de zile mai devreme" aşeza România printre principalii învingători ai celui de-al doilea război mondial, căruia intervenţia armatei române i-ar fi scurtat durata cu cel puţin şase luni. Interesant că, paralel cu aceste remarcabile reelaborări, s-a petrecut şi „semireabilitarea" regimului Antonescu, a cărui răsturnare constituia totuşi punctul de plecare al mitificării revoluţiei comuniste. Mai mult chiar, anii '50, aşadar faza „eroică" a revoluţiei, şi-au atras o privire „severă", punîndu-se în evidenţă unele exagerări şi abuzuri, fără a se atinge, firește, temelia însăşi a sistemului comunist. „Obsedantul deceniu" îi permitea lui Ceauşescu să se demarcheze de terorismul de stat şi de prosovietism în numele „comunismului de omenie" (sintagmă aparent inspirată de „socialismul cu faţă umană" al „primăverii de la Praga", din păcate prea puţin corespunzătoare cazului românesc), după cum tratarea mai blîhdă a lui Antonescu se acorda cu discursul naţionalist şi cu detaşarea, cel puţin formală, de Uniunea Sovietică.[59]

[59] Pentru perioada interbelică (tratată în genere favorabil), lucrarea de referinţă aparţine istoricilor oficiali Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu: *România după Marea Unire,* 2 voi. (1918-1933 şi 1933-1940), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 119

Caracteristică erei Ceauşescu a fost însă notabila deplasare dinspre contemporaneitate spre origini. Legitimarea şi unitatea acolo trebuiau în primul rînd căutate. Ridicolul atinge culmi ameţitoare atunci cînd *Institutul de istorie a partidului,* profilat pe monografii de lupte muncitoreşti şi de eroi ai clasei muncitoare, se orientează spre Antichitate, consacrîndu-se cu deosebire originilor dacice! Istoria antică devine încă mai politizată decît istoria contemporană. Marele eveniment se petrece în 1980, cînd este confecţionată din toate piesele aniversarea a 2050 (?) de ani de la constituirea statului dac „unitar şi centralizat" al lui Burebista. Burebista îi oferea lui Ceauşescu suprema legitimare, starul lui prefigurînd în multe privinţe (unitar, centralizat, autoritar, respectat de „ceilalţi"...) propria sa Românie, aşa cum şi-o închipuia dictatorul. Au răsunat atunci, pe marele stadion, versuri precum acestea:

Ţara i-a jurat credinţă şi îl va urma în toate
Cincisprezece ani trecură de cînd el e în fruntea ei

Chipul, numele şi soarta-i sînt de-a pururi încrustate
In eternitatea ţării şi a puilor de lei.

Nu Burebista era în fapt preamărit, ci continuatorul său peste veacuri. Cu atît mai mult cu cît apărea şi dublul feminin, neidentificat în Dacia antică:

1983-1988. Relativa reabilitare a lui Antonescu începe cu romanul *Delirul* (1975) al lui Marin Preda şi continuă, în plan istoriografie, cu lucrarea lui Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din august 1944,* Editura Dacia, Cluj, 1979, pentru a fi pe deplin „oficializată" în *Istoria militară a poporului român* (voi. VI, 1989). în ce priveşte contribuţia României la victoria împotriva nazismului, de o intensă mediatizare s-a bucurat pledoaria publicată de Ilie Ceauşescu, Florin Constantiniu şi Mihail Ionescu, sub titlul *200 de- zile mai devreme: rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984 şi 1985 (pentru un bilanţ onest şi complet ar fi de pus în ecuaţie şi zilele, în plus sau în minus, rezultate din războiul purtat de România alături de Germania, interval de patru ori mai lung decît cel luat în considerare de autori).

Lîngă el, în stima ţării şi în cinstea ei adîncă
Stă tovarăşa-i de viaţă şi de ideal vibrant:
E Elena Ceauşescu, suflet nobil de româncă
Mamă bună, om politic şi prestigios savant.[60]

Comemorările s-au ţinut lanţ, toate organizate după acelaşi tipic. Indiferent despre ce sau despre cine era vorba, se pornea de la origini, subliniindu-se *continuitatea* şi *unitatea,* pentru a se ajunge la prezent, la era Ceauşescu. Totul anunţa suprema împlinire a istoriei româneşti, dictatorul regăsindu-se în înaintaşii săi. Se explică astfel de ce, în 1986, cînd comemorarea lui Mircea cel Bătrîn a generat o adevărată psihoză, domnitorul a fost nevoit să renunţe la „bătrîneţe" pentru a deveni, sau redeveni, „cel Mare" (orice abatere de la acest calificativ fiind considerată o gravă greşeală politică). Istoria era astfel anulată; aceeaşi istorie românească, mereu egală cu ea însăşi, se perpetua de-a lungul mileniilor.

Nu mai puţin interesantă din punctul de vedere al actualizării naţional-comuniste a istoriei a fost şi chestiunea *capitulaţiilor.* Aceste tratate, pe care ţările române le-ar fi încheiat în Evul Mediu cu imperiul otoman, au fost invocate spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în secolul al XlX-lea ca argumente juridice ale autonomiei şi în sprijinul recîştigării

drepturilor încălcate de puterea suzerană. Aplicînd principiile demitificatoare ale „şcolii critice", Constantin Giurescu a dovedit în 1908 (în lucrarea *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomana)* că textele în discuţie nu fuseseră altceva decît falsuri patriotice. Ceea ce nu 1-a împiedicat în 1975 pe Nicolae Copoiu, membru marcant al Institutului de istorie a partidului, să republice documentele, ca şi cînd ar fi fost autentice. Brusc, capitulaţiile au devenit o dogmă politică. Ele „dovedeau" că ţările române şi Poarta Otomană trataseră *de la egal la egal,* la fel ca Ceauşescu cu Moscova şi Washing-

[60] Momentul Burebista este tratat de Florentin Dragoş Neciila: „Comunism în Dacia. Burebista — contemporanul nostru", în *Analele Universităţii Bucureşti,* istorie, 1993-1994, pp. 37-51. Pentru ritualul comemorării celor 2050 de ani, vezi *Scînteia* din 6 iulie 1980.

tonul. Oricine are idee de istoria medievală ştie că raporturile erau în epocă fundamental ierarhizate, la antipodul principiilor actuale de „egalitate", reală sau formală. Istoricii noştri pot să caute mult şi bine în arhivele turceşti tratate bilaterale româno-otomane. Vor găsi în cel mai bun caz acte unilaterale, „privilegii" acordate de sultani unor principi aflaţi mult mai jos decît ei în ierarhia vremii.[61] însă Ceauşescu şi oamenii săi înţelegeau să-şi oblige predecesorii să nu abdice cu nimic de la demnitatea şi suveranitatea naţională!

Naţionalismul erei Ceauşescu s-a manifestat într-un mod specific şi sub forma curioasă, dar nu chiar inedită, a *protocronismului.*[62] Maladia se declanşase, probabil în forma ei cea mai virulentă, în Rusia lui Stalin, aflată în plină fază naţionalistă în anii '40 şi '50. Se ajunsese atunci la concluzia că aproape tot ce se realizase de valoare în cultura, ştiinţa şi tehnologia omenirii provenea din minţile ruseşti. Cine l-ar fi proclamat (nu numai în Rusia, ci şi în România) pe Marconi şi nu pe Popov drept inventator al radioului risca ani de închisoare. Modelul protocronist românesc se înscrie pe aceeaşi linie, şi nu prin imitaţie, ci ca produs al unei logici similare (într-un fel, el reactualizează, dar într-o manieră mult amplificată şi marcată de autohtonism, unele tentative patriotice similare din secolul al XlX-lea). Conceptul a fost lansat în 1974 de Edgar Papu, intelectual de formaţie interbelică avînd la activ cîţiva ani de închi-

[61] Problema capitulaţiilor este amplu tratată de Mihai Ma-

xim în *Ţările române şi înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993. Deşi prezintă pe larg istoricul chestiunii, autorul ocoleşte raportul dintre regimul Ceauşescu şi capitulaţii. El se pronunţă pentru o soluţie de compromis: capitulaţiile ar fi fost acte unilaterale din perspectiva Porţii, dar tratate în toată regula din punctul de vedere românesc.

[62] Katherine Verdery a tratat în detaliu motivaţiile şi avatarurile protocronismului în *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu,* trad. de Mona Antohi şi Sorin Antohi, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, pp. 152-204.

soare comunistă. încă o ilustrare a cursei în care au fost atraşi unii exponenţi ai culturii româneşti, ademeniţi prin reabilitarea şi chiar exacerbarea valorilor naţionale. Desigur, Papu, care îşi limitase demersul la unele priorităţi culturale, nu avea cum să prevadă formidabila expansiune a „descoperirii" sale. O dată ce afirmarea valorilor româneşti se confunda cu patriotismul, s-a lansat o adevărată întrecere între „patrioţi", fiecare sperînd ca prin discursul său despre trecut să-şi amelioreze poziţia prezentă în ierarhia culturală şi politică.

Cum nici un Titu Maiorescu nu-şi mai putea bate joc de minţile prea înfierbîntate, revoluţia lui Horea a revenit în postura de precursoare a Revoluţiei franceze. O anterioritate de cinci ani neînsemnînd însă prea mult, spre sfîrşitul domniei lui Ceauşescu, răscoala de la Bobîlna s-a metamorfozat la rîndu-i în revoluţie, cu girul însuşi al dictatorului. Ceauşescu nu şi-a explicitat gîndul profund, aşa încît ar fi rămas în seama istoricilor să ducă ideea mai departe pentru a arăta cum au făcut revoluţie ţăranii transilvăneni la 1437, cu trei veacuri şi jumătate înaintea francezilor. Potrivit unei logici similare, s-a putut trage concluzia că tot românii inventaseră naţiunea modernă şi statul naţional, fapt demonstrat prin unirea lui Mihai, şi chiar prin multiplele manifestări de unitate românească anterioare anului 1600, într-o vreme cînd nimeni în Europa nu se gîndea să taie graniţele după criterii etnice.

In ce priveşte înfăptuirile culturale, s-a demonstrat cu aceeaşi uşurinţă superioritatea *învăţăturilor* lui Neagoe Basarab asupra *Principelui* lui Machiavelli; într-un text fascinant, Paul Anghel sublinia sensul universal, aproape cosmic, al operei domnitorului român *(„învăţăturile* sînt o carte a iniţie-

rii. Un echivalent al lor nu găsim nici în Bizanţ"[63] — poate, doar, în India veche), faţă de care încercarea secretarului florentin apărea mai puţin inspirată. La rîndul lui, sociolo-

[63] Paul Anghel, „Colaj şi elaborare originală la Neagoe Basarab", în *Neagoe Basarab. 1512-1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Ţării Româneşti,* Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 79.

gul Ilie Bădescu şi-a pus în gînd să demonstreze cum a revoluţionat Eminescu *sociologia* mondială. Cît despre Ion Creangă, el a devenit, în interpretarea lui Dan Zamfirescu, egalul lui Homer, Shakespeare şi Goethe, sau chiar superior acestora, dat fiind că l-a creat pe Ivan Turbincă, erou „mai actual decît Hamlet, Faust, Don Quijote şi Alioşa Karamazov", pur şi simplu „personajul care domină istoria universală în secolul nostru".[64]

Din 1971 pînă în 1989, tendinţa generală a constat în accentuarea treptată a izolaţionismului şi a megalomaniei culturale. Dar această tendinţă, unde cuvintele de ordine transmise de sus se interferau cu iniţiative personale (cum sînt unele dintre poznaşele găselniţe protocroniste), nu epuiza nici pe departe întregul spectru cultural şi istoriografie românesc. S-a manifestat, mai ales printre scriitori şi critici, o opoziţie notabilă faţă de autohtonismul agresiv şi de fenomenul protocronist. Nici istoricii nu au recitat o unică litanie. Dimpotrivă, punctele de vedere divergente nu au încetat să se înmulţească, separîndu-i în genere pe cei hotărîţi să păstreze un anume standard profesional de cei dispuşi să aplice prompt (uneori mai punînd şi de la ei) orice orientare dictată din considerente politice.

Limitarea libertăţii de expresie nu poate anula diversitatea reală a punctelor de vedere şi a sensibilităţilor. Acestea se exprimă în perimetrul lăsat liber, oricît ar fi el de îngust, găsindu-şi căi ocolite sau deghizate de manifestare, implicîndu-se în detalii aparent fără mare relevanţă, dar care ajung să simbolizeze divergenţe reale. Adesea, dată fiind limitarea terenului, contradicţiile capătă chiar o densitate: sporită. Katherine Verdery a definit cît se poate de sugestiv orientările diferite ale istoriografiei româneşti pornind strict de la caracterizarea momentului Horea drept *răscoală* sau *revoluţie,* istoricii de partid, istoricii militari şi „autoh-

[64] Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român,* Editura Roza Vînturilor, Bucureşti, 1993, p. 282 (text datat mai 1987).

toniştii" optînd pentru ultima formulă, cu valenţe considerate valorizatoare pentru trecutul naţional.[65]

„Linia de partid" a fost urmată cu deosebire de istoricii aflaţi mai aproape de centrul puterii şi de condiţia activistului. Este, în primul rînd (dar, desigur, nu exclusiv), cazul Institutului de istorie a partidului şi al Centrului de istorie militară. Cel din urmă, patronat de Ilie Ceauşescu, fratele dictatorului, general şi „istoric", şi-a sporit sensibil influenţa, mai ales după 1980. Se contura o tendinţă de „militarizare" a istoriei (atît în ce priveşte interpretarea trecutului, cît şi în organizarea cercetării, publicarea rezultatelor şi participarea la reuniuni internaţionale). Fapt semnificativ, singura mare sinteză de istorie publicată în vremea lui Ceauşescu a fost *Istoria militară a poporului român* (6 volume apărute între 1984 şi 1989), care a ajuns să „suplinească" mereu amînata sinteză de istorie naţională.

Mai reticenţi s-au dovedit în preluarea aidoma a sloganurilor oficiale, sau a exceselor care li se adăugau, universitarii şi cercetătorii din institutele „civile" (şi aici însă cu diferenţe sensibile de la persoană la persoană şi de la domeniu la domeniu, cea mai afectată fiind istoria contemporană). Cert este că, în locul „frontului istoric" atît de des invocat, a rezultat o mişcare istoriografică dezordonată şi ineficientă. Din această cauză nu a putut vedea lumina tiparului nici plănuita mare sinteză istoriografică a erei Ceauşescu, tratatul de istorie a României în zece volume, al cărui proiect a fost lansat în 1975. Sinteza precedentă, concepută tot în zece volume, naufragiase, după apariţia, în 1964, a volumului IV (mergînd pînă la 1878). Acum, lucrurile se complicaseră într-atît încît n-a putut să apară nici măcar un volum. în primul caz, de nedepăşit fusese ultimul secol de istorie, de data aceasta totul s-a împotmolit la primul mileniu. Dacismul pur şi dur al istoricilor de partid şi militari s-a lovit de poziţia mai echilibrată a universitarilor şi arheologilor de profesie.

Katherine Verdery, *op. cit.*, pp. 205-248.
125
Toate aceste divergenţe, comprimate într-o problematică limitată şi amortizate de atmosfera totalitară, anunţau disocierile mult mai nete de după 1989, care privesc în egală măsură competenţa profesională, orientările politice şi sensul interpretărilor (inclusiv celebra dilemă românească a raporturilor dintre autohtonism şi europenism).
Discursul dominant, chiar unic într-un anumit sens, a fost, în vremea lui Ceauşescu, discursul naţionalist. Spunem „unic", fiindcă el putea fi ocolit, dar nu contracarat, nu combătut cu argumente explicite, nu dublat printr-un alt discurs coerent. Iar dacă istoricii au reuşit uneori să se salveze în zone mai puţin expuse sau punîndu-şi în joc subtilitatea profesională, ansamblul populaţiei a fost supus — prin canalele curente de propagandă — unei demagogii naţionaliste virulente.
Nu s-a subliniat îndeajuns rolul pe care acest tip de discurs istoric, obsesiv repetat, 1-a avut în consolidarea şi prelungirea dictaturii lui Ceauşescu, în măsura în care imaginea comunist-naţionalistă a istoriei se aşeza într-un tipar mental tradiţional (originile daco-romane, continuitatea, lupta pentru independenţă, rolul jucat în apărarea Europei, victimizarea românilor supuşi adversităţii *celorlalţi...)* şi părea a oferi reacţia cea mai potrivită faţă de antinaţionalismul perioadei precedente şi de imperialismul moscovit. Preluarea şi amplificarea mitologiei naţionale din secolul al XlX-lea, chiar dacă într-un sens denaturat, a conferit regimului credibilitate şi legitimitate, iar dictatorului o aură de patriotism. Cel puţin pînă cînd românii au început să sufere de foame şi de frig. Glorioasele umbre ale trecutului nu au putut evita nici dezastrul economic, nici explozia tensiunilor sociale. Dar mitologia istorică acumulată în epoca sa i-a supravieţuit dictatorului. Constelaţiile mentale au viaţă mai lungă decît structurile materiale. Graţie regimului comunist, o mentalitate istorică depăşită de mult în Europa occidentală continuă să afecteze din plin cultura şi societatea românească.
Capitolul II

Originile

CÎTEVA PRINCIPII

După trecerea în revistă a etapelor pe care le-a parcurs ideologia istorică românească, vom analiza succesiv componentele fundamentale ale acesteia, marile configuraţii mitice în jurul cărora s-a cristalizat şi a evoluat conştiinţa naţională.

Este firesc să începem cu începuturile, nu atît pentru a respecta un criteriu cronologic, cît, mai ales, datorită semnificaţiei excepţionale pe care o prezintă *miturile fondatoare*. Orice comunitate, de la trib pînă la naţiunea modernă, se legitimează prin recursul la origini. în toate timpurile şi în toate culturile, acestea sînt puternic valorizate şi fără încetare rememorate şi comemorate. Nimic nu este mai actual, mai ideologizat decît un început. Miturile fondatoare condensează conştiinţa însăşi a comunităţii.

Originile nu se impun de la sine, ca un fapt obiectiv. Putem, dacă vrem, să apelăm la fel de bine la fondarea Romei sau la cultura Cucuteni, la geţii lui Herodot sau la Traian, la primele unelte din silex sau la descălecatul lui Negru Vodă, la Burebista sau la Cuza. Este, în toate cazurile, o alegere, iar alegerea se face în funcţie nu de vreun reper ştiinţific obiectiv, ci pornind de la fondul ideologic şi de la proiectele prezente ale comunităţii. De remarcat şi faptul că miturile fondatoare tind să se multiplice înlănţuindu-se; fundaţia *dinţii* trebuie reînnoită, consolidată fără încetare, ceea ce dă naştere la noi şi noi momente fondatoare, în fapt rememorări ale fundaţiei originare, verigi de legătură dintre aceasta şi prezent.

Astfel, alegînd din multiple posibilităţi, am putea aprecia ca fapt fondator sinteza daco-romană pe teritoriul Daciei,

identificat cu România de astăzi, fundaţia iniţială fiind reactualizată şi consolidată prin noi demersuri fondatoare: întemeierea principatelor, unirea de la 1600, unirea din 1859, crearea României Mari în 1918, sau, mai recent, revoluţia din decembrie 1989, în măsura în care o considerăm ca un nou început, act de naştere al unei Românii reînnoite şi totodată eterne.

în urmă cu două secole, pentru episcopul Chesarie de Rîmnic, fazele fondatoare erau în număr de patru: războaiele daco-romane, şi îndeosebi opera lui Traian, consolidată apoi de sfîntul Constantin (împăratul Constantin cel Mare); zidirea mînăstirilor din Cîmpulung şi Curtea de Argeş (simbolizînd întemeierea Ţării Româneşti prin Radu Negru); tălmăcirea cărţilor din slavonă în română (Matei Basarab, Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu); şi — în mod oarecum surprinzător, dar actualitatea obligă! — domnia lui Alexandru Ipsilanti, în timpul căruia scria Chesarie („mineiele" pe noiembrie 1778 şi ianuarie 1779, reproduse de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş în *Bibliografia românească veche).*
Distanţa în timp şi deosebirea de mentalitate ne permit în acest caz să percepem mai clar sensul ideologic al sistematizării istoriei în momente fondatoare. Schema eruditului cleric priveşte doar Ţara Românească şi aşază în prim-plan marile înfăptuiri religioase şi culturale. Ea nu este nici corectă, nici incorectă; reflectă, ca oricare alta, o anume viziune asupra istoriei dintr-un anume punct de observaţie al prezentului.
Cazul românesc al miturilor fondatoare prezintă o simplă individualizare a unei categorii mitologice cvasiuniversale, avînd, indiferent de spaţiu şi de timp, menirea de a justifica prezentul prin origini şi de a lega cele două capete ale istoriei prin jaloane intermediare.
încadrarea în tipologie se verifică şi prin glisarea dinspre formele tradiţionale spre cele moderne. Primele tind în genere spre valorizarea intervenţiilor *externe,* susceptibile de a propulsa în istorie un spaţiu anterior vid sau amorf. Ne aflăm în faţa unor creaţii *ex nihilo,* a unor creaţii fundamental noi. Se remarcă, de asemenea, personalizarea fundaţiei,

implicarea în actul fondator a unui personaj excepţional. Toate acestea conferă noilor structuri noblеţe şi un sens transcendent, esenţa arhetipală a mitului fondator fiind de altfel indisociabilă de *sacralitate.* Chiar în formele sale ulterioare, aparent secularizate, fundaţia păstrează o semnificaţie de ordin mistic, care o aşază în zona perenităţii, mai presus de contingenţele istoriei.

Miturile fondatoare ale principatelor române, înscrise în cronici: descălecatul lui Negru Vodă în Ţara Românească şi dublul descălecat al lui Dragoş şi Bogdan în Moldova, se încadrează perfect în tipologia tradiţională. în aceeaşi vreme francezii şi englezii îşi valorizau originile prin peregrinări inventate, aducîndu-şi eroii fondatori, pe Francus şi pe Brutus, din îndepărtata cetate a Troiei.

Miturile fondatoare moderne valorizează dimpotrivă originile autohtone, în acord cu faza „ştiinţifică", naţionalistă şi democratică a discursului istoric. Fundaţia încetează de a mai fi percepută ca o ruptură şi ca act datorat unui erou excepţional; ea se inserează în dezvoltarea organică a unei comunităţi sau civilizaţii. *Rădăcinile* devin mai semnificative decît nobleţea originii: translaţie pe care o vom putea urmări în conştiinţa istorică românească.

VREMEA ROMANILOR

Epoca modernă debutează sub semnul *mitului fondator roman.* Acesta se aşază la baza fundaţiei, descălecatul ţărilor române înscriindu-se ca o fază ulterioară, reluare a creaţiei dintîi, a „descălecatului" lui Traian. Ni se pare iluzorie tentativa unor cercetători de a raporta acest mit la o neîntreruptă conştiinţă romană pe care ar fi păstrat-o societatea românească.[1] De ce nu s-ar fi păstrat atunci şi o conştiinţă dacică? în fapt, nu de conştiinţă populară poate fi vorba în cazul invocării unor origini îndepărtate, ci de combinaţii

[1] Teza este dezvoltată de Adolf Armbruster: *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* Editura Academiei, Bucureşti, 1972 (nouă ediţie, Editura Enciclopedică, 1993).

intelectuale cu sens bine determinat ideologic şi politic. Indiferent de originea lor latină, românii evoluează pînă spre 1600 într-un mediu cultural predominant slavon. Curiozitatea lor istorică nu mergea mai adînc de întemeierea statelor româneşti. Occidentalii au remarcat cei dintîi raportul dintre români şi romani, pentru simplul motiv că ştiind latineşte puteau sesiza apropierile dintre limba română şi latină şi aveau acces la textele istorice referitoare la cucerirea şi colonizarea Daciei.

In istoriografia românească, Grigore Ureche este primul

care, spre mijlocul secolului al XVII-lea, consemnează originea românilor de la „Rîm". Cîteva decenii mai tîrziu, Miron Costin avea să compună prima „monografie" despre obîrşia romană a poporului său, sub titlul *De neamul moldovenilor*. Ambii cronicari studiaseră în Polonia şi cunoşteau limba latină, utilizînd în consecinţă izvoare şi lucrări scrise în latineşte. Cert este că nimic din ce argumentează ei cu privire la originea romană nu poate fi raportat la vreun izvor autohton anterior. Acum, în secolul al XVII-lea, istoriografia românească iese din faza slavonă, şi nu numai prin faptul, desigur esenţial, al redactării cronicilor în română, ci şi prin deplasarea reperelor culturale şi istorice. Punctul de plecare devine Roma, cucerirea şi colonizarea romană a Daciei. Principiul „intervenţiei exterioare" continuă să funcţioneze, chiar cu forţă sporită. Originea romană marca puternic individualitatea ţărilor române, le conferea nobleţe şi prestigiu. Limba latină era limba de cultură folosită în cea mai mare parte a Europei, iar tradiţia imperială romană supravieţuia atît prin „Sfîntul imperiu" cît şi prin pretenţia Rusiei de a fi considerată „a treia Romă".

Puritatea originii nu intra în discuţie. Exceptîndu-1 pe stolnicul Constantin Cantacuzino, care în *Istoria Ţării Româneşti* accepta amestecul daco-roman, cronicarii şi istoricii ulteriori, atît Dinii trie Cantemir cît şi exponenţii Şcolii Ardelene, nu acceptă decît pura obîrşie romană, exterminîndu-i sau alungîndu-i pe daci în beneficiul cuceritorilor. Pentru Şcoala Ardeleană, recursul la originea romană, şi pe cît posibil la o origine romană fără cel mai mic amestec

străin, era încă mai esenţial decît pentru precursorii săi din principate. Militînd pentru emanciparea românilor transilvăneni, ţinuţi într-o stare de netă inferioritate de elita conducătoare maghiară, ei foloseau originea ca pe o armă. Urmaşi ai stăpînilor lumii, a căror limbă era încă limba oficială în Ungaria şi Transilvania, românii nu puteau accepta la nesfîrşit supremaţia unui popor inferior lor — potrivit normelor epocii — prin „rasă" şi origine.

Dificultatea Şcolii Ardelene stătea în explicarea dispariţiei dacilor sau, oricum, a neparticipării lor la formarea po-

porului român. Se invoca exterminarea, alungarea de pe pămîntul Daciei (Budai-Deleanu văzînd în dacii nevoiţi să-şi părăsească ţara pe strămoşii polonezilor) sau, pur şi simplu, incompatibilitatea de civilizaţie care nu ar fi permis contopirea. Demonstraţia cea mai elaborată îi aparţine lui Petru Maior, care, în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), însumează toate aceste argumente. Mulţi daci, „neputînd scăpa dinaintea romanilor, ei în de ei se omorîră", în timp ce alţii „cu muieri şi cu prunci cu tot au fugit din Dachia şi s-au tras la învecinaţii şi prietenii lor sarma ţi". Maior se străduieşte să demonstreze că războiul nu a fost unul obişnuit, ci un război de exterminare. Răspunde astfel la întrebarea dacă totuşi romanii nu s-ar fi căsătorit cu „muieri dache". Nu s-au putut căsători, în primul şi în primul rînd, pentru motivul că nu mai rămăseseră în Dacia nici bărbaţi, nici femei. Dar, chiar dacă unele femei ar fi supravieţuit — concede istoricul urmărind reducerea la absurd a ipotezei —, „însăşi strălucirea sîngelui roman încă destul era a împiedica pe romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare cum erau muierile dache". De altfel, „la romani era ocară a se căsători cu muieri de alt neam", cu atît mai mult deci cu „sălbatice" din Dacia. Această deprindere „de a nu se căsători cu muieri de altă limbă", subliniază Maior, au păstrat-o şi românii, ceea ce explică supravieţuirea neamului românesc şi a limbii române. Contrastul este frapant cu ungurii, care „cînd au venit în Panonia [...] nice n-au avut muieri de neamul său", drept care „fură siliţi a se căsători cu muieri dintre alte neamuri: ruseşti, sclaveşti, româneşti,

bulgăreşti, greceşti şi celelalte".[2] Nobleţea şi puritatea românilor apare astfel suplimentar valorizată în antiteză cu amestecul unguresc.

De remarcat faptul că istoriografia din principate, intrată, o dată cu domniile fanariote, în faza influenţei greceşti, aborda, pe la 1800, ca pe un fenomen natural, fuziunea daco-romană. Este un punct de vedere pe care îl întîlnim la istoricii greci stabiliţi în ţările române: Dimitrie Philippide (în *Istoria României,* 1816) şi Dionisie Fotino (în *Istoria vechii Dacii,* 1818-1819), dar şi la românii Ienăchiţă Văcărescu sau

Naum Rîmniceanu (ultimul într-un eseu *Despre originea românilor* şi în introducerea la *Hronologia domnilor Ţării Româneşti).* Amintitul „tablou istoric" al Moldovei, redactat la 1828, nu se sfia să afirme chiar originea dacică a moldovenilor.

Istoriografia românească a secolului al XlX-lea a evoluat însă pe coordonatele naţionale trasate de Şcoala Ardeleană, producţiile oarecum cosmopolite ale epocii fanariote neputînd rivaliza cu proiectul pur românesc al cărturarilor de peste munţi. Mişcarea naţională românească afirmată după 1821, apropierea de Occident şi de modelul occidental de civilizaţie, complexele unor ţări mici care aspirau să joace un rol în Europa prin restaurarea vechii Dacii (a Daciei romane, se înţelege), totul a contribuit la scoaterea în evidenţă a modelului roman. Excelenţa mitului fondator garanta excelenţa viitorului românesc, în ciuda mediocrităţii prezentului. Prin romani, românii se prezentau Occidentului ca egali cu oricine, iar fenomenul de aculturaţie nu mai însemna împrumut, ci revenirea la matcă, la un fond comun de civilizaţie cu civilizaţia Apusului.

Se explică astfel de ce, în intervalul 1830-1860, rare sînt interpretările care contravin purităţii latine a naţiei române. Deosebiri există, dar ele privesc nu atît originile în sine, cît raportarea la ele, gradul lor de actualizare.

[2] Petru Maior, *Istoria pentru începăturile românilor în Dachia,* Buda, 1812, pp. 8-22 (vezi şi ediţia îngrijită de Florea Fugariu, Editura Albatros, Bucureşti, 1970, voi. I, pp. 98-109).

Şcoala latinistă, reprezentată îndeosebi prin ardeleni, dar nu restrînsă la Ardeal, fiindcă ardelenii ocupau deja poziţii importante în sistemul cultural din Principate, apoi din România unită, înţelegea să ducă pînă la ultimele concluzii latinismul fundamentat de generaţiile anterioare ale Şcolii Ardelene. Dacă românii sînt romani puri, atunci istoria lor este pur şi simplu istoria romană, prelungirea istoriei romane; iată ce îl determină pe August Treboniu Laurian, corifeul acestui curent, să înceapă cît se poate de natural istoria poporului său de la fondarea Romei (cum procedase mai înainte şi Samuil Micu). Dacă românii sînt romani, ei

trebuie să rămînă romani, lepădîndu-se de toate influenţele străine, eventual chiar în ce priveşte organizarea instituţională a României moderne (punctul de vedere al lui Bărnuţiu combătut de Maiorescu), dar în orice caz în sfera limbii române, a cărei „purificare" urma să o apropie cît mai mult de latina originară.

Monumentul desăvîrşit al acestei tendinţe a fost *Dicţionarul limbii române* publicat, în două volume şi un glosar, de August Treboniu Laurian în colaborare cu I. Massim între 1871 şi 1876. Apariţia lucrării dovedea poziţiile-cheie ocupate de latinişti în cultura română, inclusiv în Societatea Academică (fondată în 1867 şi devenită, în 1879, Academia Română), din însărcinarea căreia fusese realizat proiectul. Rezultatul a fost chiar peste aşteptări. Limba reelaborată de Laurian, după purificarea ei de elementele nelatine (grupate în glosar, în vederea eliminării lor) şi adoptarea unui sistem ortografic etimologic, nu mai semăna decît foarte vag cu limba română autentică. Dicţionarul a însemnat în acelaşi timp expresia cea mai înaltă a latinismului şi cîntul său de lebădă. Tentativa creării unei limbi artificiale a stîrnit ilaritate şi a discreditat definitiv şcoala latinistă. Chiar adversari îndîrjiţi în celelalte chestiuni ale istoriei naţionale, precum junimiştii şi Hasdeu, şi-au reunit forţele pentru a denunţa sacrificarea limbii române pe altarul unei latinităţi impuse.

Adversarii latinismului erau, în fond, tot latinişti, în sensul că şi pentru ei românii se trăgeau din romani. A existat

pînă dincolo de mijlocul secolului o cvasiunanimitate în jurul filiaţiei latine a poporului român. Kogălniceanu, unul dintre cei mai severi critici ai abuzurilor latiniste, afirma tranşant, în *Histoire de la Valachie,* fondul roman al neamului său, urmărit pînă în ţesătura folclorului românesc: „Ţăranii noştri au păstrat o mulţime de superstiţii romane, căsătoriile lor cuprind multe ceremonii practicate de cetăţenii Romei. [...]" Păstrarea nealterată a purităţii i se părea, începînd de la romani, o trăsătură esenţială a istoriei româneşti: „Niciodată românii nu au vrut să ia în căsătorie femei de alt neam. [...] Românii au rămas mereu o naţiune apar-

te, păstrîndu-şi moravurile şi obiceiurile strămoşilor, fără să piardă nimic din vitejia şi curajul cetăţenilor Romei."[3] La rîndul lui, Bălcescu menţiona — în *Românii supt Minai Voevod Viteazul* —, ca pe un fapt care nu mai avea nevoie de comentarii, colonizarea Daciei de romani, „după nimicirea locuitorilor ei"[4].

Deosebiri existau totuşi între latinişti şi cei care se mulţumeau cu simpla consemnare a originii romane. Ele se pot exprima în trei puncte principale.

Mai întîi, criticii latinismului nu acceptau actualizarea abuzivă a originilor, care îi transforma pe românii actuali în romani, cu urmările pe care le-am consemnat inclusiv asupra limbii române. Combătînd *romanornania* (în *Cuvîntul...* din 1843), Kogălniceanu marca necesara distingere între români şi romani, între origini şi prezent. Românii trebuiau să-şi dea singuri probele, nu puteau conta la nesfîrşit pe „asistenţa" strămoşilor romani.

Al doilea punct punea în discuţie puritatea sîngelui roman, multă vreme aproape un „tabu". Faimosul pasaj din Eutropius, pe care se sprijină orice consideraţii privitoare la colonizarea Daciei, afirmă, de altfel, cît se poate de clar, afluenţa coloniştilor din „întreaga lume romană" *(ex toto orbe romano).* Şincai, fără să se bazeze pe vreo informaţie suplimentară, dezvolta în felul lui această sintagmă: „[...]

[3] Mihail Kogălniceanu, *Opere,* voi. II, pp. 57 şi 67.

[4] Nicolae Bălcescu, *Opere,* voi. III, p. 13.

foarte mulţi lăcuitori au adus în Dachia din toată lumea romanilor, dară mai ales din Roma şi din Italia", şi „nu numai gloate mişele", ci şi „familii de frunte au fost duse sau strămutate în Dachia".[5] O colonizare aristocratică! Pentru a explica variantele regionale ale limbii române, Maior admitea prezenţa în Dacia a unor varietăţi dialectale, dar strict de obîrşie italiană. In schimb, Alecu Russo, adversar al purismului latinist, invoca, fără complexe, amestecul coloniştilor veniţi din cele mai diferite provincii ale Imperiului; profilul particular al limbii române s-ar fi explicat tocmai prin „dozarea" acestor elemente diverse.[6] Chiar fără apelul la daci, „puritatea" era depăşită; nu puteam fi romani puri. în sfîrşit, în al treilea rînd, dacii începeau să fie percepuţi

altfel decît ca un element barbar împovărător, susceptibil doar de a deranja schema latinităţii româneşti. Dragostea de libertate şi spiritul de sacrificiu, care nicicînd nu le fuseseră contestate, apăreau generaţiei romantice revoluţionare drept virtuţi demne de admirat şi de urmat. Ce putea fi mai nobil decît sacrificiul pentru patrie şi moartea preferată sclaviei, simbolizate prin eroismul lui Decebal şi prin scena patetică a sinuciderii colective? „Decebal — exclama Kogălniceanu în faimosul său discurs din 1843 —, cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată, mai vrednic de a fi pe tronul Romei decît mişeii urmaşi ai lui August."[7] Iar Alecu Russo se exprima astfel, încercînd o paralelă între *Decebal şi Ştefan cel Mare:* „Şi unul şi altul au avut acelaşi ţel, aceeaşi idee sublimă: neatîrnarea patriei lor! Amîndoi sînt eroi, însă Ştefan un erou mai local, un erou moldovean, cînd Decebal este eroul lumii."[8]

Admiraţia nu modifica neapărat interpretarea latinistă a originilor. „Dacii, al căror pămînt l-am moştenit noi",

[5] Gheorghe Şincai, *Hronica românilor şi a mai multor neamuri,* voi. I, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, pp. 13-14.

[6] Alecu Russo, *Scrieri* (publicate de Petre V. Haneş), Editura Minerva, Bucureşti, 1908, p. 88.

[7] Mihail Kogălniceanu, *Opere,* voi. II, p. 390.

[8] Alecu Russo, *op. cit.,* p. 172.

spunea iCogălniceanu în *Cuvîntul* său; pămîntul, aşadar, nu şi sîngele. Russo face un pas mai departe: dacă în eseul pe care l-#rn menţionat nu apar decît coloniştii romani, într-un alt text *(Piatra teiului* — însemnări de călătorie din Munţii Moldovei), el vede în rasa oamenilor de la munte, si chiar în limbajul lor, rezultatul fuziunii daco-romane. Cu toate concesiile în favoarea lor, dacii apar în epoca romantică — pîfă după 1850 — mai curînd ca un fel de strămoşi mitici, cufundaţi într-o vreme ante-istorică, pe un pămînt care îsi ariuntea încă de neîmblînzita lor vitejie. Deşi nu i-au reţinut decît rareori ca factor fondator, romanticii au contribuit la consolidarea temei dacice, pregătind terenul pentru apropiata reelaborare a originilor.[9]

DACI ŞI ROMANI: O SINTEZĂ DIFICILĂ

Momentul unei sinteze mai complete şi mai nuanţate se apropia. Complexul de inferioritate care i-a promovat pe romani nu îşi mai avea în aceeaşi măsură justificarea o dată

cu întemeierea României, dobîndirea independenţei şi proclamarea Regatului. Românii puteau deveni ei înşişi. Puritatea si nobleţea sîngelui încetau de a mai fi argumente decisive (păstrîndu-şi totuşi o anumită pondere în arsenalul argumentelor naţionale). Faptul că Dacia a fost colonizată nu numai şi nici măcar în primul rînd cu locuitori ai Romei Şi ai Italiei începea să fie recunoscut şi dedramatizat. La rîndul lor, dacii începeau să fie recunoscuţi, mai întîi de cîţiva nonconformişti, apoi de istoriografia românească în ansamblu, ca element fondator al poporului român. Era în fond o îmbinare, caracteristică fazei atinse de societatea românească în evoluţia ei, între sursele occidentale (romanii, înrudirea cu naţiunile latine surori) şi cele autohtone (dacii). Oricum, a accepta amestecul însemna o vindecare, cel puţin parţială, de complexe. Mersul însuşi

[9] Cu privire la receptarea dacilor în cultura românească, vezi si Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conştiinţa romanticilor noştri. Schiţă la o istorie a dacismului,* Editura Minerva, Bucureşti, 1979.

al cercetării şi concepţiei istorice nu mai permitea ignorarea populaţiei autohtone şi nici iluzia unei colonizări strict italiene. Era greu să mai afirmi pe la 1870, cu nonşalanţa lui Maior, că strămoşii românilor au venit din Italia, în timp ce dacii au fost exterminaţi, iar dacele ignorate de cuceritori; Maiorescu a pus punctul pe i, atrăgînd atenţia că un om „cu mintea sănătoasă" nu poate crede aşa ceva. O interpretare mai adecvată a surselor literare, completată prin deducţii lingvistice şi prin investigaţii arheologice, deschide drumul unei treptate afirmări a dacilor.

Fenomenul, cum am văzut, se înscrie în tipologia evoluţiei miturilor fondatoare. Şi francezii au început, încă din vremea Renaşterii, să accentueze tot mai mult fondul galic (pînă într-acolo încît Revoluţia franceză a putut fi schematizată ca o înfruntare între poporul galic şi aristocraţia de origine francă, cel dintîi luîndu-şi o meritată revanşă), iar în Rusia versiunea tradiţională a fondării statului prin intervenţia externă a varegilor a ajuns să fie combătută, în numele patriotismului rus, în favoarea slavilor autohtoni.

Să remarcăm intervenţia, în această chestiune, chiar înaintea istoricilor, a unui om politic. în 1857,1. C. Brătianu publică în ziarul *Românul* o suită de articole sub titlul *Studii istorice asupra originilor naţionalităţii noastre.* Dacă, în textul anterior, deja menţionat, din 1851, acest bărbat de stat atît de preocupat de origini se mulţumise să invoce mulţimea coloniştilor latini şi virtuţile lor transmise românilor, acum tabloul apare mult mai complex. Românii nu se mai trag doar din romani, ci din *traci, celţi şi romani.* Astfel, „sîntem de trei ori mai tari şi mai puternici", afirmaţie care lămureşte sensul demersului.[10] Tracii, aşadar dacii, simbolizau înrădăcinarea în pămîntul ţării, romanif principiul politic şi aportul de civilizaţie, iar celţii, prezenţă insolită în mitologia românească a originilor, meritau a fi invocaţi, fiindcă prin ei ajungeam să ne înrudim mai îndeaproape cu francezii. Rolul Franţei în apropiata unire a principatelor apărea co-

I. C. Brătianu, *op. cit.,* voi. 1-1, pp. 163-176.

vîrşitor, cum covîrşitor era modelul francez de civilizaţie. Raportarea la celţi, aşadar la gali şi, prin ei, la francezi completa profilul unei Românii care trebuia să fie în acelaşi timp ea însăşi, moştenitoare a vechii Rome şi replică orientală a modelului francez. Remarcabilă pledoarie, ilustrînd cu claritate mecanismul actualizării originilor şi încărcătura politică a miturilor fondatoare.

Celţii nu au reuşit să se impună în conştiinţa românească, dar dacii aveau să se instaleze şi să rămînă pe scenă. In 1860, Hasdeu publică în *Foiţa de istorie şi literatură* un important studiu intitulat, oarecum provocator, dată fiind predominarea curentului latinist, „Pierit-au dacii?" Tînărul istoric dovedea că Şcoala Ardeleană şi epigonii ei îşi înălţaseră întregul eşafodaj pe o interpretare forţată a izvoarelor antice, „împuţinarea bărbaţilor" invocată de Eutropius fiind amplificată abuziv în sensul exterminării unui neam întreg. Dacii nu au pierit, conchidea Hasdeu, după cum nici colonizarea nu a însemnat o infuzie de romani puri, ci de cele mai diverse origini. Aşadar, „naţionalitatea noastră s-a format din cîteva elemente, dintre care nici unul nu a fost predominator". Mitul purităţii se spulbera. Românii apăreau ca o „compoziţie chimică", diversele elemente constitutive dînd naştere unei sinteze fundamental noi.[11]

In numeroase lucrări ulterioare, printre care *Istoria critică a românilor*, Hasdeu avea să încerce, în ciuda insuficienţei documentelor, o reconstituire a vechii civilizaţii româneşti pe care o vedea descinzînd în măsură apreciabilă din civilizaţia autohtonilor daci, fără ca prin aceasta să scadă importanţa romanizării. El a crezut îndeosebi în virtuţile istorice ale lingvisticii, originea şi evoluţia cuvintelor oferind, în concepţia lui, o oglindă fidelă a istoriei. A desfăşurat o adevărată „vânătoare" de cuvinte dacice prezente în limba română, reuşind să identifice un total de 84, cărora li se adăugau şi 15 toponime. Era un argument decisiv în favoarea supra-

[11] B. P. Hasdeu, „Pierit-au dacii?", în *Scrieri istorice* (ediţie îngrijită de Aurelian Sacerdoţeanu), voi. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1973, pp. 78-106.

vieţuirii dacilor şi ponderii lor în sinteza românească. Este semnificativ în acest sens articolul *Originile păstoriei la români* (1874). Hasdeu demonstra originea dacică a cuvintelor *cioban, baci, stînă, urdă* şi *brînză.* Terminologia pastorală confirma astfel continuitatea daco-română, atît în sens etnic, cît şi în sensul perpetuării unei străvechi îndeletniciri. Să mai spunem că prea puţine dintre etimologiile lui Hasdeu au rezistat cercetărilor recente? Adevărul este că în materie de etimologie dacică se poate afirma orice, dat fiind că ignorăm complet proba esenţială, adică limba dacă însăşi.

în *Strat şi substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (introducerea la volumul III din *Etymologicum Magnum Romaniae),* Hasdeu relua, într-o perspectivă de ansamblu, problema raportului daci-romani-români. Arăta că popoarele Peninsulei Balcanice s-au constituit prin suprapunerea unor straturi succesive: „pelasgii" originari, apoi tracii, peste care s-au aşezat romanii şi, în sfîrşit, slavii. Predominarea finală a unuia dintre elemente nu ne poate determina să ignorăm straturile aflate în profunzime. Sub diferenţele lingvistice se întrevede înrudirea dintre popoarele balcanice (tracismul bulgarilor, dacismul românilor ...). Substratul dacic al poporului român este prins astfel într-o schemă generală de evoluţie istorică şi lingvistică.

In timp ce Hasdeu se războia cu cuvintele, un arheolog amator răscolea ţara în căutarea de vestigii materiale daci-

ce. Cezar Bolliac (1813-1881), ziarist, scriitor şi om politic, a publicat în 1858, în ziarul *Românul,* un adevărat manifest intitulat „Despre daci", în care, cu doi ani înaintea lui Hasdeu, combătea doctrina latinistă, neascunzîndu-şi entuziasmul în faţa vechimii şi înfăptuirilor civilizaţiei dacice. O propoziţie merită reţinută: „Nobleţea noastră este veche ca pămîntul." Dacii i-au stîrnit lui Bolliac pasiunea cercetărilor de teren. „Misiunea noastră, a românilor, în arheologie, este mai cu seamă să definim ce au fost dacii? care a fost începutul lor? cari au fost credinţele lor? în ce grad de civilizaţiune ajunsese ei cînd i-au cotropit romanii şi le-au luat ţara? şi apoi cum au dăinuit ei cu romanii în ţara lor? ce au adoptat ei de la romani şi ce au adoptat romanii de

la dinşii?"[12] Timp de două decenii, în perioada 1860-1880, a întreprins nenumărate călătorii, pe Dunăre, la deal şi la munte, pentru a da răspuns la aceste întrebări. I s-a părut la un moment dat că a descoperit un alfabet dacic, iar cu alt prilej a identificat anume „pipe preistorice", concluzia fiind că dacii nu dispreţuiau arta fumatului. Avea să fie ironizat de Odobescu într-o replică sub titlul *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice de un om care nu fumează.* Nu ne interesează aici valoarea reală a cercetărilor acestui diletant entuziast. Important este că a „răscolit" substratul dacic acoperit pînă atunci în conştiinţa românească de strălucirea romană.

Etimologiei şi arheologiei li se alătură poezia. Dacii sînt invocaţi în repetate rînduri de Mihai Eminescu, marele poet naţional al românilor, în texte rămase în genere în manuscris, în diverse stadii de elaborare, printre care poemele *Memento mori, Sarmis ...,* precum şi drama istorică *Decebal.* Ca şi Hasdeu, Eminescu apelează cu egală mîndrie la daci şi la romani. Dacia eminesciană imaginează o lume primordială, a-istorică, exprimînd, întocmai altor incursiuni ale poetului în trecut, un ideal de regresiune, nostalgia începuturilor aflate sub semnul vîrstei de aur. Se află aici, încă nu suficient închegat, punctul de plecare al unei mitologii naţionale, expresie a fondului naţionalist şi autohtonist al ideologiei poetului, care avea să trezească ecou mai ales în naţionalismul şi autohtonismul generaţiilor următoare.[13]

Daciei i se consacră, în aceiaşi ani, o teză de doctorat: *Dacia înainte de romani,* susţinută de Grigore Tocilescu, în

[12] Cezar Bolliac, „Despre daci", în *Românul,* 14/26 iulie şi 24 iulie/5 august 1858; „Excursiune arheologică din anul 1869", în *Scrieri,* voi. II, Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. 307. Vezi şi Ovidia Babu-Buznea, *op. cit.,* pp. 76-81.
[13] Cu privire la „dacismul" lui Eminescu, se pot consulta: G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu,* voi. II, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1935; Dumitru Murăraşu, *op. cit.;* precum şi consideraţiile lui Sorin Antohi, *Civitas imaginalis,* Editura Litera, Bucureşti, 1994, pp. 111-115.

1876, la Universitatea din Praga şi distinsă cu premiul Societăţii Academice. Publicată în 1880, este prima sinteză din istoriografia românească privitoare la istoria şi civilizaţia dacilor.

Pe la 1870-1880 se petrece, aşadar, o reelaborare esenţială în chestiunea originilor. Din romani (la început romani puri, apoi romani „amestecaţi"), românii devin *daco-romani.* Iată o formulă susceptibilă să pară mai aproape de adevăr, dar care se dovedeşte în fapt mai fragilă şi mai labilă decît afirmarea exclusivă a unuia sau altuia dintre elementele componente. Accentul avea să cadă inevitabil pe primul sau pe al doilea termen al sintagmei. Cine a fost mai mare: Traian sau Decebal? în care dintre cei doi ne recunoaştem în primul rînd? întrebări aparent puerile, dar în mitologie nimic nu este pueril, totul este învestit cu sens.

Ideea latină rămîne foarte prezentă în societatea românească. Dacă „panlatinismul" (privit cu răceală de Franţa) nu a cunoscut nici pe departe gradul de afirmare al pangermanismului sau al panslavismului, vina nu aparţine românilor. „Dacistul" Hasdeu cerea imperios, în 1869, „un congres pan-latin la Paris", iar Alecsandri a fost premiat în 1878, la Montpellier, pentru *Cîntecul gintei latine:* „Latina gintă e regină / într-ale lumii ginte mari [...]"; poetul punea pe acelaşi plan triumful său literar şi gloria dobîndită de ostaşii români la Griviţa, semn, dincolo de propria-i vanitate, al intensităţii mitului latin.

Discursul dominant a continuat să avantajeze, într-o măsură variabilă, pe romani. Printre cei care nu s-au dovedit dispuşi să acorde dacilor mai mult decît strictul obligatoriu

îl întîlnim chiar pe autorul *Daciei înainte de romani.* în manualul său de istoria românilor, Tocilescu constată că, în urma războaielor cu romanii, Dacia a rămas *aproape* lipsită de locuitori. Fenomenul care s-a petrecut nu a fost un simplu proces de *romanizare,* ca în Franţa şi în Spania, ci o *colonizare* romană masivă, la care au participat numeroase provincii (Italia în mai mică măsură). Poporul român este în esânţă un *popor roman* (spre deosebire de francezi care sînt galo-romani sau de spanioli, ibero-romani). Au intrat

şi daci în această sinteză, recunoaşte istoricul, dar ponderea lor a fost limitată.[14]

Dimitrie Onciul exprimă un punct de vedere similar. El consideră că poporul român s-a născut „mai ales din colonii romani, cari pe teritoriul colonizat au absorbit resturile populaţiunii dace, după ce aceasta fusese aci în mare parte exterminată în luptă, cum spun autorii romani, sau silită a se retrage spre miazănoapte şi răsărit. Părerea că daco-romanii sînt mai cu seamă daci romanizaţi nu se confirmă prin mărturiile istorice. Dacii se menţin în părţile necolonizate, ca populaţiune deosebită de cea romană şi adeseori chiar ostilă imperiului, pînă la sfîrşitul dominaţiunii romane, pentru a dispare apoi în valul năvălirilor."[15]

Alţi istorici sînt mai generoşi. în *Istoria românilor din Dacia Traiană,* al cărei prim volum apare în 1888, A. D. Xenopol aduce numeroase probe şi argumente în sprijinul continuităţii dacice. într-o prezentare destul de echilibrată, el pune faţă în faţă elementul autohton şi elementul colonizator. Luînd în considerare prejudecata favorabilă romanilor, simte nevoia să-şi convingă cititorul că nu este nici o scădere să ne tragem şi din daci: „[...] rădăcina poporului român e prinsă în păturile istorice prin două viţe tot atît de energice, de trainice şi de pline de virtute. Să nu ne fie deci silă dacă şi sîngele dacilor se va găsi amestecat în naţionalitatea noastră." Totuşi, şi pentru Xenopol decisive au fost colonizarea şi romanizarea, a căror amploare ar fi depăşit tot ceea ce se petrecuse în alte provincii ale Imperiului. Ponderea romanilor pare a fi fost mai mare decît a dacilor, „aşa că exemplarele cele mai mîndre ale rasei româneşti de astăzi nu se pleacă spre caracterul dac, ci mai mult spre cel roman."[16] Sîntem daco-romani, dar mai mult romani decît daci!

[14] Grigore Tocilescu, *Manual de istoria românilor,* Bucureşti,

1899, pp. 22 şi 34.
[15] Dimitrie Onciul, „Dacia", în *Enciclopedia română,* voi. II, Sibiu, 1900, p. 87.
[16] Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* voi. I, H. Goldner, Iaşi, 1888, pp. 163 şi 307.

Nicolae Iorga, în numeroasele sale lucrări de sinteză, de mai mare sau mai mică amploare, afirmă la rîndu-i fuziunea daco-romană, dar în cadrul mai larg al întregii romanităţi orientale şi cu sublinierea insistentă a unui amplu curent demografic pornit din Italia încă înainte de înglobarea provinciilor respective în statul roman. „Un popor — consideră el — nu se deprinde a vorbi alt grai decît atunci cînd asupra lui vin oameni mai mulţi vorbind acel grai şi avînd aceleaşi îndeletniciri cu el." Masa traco-ilirică de plugari şi păstori nu a putut fi deznaţionalizată decît în urma unei masive emigraţii a ţărănimii italiene. Apoi, procesul a continuat în Dacia romană, unde numărul dacilor rămaşi „în mijlocul celorlalţi traci romanizaţi nu era tocmai mare, căci neamul suferise mult în anii din urmă."[17] Balanţa înclină, aşadar, spre romani şi, cel puţin pentru faza iniţială a romanizării Balcanilor, chiar spre purul element italian.
Simbolurile romane rămîn multă vreme dominante, şi în primul rînd chipul însuşi al lui Traian. El poate sta alături de Decebal, dar în genere îi este preferat, definind momentul fondator prin excelenţă, care este cel al cuceririi Daciei de romani. Cu ocazia inaugurării Ateneului Român, în februarie 1888, Alexandru Odobescu a ţinut o erudită conferinţă menită a sublinia înrudirea edificiului bucurestean cu clădirile romane cu dom circular, Ateneul simbolizînd astfel originea romană a celor care l-au înălţat. Pentru ca raportul români-romani să fie şi mai clar, distinsul arheolog propunea reprezentarea în basorelief, pe fronton, a „Schimbării-la-faţă ce se făcu aci în România cînd, de sub aspra şi întunecata asuprire a dacicului Decebal, ţara noastră, prin fericita-i cucerire de către Traian, începu repede şi lesne în luminoasa şi binecuvîntata împărăţie a neamului latin".
Iar fresca din marea sală circulară ar fi urmat să prezinte mai întîi barbaria timpurilor preistorice, apoi războaiele daco-romane şi triumful Romei. Nici vorbă de imaginea lui Decebal, în schimb „măreaţa şi blînda figură a împăra-
[17] Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc,* Editura Minerva, Bucureşti, 1993 (reproducere a ediţiei din

1935, ediţii anterioare, 1908-1931), voi. I, pp. 16 şi 26.

tului Traian va predomni cu creştetu-i cărunt şi cu gestu-i profetic, întreaga sa oştire. [...] El, care ne-a dat nouă, aci, şi naştere şi nume, şi viaţă şi credinţă. El va străluci la acel loc, ca şi soarele ajuns la amiazi."[18]
Fresca, schiţată de Odobescu ca proiect ideal, avea să fie realizată o jumătate de secol mai tîrziu, între anii 1933 şi 1937, de pictorul Costin Petrescu. La data aceea, rolul major al dacilor în sinteza românească era recunoscut (şi, cum vom vedea, uneori chiar exagerat). Şi totuşi, fidelă unei persistente tradiţii, scena fondatoare înfăţişată de Costin Petrescu îl ignoră cu desăvîrşire pe Decebal. II vedem doar pe biruitorul Traian contemplînd dezastrul dacic. Apare, de asemenea, Apolodor din Damasc, personaj simbolic mai reprezentativ decît Decebal, în măsura în care podul construit de el unea Dacia cu restul Imperiului. Originea mixtă a poporului român nu este totuşi ignorată, ilustrîndu-se prin idila dintre o dacă şi un legionar roman. Bărbatul este, evident, roman; el dă nume şi legitimitate urmaşilor.[19]
întâlnim în sinteza lui D. Onciul, *Din istoria României* (ediţii în 1906,1908 şi 1913), cea mai concentrată expresie a panteonului românesc. Lucrarea prezintă doar două ilustraţii. Prima îl înfăţişează pe împăratul Traian, „întemeietorul poporului român", a doua pe regele Carol, „întemeietorul regatului român". Apropierea dintre cele două momente fondatoare, etnic şi politic, apare cu insistenţă în faza de apogeu a domniei lui Carol I, marcată de jubileul din 1906. Regele României şi împăratul roman sînt reprezentaţi împreună pe cîteva plachete şi medalii, cu inscripţii precum „Părinţilor neamului românesc 106-1906-1866" .[20] Pe lingă

[18] Alexandru Odobescu, *Ateneul român şi clădirile antice cu dom circular,* în *Opere complete,* voi. III, Editura Minerva, Bucureşti, 1908, pp. 330 şi 332.
[19] Pentru detalii privitoare la concepţia acestei lucrări, vezi *Ateneul român din Bucureşti. Marea frescă* {Bucureşti, 1938), text şi ilustraţii.
[20] O trecere în revistă a imaginilor care îi alătură pe Traian şi Carol I, la Carmen Tănăsoiu, „Carol I şi iconografia sa oficială", în *Mituri istorice româneşti,* pp. 151-152.

noblețea sîngelui, Traian simboliza şi un proiect politic: gloria imperială a Romei reactualizată prin domnia lui Carol I.

Acceptaţi, mai mult sau mai puţin, ca populaţie supusă romanizării, dacii nu ofereau regatului României un simbol politic suficient de atrăgător. între monarhia lor barbară şi însemnele imperiale romane, alegerea se impunea de la sine. Revoluţionarii de la 1848 erau cu siguranţă mai dispuşi să-1 admire pe Decebal decît responsabilii politici de la 1900. Cu toate acestea, terenul cîştigat de daci se consolida fără încetare. Valul autohtonist de după 1900, amplificat în perioada interbelică, favoriza direct sau indirect rădăcinile dacice. Am văzut cum Vasile Pârvan a schiţat o imagine a civilizaţiei dace uimitor de asemănătoare cu imaginea, aşa cum era percepută în epocă, a civilizaţiei tradiţionale româneşti. Demersul lui Pârvan, istoric respectat pentru temeinicia informaţiei (atît literară cît şi arheologică) şi considerat factorul dacic într-o poziţie practic inexpugnabilă. Faţă de concluziile marelui arheolog s-a putut merge mai departe, chiar mult mai departe, dar nu s-a mai cedat din ceea ce se cîştigase pentru daci. Aceştia apăreau ca un popor numeros şi puternic, făuritor al unei civilizaţii remarcabile şi, singur printre neamurile tracice, alcătuitor de stat. Iată cum rezumă însuşi Pârvan trăsăturile esenţiale ale spaţiului dacic, în momentul cuceririi romane: „Mai întîi Dacia era un mare regat cu o bază etnică perfect omogenă, cu tradiţii istorice seculare, cu structură socială şi economică bine definită, cu o cultură înaintată de forme mai întîi influenţate de către civilizaţia celtică, apoi, timp de două veacuri înainte de Traian, de către civilizaţia romană. Aci nu era vorba, ca în Dalmaţia, în Thracia, în Pannonia ori în Moesia, pur şi simplu de un oarecare număr de triburi barbare cu o populaţie mai mult ori mai puţin numeroasă locuind un teritoriu destul de întins, totuşi lipsite de solidaritate politică şi naţională între ele, ci de o naţiune conştientă de ea însăşi."[21]

[21] Vasile Pârvan, *Dacia,* ediţia a V-a, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, pp. 150-151.

„Naţiune conştientă de ea însăşi", formula anticipează conştiinţa naţională românească şi echivalează în fond, în 1926, Dacia antică cu România întregită. Rolul romanilor nu este însă diminuat, pe măsura afirmării dacilor. Pârvan

pune în evidenţă un lung proces de occidentalizare, am zice de „pre-romanizare", început cu mult înainte de cucerirea Daciei. El crede că în provincia romană a Daciei, în mijlocul unei populaţii autohtone rărite şi în condiţiile unei colonizări masive, elementul roman a fost dominant. Procesul de romanizare s-a făcut simţit şi în restul Daciei lui Decebal, neanexat de romani şi populat în continuare de daci. „Nu numai Banatul şi Oltenia, dar şi Muntenia şi Moldova au primit încetul cu încetul, prin legăturile de neam şi de interese cu Dacia romană pe de o parte, cu Moesia getică pe de alta, forma romană a vieţii. [...] Solidaritatea de interese a Daciei preromane s-a refăcut: dacii din Dacia mare au contribuit cu rasa lor la păstrarea a ceea ce romanii din Dacia romană creaseră prin cultura lor."[22]
Pârvan a reuşit, prin geniul său, să fixeze sinteza daco-romană într-un echilibru perfect. Românii sînt în cel mai înalt grad şi daci şi romani, iar Dacia preromană, Dacia epocii romane, inclusă sau nu în Imperiu, şi România actuală apar ca entităţi istorice care se suprapun perfect şi îşi răspund peste milenii.
Un deceniu mai tîrziu, în *Istoria românilor* a lui C. C. Giurescu (primul volum, 1935), dacii îşi afirmau şi mai mult ponderea „biologică" în formarea poporului român, devenind, în sfîrşit, majoritari chiar în Dacia romană: „Cu toate pierderile suferite în lupte, cu toată emigrarea unor triburi care, nevoind să se supună Imperiului, s-au retras în munţii de la miazănoapte, noi credem că populaţia rămasă a fost în număr însemnat, constituind *majoritatea* locuitorilor noii provincii. [...] *Românismul a biruit în Dacia fiindcă el a cîştigat pe autohtoni."*[23]
[22] *Ibidem,* p. 155.
[23] C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. I, ediţia a V-a, 1946, pp. 123 şi 173.

i Românii se defineau astfel ca *daci romanizaţi,* după ce fuseseră mai întîi romani puri, apoi romani mai mult sau mai puţin amestecaţi, apoi daco-romani...
DACII ÎŞI IAU REVANŞA
Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Următoarea mişcare, oa-

recum inevitabilă, dată fiind logica naţionalismului, avea să fie excluderea romanilor din alcătuirea românească. Naţionalismul autohtonist revenea la puritatea rasei, aidoma primilor naţionalişti, doar că de data aceasta puritatea urma să fie dacică, nu latină. Infuzia romană ataşase spaţiul dacic de un centru incontestabil al lumii: Roma. Acum centrul se instala pur şi simplu în Dacia, într-o Dacie atemporală, eternă, în jurul căreia gravita restul omenirii. Din această repliere, conceptul de *centru* ieşea consolidat. Să remarcăm că deplasarea spre centru a unui spaţiu periferic, aflat în toate epocile la marginea marilor ansambluri de civilizaţie, a fost şi rămîne preocuparea majoră a naţionalismului românesc.

în 1894, Teohari Antonescu (1866-1910), arheolog, discipol al lui Odobescu, viitor profesor la Universitatea din Iaşi, publică un eseu intitulat *Dacia, patria primitivă a popoarelor ariene*. Autorul era junimist şi textul a apărut în *Convorbiri literare,* revistă orientată spre critica fantasmelor naţionaliste, dar suficient de deschisă şi de tolerantă pentru a primi orice contribuţie originală. Printr-un şir de deducţii, cu punct de plecare în materialul lingvistic, amintind metoda lui Hasdeu, Antonescu nu făcea de fapt decît să găsească o nouă patrie arienilor, şi aşa plimbaţi de cercetătorii şi admiratorii lor prin toate părţile Asiei şi Europei. Dacia devenea punctul de plecare al unei strălucite istorii.

Dar marele descoperitor al unei lumi cu centrul plasat în Dacia a fost Nicolae Densuşianu (1846-1911), ardelean stabilit la Bucureşti în 1878, istoric erudit şi naţionalist înfocat. Se remarcase printr-o lucrare, apreciată în epocă, *Revoluţia lui Horea* (1884), căreia îi atribuia ţelul întemeierii unui „sistem politic român". Dar, pentru Densuşianu, „sistemul politic român" şi istoria românilor în genere veneau de

departe, de foarte departe. Pasionat de chestiunea originilor, el 1-a lăsat mult în urmă pe Hasdeu, înţelegînd să ajungă cu adevărat la primele începuturi. Metoda sa, hasdeiană, dar lipsită de profesionalismul care, măcar din cînd în cînd, tempera înclinările fantaste ale autorului *Istoriei critice,* punea în joc, combinîndu-le după voie, ele-

mente de arheologie şi folclor, de lingvistică şi mitologie. Rezultatul a fost *Dacia preistorică,* imensă lucrare de 1 200 de pagini, apărută postum, în 1913, prin grija unui admirator, CI. Istrati (el însuşi un personaj fascinant: medic şi chimist, profesor la Universitatea din Bucureşti, om politic conservator şi, pe deasupra, spiritist!). Vasile Pârvan o aprecia drept un „roman fantastic"; este, oricum, expresia celei mai puternice doze de imaginar din istoriografia românească şi, în plus, o carte cu adevărat influentă, dacă nu în momentul apariţiei, cînd principiile bine instalate ale şcolii critice lăsau puţin loc teoriilor paralele, cu siguranţă în manifestările ulterioare ale autohtonismului dacist. Densuşianu reconstituia istoria unui presupus „imperiu pelasgic" care, pornind din Dacia, cu 6 000 de ani î. Cr., ar fi ajuns, sub doi mari suverani: Uran şi Saturn, să cuprindă Europa, Mediterana, Egiptul şi Africa de Nord şi o bună parte a Asiei. Replica preistorică a României reunise în jurul său un imperiu universal, cu siguranţă cel mai mare din cîte au existat vreodată. De aici, de la Dunăre şi Carpaţi, s-a revărsat civilizaţia asupra celorlalte părţi ale lumii. De aici au pornit spre Italia şi strămoşii romanilor. Limba dacă şi limba latină nu sînt decît dialecte ale aceleiaşi limbi, explicîndu-se astfel, dat fiind că cele două popoare vorbeau la fel, lipsa unor inscripţii „dace" în Dacia romană. Printre argumentele avansate de Densuşianu se află şi reprezentările de pe Columna lui Traian, unde dacii şi romanii dialoghează fără interpreţi, probă că se înţelegeau foarte bine, fiecare vorbind în propria limbă! Aşadar, spre deosebire de celelalte popoare romanice, rezultate dintr-un amestec, românii sînt o rasă pură, descendenţii locuitorilor străvechi ai acestui pămînt, iar limba lor nu datorează nimic latinei, fiind transmisă din timpuri imemoriale (ceea

m.

ce explică factura sa deosebită faţă de limbile romanice occidentale).

C. I. Istrati, care a prefaţat *Dacia preistorică* cu un lung text despre viaţa şi opera autorului său, îşi încheie entuziasta evocare printr-o remarcabilă paralelă. „Timpurile de glorie

necunoscută", „a căror urzire şi făptuire s-au petrecut în jurul Carpaţilor şi cu deosebire în Bucegi", îi apar reactualizate cu prilejul unei vizite la Peleş. Dacia, centru al lumii, Bucegii, centru al Daciei, şi Peleşul, în inima Bucegilor, iată un simbol cosmic şi politic în acelaşi timp. Regele Carol I i se înfăţişează lui Istrati „ca un nou Uran şi Saturn"[24]! Ce mai însemna Traian faţă de aceşti împăraţi ai începuturilor care au turnat istoria în primele ei forme?

In perioada interbelică, teza lui Densuşianu a fost preluată şi dezvoltată de cîţiva istorici amatori, îmbătaţi de naţionalism. Ciocnirea tot mai violentă a ideologiilor şi afirmarea spiritului autohtonist ofereau acestora un spaţiu de manevră pe care profesionalizarea istoriei păruse la un moment dat a-l elimina. Intuiţia nespecialistului devine chiar, în ochii unora, o virtute, depăşirea raţionalismului apărînd ca un deziderat fundamental al dreptei naţionaliste. Mircea Eliade îndemna „Către un nou diletantism", sprijinit pe observaţia că „diletanţii au simpatizat întotdeauna istoria şi au înţeles-o"; sensurile profunde şi marea sinteză le sînt mai accesibile decît profesionistului.[25]

Diletanţii nu s-au lăsat aşteptaţi. Cîmpul lor predilect de bătălie a devenit chestiunea originilor; ei îşi vor face, pînă astăzi, un punct de glorie din rezolvarea originală şi „patriotică" a acestei chestiuni. Unul dintre ei este generalul Nicolae Portocală, care publică, în 1932, lucrarea *Din preis-*

[24] C. I. Istrati, „Nic. Densuşianu. Viaţa şi opera sa", în N. Densuşianu, *Dacia preistorică,* Bucureşti, 1913, p. CXIII.

[25] Mircea Eliade, „Către un nou diletantism", în *Profetism românesc,* ediţie îngrijită de Alexandru V. Diţă, cu un cuvînt înainte de Dan Zamfirescu, voi. I, Editura „Roza Vînturilor", Bucureşti, 1990, p. 29 (articol publicat în *Cuvîntul* la 11 septembrie 1927).

toria Daciei şi a vechilor civilizaţiuni. Entuziastul militar îl urmează în genere pe Densuşianu şi îl critică aspru pe Pârvan, căruia îi reproşează (marelui promotor al civilizaţiei dacice!) o abuzivă insistenţă asupra înrîuririlor străine. Partea cea mai remarcabilă a demonstraţiei sale priveşte imposibilitatea romanizării dacilor. Cine să-i romanizeze: „legionarii străini şi inculţi, cari poate nu cunoşteau din latineşte decît comenzile militare"? Şi cum ar fi putut fi romanizată jumătatea de teritoriu neocupată de romani? Concluzia nu poate fi decît că dacii au vorbit dintotdeauna

o „limbă latină rustică". Nu de la vest la est s-a petrecut romanizarea, ci de la est spre vest. Dreptate nu au savanţii, ci ţăranul român care spune că „Talianul tot româneşte vorbeşte, dar stricat". Nu româna este latină „stricată", ci limba latină şi descendentele ei sînt „română stricată!"[26] Cucerirea romană nu a făcut decît să distrugă o civilizaţie înfloritoare şi să-i scoată pe români o mie de ani din istorie. Lui Portocală îi urmează un anume Marin Bărbulescu, cu numele sugestiv completat în Bărbulescu-Dacu, autor al unei lucrări publicate în 1936, *Originea daco-tracă a limbii române.* Credinţa că limba română nu este decît vechea dacă îl cîştigă şi pe scriitorul Brătescu-Voineşti, devenit în preajma şi în timpul celui de-al doilea război mondial un mare admirator al soluţiilor şi mitologiilor dreptei extreme. „Noi nu sîntem neolatini, ci protolatini", scrie el, în *Originea neamului românesc şi a limbii noastre* (1942, nouă ediţie 1943). „Ceilalţi" vorbesc o limbă asemănătoare cu noi, fiindcă pur şi simplu se trag *ei* din strămoşii noştri. Romanii sînt, ca şi românii, descendenţi ai traco-geto-dacilor. „Latina era forma literară a limbii geto-dacilor. Aceeaşi limbă a geto-dacilor, ajunsă în Franţa, a devenit la început limba galilor, iar cu vremea limba franceză."[27] După Brătescu-Voineşti,

[26] N. Portocală, *Din preistoria Daciei şi a vechilor civilizaţiuni,* Institutul de Arte Grafice „Bucovina", Bucureşti, 1932, pp. 213 şi 245.

[27] Ioan Al. Brătescu-Voineşti, *Originea neamului românesc şi a limbii noastre,* Editura Cartea Românească, 1942, p. 39.

acestea sînt axiome care nu se mai cer demonstrate; să demonstreze cei care susţin contrarul!

Şi astfel, nu noi ne tragem „de la Rîm", ci romanii, francezii şi toţi ceilalţi vin din Bucegi!

Dacismul amatorilor nega (şi continuă să o facă) evidenţa: romanitatea limbii române, în beneficiul unei fictive limbi dace asemănătoare cu latina. Nu acesta este, fireşte, demersul profesioniştilor, chiar al celor atraşi spre acelaşi orizont dacic. Ei nu neagă latinitatea lingvistică, dar consideră că esenţialul se află sub pojghiţa romană. Biologic şi spiritual, românii sînt daci, nu romani, şi nici măcar daco-romani. Se invocă în acest scop şi cultul lui Zalmoxis, prin care geto-dacii ar fi premers religia creştină, fiind astfel mai pregătiţi decît alţii să o primească. Iar cum naţia română este în primul rînd creştin-ortodoxă, raportarea se face inevita-

bil la zeul suprem dac, nu la panteonul păgîn roman. Zalmoxis oferă un model remarcabil de logică mitologică. Punctul de plecare, în fapt singurul punct cert de plecare, îl constituie un pasaj succint şi obscur din Herodot (care dă şi informaţia, evident nereţinută de exegeţii naţionalişti, că Zalmoxis ar fi fost sclav al lui Pitagora). Este greu de spus ce ţine în aceste rînduri de autentica religie a geţilor şi ce ţine de proiectarea în spaţiul getic a doctrinei pitagoreice. Altminteri, Zalmoxis nu apare reprezentat în nici un fel, nu numai în perioada preromană (civilizaţiei „orale" a dacilor nefiindu-i caracteristice nici scrisul, nici reprezentările figurative), dar nici în Dacia romană, bogată în zeităţi de tot felul. Pe această axă fragilă, anticii înşişi au dezvoltat mitul lui Zalmoxis, preluat apoi şi amplificat în cultura romană, cu deosebire în perioada interbelică şi în mediile de dreapta. Treptat, cele cîteva rînduri din Herodot au devenit o întreagă bibliotecă.[28]

Lucian Blaga constata „revolta fondului autohton"; tot el a publicat, în 1921, piesa de teatru *Zamolxe,* unde spaţiul

[28] Cu privire la avatarurile acestui misterios personaj, vezi Zoe Petre, „Le Mythe de Zalmoxis", în *Analele Universităţii Bucureşti,* istorie, 1993-1994, pp. 23-36.

dacic apare ca „mijloc de valorificare etică şi metafizică a existenţei", pentru a-l cita pe Mircea Eliade. Eliade însuşi a fost un mare susţinător al fondului dacic. Este ceea ce l-a atras cu siguranţă la B. P. Hasdeu, căruia i-a îngrijit, în 1937, o ediţie de *Scrieri literare, morale şi politice.* In „Introducerea" la această culegere, a ţinut să sublinieze orientarea generală — anticipată de Hasdeu — spre valorificarea rădăcinilor autohtone prin reducerea semnificaţiei împrumuturilor. îl invoca şi pe Camille Jullian care a demonstrat, în cazul Galiei, „că mult lăudata civilizaţie romană nu a fost decît un militarism brutal, care a distrus începuturile unei culturi promiţătoare"; în acelaşi sens merge şi „desolidarizarea" gîndirii spaniole, prin Unamuno, de latinitate. „Astăzi — conchide Eliade — fascinaţia dacilor depăşeşte interesul ştiinţific; totul ne îndeamnă a crede că setea de «originar» şi «local» se va adînci în spiritualitatea românească."[29]

în 1943, Eliade publică, în limba spaniolă, la Madrid, o sinteză a istoriei românilor: *Los Rumanos. Breviario histârico.* Primul capitol al cărţii se intitulează sugestiv „Sub semnul lui Zalmoxis". în chestiunea originilor, autorul distinge

între romanizare şi... romanizare. în Dacia, fenomenul s-a petrecut altfel decît în Spania şi Galia. „Contrar celorlalte regiuni, aici romanizarea nu a produs o modificare radicală a substanţei etnice aborigene. Dacul a învăţat latina, dar şi-a păstrat obiceiurile, modul de viaţă, virtuţile ancestrale, în noile oraşe erau veneraţi zeii Imperiului; dar în sate şi la munte se perpetua cultul lui Zalmoxis, şi aceasta s-a întîmplat chiar mai tîrziu, cînd şi-a schimbat numele. Astfel, cînd primii misionari creştini au venit să propage noua credinţă, dacii au adoptat imediat creştinismul, cu mult înaintea altor popoare: Zalmoxis îi pregătise cu secole înainte."[30] Să mai precizăm că toate aceste afirmaţii nu au nici cel mai mic temei documentar?

[29] Mircea Eliade, „Introducere", la B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice,* Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", voi. I, Bucureşti,1937, p. LXXVII.

[30] Mircea Eliade, *Les Roumains. Precis historique,* Editura „Roza Vînturilor", Bucureşti, 1992, p. 12.

Pentru Zalmoxis, legionarii au avut o înclinare aparte. Mitul lor fondator a fost mitul dacic. A spus-o răspicat şi P. P. Panaitescu, devenit, în toamna anului 1940, una dintre personalităţile de marcă ale regimului legionar, în textul deja menţionat, care începe cu cuvintele „Sîntem daci!", fapt argumentat prin „rasă" şi „sînge".[31]

Puritatea etnică — în versiune latină sau dacă — aparţine unei tendinţe tradiţionale în cultura românească, dar accentele mai apăsate puse asupra *rasei* şi *sîngelui* nu pot fi desprinse de contextul momentului 1940. Atunci cînd naziştii afirmau superioritatea rasei germanice, exponenţii dreptei naţionaliste româneşti nu se sfiau să invoce un model similar. Cu atît mai mult cu cît, între triburile germanice şi civilizaţia dacă, raportarea la vremurile dintîi putea chiar să-i avantajeze pe români.

Anii celui de-al doilea război mondial, marcaţi de trauma ciuntirii teritoriale şi de speranţa renaşterii între graniţe reîntregite sau chiar lărgite, au însemnat un apel instinctiv la perenitatea dacică. Iată cîteva rînduri apărute în primul număr (aprilie 1941) al unei reviste literare cu titlu simbolic, *Dacia rediviva:* „De departe se iveşte, strălucitor, arhetipul etern al Daciei. în profilul ei, care ne corespunde întocmai, ne regăsim dimensiunile totale. [,..]"[32] Iar în 1945, un anume G. Ionescu-Nica încerca să rezolve problema fron-

tierelor recurgînd la acelaşi spaţiu mitic al vechii Dacii ca argument decisiv al conturului peren în care se înscrie teritoriul românesc.[33]

[31] Milviuţa Ciauşu, *op. cit.*, pp. 204-207.

[32] Horia Niţulescu, „Prolegomena la o anumită durată românească", în *Dacia rediviva*, nr. 1, aprilie 1941, p. 2.

[33] G. Ionescu-Nica, *Dacia sanscrită. Originea preistorică a Bucureştilor,* Tipografia Carpaţi, Bucureşti, 1945. Tonul conferinţelor cuprinse în această broşură este vehement antimaghiar (în momentul cînd se punea problema Transilvaniei, revendicată de autor cu argumente dacice). In rest, se afirmă că dacii au întemeiat Roma şi că patriarhia ortodoxă din Bucureşti este cea mai veche din Europa, firește „dacă ţinem seama de continuitatea monoteismului religios spiritual al geto-dacilor-români".

LUPTA DE CLASĂ IN DACIA

Prima fază a comunismului a însemnat un recul atît pentru daci, cît şi pentru romani. Originile daco-romane nu au fost propriu-zis contestate, dar problema originilor în sine nu mai prezenta importanţa de altădată. Altele erau miturile fondatoare ale comunismului. Răscoalele şi revoluţiile, întemeierea partidului comunist, greva de la Griviţa şi actul eliberator de la 23 august 1944 apăreau ca repere mai semnificative decît îndepărtata sinteză daco-romană. în plus, principiul de clasă se aşeza înaintea principiului etnic. Linia despărţitoare trecea nu atît între daci şi romani sau între daco-romani şi ceilalţi, ci în interiorul societăţii dace, respectiv romane. Nu se mai putea trata în bloc un anume element etnic. Sub Burebista şi îndeosebi sub Decebal, statul dac devenise sclavagist. O dată cu cucerirea romană, „pătura bogată din Dacia se alătură cotropitorilor romani", ţine să specifice manualul lui Roller. De cealaltă parte se aflau „oamenii liberi dar săraci şi mai ales sclavii".[34] Lupta socială se combina cu lupta de eliberare de sub dominaţia romană. Dacii formau marea masă a asupriţilor, după cum clasa asupritoare era în primul rînd romană (sau romanizată).

Se proiecta asupra Daciei modelul luptelor de eliberare din colonii sau din „lumea a treia" sprijinite de Uniunea Sovietică şi de „lagărul socialist", iar romanii ajunseseră să semene destul de bine cu imperialiştii occidentali. Printr-o

perseverentă forţare a izvoarelor, lupta de clasă a căpătat proporţii nebănuite, inclusiv sub formă de răscoale combinate cu atacuri ale dacilor liberi.[35] Semnificativ şi amuzant este „dosarul" latronilor. *Latrones* înseamnă în latineşte pur şi simplu *tîlhari.* Unele inscripţii funerare din Dacia se re-

[34] *Istoria R. P. R.,* p. 43.

[35] Vezi în acest sens lucrările lui Dumitru Tudor: *Istoria sclavajului în Dacia Romană,* Editura Academiei, Bucureşti, 1957, şi *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia Romană,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957.

feră la uciderea unor locuitori ai provinciei de aşa-numiţii *latrones.* Monumentele sînt ridicate în memoria unor oameni cu stare şi, pornind de aici, ideea se conturează că au fost ucişi nu pentru a fi prădaţi, în mod vulgar, ci ca expresie a luptei de clasă. *Latrones* devin haiduci, răzbunători ai celor mulţi şi asupriţi. Un istoric face un pas mai departe, identificînd o adevărată „instituţie" a dacilor, anume *latrocinia,* care în traducere ar însemna *luptă de partizani*[36]*.*

Puţine consideraţii, aşadar, în anii '50, cu privire la substratul *etnic,* daco-roman, al sintezei româneşti. Intre geje două elemente defavorizaţi apar însă cu deosebire romanii. Sînt numiţi consecvent *cotropitori,* iar plecarea lor din Dacia echivalează cu o *eliberare.* Chiar fără o formulare explicită, românii apar mai curînd drept descendenţi romanizaţi ai dacilor, identificaţi în cea mai mare parte cu masele populare asuprite din provincia romană. Mai mult decît atît nu se putea insista. Denunţarea romanilor corespundea proiectului antiimperialist şi antioccidental, dar o prea mare insistenţă asupra rădăcinilor autohtone ar fi conferit discursului istoric o notă naţionalistă, şi, evident, nu acesta era scopul urmărit. Naţionalismul trebuia combătut în egală măsură cu occidentalismul. Un al treilea element s-a adăugat în acest scop dacilor şi romanilor; ne vom opri ceva mai departe asupra dezvoltării problemei originilor în ambianţa „internaţionalistă" a vremii.

MOMENTUL DACIC AL COMUNISMULUI

Deplasarea treptată dinspre mitologia istorică a luptei de clasă spre mitologia naţionalistă avea să repună în dreptu-

rile sale tradiţionalul mit fondator. Deja în 1960, primul volum al tratatului *Istoria României* se dovedeşte mult mai conciliant cu romanii. Afluxul coloniştilor romani şi procesul romanizării nu mai sînt de acum înainte automat de-

[36] Dumitru Berciu, „Lupta băştinaşilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani", în *Studii şi cercetări de istorie veche,* nr. 2, iulie-decembrie 1951, pp. 73-95.

valorizate prin insistenţa asupra caracterului nedrept al cuceririi. Romanii continuă să fie criticaţi — nici un bun comunist neputînd agrea anexarea de teritorii străine —, dar cu o oarecare măsură, şi cu sublinierea, compensatoare, a elementelor de progres pe care le-au adus. *Programul* partidului comunist din 1975, redactat în termeni destul de vagi pentru a mulţumi pe toată lumea, se referă la „aspectele negative" ale stăpînirii romane, dar şi la „noua înflorire economico-socială" din epoca respectivă, subliniind de asemenea că românii au apărut „prin contopirea dacilor cu romanii".[37]

Totuşi, reabilitarea romanilor nu merge chiar pînă la capăt şi, mai ales, nu poate să ţină pasul cu consolidarea neîncetată a rădăcinilor autohtone. Buni sau răi, mai curînd răi la început şi mai curînd buni după aceea, ei nu mai reprezintă decît un episod dintr-o îndelungată istorie multimilenară. Ideologia naţionalistă s-a putut sprijini în acest sens pe bogăţia descoperirilor arheologice, acestea reprezentînd, în sine, dincolo de orice exploatare ideologică, poate zona cea mai performantă a cercetărilor istorice româneşti din anii comunismului. Arheologia a fost însă stimulată tocmai fiindcă prin ea s-a urmărit rezolvarea unor probleme istorice în sensul urmărit de ideologie. Trecutul românesc s-a adîncit astfel considerabil, dacii înşişi sprijinindu-se pe o istorie mult anterioară, de la epoca pietrei la culturile neolitice şi ale bronzului. Oricît de semnificativă ar fi fost „pecetea Romei", ea nu mai putea decît să dea o anume coloratură, limitată în timp, unei istorii independente, cu trăsături specifice şi aparţinînd unui spaţiu specific.

Dacă istoricii profesionişti au continuat să se pronunţe — firește, cu inevitabile nuanţe — pentru sinteza daco-ro-

mană, un curent deloc neglijabil, alcătuit din nespecialişti, dar influent în plan politic, a preluat, de pe la mijlocul anilor '70, teza dacistă a lui Densuşianu. Obsesiile istorice ale

[37] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism,* Editura Politică, Bucureşti, 1975, p. 27.

„extremei drepte" din preajma celui de-al doilea război mondial s-au transferat astfel „extremei stingi", ceea ce spune mult cu privire la tentaţiile împărtăşite ale fenomenului totalitar, mai ales în sensul derivei naţionaliste a comunismului. Ofensiva a fost declanşată de Institutul de istorie a partidului care, după ce falsificase istoria recentă a ţării, s-a avîntat, cu intenţii similare, spre o istorie veche de mii de ani, oferindu-i competenţa specialiştilor săi în mişcarea muncitorească.

în *Anale de istorie,* revista amintitului institut, a apărut, în numărul 4 din 1976, un foarte remarcat articol (nesemnat) privind *începuturile istoriei poporului român* (conceput în sprijinul celor care aveau să predea şi să studieze cursul de „probleme fundamentale ale istoriei patriei şi partidului").[38] Se afirma în acest text, nu ca ipoteză, ci ca fapt, caracterul preromanic sau latin al limbii tracilor. Demonstraţia, fiindcă avem de a face şi cu o „demonstraţie", este pilduitoare pentru ceea ce înseamnă lipsă elementară de profesionalism şi dispreţ nemărginit pentru adevăr. Se merge pe firul lucrării lui Densuşianu, devenită din „basm preistoric" sursă autorizată. Cum bibliografia se cerea totuşi adusă la zi, este invocat şi „academicianul francez Louis Armând", care ar fi *arătat* că „traco-dacii vorbeau o limbă preromanică". Dacă o spune un academician, şi încă francez, trebuie să fie adevărat! Cititorul neavizat poate crede că se citează o mare autoritate istorică şi filologică (trecem peste faptul, elementar, că apelul la autoritate nu poate fi admis ca procedeu de argumentare istorică). In fapt, Louis Armând a fost *inginer* şi a ocupat funcţii de conducere la căile ferate franceze şi în industria atomică! Revenind la Densuşianu, ceea ce reţin cercetătorii de partid din încîlcita lui pledoarie este

[38] „începuturile istoriei poporului român", *în Anale de istorie,* nr. 4/1976, pp. 142-152. Articolul fiind nesemnat, ne facem elementara datorie de a-i menţiona cel puţin pe Ion Popescu-Puţuri şi pe Gheorghe Zaharia, respectiv directorul şi directorul-adjunct ai Institutului şi principali artizani ai fanteziilor

istorice ale acestuia.

povestea, plină de umor, cu lipsa interpreţilor: „In sprijinul acestei concluzii (a latinităţii limbii dace, *n.n.)* stau mărturie cîteva basoreliefuri de pe Columna lui Traian. Astfel unul dintre acestea ne înfăţişează o delegaţie de ţărani daci care discută direct cu Traian, fără interpreţi, şi tot fără interpreţi le răspunde şi acesta." Ne aflăm în punctul cel mai de jos al profesiunii (autorii avînd oficial statutul de „profesionişti"), limita inferioară la care a ajuns istoria în timpul dictaturii comuniste: semn al impertinentei convingeri că pînă la urmă din istorie, dacă vrem, se poate face orice.

Eliminarea romanilor din istoria naţională a ajuns astfel din nou la ordinea zilei (cu sau fără negarea romanizării). Institutul de istorie a partidului şi Centrul de istorie militară s-au aflat în primele rînduri ale acestui demers. Dacă Nicolae Ceauşescu a continuat să pledeze, în diversele-i invocaţii istorice, pentru sinteza daco-romană, fratele său Ilie Ceauşescu nu a pierdut nici o ocazie pentru a-i denunţa pe cotropitorii romani, sugerînd chiar formarea poporului român anterior cuceririi romane. Stăpînirea romană este aspru judecată în primul volum al *Istoriei militare a poporului român* (1984). Sînt consemnate urmările negative ale cuceririi, cele pozitive nu mai apar. Se acceptă, este drept, „împletirea civilizaţiei dacă şi romană", dar cu grija de a se specifica, fără teamă de contrazicere, că „poporul dac a reuşit să-şi conserve fiinţa etnică".[39] Nu ar fi avut loc o contopire biologică cu romanii, ci doar preluarea limbii acestora; oricum, se accepta cel puţin latinitatea limbii! Identificarea românilor cu dacii a avut drept consecinţă reliefarea insistentă a originalităţii şi valorii civilizaţiei acestora. Nimic mai firesc (în sens mitologic): romanii nu aveau nevoie de o asemenea operaţie amplificatoare, dacii însă nu puteau decît cîştiga prin retuşuri şi adaosuri. S-au remarcat în acest sens tot istoricii din categoria amintită anterior, cărora li s-au adăugat şi unii profesionişti autentici, pre-

[39] *Istoria militară a poporului român,* voi. I, Editura Militară, Bucureşti, 1984, p. 182.

cum Ion Horaţiu Crişan, autorul unei monografii care a beneficiat de o anumită publicitate: *Burebista şi epoca sa* (1975, ediţie nouă 1977). Metoda lui Crişan nu este lipsită de interes: el procedează la o analiză aparent corectă a izvoarelor, după care avansează concluzii care nu mai au nimic de a face cu izvoarele. Folosirea scrisului de către daci apare astfel, la Crişan ca şi la alţi autori, o trăsătură marcînd gradul înalt de evoluţie a civilizaţiei dace. Devenise aproape o greşeală politică să afirmi că dacii nu ar fi practicat arta scrisului, deşi, în realitate, izvoarele nu o atestă prea convingător. Scrisul însă nu era de ajuns. Trebuia ca dacii, prin scris sau altminteri, să exprime idei cît mai înalte. S-a lansat ideea că istoria filozofiei româneşti ar trebui să înceapă cu filozofia dacă. Referirile esenţiale la „preocupările filozofice" ale dacilor se află la Iordanes, istoric din secolul al Vl-lea, autor al unei lucrări despre goţi, pe care, în dorinţa de a-i valoriza, i-a asimilat cu geţii, atribuindu-le în plus tot felul de aptitudini şi curiozităţi intelectuale. Fabulaţiile lui Iordanes sau ale modelului său Cassiodorus, incapabili măcar de a-i deosebi pe geţi de goţi, n-au cum să fie considerate izvor pentru o istorie pe care o cunoşteau doar vag şi deformat, decît în cazul cînd acceptăm orice ca izvor. Crişan, ca profesionist, nu ezită să remarce exagerările textului, după care urmează totuşi concluzia, neaşteptată: necesitatea „includerii în istoria filozofiei româneşti a unui capitol cu privire la filozofia daco-geţilor care va trebui cercetată şi valorificată monografic".[40] Fraza este uluitoare. Cîteva consideraţii, dacă acceptăm să ne prindem în jocul lui Iordanes, treacă-meargă, dar *monografie* despre istoria filozofiei dacice, cînd nu avem nici măcar trei cuvinte scrise în dacă!

O oarecare agitaţie s-a petrecut şi în chestiunea, insolubilă, a limbii dace. Limbă „latină" sau diferită de latină, ea se cerea să fie reconstituită şi eventual aşezată în programa universitară ca obiect de studiu. S-a sugerat la un moment

[40] Ion Horaţiu Crişan, *Burebista şi epoca sa,* ediţia a Ii-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 446.

dat înfiinţarea unei catedre de limbă dacă la Universitatea din Bucureşti. Nu ştim dacă se intenţiona predarea filozofiei dace în limba dacă, cert este că toate aceste frumoase iniţiative s-au spulberat în faţa unui obstacol de nedepăşit:

inexistenţa obiectului de studiu. Entuziaştii merg însă înainte. De cîteva decenii încoace, o întreagă „mişcare de amatori" a invadat terenul lingvisticii, imaginînd etimologii fantastice, susceptibile de a ne restitui limba strămoşilor. Acest gen de „para-lingvistică" cu accente ultranaţionaliste pare a fi devenit în România un adevărat fenomen de societate.

Mai prudent, dar urmărind tot ţelul consolidării moştenirii dacice, s-au manifestat unele cercetări academice, în sensul inaugurat de Hasdeu. Specialistul consacrat al acestei direcţii este 1.1. Russu, autor al lucrării *Limba traco-dacilor* (1959 şi 1967). El a ajuns la identificarea — considerată discutabilă de mulţi lingvişti — a nu mai puţin de 160 de cuvinte aparţinînd substratului dacic, susceptibile, împreună cu derivatele lor, de a reprezenta circa 10% din fondul principal al limbii române. Limba pe care o vorbim ar avea, aşadar, o destul de sensibilă coloratură dacică.

Să mai amintim, în acelaşi context, şi influenţa deloc neglijabilă exercitată de divagaţiile ştiinţifice ale foarte controversatului om de afaceri stabilit în Italia, Iosif Constantin Drăgan. Legionar în tinereţe, Drăgan s-a apropiat apoi de regimul Ceauşescu, translaţie caracteristică inclusiv pentru mitologia dacică. Autor al lucrării *Noi, tracii* (1976) şi editor al revistei omonime, lansată în 1974, el a animat o întreagă mişcare vizînd amplificarea rolului tracilor în istoria europeană, la care au aderat tot felul de amatori (chiar şi un cenaclu al juriştilor!), dar şi unii profesionişti nu tocmai scrupuloşi (printre care arheologii Dumitru Berciu şi Ion Horaţiu Crişan). în revista *Noi, tracii* s-a putut afirma de pildă că strămoşii românilor vieţuiau acum 100 000 de ani[41],

[41] Dr. Corneliu Belcin, jurist, „Elemente introductive la problema: Originea, vechimea şi importanţa poporului român în lume", în *Noi, tracii,* nr. 12, august 1975, pp. 8-11 („Chiar numai

probă elocventă că poporul român este cel mai vechi de pe continent, dacă nu din lume. Iar în ce priveşte extinderea tracilor, Drăgan le acorda generos cam jumătate din Europa, cu centrul, evident, în actualele ţinuturi româneşti. Este interesant că volumul *Noi, tracii* conţine argumente şi pasaje identice (de pildă, cele privitoare la „latinitatea" limbii dace) cu formulările apărute aproape simultan în *Anale de istorie.* Puţin importă de la cine spre cine a circulat infor-

maţia; semnificativă este identificarea Institutului de istorie a partidului, organism învestit cu autoritate ştiinţifică şi ideologică în România comunistă, cu genul de demers practicat de Drăgan.

Dar, chiar lăsînd la o parte fabulaţiile şi exagerările irresponsabile, cert este că dacii au sfîrşit prin a se impune în conştiinţa românească. Se pare că au cîştigat, în sfîrşit, războiul cu romanii. Este grăitoare suita de busturi înşiruite în faţa Muzeului Militar Naţional din Bucureşti; ni se înfăţişează un raport de trei la unu între daci şi romani, primii reprezentaţi prin Dromihete, Burebista şi Decebal, ceilalţi totuşi prin Traian. Sîntem departe de fresca de la Ateneu! Identificarea românilor cu dacii tinde să devină o chestiune de notorietate europeană. Potrivit relatărilor presei, preşedintele Italiei, Oscar Luigi Scalfaro, aflat în vizită la Bucureşti, a ţinut să transmită scuze poporului român — oarecum tardive — pentru cucerirea Daciei de romani. Autentică sau nu, anecdota este semnificativă pentru logica mitologiei istorice. în fapt, raporturile preşedintelui Italiei cu Traian sînt la fel de mitologice ca raporturile speciale care l-ar lega pe preşedintele Iliescu de Dromihete sau de Decebal.

SLAVII, O PREZENŢĂ OSCILANTĂ

Partida dintre daci şi romani a cunoscut o oarecare complicare prin implicarea suplimentară a factorului slav (celelalte elemente etnice, mai puţin substanţiale şi mai repede 100 000 de ani de existenţă pe acest pămînt şi tot ne duce la concluzia că sîntem cel mai vechi popor al Europei.").

asimilate de români, neputînd pretinde o participare la fundaţia românească). Slavii, cum se ştie, au exercitat o înrîurire notabilă asupra limbii române, ca şi asupra vechilor instituţii şi vechii culturi româneşti. în fapt, şi în aprecierea rolului lor s-a pendulat între extreme, în funcţie de conjunctura ideologică şi politică.

Faza latinistă şi, în genere, istoriografia secolului al XlX-lea pînă destul de tîrziu au urmărit eliminarea sau cel puţin diminuarea drastică a factorului slav, demers explicabil prin procesul de modernizare a societăţii româneşti, încercare

disperată (parţial şi temporar reuşită) de ieşire din spaţiul slav al continentului. De remarcat faptul că, pînă la B. P. Hasdeu, istoricii români moderni nici nu cunoşteau slavona sau diversele limbi slave, situaţie paradoxală dat fiind învelişul slavon al culturii româneşti medievale. Hasdeu însuşi, educat în mediu slav şi putînd fi considerat cel dintîi slavist român, nu s-a dovedit un susţinător al influenţei slave. El a înţeles să tempereze latinismul prin recursul la substratul tracic, dar în ce-i priveşte pe slavi s-a străduit să le limiteze impactul asupra sintezei româneşti. Hasdeu considera poporul român pe deplin format cînd a intrat în raporturi cu slavii. Cuvintele slave ar fi pătruns în limba română nu prin contact etnic, ci pe cale politică, religioasă şi culturală, timp de vreo şapte secole, pînă la Matei Basarab şi Vasile Lupu.[42]

Reacţia de reabilitare a slavilor şi a culturii slavone în istoria românească a venit din partea junimiştilor în ultimele decenii ale secolului al XlX-lea, ca replică dată latinismului şi, într-un fel, ca exerciţiu de depăşire a complexelor naţionale. Ne-am referit deja la sugestiile lui Panu în această direcţie. Senzaţia a stîrnit-o însă *Dicţionarul etimologic* (1870-1879) al lui Alexandru Cihac, un apropiat al *Junimii*. Etimologiile stabilite de el ofereau concluzia neaşteptată că fondul lexical al limbii române ar fi mai curînd slav (şi de alte origini) decît latin: 2/5 elemente slave, 1/5 turceşti şi tot 1 /5 latine! Româna devenea o limbă amestecată în care turcismele şi cuvintele de origine latină ar fi avut cam aceeaşi pondere. Publicarea aproape simultană a dicţionarelor lui Laurian şi Cihac marca extremele între care evolua interpretarea limbii române şi, în genere, a originilor şi influenţelor (cu remarca necesară că lucrarea lui Cihac este apreciată de specialişti ca net superioară fanteziei lingvistice a lui Laurian).

Nodul gordian al acestei încurcături etimologice a fost tăiat de Hasdeu prin seducătoarea sa teorie a *circulaţiei cuvintelor*. Structura unei limbi — arăta Hasdeu — nu este dată de numărul brut al cuvintelor, ci de circulaţia acestora. Sînt

[42] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor,* voi. I, Bucureşti, 1873, pp. 278-281.

cuvinte aproape uitate depozitate în dicţionare, altele folosite de nenumărate ori. Valoarea lor este, aşadar, foarte diferită. „Negreşit, slavismele la români, şi chiar turcismele, nu sînt puţine; în circulaţiune însă, adică în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mişcarea cea organică, ele se pierd aproape cu desăvîrşire faţă cu latinismele." Se pot formula fraze întregi numai cu cuvinte de obîrşie latină, dar nici o propoziţie cu cuvinte exclusiv de alte origini. Demonstraţia lui Hasdeu răsturna din nou raportul în defavoarea influenţei slave.[43]

Dar influenţa slavă a fost puternic pusă în evidenţă de Ioan Bogdan. Pentru el slavii devin *element constitutiv* al sintezei româneşti: „Influenţa elementului slav la formarea naţionalităţii noastre este aşa de evidentă, încît putem zice, fără exagerare, că nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populaţia băştinaşă romană în cursul secolelor VI-X."[44] în limba română se află o „sumă enormă de elemente slave" adoptate

[43] Pentru teoria circulaţiei cuvintelor, vezi B. P. Hasdeu, „în loc de introducere" (capitolul III: „In ce constă fizionomia unei limbi?"), în *Etymologicum Magnum Romaniae,* voi. I, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1886 (ediţie nouă, Editura Minerva, Bucureşti, 1972).

[44] Ioan Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale,* Bucureşti, 1905, p. 21.

atît direct, prin convieţuire, cît şi pe cale politico-literară, limba slavonă a fost folosită în biserică şi în stat, şi chiar în „afacerile zilnice ale românilor", pînă în secolele al XVI-lea-al XVII-lea, iar în viaţa de stat „aproape toate aşezămintele noastre vechi sînt sau de origine slavă, sau posedă pe lîngă puţinele elemente moştenite de la romani o sumă însemnată de elemente slave".[45] îndeosebi raporturile româno-bulgare sînt tratate de Ioan Bogdan într-o manieră care nu poate fi decît dezagreabilă naţionalismului românesc. In timp ce noi, românii, „ne înstrăinam tot mai mult de cultura romană şi ne sălbăticeam", bulgarii, „veniţi ca barbari peste noi, îşi însuşeau, sub aripile protectoare ale unui stat organizat şi puternic, de la vecinii lor bizantini, o civilizaţie pe atunci înaintată, civilizaţia bizantină, care nu era altceva decît continuarea, sub formă grecească şi cu influenţe orientale, a vechii civilizaţii romane".[46]

Timp de trei secole, taratul bulgar a stăpînit şi la nord de Dunăre; este perioada cînd multe elemente de cultură şi organizare politică slavă au pătruns în societatea românească. In bună măsură influenţa slavă a fost, aşadar, o influenţă bulgară.

Ioan Bogdan a reprezentat, pînă la istoriografia comunistă, punctul cel mai avansat al afirmării înrîuririi slave. Contemporanii săi şi istoricii generaţiei ulterioare au avut în această privinţă puncte de vedere diferite; oricum, nu s-a mai revenit la faza negării sau ignorării factorului slav. Fostul junimist A. D. Xenopol, chiar dacă nu merge atît de departe ca Bogdan, acordă influenţei slave o pondere apreciabilă şi crede, ca şi Bogdan, că statul bulgar a stăpînit şi teritoriile româneşti (punct de vedere formulat în *Teoria lui Roesler,* apoi în *Istoria românilor din Dacia Traiana).* Iorga, atît de apropiat de Bogdan în unele privinţe, este însă mult mai latinist în desluşirea începuturilor româneşti. El nu acceptă stăpînirea bulgară la nord de Dunăre şi tinde

[45] Ioan Bogdan, *însemnătatea studiilor slave pentru români,* Bucureşti, 1894, pp. 17-19 şi 25.

[46] Ioan Bogdan, *Românii şi bulgarii,* Bucureşti, 1895, p. 15.

să limiteze influenţa rezultată din convieţuirea româno-slavă: „Din toată viaţa slavilor cari au fost în părţile acestea au rămas numai cuvinte foarte multe, care au intrat în limba noastră, dar mai mult pentru idei secundare şi pentru articole de comerţ, luate la bîlciuri pe malul drept dunărean, căci pentru ideile de căpetenie noi ne putem exprima tot cu cuvinte care vin din vechea moştenire romană. Au rămas apoi de la dînşii anumite elemente de mitologie populară, anumite aşezăminte, şi atîta."[47]

„Şcoala nouă", care vedea un model în Ioan Bogdan, i-a reproşat printre altele lui Iorga şi subevaluarea influenţei slave, nota fiind totuşi ceva mai moderată decît a concluziilor lui Bogdan. CC. Giurescu şi P. P. Panaitescu au insistat asupra multiplelor elemente slave pătrunse în limba, cultura şi organizarea politică românească, considerîndu-le totuşi ca secundare, adăugate fundamentului daco-roman. Totuşi, sub raportul limbii, sublinia Giurescu, „influenţa

slavilor e superioară influenţei pe care au exercitat-o neamurile germanice asupra limbii galo-romanilor sau italienilor". El acceptă, dar şi nuanţează, afirmaţia lui Bogdan potrivit căreia nu poate fi vorba de popor român decît după amestecul cu slavii: „Această afirmaţie trebuie înţeleasă în sensul că poporul român şi-a căpătat alcătuirea sa deplină, caracteristicile sale etnice complete, numai după ce elementului *esenţial* daco-romanic, constituind *temeiul,* i s-a adăugat elementul slav. Cu alte cuvinte că nu avem de a face cu părţi *egale* nici cantitativ, nici calitativ, şi că punctul de greutate trebuie să cadă tot asupra primelor două elemente."[48]
Se adaugă penetrării slave şi o notă conflictuală, de raportat şi la contextul relaţiilor româno-ruse şi româno-bulgare în perioada interbelică. „Slavii — insistă Giurescu — au venit în Dacia în calitate de cuceritori", dînd dovadă chiar de mai multă brutalitate decît germanicii sau hunii. Cucerirea explică şi *originea slavă a boierimii române,* teză întîl-

[47] N. Iorga, *Istoria românilor -pentru poporul românesc,* voi. I, p. 33.
[48] C. C. Giurescu, *op. cit.,* voi. I, pp. 247 şi 260.

nită la mai mulţi autori, dar sistematizată de P. P. Panaitescu (în articolul „Problema originii clasei boiereşti").[49]
Momentul de nedepăşit al integrării românilor în mediul slav 1-a reprezentat, evident, etapa prosovietică a comunismului românesc. Dacii şi romanii au rămas, cum am văzut, la locul lor fondator, evocat însă fără entuziasm. în schimb, influenţa slavă a fost pusă puternic în lumină. în manualul lui Roller nu se citează nici un cuvînt de origine latină, eventual dacă, în schimb, sînt menţionate zeci de cuvinte slavone, vădind o înrîurire puternică „în toate ramurile vieţii noastre economice, sociale, politice, militare, culturale". Dacă mai înainte accentul cădea asupra slavilor sudici (bulgarilor), acum în prim-plan trece statul kievian, care ar fi jucat un rol esenţial în formarea statelor româneşti, „aflîndu-se la baza relaţiilor româno-ruse care s-au dezvoltat de-a lungul veacurilor"[50].
Directivele date de Mihail Roller, în 1952, cu privire la orientarea cercetării istorice, exprimă elocvent ceea ce pregătea: fuzionarea istoriei românilor cu istoria slavilor, şi cu istoria slavilor de Răsărit în principal: „Fără a pierde din

vedere o clipă existenţa populaţiei băştinaşe romanizate (daco-romane) ar trebui studiată problema dacă procesul de formare a slavilor de Răsărit a avut loc parţial, sau nu a avut loc, şi pe o parte a teritoriului ţării noastre [...] Existenţa în vecinătatea ţării noastre a puternicului stat feudal din Kiev, cu o civilizaţie înaintată, care se răsfrînge asupra întregului Răsărit al Europei, luptele duse de statul din Kiev împotriva citadelei reacţionare pe care o reprezenta în acea vreme Bizanţul şi apoi cuprinderea unei părţi din teritoriul ţării noastre în cadrul statului feudal din Kiev au contribuit la dezvoltarea relaţiilor feudale şi au grăbit procesul de organizare feudală în ţara noastră. întinderea statului

[49] C. C. Giurescu, „Slavii au venit în Dacia în calitate de cuceritori", în *op. cit.*, voi. I, pp. 268-278; Petre P. Panaitescu, „Problema originii clasei boiereşti", în *Interpretări româneşti,* ediţia 1994, pp. 31-64.

[50] *Istoria R. P. R.*, pp. 54-56.

feudal bulgar în secolul al IX-lea şi al X-lea pe teritoriul patriei noastre este un fapt de necontestat şi a avut urmări asupra dezvoltării ţării. Această influenţă a slavilor de Sud completează pe cea a slavilor de Răsărit, care i-a premers şi care totodată îi urmează în secolele XI-XII, cînd o parte a teritoriului ţării noastre a fost cuprinsă în cnezatul de Halici."[51]

Dacă etnic şi lingvistic românii rămîneau în principal daco-romani (dar cu notabile influenţe slave), *fundaţia politică* tindea să devină pur şi simplu slavă. De remarcat dozarea: Rusia mai întîi, Bulgaria în planul doi, în timp ce Bizanţul apare ca „reacţionar" (Grecia, la care Stalin rîvnise un moment, sfîrşise prin a intra în orbita occidentală!).

Orientarea comunismului spre valorile naţionale a condus la refluxul influenţelor slave. Fără a intra în detaliile acestei chestiuni — cu accente deosebite de la un autor la altul —, să remarcăm că, în genere, îndepărtarea de slavi s-a tradus prin excluderea lor din alcătuirea etnică a românilor. Strategia a fost simplă: coborîrea în timp a „momentului" formării poporului român. Secolul al X-lea, propus de Ioan Bogdan, reţinut de generaţia interbelică, preluat, cu o uşoară coborîre spre sfîrşitul secolului al IX-lea, de *Istoria României* din 1960, apoi de Constantin Daicoviciu în compendiul cu acelaşi titlu din 1969, însemna acceptarea slavilor ca element

fondator, chiar dacă pe un plan secundar în raport cu daco-romanii, fără asimilarea lor neputînd fi vorba de „popor român". Ceea ce s-a urmărit în faza comunismului naţionalist a fost nu numai estomparea înrîuririi slave, ci îndeosebi aşezarea ei dincolo de pragul formării poporului român. Elementele slave trebuiau preluate de un popor român *gata format,* oricum cristalizat în structurile lui esenţiale. S-a procedat la identificarea *proto-românilor* şi a unei *limbi proto-române* începînd din secolul al Vl-lea, potrivit unor calcule politice înfăţişate drept rod al cercetării obiective. Recordul îl deţine tot *Istoria militară a poporului român,* pen-

[51] Mihail Roller, „Cu privire la unele probleme din domeniul cercetărilor istorice", în *Studii. Revistă de istorie şi filozofie,* iulie-septembrie 1952, pp. 152-153.

tru care românii sînt deja români la anul 271, dacă nu chiar cu mult înainte, rolul slavilor (fără a mai vorbi de alte contribuţii) fiind proclamat drept nesemnificativ. Amuzantă, din punctul de vedere al aritmeticii, se dovedeşte afirmaţia că poporul român ar fi „vechi de peste 2 000 de ani, de cînd poporul dac a preluat limba şi spiritualitatea latină"[52] (în treacăt fie zis, cum se poate prelua o spiritualitate?). Scăzînd 2 000, ca să nu spunem „peste", din 1984, anul apariţiei volumului, ajungem la anul 16 î. Cr., cu vreo 120 de ani înaintea cuceririi Daciei de romani! Explicaţia „calculului" stă nu în vreo nouă teorie cu privire la romanizare, ci pur şi simplu într-o referire a lui Ceauşescu la vechimea de peste 2 000 de ani a românilor, idee entuziast însuşită de Ilie Ceauşescu şi de autorii *Istoriei militare.* Ce înseamnă proto-români, ce înseamnă un popor format sau aproximativ format? Cu ce argumente se poate afirma că pe la 600 se vorbea *proto-româna,* cînd nu avem pentru epoca în discuţie şi nici pentru multe secole mai tîrziu nici o mostră de limbă română sau „proto-română"? Dar poate fi în genere datată formarea unui popor, fenomen încă mai complex şi mai greu de definit decît formarea limbii respective (întrucît presupune şi o anume comunitate culturală şi conştiinţă de sine)? Cînd s-au „format" francezii, italienii, germanii, englezii? Insistenţa cu totul

deosebită a istoriografiei româneşti asupra acestei chestiuni — căreia i s-a atribuit denumirea savantă de „etnogeneză" — constituie o particularitate naţională. Orice periodizare de acest gen răspunde unor exigenţe ideologice, iar exigenţele comunismului au fost mai întîi formarea poporului român alături de slavi, iar apoi scoaterea lui din sfera influenţelor slave.

NAŢIUNEA: ORGANISM BIOLOGIC SAU COMUNITATE SOCIALĂ?

Am putea fi întrebaţi care este opinia noastră cu privire la ponderea diverselor elemente alcătuitoare ale poporului

Istoria militară a poporului român, voi. I, p. 208.

român. Răspunsul este că nu avem nici un răspuns, pentru simplul motiv că, pusă aşa, problema apare formulată dintr-o perspectivă strict mitologică. Răspunzînd, nu am face decît să ne alăturăm unuia sau altuia dintre miturile fondatoare în circulaţie. Românii sînt români, nu sînt nici daci, nici romani, nici slavi. Insistenţa asupra rădăcinilor autohtone valorizează în primul rînd fondul biologic al originilor. Dar prin ce se manifestă acesta: prin sînge, prin gene? Există un sînge românesc, există o genă specific românească, sau dacică, sau daco-romană? Singura raportare incontestabilă la origini este oferită pînă la urmă de limbă. Esenţa romanică a limbii române, la care se adaugă şi numele de „român", înclină într-un sens balanţa spre romani; poate că pînă la urmă, deşi altfel decît au crezut, istoricii Şcolii Ardelene s-au aflat mai aproape de un anumit adevăr (cel puţin de singurul adevăr demonstrabil) decît promotorii dacismului.

De aici însă, şi pînă la a spune că sîntem mai curînd romani este cale lungă. Oare cît mai aveau în comun românii Evului Mediu cu dacii şi cu romanii? Cultura slavonă şi religia ortodoxă nu îi apropiau deja mai mult de civilizaţia bizantino-slavă? Ce este, de pildă, mai important pentru a-1 defini pe român: originea dacă sau religia ortodoxă? (dificultate rezolvată de cei care văd în Zalmoxis un precursor al lui Cristos!) Dar astăzi, cu cine se aseamănă mai mult românii: cu dacii, cu romanii ori cu slavii, sau cu po-

poarele Europei contemporane? Un proverb arab citat de Marc Bloch spune că „oamenii seamănă mai mult cu vremea lor decît cu părinţii".[53] Zicala se aplică la fel de bine indivizilor şi naţiunilor. Oricît de diferiţi ar fi românii de germani, să zicem, sînt mult mai apropiaţi *astăzi* de aceştia decît de strămoşii daci şi romani. Cei din urmă aparţineau unor civilizaţii „tradiţionale" avînd cu totul alt registru de mentalităţi şi comportamente decît avem noi într-o lume

[53] Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou Metier d'historien,* Paris, 1964, p. 15 („Les hommes ressemblent plus â leur temps qu'â leurs peres.").

predominant tehnologică şi citadină. Ne apropie, firește, de daci şi de romani ceea ce ne apropie în genere de toţi semenii, indiferent de timp sau spaţiu. Altminteri, cînd se trece la un inventar mai precis, nu se pot exprima decît platitudini de genul: am moştenit curajul dacilor şi spiritul raţional al romanilor ... O naţiune nu este un *organism biologic,* ci un *organism social,* nu se prezintă ca o simplă sumă de indivizi (fiecare cu mulţimea-i de strămoşi), ci ca o sinteză culturală. Oricîtă rămînere în urmă ar fi acumulat, românii prezintă totuşi profilul spiritual al unui popor al secolului al XX-lea.

Noi nu ne războim cu miturile fondatoare. Fiecare naţie le are pe ale sale şi le cultivă cu grijă. Românii vor continua să-şi evoce istoria din cele mai vechi timpuri şi este normal să procedeze aşa. Ceea ce trebuie însă înţeles, nu pentru a arunca mecanismul în aer, ci pentru a-i pătrunde logica funcţionării, este procesul de actualizare, în sens mitologic, al fundaţiei originare sau fundaţiilor succesive. Trăim în prezent, dar ne raportăm la origini, avem o identitate incontestabilă, dar ne-o valorizăm prin identitatea strămoşilor. Toate acestea aparţin imaginarului istoric şi politic, ceea ce nu înseamnă că sînt lipsite de semnificaţie, dimpotrivă, în realitatea strictă sîntem despărţiţi de trecutul îndepărtat, dar, prin actualizarea sa imaginară, trecutul devine o mare forţă a prezentului.

Continuitatea

'Ă
***Î**

UN PARADOX ISTORIOGRAFIC: ARIA DE FORMARE A POPORULUI ROMÂN î

Insistenţa deosebită asupra „formării poporului" particularizează istoriografia şi conştiinţa istorică românească. Chestiunea este însă dublată şi amplificată prin întrebarea privitoare la *spaţiul* formării poporului român şi limbii române. Aici se înscrie faimoasa chestiune a continuităţii care, ataşată „etnogenezei", a contribuit la crearea unei adevărate „obsesii naţionale", întreţinută prin jocul ideologic şi politic. Problema continuităţii nu este de altfel decît manifestarea extremă a unei nelămuriri mai generale privind inserarea geografică a începuturilor poporului român. Ne aflăm, din nou, în faţa unei situaţii particulare în istoriografia europeană. Potrivit multiplelor teze divergente româneşti şi străine, românii s-ar fi format sau pe teritoriul corespunzător României moderne, sau într-o zonă limitată a acestui spaţiu, chiar foarte limitată în unele variante, sau într-o regiune depăşind cu mult extinderea actuală a poporului român, pînă la cuprinderea unei bune părţi din Europa centrală şi sud-estică, sau, în sfîrşit, undeva la sud de Dunăre, cu totul în afara ţării unde trăiesc astăzi!

Trei factori principali stau la originea acestei situaţii cu totul paradoxale.

Mai întîi, o anumită neconcordanţă între procesul efectiv al expansiunii romane şi al romanizării şi actuala configuraţie etnică a Europei sud-estice. Jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice a făcut parte din Imperiu timp de vreo opt secole, interval care a permis instalarea şi consolidarea unei puternice vieţi romane. La nord de Dunăre, pe actualul teritoriu al României, romanii au stăpînit efectiv doar ju-

mătate din Dacia. Provincia Dacia a făcut parte din Imperiu doar 165 de ani, ceea ce poate ridica întrebări cu privire la amploarea romanizării. Pe de altă parte, jumătatea neanexată a Daciei nu a avut în mod logic cum să fie romanizată. Rezultatul se dovedeşte însă invers punctului de plecare: România, urmaşa Romei în această parte a Europei, se află

la nord de Dunăre şi nu la sud!
în al doilea rînd, ipotezele cele mai diverse au teren liber de manifestare dată fiind sărăcia izvoarelor privitoare la spaţiul nord-dunărean de-a lungul mileniului care separă retragerea stăpînirii romane la anul 271 de întemeierea statelor româneşti în secolul al XlV-lea, şi mai ales lipsa completă a izvoarelor scrise interne. Cu privire la anumite aspecte istorice, arheologia s-a dovedit capabilă de a suplini această lacună. Ştim astăzi că teritoriul Daciei a continuat să fie dens populat; putem reconstitui modul de viaţă al celor care au trăit aici. Din păcate, materialul arheologic *nu vorbeşte;* el nu ne poate spune ce limbă vorbeau făuritorii obiectelor respective într-un anume secol şi într-un anume colţ al României de astăzi.
Şi, în sfîrşit, în al treilea rînd, dar deloc ultimul ca importanţă, a intervenit în joc, cu o mare complicaţie de variante, factorul ideologic şi politic. Negarea continuităţii româneşti şi aducerea românilor de la sud de Dunăre a corespuns evident obiectivelor austro-ungare în secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea, continuînd să fie un punct de dogmă în istoriografia maghiară de astăzi, cu scopul de a asigura maghiarilor primatul cronologic în Transilvania. Se întîlnesc însă, paradoxal, argumente comune la imigraţionişti şi la naţionaliştii români. Aceleaşi premise istorice pot justifica o teorie sau opusul ei! Invocată de latinişti, obsedaţi de nobleţea şi puritatea sîngelui românesc, exterminarea dacilor a servit în egală măsură teza imigraţionistă; ce argument mai bun decît golirea Daciei de populaţia ei autohtonă? Şi, invers, neromanizarea dacilor, susţinută de extrema naţionalistă a dacismului pur, nu face decît să ofere argumente, în măsura în care toţi lingviştii serioşi consideră româna ca

limbă romanică, ipotezei expansiunii românilor şi limbii române din afara spaţiului actual al României.

LA NORD ŞI LA SUD DE DUNĂRE. UN POSIBIL COMPROMIS?

în versiunea Şcolii Ardelene, preluată de ansamblul istoriografiei româneşti spre mijlocul secolului al XlX-lea, spaţiul românesc iniţial este reprezentat atît de Dacia, cît şi

de teritoriul sud-dunărean. Românii apar ca urmaşi ai romanilor în această parte a Europei. Cum ştirile despre teritoriul de la nord de Dunăre sînt sumare, istoria secolelor care urmează retragerii aureliene se petrece mai curînd în actuala Bulgarie decît în România de astăzi. „Românii au fost uniţi cu bulgarii de la venirea acestora — spune Şincai —; drept aceea nu numai bulgarii au bătut pe greci, ci doară mai mult şi mai adeseori i-au bătut românii sub numele bulgarilor, al cumanilor şi al paţinachilor." Iar în anul 963, o dată cu Samuil, care era *român,* „crăimea au trecut de la bulgari la români".[1] Primul tarat bulgar a fost, aşadar, bulgaro-român, iar cel de-al doilea româno-bulgar; *Imperiul româno-bulgar,* întemeiat de vlahii sud-dunăreni Petru şi Asan, şi înălţat la apogeu de Ioniţă, avea să reprezinte, pînă în faza istoriografiei comuniste, un capitol important de istorie românească. Kogălniceanu prelungeşte regatul vlahilor transdanubieni pînă la anul 1394, cînd a fost distrus de turci (este vorba, firește, despre taratele bulgare); el afirmă de asemenea că românii din Balcani au dat mai mulţi împăraţi Romei şi Bizanţului. Laurian se referă de asemenea la *regatul bulgaro-român* (primul tarat), apoi la *imperiul românilor şi al bulgarilor* (al doilea tarat, pînă la sfîrşitul secolului alXIV-lea).

Să remarcăm că deplasarea principalei scene a istoriei româneşti de la nord de Dunăre la sudul fluviului, şi pentru mai multe secole, putea sugera un scenariu apropiat de cel susţinut de imigraţionişti, chiar dacă istoricii români

[1] Gheorghe Şincai, *op. cit.,* voi. I, pp. 282-283 şi 289.

se manifestau ca partizani ai continuităţii. Romanitatea sud-dunăreană era pur şi simplu mai activă, mai „vizibilă" decît romanitatea din fosta Dacie.

Faţă de această generoasă expansiune a spaţiului românesc iniţial, Hasdeu procedează, în *Istoria critică a românilor,* la o limitare severă. Lipsa elementelor germanice în limba română îl determină să îi retragă pe daco-romani din zonele nord şi sud-dunărene, unde este atestată prezenţa migratorilor germanici. Spaţiul de formare a limbii şi poporului român devine chiar mai îngust decît frontierele Daciei romane. „Mapa etnografică" a României din secolul al IlI-lea

pînă în secolul al Vl-lea se întinde, după Hasdeu, „de la Severin pînă-n Haţeg, de la munţii Temeşianei pînă-n Olt, departe de goţi şi de gepizi". Aşadar, „naţionalitatea română s-a născut şi s-a dezvoltat în Oltenia pînă-n valea Haţegului". Din Oltenia, românii aveau să se reverse spre Ardeal, Muntenia şi Moldova, într-un proces de lungă durată, început în secolul al Vl-lea şi prelungit pînă în veacul al XlV-lea. Hasdeu insistă asupra „forţei de expansiune a oltenilor".[2] Pentru eL. Oltenia a fost şi rămîne nucleul naţionalităţii române. Cu siguranţă că naţionalistul Hasdeu a fost impresionat de „curăţenia etnică" a Olteniei, provincia cu cea mai mică pondere a elementului străin dintre toate ţinuturile româneşti.[v]

Alt gen de limitare teritorială întîlnim la Xenopol. Sco- i pul său este de a demonta punct cu punct argumentaţia lui Roesler, care îşi publicase, în 1871, *Studiile româneşti.* în sprijinul tezei originii sud-dunărene a românilor, Roesler invoca apropierea dintre daco-română şi macedo-română, două dialecte ale aceleiaşi limbi, aflate astăzi la mare distanţă una de cealaltă, precum şi influenţa sud-slavă în limba română. Replica lui Xenopol a apărut în 1884, sub titlul *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană* (şi în franceză, în 1885: *Une enigme historique. Les Roumains au Moyen Age).* Tactica sa urmăreşte două obiective: mai

[2] B. P. Hasdeu, *op. cit.,* voi. I, pp. 306-308.

întîi separarea netă, de la bun început, a românilor nord-dunăreni şi macedo-românilor, şi în al doilea rînd explicarea influenţei sud-slave altminteri decît prin sejurul românilor la sud de fluviu. Potrivit lui Xenopol, Moesia ar fi fost slab romanizată în Antichitate; românii nu au avut deci cum să se formeze aici. Elementul romanic se afla nu în Moesia, ci mai la sud, în Munţii Balcani. Nici o legătură directă, aşadar, între cele două trunchiuri romanice ale Răsăritului: „Daco-românii şi macedo-românii sînt două popoare deosebite prin obîrşia lor, care datoresc asemănarea lor covîrşitoare împrejurării că se trag din amestecul aceloraşi elemente."[3] Pentru a-i distanţa şi mai sensibil pe români de sfera balcanică, Xenopol îi îndepărtează şi de Dunăre, împingîndu-i spre munţi. în epoca migraţiilor, românii s-ar fi retras în „cetatea" Carpaţilor, în zona Transilvaniei; iată ceea ce explică unitatea remarcabilă a limbii române,

ca şi existenţa unor cuvinte de origine maghiară în graiul tuturor românilor, precum şi „descălecatul" lui Negru Vodă în Ţara Românească şi al lui Dragoş-Bogdan în Moldova. După ultimul val migrator, cel al tătarilor, românii (dîndu-şi seama că migraţiile s-au terminat?) au coborît spre deal şi cîmpie, întemeind cele două principate. Formarea poporului român şi continuitatea românească sînt limitate deci la Transilvania, desfăşurîndu-se la adăpostul arcului carpatic. In ce priveşte lămurirea influenţei sud-slave — celălalt punct esenţial al demonstraţiei lui Xenopol —, şi aici asistăm la o întoarcere completă a argumentelor lui Roesler. O dată ce evoluţia românilor la sudul Dunării nu este de acceptat, rămîne soluţia inversă: expansiunea slavilor din sud la nord de fluviu. Xenopol consideră că primul tarat bulgar s-ar fi extins asupra întregului teritoriu românesc de astăzi. Timp de cîteva secole, „România" a făcut parte din Bulgaria. Iată explicat ritul slav în biserica română şi, în genere, influenţa politică şi culturală a slavonismului.

[3] A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană,* Tipografia Naţională, Iaşi, 1884, p. 224.

Cu ce ochi ar privi astăzi un naţionalist român limitarea continuităţii româneşti la Transilvania şi supunerea primilor români taratului bulgar? Şi totuşi, Xenopol a procedat aşa din pur naţionalism, în intenţia de a nărui pînă la temelie eşafodajul construit de Roesler. Căile naţionalismului sînt diverse şi uneori neaşteptate.

Hasdeu mărginise „leagănul" poporului român la Oltenia. Xenopol îşi exprimase preferinţa pentru alta dintre provinciile româneşti: Transilvania. Onciul depăşeşte aceste limitări. într-un text conceput ca o recenzie a cărţii lui Xenopol, dar devenit o lucrare de sine stătătoare, una dintre monografiile fundamentale asupra chestiunii („Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică", în *Convorbiri literare,* 1885), el opta pentru spaţiul întreg al Daciei romane: Oltenia, Banatul şi partea apuseană a Transilvaniei. Dar aria formării poporului român se extindea, potrivit lui Onciul, şi dincolo de Dunăre. Moesia, superficial romanizată potri-

vit tezei lui Xenopol, devenea la Onciul un puternic focar de romanitate. Dunărea dispărea ca graniţă. „România" originară cuprindea cam jumătate din teritoriul actual al României, dar în plus o parte însemnată din Bulgaria şi Serbia de astăzi.

Am văzut că încadrarea romanităţii sud-dunărene în istoria românească avea deja o tradiţie în istoriografia naţională. Onciul se referă însă nu numai la un teritoriu comun al românilor şi vlahilor balcanici, ci, într-un sens parţial apropiat de al imigraţioniştilor, la alimentarea romanităţii nord-dunărene cu valuri romanice din sud. Teoria sa, numită *admigrare,* prezintă o soluţie de sinteză sau de compromis între teza strictă a continuităţii şi teza nu mai puţin strictă a imigraţiei. Din punctul de vedere al lui Onciul, poporul român s-a format atît prin continuitatea elementului daco-roman din provincia Dacia, cît şi prin aportul considerabil de populaţie romanizată de la sudul fluviului. în primele secole ale Evului Mediu, elementul roman din Peninsula Balcanică era chiar mai puternic „decît putea să fie în Dacia Traiană pe timpul năvălirilor. Acest element roman

al ţărilor balcanice — afirmă Onciul — este fără îndoială identic cu cel român, şi astfel istoria noastră se petrece la început mai ales în Peninsula Balcanică, de unde ea şi purcede mai întîi prin cucerirea romană a ţărilor traco-ilirice şi romanizarea acestora. Ar fi foarte greşit a renunţa la această istorie şi a ne mărgini trecutul numai la Dacia Traiană, unde se pare că îl vom căuta pentru acel timp în zadar, spre a-l cunoaşte şi înţelege."[4]

Din secolul al VH-lea, timp de cîteva veacuri, în urma invaziei slave la sud de Dunăre, „rezervorul" romanic al Balcanilor a alimentat considerabil spaţiul nord-dunărean a cărui romanitate, deşi supravieţuise, fusese totuşi diminuată prin multiplele invazii barbare. Ca şi Xenopol, Onciul argumentează apartenenţa teritoriilor din stînga Dunării la taratul bulgar, ceea ce ar fi facilitat procesul „admigrării". El consideră chiar — spre deosebire de Xenopol — că şi al doilea tarat — Imperiul româno-bulgar — s-ar fi întins pînă la Carpaţi, fapt care ar explica, în şi mai mare măsură, ponderea elementului românesc în această construcţie politică. Aici s-ar afla şi originile Ţării Româneşti, Muntenia des-

prinzîndu-se la un moment dat de statul Asăneştilor. Populaţia românească s-ar fi extins la răsărit de Olt şi de Carpaţi ■— în Muntenia şi Moldova — abia începînd din a doua jumătate a secolului al Xl-lea (în urma abandonării acestor ţinuturi de către pecenegi). Românii apăreau astfel în acelaşi timp ca autohtoni (în Dacia romană), imigranţi (de la sud de Dunăre) şi cuceritori (în Principate).

Nu discutăm validitatea soluţiei propuse de Onciul, şi nici validitatea oricărei soluţii în genere. Remarcăm doar că teza admigraţiei reuşea o îmbinare abilă între continuitate şi imigraţionism, propunînd răspunsuri plauzibile la toate întrebările incomode ale imigraţioniştilor. O dată ce elementul românesc s-a format şi la sud de Dunăre, toată

[4] Dimitrie Onciul, „Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică", în *Scrieri istorice* (ediţie Aurelian Sacerdoteanu), voi. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 244.

argumentaţia imigraţionistă nu mai putea fi folosită împotriva continuităţii nord-dunărene!

în interpretări ulterioare, Onciul avea să pună accentul în ceva mai mare măsură pe spaţiul Daciei romane şi să sublinieze trăinicia elementului roman instalat aici, ceea ce conferea doar un rol auxiliar aportului sud-dunărean.

~_Pe aceeaşi linie de sinteză între continuitate şi imigraţie s-au situat şi cei mai de seamă lingvişti români. în ansamblu, se poate constata o mai mare disponibilitate a lingviştilor decît a istoricilor în ce priveşte luarea în considerare a romanităţii sud-dunărene ca element fondator. Cel mai departe avea să meargă Alexandru Philippide (1859-1933) care, în lucrarea sa *Originea românilor* (1923-1927), a susţinut stingerea completă (sau aproape completă) a romanităţii nord-dunărene după retragerea aureliană şi recolonizarea teritoriului actual al României cu populaţie romanică venită de la sud de Dunăre începînd din secolul al VH-lea (şi pînă în secolul al XIII-lea).[5]

Deosebindu-se doar parţial de Roesler şi de Philippide, Ovid Densusianu (1873-1938) a luat în considerare, în *Histoire de la langue roumaine* (1902), lucrare care s-a bucurat de o largă audienţă în lingvistica romanică, supravieţuirea unui oarecare element roman la nordul Dunării, mai ales în sud-vestul României de astăzi; totuşi, şi din punctul lui de vedere, elementul balcanic a fost mai important decît

cel autohton, avîndu-şi însă obîrşia nu în Moesia, cum se considera îndeosebi, ci mai la vest, în Iliria.[6] In sfîrsit, Sextil Puşcariu (1877-1948) a propus o sinteză lingvistică irhplicînd în egală măsură teritoriul Daciei Traiane şi provinciile traco-ilirice ale Peninsulei Balcanice.

[5] Alexandru Philippide, *Originea românilor*, voi. I, Iaşi, 1923, p. 854, şi voi. II, Iaşi, 1927, p. 569.

[6] Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, voi. I, Paris, 1902 (reimprimat Bucureşti, 1929), pp. 288-289: „Un point ou nous tombons d'accord avec Rosler c'est que le centre de la formation du roumain doit etre place au sud du Danube."

Pe linia Onciul-Puşcariu merge şi G. I. Brătianu în *line enigme et un miracle historique: le peuvle roumain* (1937, ediţie românească 1940), lucrare în care polemizează cu imigraţioniştii, acceptînd totuşi originea parţial sud-dunăreană a limbii române şi a poporului român, după cum concede teoriei imigraţioniste şi faptul că „regiunea de la est de Carpaţi, Moldova şi Basarabia, a fost desigur ultima etapă a expansiunii române în Evul Mediu"[7]. Romanizarea relativ tîrzie a spaţiului moldovenesc (în secolele precedînd constituirea principatelor) nu însemna însă, potrivit lui Brătianu, un argument în favoarea priorităţilor slave, deoarece slavilor, menţionaţi de Iordanes şi Procopiu, le luaseră locul între timp diverse popoare de stepă, precum pecenegii şi cumanii. Dacă Moldova n-a fost la origine românească, ea n-a fost, aşadar, nici slavă!

Ideea dublei origini, nord- şi sud-dunăreană, este exprimată clar şi de P. P. Panaitescu, în manualul său de istorie a românilor: „[...] din existenţa elementului albanez în limba română şi din asemănarea dialectelor daco-român şi macedo-român rezultă că locul de formare al neamului românesc este valea Dunării de jos pe ambele maluri ale acestui fluviu, Dacia Traiană toată, precum şi cele două Moesii (Bulgaria şi Serbia)."[8]

O constatare se impune, poate neaşteptată pentru cititorul român de astăzi, supus timp de decenii, în era comunismului naţionalist, unei violente campanii antiroesleriene: este faptul alegerii, de mulţi specialişti români, istorici şi lingvişti, a unei soluţii de compromis între continuitate şi imigraţionism (cu multiple nuanţe în ce priveşte ponderea sau întinderea teritoriilor nord- sau sud-dunărene implicate în geneza românească).

[7] G. I. Brătianu, O *enigmă şi un miracol istoric: poporul român,* Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1940, p. 60.
[8] P. P. Panaitescu, *Istoria românilor,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1990 (reproducere a ediţiei din 1943), p. 60.

Sînt totuşi istorici care, fără a ignora cîtuşi de puţin romanitatea balcanică, îşi propun în primul rînd să consolideze şi să întregească sfera romanităţii şi romanităţii nord-dunărene. în *începuturile vieţii romane la gurile Dunării* (1923), Pârvan dublează provincia Dacia cu un al doilea focar de romanitate pe care îl numeşte *Dacia scitică.* Sub acest nume, el adună Dobrogea, aflată timp de secole sub stăpînire romană, Muntenia, sudul Moldovei şi al Basarabiei. Iată, aşadar, în măsura în care drepturile româneşti se justificau prin originile daco-romane, includerea în sfera idealei Românii originare, a celei mai mari părţi din teritoriul rămas în afara Daciei Traiane. Chiar neanexată oficial la Imperiu, cîmpia de la nord de Dunăre, cuprinsă între romanitatea transilvană, olteană şi dobrogeană, este supusă la rîndu-i unei sensibile romanizări. „Dobrogea e plină de oraşe romane. Muntenia şi Moldova sînt pline de sate dace, străbătute de viaţa romană. între Dacia lui Traian, care-şi începe viaţa cea nouă de-abia de la 107 înainte, şi Dobrogea, care o începuse cu aproape o sută de ani mai curînd, se deschid drumuri multe, bine păzite şi mereu umblate, atît din Ardeal spre Mare, cît şi de la Mare spre Ardeal. Pe văile Şiretului, Buzăului, Ialomiţei, Argeşului, trec acum, la deal şi la vale, trupe romane, negustori romani, ţărani daco-romani, şi viaţa dacică, pînă în adîncurile ei, fără zgomot şi pompă se face viaţă romană."[9] întregul teritoriu al României, toate provinciile româneşti şi-au adus contribuţia la formarea poporului român — aceasta este concluzia lui Pârvan (exprimată net şi în *Dacia).*
Şi Iorga ţine să integreze într-o timpurie *Ţară Românească* spaţiul complet al României, chiar dacă intensitatea romanităţii sau a romanităţii nu îi apare identică de la o provincie la alta: „Ţara întreagă însă, şi Ardealul, unde erau românii mai mulţi, şi Oltenia, unde erau destui, şi Muntenia, unde

[9] Vasile Pârvan, *începuturile vieţii romane la gurile Dunării,* ediţia a Il-a, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 130.

satele erau mai rare, şi Moldova, unde în partea de nord-est se mai urma, pe încetul, de ai noştri, romanizarea slavilor de apus, a ruşilor mici, toate la un loc se chemau Ţara Românească [...]."[10]

Pentru Iorga şi Pârvan, românii sînt moştenitorii şi continuatorii întregii romanităţi orientale, prin faptul însuşi al supravieţuirii lor spre deosebire de cea mai mare parte a elementului latin din Balcani. Romanitatea sud-dunăreană a jucat un rol însemnat în extinderea elementului roman în Dacia, dar acesta, o dată implantat la nord de Dunăre, s-a menţinut în principal graţie propriei vitalităţi. Faza *românească* a istoriei se desfăşoară în primul rînd pe teritoriul României actuale. Referindu-se la imperiul numit îndeobşte în istoriografia românească „româno-bulgar", Iorga îi subliniază caracterul fundamental bulgar; întemeietorii români şi-au pierdut repede „conştiinţa că se ţin de alt neam decît de neamul bulgăresc". „Prin românii aceştia răzleţi, dintre ciobanii noştri, s-au îndeplinit, prin urmare, lucruri mari şi glorioase, dar pentru *alt neam."*[11]

Nici CC. Giurescu nu invocă vreun aport de populaţie românească de dincolo de Dunăre în primele secole ale Evului Mediu, chiar dacă subliniază prezenţa şi vitalitatea vlahilor balcanici. El ţine să integreze în procesul constituirii poporului român ansamblul teritoriului nord-dunărean. „Retragerii în munţi", invocată de Xenopol, care ar fi limitat drastic spaţiul românesc originar, îi opune *retragerea la pădure* în faţa diverşilor invadatori („adăpostul strămoşilor noştri în Evul Mediu a fost pădurea"). Dar o dată ce pădurea acoperea practic întreg pămîntul românesc, aproape că nici nu mai poate fi vorba de o retragere, de o cedare de teritoriu. „[...] Cîmpia Munteniei şi podişul moldovean ca şi cel ardelean erau acoperite de codri imenşi. De la poalele munţilor şi pînă la Dunăre şi la Nistru, chiar în unele locuri pînă la mare, putea merge cineva numai prin pă-

[10] N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc,* voi. I, p.35.

[11] *Ibidem,* p. 51.
181
dure."[2] în codrul Vlăsiei — ceea ce ar însemna „pădurea românilor" —, aşadar în cîmpia munteană, „daco-romanii" se aflau la ei acasă în momentul venirii slavilor.
Cu toată concentrarea treptată asupra ansamblului teritoriului românesc actual, se poate spune că toţi istoricii anteriori perioadei comuniste au luat în considerare formarea şi evoluţia poporului român *şi în Balcani.* Diferenţele de interpretare privesc fluxul de populaţie: participarea, fie masivă, fie limitată, ori" neparticiparea sau nu o participare semnificativă, a romanităţii balcanice la construcţia românească nord-dunăreană. Demonstraţia istorică nu era lipsită de implicaţii actuale: România urmărea să joace un rol de arbitru în Balcani şi se erija deschis în protectoare a aromânilor risipiţi în peninsulă.

ÎN ANII COMUNISMULUI: IMPERATIVE IDEOLOGICE ŞI ARGUMENTE ARHEOLOGICE

Faza comunistă a discursului istoric s-a remarcat, dimpotrivă, prin eclipsarea românismului balcanic. în etapa „internaţionalistă", expansiunea slavă asupra spaţiului românesc originar — rusească în nord şi bulgărească în sud — nu mai lăsa locul vreunei afirmări româneşti dincolo de frontierele actuale, ele însele estompate prin cufundarea în marea slavă. Dar nici etapa ulterioară, naţionalistă, nu s-a dovedit mult mai prielnică românilor de „dincolo". Principiul „neamestecului" în treburile celorlalte state — necesar regimului Ceauşescu pentru a pretinde neamestecul „celorlalţi" în propria-i politică — a fost coborît şi în trecut. Frontierele României moderne s-au imprimat ca un cadru imuabil al întregii evoluţii istorice: o Românie eternă, cu contururile României Mari de la 1918 (la un moment dat, pe hărţile destinate uzului didactic a apărut, indiferent de epoca reprezentată, imaginea României Mari, acoperită cu aceeaşi tuşă de culoare. România se detaşa ca singura entitate europeană cu contur invariabil, chiar şi în Evul Mediu, cu secole înainte de întemeierea ei!). Din această perspec-
C. C. Giurescu, *op. cit.,* voi. I, p. 269.
182
tivă nu mai putea fi vorba de „anexarea" istorică a spaţiului

sud-dunărean, cum nu putea fi vorba nici de „renunţarea" (tot în sens istoric) la acele provincii (Transilvania, Dobrogea, Basarabia), cuprinse timp de secole între alte frontiere. Istoria se rescria în sensul unei Românii existente dintotdeauna, nevoind nimic de la alţii şi necedîndu-le nimic din patrimoniul său.

în volumul I, din 1960, al *Istoriei României,* renunţării la spaţiul balcanic i se găseşte o justificare teoretică, prin marcarea distincţiei între două etape, prima *„premergătoare* formării poporului, în care nu se poate vorbi decît de o populaţie romană sau romanică, şi etapa de lungă durată a formării înseşi a poporului român ca popor aparte." Aşadar, chiar dacă ambele maluri ale Dunării puteau fi luate în considerare pentru perioada stăpînirii romane în Dacia sau imediat după aceea, chestiunea aceasta nu avea nici o legătură cu formarea propriu-zisă a poporului român, ci doar cu extinderea elementului romanic în Europa sud-estică. Poporul român s-a format abia după separarea romanităţii balcanice de romanitatea nord-dunăreană în urma invaziei slavilor, mai precis „în ultimele secole ale mileniului I e.n., în spaţiul de la nordul Dunării de jos, avînd ca teritoriu nucleu ţinuturile de deal şi de munte ale Daciei."[13] Limitării la spaţiul nord-dunărean, i se adăuga o altă limitare încă mai strictă, exprimată, din motive de prudenţă, în stilul de lemn al epocii. Propoziţia: „[...] avînd ca teritoriu nucleu ţinuturile de deal şi de munte ale Daciei" voia să spună că poporul român nu s-a născut nici măcar pe întregul teritoriul al României, ci doar acolo unde a existat o colonizare romană, în zona de deal şi de munte a Transilvaniei şi Olteniei. Era opinia lui Constantin Daicoviciu, pe care a susţinut-o apoi, în anii relativei „liberalizări", într-o manieră deschisă şi argumentată. In partea care i-a revenit la *Istoria României,* publicată în 1969, Daicoviciu sublinia faptul că principiul continuităţii privea doar Dacia

[13] *Istoria României,* voi. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, pp. 776 şi 808.

romană, nu întregul teritoriu românesc de astăzi, dat fiind că „populaţia dacică din Muntenia şi Moldova a fost romanizată mult mai tîrziu". El îşi exprima rezervele asupra tentaţiei atribuirii etnice a materialului arheologic, metodă de care s-a uzat şi abuzat pentru a se decreta caracterul românesc al oricărui vestigiu. îndrăznea chiar să considere

cultura Dridu (identificată în Muntenia, puţin prezentă în Transilvania, dar puternic dezvoltată în Bulgaria), cultură interpretată în genere de arheologii români în sensul continuităţii, drept „o *cultură slavă* (sau, mai bine zis, slavo-bulgară)"[14]. Teritoriul românesc se împărţea astfel între o Transilvanie romanizată şi un spaţiu extracarpatic marcat de o puternică amprentă slavă.

Cultura Dridu se află de altfel, de mai multe decenii, în i focul unei polemici, majoritatea cercetătorilor români susţinîndu-i caracterul românesc iar cei străini factura slavă. Miza este cu atît mai mare cu cît perioada în discuţie, secolele al VlII-lea-al Xl-lea, corespunde cristalizării fenomenului lingvistic şi etnic românesc. In *Istoria poporului român* (1970), Ion Nestor, arheolog de altfel reputat pentru valoarea şi originalitatea cercetărilor sale, dă dovadă, spre deosebire de Daicoviciu, de un remarcabil conformism. Elementele constitutive ale culturii Dridu le vede a fi *„majoritar* de origine română", „proto-românii" fiind identificaţi în secolul al Vl-lea, iar aria de formare a poporului român extinsă, fără multă discuţie, la întreg teritoriul ţării, cu sublinierea puternicelor legături dintre provincii.[15]

Această versiune, a formării poporului român *exact* pe teritoriul unde locuieşte astăzi, fără cea mai mică fluctuaţie a frontierelor, s-a impus în anii '70 şi '80, atît în discursul oficial privitor la istoria naţională, cît şi în contribuţiile mai mult sau mai puţin conformiste ale multor specialişti.

[14] *Istoria României* (sub redacţia lui Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu şi Ştefan Pascu), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969, pp. 103-106.

[15] *Istoria poporului român* (sub redacţia lui Andrei Oţetea), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 108.

• Lucrarea Ligiei Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii* (1979), reluată într-o nouă versiune, într-un text scris în anii '80, dar apărut în 1991 *(Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorica),* oferă o perspectivă de ansamblu a problemei şi un punct de plecare stimulant pentru punerea în discuţie a raportului arheologie-continuitate. Intre premisele oferite, oglindind un profesionalism incontestabil, şi concluziile, deja bine ştiute, se interpune grila ideologică a „unităţii şi continuităţii". întîlnim astfel, ca fapt bine stabilit,

paralelismul procesului de romanizare în Dacia romană şi în afara ei: „Ţinînd seama de toate elementele posibile, apare ca foarte verosimilă acceptarea unei date foarte timpurii pentru momentul în care latina a început să fie general folosită în teritoriul dacilor estici, în Muntenia şi în sudul Moldovei."[16] Rezultă din context că acest moment ar fi anterior retragerii aureliene sau, în orice caz, nu mult posterior. Pentru un „nearheolog" dificultatea este următoarea: s-a avansat în genere, în sprijinul unei romanizări rapide şi profunde, caracterul organizat şi masiv al colonizării romane în provincia Dacia; chiar şi aşa, arheologia dovedeşte supravieţuirea pînă tîrziu, mult după retragerea aureliană, a unor importante elemente şi „insule" de civilizaţie dacică; cum s-a putut petrece atunci în paralel un fenomen similar de romanizare, de *impunere a limbii latine,* acolo unde romanii nu s-au instalat?

Aflăm apoi că, după secole de continuitate materială neîn- ; treruptă, se petrece o răsturnare completă în a doua parte a secolului al Vl-lea şi în prima jumătate a secolului al Vll-lea, o dată cu instalarea slavilor pe teritoriul românesc. Totul se schimbă, aspectul locuinţelor, inventarul lor şi chiar ritul funerar. Se întîlnesc doar morminte incinerate, „în contrast izbitor cu secolele precedente". „Este momentul în care tradiţiile antice dispar, cînd cultura se întoarce la forme de mani-

[16] Ligia Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii,* Editura Academiei, Bucureşti, 1979, p. 82.

festare preistorice, cum ar fi preponderenţa ceramicii lucrate cu mina şi decăderea tehnicii şi tradiţiilor meşteşugăreşti."[17] Concluzia? O cunoaştem: nu poate fi, indiferent de premise, decît continuitatea materială şi spirituală pe teritoriul fostei Dacii!

Se procedează de fapt la un amalgam, între continuita- -, tea „de viaţă" şi continuitatea românească, două chestiuni cu totul diferite. Continuitatea de viaţă este evidentă, şi aproape că nici nu am mai avea nevoie de argumentele arheologiei pentru a o susţine. Cine îşi mai poate închipui astăzi că dacii ar fi dispărut, exterminaţi de romani, sau că la 271 sau indiferent cînd după aceea, populaţia nord-dunăreană

ar fi emigrat la sud de fluviu? A trecut vremea cînd Roesler îi deplasa pe daco-romani în Balcani, iar Xenopol îi înghesuia în munţii Transilvaniei. Problema continuităţii româneşti nu este însă dacă oamenii au continuat să trăiască aici, ci dacă au continuat să vorbească limba latină şi apoi limba română. Dacă nu s-a petrecut cumva o ştergere a latinităţii, precum în Britania, în Panonia, în Balcani şi în Africa de Nord. Discontinuitatea arheologică din jurul anului 600, reflectînd restructurări care au evoluat apoi spre cultura Dridu, este susceptibilă de a fi interpretată şi în acest sens. Arheologia apare ca o armă cu dublu tăiş: depinde cine şi cum o foloseşte. Este mai prudent şi mai corect să nu amestecăm lucrurile: argumentele materiale nu au cum să spună ceva decisiv despre limba sau limbile vorbite, sau despre amalgamul lingvistic, nici în favoarea, nici în defavoarea românilor. După 1989, motivele politice ale limitării istorice la frontierele actuale nu mai au curs. Cultura Dridu poate servi acum nu numai la „ţinerea sub control" a întregului teritoriu românesc, ci şi la extinderea spaţiului său originar. Cum nimic nu exprimă mai bine ca un manual de şcoală ideile istorice de largă circulaţie, ajunge să privim harta inserată în manualul de *Istoria românilor* pentru clasa a Xl-a, apărut în 1992, pentru a avea imaginea „noii" arii de formare a po-

[17] *Ibidem,* p. 86, şi Ligia Bârzu şi Stelian Brezeanu, *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1991, p. 213.

porului român. „Aria primului ansamblu arheologic românesc" (este vorba, evident, despre cultura Dridu) include România Mare în totalitatea sa, căreia i se adaugă aproape întreg teritoriul Ungariei şi Bulgaria pînă la Munţii Balcani.[18] Remarcabilă expansiune pentru o cultură căreia Daicoviciu îi refuza pînă şi dreptul de a reprezenta Transilvania! Nu era oare mai corect să li se explice elevilor că de fapt nu ştim dacă Dridu este o cultură română, slavă sau slavo-română? Că de fapt cercetarea unor vestigii materiale nu ne permite să tragem concluzii (în orice caz, nu concluzii indiscutabile) cu privire la limba pe care o vorbeau cei în cauză? Poate fi considerată Bulgaria, exact în faza de expansiune a primului tarat bulgar, drept predominant românească? Românii se aflau, firește, în acest vast spaţiu, după cum se aflau şi slavii; nu pot fi excluşi unii în favoarea celorlalţi.[19]

[18] Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *Istoria*

românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la revoluţia din 1821, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 173.

[19] Semnificativă pentru limitele între care poate evolua discuţia este lucrarea lui Kurt Horedt (arheolog german originar din România, profesor la Universitatea din Cluj, apoi stabilit în Germania): *Siebenburgen im Fruhmittelalter,* Bonn, 1986. Horedt, căruia nu i se poate contesta familiarizarea cu arheologia medievală timpurie a spaţiului românesc, consideră că în secolul al Vll-lea Ardealul a fost complet slavizat, epoca slavă prelungindu-se pînă în veacul al X-lea. Elementul românesc ar apărea aici abia începînd din secolul al IX-lea. Nu înseamnă că arheologul româno-german are dreptate; înseamnă doar că problema este suficient de complicată pentru a mai fi tratată în sentinţe categorice şi fără apel. Cea mai recentă contribuţie în materie este articolul „Dridu", scris de Eugenia Zaharia, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României* (coordonator ştiinţific: Constantin Preda), voi. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, pp. 81-83. Se reiterează interpretarea acestei culturi ca strict românească şi perfect unitară într-un spaţiu mai întins decît al României de astăzi. Este menţionat Ion Nestor, nu sînt menţionaţi nici Constantin Daicoviciu, nici Kurt Horedt. Probabil că nu merită să li se dea replica, o dată ce nu gîndesc aşa cum *trebuie* să gîndească!

STATUL ROMÂNESC DE-A LUNGUL „MILENIULUI ÎNTUNECAT"

Pe lîngă continuitatea etnică, un aspect nu mai puţin mitologizat îl reprezintă *continuitatea politică.* Simpla perpetuare a unui element românesc amorf, supus diverselor stăpîniri străine, nu pare o soluţie convenabilă. Mărturisit sau nu, ceea ce îi complexează pe români este lipsa, timp de o mie de ani, a unui stat românesc, este lipsa unei tradiţii politice adînc înrădăcinate în timp, comparabilă cu a naţiunilor vecine.

Cronica lui Huru a încercat, la vremea ei, să suplinească şi această lacună, inventînd, din nimic, o republică românească la anul 271. Statul comun al românilor şi bulgarilor a putut juca, mai credibil, un rol similar. O dată cu Xenopol şi Onciul el s-a metamorfozat însă într-un fel de stăpînire bulgărească asupra teritoriului nord-dunărean.

Mergînd, cum îi era felul, pe cărări nebătătorite, Hasdeu a reconstituit o istorie mirifică în jurul marii familii a Basa-

rabilor. Eseul care le este consacrat în *Etymologicum Magnum Romaniae,* publicat apoi separat sub titlul *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?* (1896), oferă poate cea mai fascinantă lectură istorică din tot ce s-a scris în literatura românească. Adunînd piesă cu piesă în sensul unei demonstraţii savant conduse şi de o logică aparent impecabilă, Hasdeu reuşeşte să construiască un splendid edificiu imaginar. Concluzia este că Basarabii, castă dacică la origine, care a dat Daciei regi şi Romei cîţiva împăraţi, ar fi vegheat apoi, timp de un mileniu, în fruntea Olteniei, destinele poporului român, pînă cînd, tot ei, au întemeiat Ţara Românească. O continuitate politică desăvîrşită şi încă, în unele perioade, marcată de fapte înscrise în marea istorie a lumii.

După atîtea tentative, din păcate imaginare, terenul rămînea tot gol. Pentru a-1 acoperi, Iorga a sugerat organizarea autohtonilor, după retragerea aureliană, în ceea ce el numea *Romanii populare,* soluţie nu tocmai explicită, dar care a părut multora versiunea salvatoare, invocată de diverşi autori pînă astăzi.

Voievozii transilvani, Gelu, Glad şi Menumorut, consemnaţi în Cronica ungară a lui Anonymus *(Gesta Hungarorum),*

joacă un rol însemnat în istoria românească, tocmai fiindcă ilustrează, pe lîngă continuitatea etnică, şi prezenţa unor structuri statale româneşti, în momentul expansiunii maghiare. Această poziţie privilegiată a frînat întru cîtva exercitarea firească a demersului istoriografie critic. Mai curînd decît personalităţi reale, cei trei par a fi, aidoma lui Negru tVodă, personaje-simbol, individualizări ale unei anumite idei politice sau situaţii istorice (în cazul discutat, existenţa formaţiunilor româneşti), ceea ce nu schimbă, în fond, esenţa problemei.

în ultima jumătate de secol s-a căutat — recurgîndu-se îndeosebi la materialul arheologic — coborîrea mai adînc în timp a unor asemenea închegări politice. Este de altfel greu de conceput un spaţiu de întinderea României lipsit de forme, fie şi sumare, de organizare teritorială. Dar acest gen de fărîmiţare în stătuleţe de sine stătătoare nu putea satisface întru totul ideologia naţional-comunistă, înclinată spre

unitatea deplină a ţării şi spre continuitatea nu mai puţin deplină între Dacia şi România. Statul, statul întreg, trebuia să continue, cu orice preţ. Aşa se face că în *Programul* partidului comunist român, din 1975, text foarte implicat în istorie, apare consemnat un „stat neorganizat" rămas pe teritoriul Daciei, după retragerea stăpînirii romane.[20] Potrivit tuturor definiţiilor şi interpretărilor în vigoare, statul pare a fi mai curînd ceva organizat. Conceptul de „stat neorganizat" a reprezentat, la vremea respectivă, o adevărată contribuţie, nu numai privitoare la istoria românilor, ci şi la teoria statului în genere. Existenţa neîntreruptă a statului de la Burebista la Ceauşescu s-a impus ca o dogmă a naţional-comunismului autohton, statul român devenind astfel unul dintre cele mai vechi din Europa.

CONCLUZII: ARHEOLOGIE, LINGVISTICĂ ŞI POLITICĂ

Iată, aşadar, într-o înşiruire rapidă şi fatal incompletă, cum se prezintă avatarurile spaţiului românesc originar: de la Oltenia lui Hasdeu la complexul România-Ungaria-Bul-

Programul Partidului Comunist Român..., p. 28.

garia al ultimelor manuale şcolare, sau de la exclusiv sud-dunăreana romanitate roesleriană la nu mai puţin exclusiva alcătuire a poporului român pe teritoriul strict al Daciei de ieri şi al României de azi. Nu ne permitem să sugerăm o soluţie care să favorizeze una sau alta dintre ipoteze. Credem însă ca două remarci sînt absolut necesare, prima de ordin metodologic, cea de a doua de ordin ideologic.

In chestiunea formării poporului român şi a continuităţii, istoricii români din ultima jumătate de veac au manifestat tendinţa de supraevaluare a propriilor lor mijloace, dezinteresîndu-se în genere de cercetările şi concluziile lingviştilor. Cum sursele literare sînt în genere epuizate, istoriografia românească a mizat pe arheologie. Problema continuităţii a devenit astfel o problemă aproape exclusiv arheologică. Limba a trecut pe plan secundar faţă de mărturiile „concrete". Demers curios, dat fiind că totuşi ceea ce se numeşte printr-o formulare destul de vagă „formarea poporului român" înseamnă de fapt, mult mai precis şi mai adecvat, „for-

marea limbii române". Român este cine vorbeşte româneşte; chiar dacă nu este singura „condiţie", este condiţia primă şi obligatorie. în această chestiune, nu spunem că arheologia nu are ce căuta, dar rolul său este pînă la urmă limitaţi In fapt, timp de decenii, arheologii şi-au asumat misiunea lămuririi depline a problemei continuităţii. Ei au descoperit, firește, în fiecare colţ al României şi pentru fiecare secol în discuţie, vestigii confirmînd continuitatea de viaţă. Doar că aici s-a petrecut o confuzie, voită sau nu, puţin importă. Nu continuitatea populaţiei în genere este în cauză, ci continuitatea romană şi românească. Un „dac" care nu vorbeşte româneşte nu ne interesează în această chestiune: el nu este român.

Nici lingviştii nu pot propune o soluţie incontestabilă. Tot ce se poate spune este că în mai mare măsură decît istoricii ei simt nevoia luării în considerare şi a unei arii sud-dunărene. Chiar în perioada comunistă, Iorgu Iordan, elev al lui Alexandru Philippide, şi-a permis să susţină acest punct de vedere. De remarcat şi publicarea — necenzurată, chiar dacă adnotată — a sintezei lui Carlo Tagliavini,

Originile limbilor neolatine (1977), reputatul lingvist italian aşezînd formarea limbii române într-un spaţiu restrîns situat de o parte şi de alta a Dunării, în consonanţă cu numeroşi alţi lingvişti: „Fără să nege existenţa unor resturi de populaţie romană la nordul Dunării, majoritatea filologilor străini recunosc că locul de formare a limbii române trebuie să fie stabilit aproximativ în ţinuturile sud-vestice limitrofe la nord şi la sud de Dunăre."[21] în fapt însă, încă o dată, nici concluziile lingviştilor nu pot fi considerate certe şi univoce!

Versiunea formării limbii române pe un spaţiu limitat (oricum, simţitor mai restrîns decît al României actuale) la nord şi la sud de Dunăre prezintă mai puţine puncte slabe şi explică mai mult decît celelalte versiuni. Poate fi considerată o ipoteză mai abilă şi mai logică, nu obligatoriu însă mai adevărată! Este greu de presupus că adevărul, adevărul complet şi perfect, va putea fi cîndva restituit. Istoria, chiar istoria şi lingvistica la un loc nu pot oferi reconstituiri totale,

cu atît mai puţin cînd fenomenele studiate se află în ceaţa îndepărtată a începuturilor. Corect este să constatăm şi să afirmăm fără complexe că totul în acest domeniu este ipoteză, nimic neîmpiedicîndu-ne, firește, să considerăm mai „adevărată" una sau alta dintre ipoteze.

A doua remarcă priveşte fondul ideologic şi exploatarea politică a chestiunii. Actualizarea miturilor fondatoare constituie un proces mental pe care nu-1 putem împiedica. Invocînd originile, românii, ca oricare altă comunitate, au sentimentul că îşi afirmă individualitatea şi îşi apără drepturile. Atacurile antiromâneşti apelează nu mai puţin la scheme istorice. în ce priveşte continuitatea, şi în măsura în care istoriografia maghiară se remarcă îndeobşte ca principală adversară a continuităţii româneşti la nord de Dunăre, apare clar că în joc este în primul rînd problema Transilvaniei. Formarea poporului român la nord de Dunăre, inclusiv şi chiar în primul rînd pe pămîntul Transilvaniei,

[21] Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 300.

legitimează dreptul românesc asupra acestei provincii. Venirea românilor din altă parte pune în evidenţă, dimpotrivă, dreptul istoric maghiar. La fel se petrec lucrurile şi cu Basarabia, chiar cu Moldova. Ce s-ar întîmpla dacă am afla că românii au venit aici după slavi?

De fapt, nu s-ar întîmpla nimic. Fără a contesta imaginarului istoric dreptul de a-şi folosi resursele, este evident că nu apelul la un trecut îndepărtat constituie mobilul real al evoluţiilor teritoriale. Modificarea prin forţă a frontierelor îşi poate găsi lesne un alibi istoric: istoria oferă orice. Mussolini voia să refacă Imperiul roman. Era, cum s-ar zice, în dreptul său: timp de aproape un mileniu, Marea Mediterană fusese un lac italian, iar latineşte se vorbea din Spania pînă în Bulgaria şi din Libia pînă în Anglia. Recurgînd la istorie — şi chiar, mai precis, la teoria imigraţionistă! — maghiarii pot fi trimişi înapoi, în Urali, iar americanii reîntorşi în Europa, lăsîndu-i pe indieni liberi în ţara lor. Să nu se spună că propunem un joc stupid; acelaşi joc îl întîlnim şi în istoria noastră. în plus, istoria nu este un dat unic şi /

absolut; ea propune o multitudine de secvenţe, din care fiecare poate alege ce îi convine. Dacă ne plasăm la anul 800, îi putem trimite pe maghiari în Urali, dar, dacă avansăm spre 1000 sau 1200, lucrurile se prezintă altfel, de data aceasta în favoarea unui drept istoric care poate fi invocat de nostalgicii Ungariei Mari. Tot aşa, dreptul românesc asupra Dobrogei se raportează adesea la stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn; dar Dobrogea a fost stăpînită nu numai de Mircea, ci şi de greci, de bulgari şi de turci, şi chiar vreme mai îndelungată!

In măsura în care însă nu forţa — capabilă de a găsi mereu justificări, inclusiv în istorie —, ci dreptul se cade să hotărască, atunci trecutul trebuie să se estompeze în faţa *realităţilor prezentului* şi *exprimării libere a opţiunilor.* Drepturile româneşti în Transilvania nu sînt susţinute decît aparent de daci sau de daco-romani. Ele sînt însă susţinute efectiv prin faptul că majoritatea substanţială a populaţiei este românească şi, oricînd ar fi cazul, cei mai mulţi locuitori ai provinciei şi-ar afirma cu hotărîre apartenenţa la România.

Dacă s-ar fi petrecut în Transilvania o inversare a raportului numeric dintre etnii — fenomen înregistrat în diverse părţi ale lumii —, atunci lucrurile nu ar mai fi stat aşa. Cine ar putea pretinde să revenim la frontierele şi la proporţiile etnice de acum mai multe sute de ani? Cazul Kosovo este instructiv: aici afirmarea vechimii şi continuităţii sîrbeşti se loveşte astăzi de argumentul mult mai convingător al unei majorităţi albaneze zdrobitoare. Din acest punct de vedere, chestiunea Transilvaniei este tranşată. Exerciţiile mitologice maghiare sau româneşti nu schimbă nimic: Transilvania este incontestabil românească, după cum incontestabil trăieşte aici o minoritate maghiară căreia se cade să i se recunoască drepturile specifice. Nici continuitatea, nici imigraţionismul nu pot modifica o iotă din datele problemei! Combătînd imigraţionismul maghiar, istoricii români s-au lăsat prinşi într-o cursă, cu deosebire în epoca lui Ceauşescu, atunci cînd insistenţa asupra vechimii şi continuităţii neamului a devenit cuvînt de ordine. Dreptul istoric a fost adus în prim-plan şi, cum nimic nu este sigur şi univoc în drep-

tul istoric — şi cu atît mai puţin în chestiunea atît de complicată a originii românilor —, un argument labil şi controversat a ajuns să eclipseze realitatea de netăgăduit: aceea a caracterului predominant românesc al Transilvaniei, indiferent de ce s-a întîmplat acum o mie sau două mii de ani. Un argument fragil a trecut înaintea unei argumentaţii inatacabile. Recursul la istorie poate avea efect de bumerang. Tocmai am admirat harta românească a culturii Dridu, dar şi cea bulgărească riscă să arate la fel. Ce facem atunci: includem România în Bulgaria sau Bulgaria în România? Nu se pune problema renunţării la miturile fondatoare, dar problema dedramatizării şi depolitizării lor trebuie pusă. Chestiunea este valabilă nu numai pentru români, şi nici în primul rînd pentru români, ci în mod egal pentru toată lumea, cel puţin în spaţiul Europei Centrale, dat fiind că Occidentul, învăţînd ceva din istoria recentă, şi-a atenuat considerabil discursul conflictual privitor la origini. Europa se construieşte pe baza realităţilor actuale, inclusiv a actualei hărţi politice şi etnografice. Implicarea trecutului în pre-

zent (de fapt, proiectarea prezentului asupra trecutului) poate genera conflicte inextricabile. Este firesc ca fiecare naţiune să-şi respţ,cte ,i ,ă-şi iubească istoria, dar este o iluzie (care poate deveni periculoasă) că istoria ar fi jalonat deja drumul pe care-l avem în continuare de parcurs. Responsabilitatea zilei de azi este a noastră, nu a strămoşilor; viitorul nu se construieşte privind spre trecut.

Capitolul IV

Unitatea

ARDELENI, MUNTENI, MOLDOVENI... SAU ROMÂNI?

Unitatea este un arhetip esenţial. îl înrîlnim oricînd, oriunde şi la toate nivelurile. Omul este un neobosit căutător şi făuritor de coerenţă. El încearcă să dea unitate şi sens unei lumi care, altminteri, ne-ar deruta prin eterogenitate şi prin lipsa unor semnificaţii certe. Religiile, ştiinţa, ideologiile au ca rost fundamental ordonarea lumii. De la anv, samblul cosmic la celulele de bază ale societăţii, totul trece prin acest demers unificator.

Dacă aspiraţia spre unitate este universală, manifestă-

rile specifice ale arhetipului diferă în raport cu contextul istoric. *Imperiul* şi *creştinătatea* apar drept cele mai tipice întruchipări politice şi ideologice ale ideii de unitate în Europa premodernă. în secolul al XlX-lea irumpe fenomenul naţional. Ideea statului-naţiune se impune ca un mit istoric fundamental, devenind una dintre marile religii secularizate ale ultimelor două secole. Formă privilegiată a unităţii, naţiunea începe să fie privită (îndeosebi de romanticii secolului al XlX-lea) drept cheie şi ţel ale întregului proces istoric. îmbătaţi de sentimentul naţional, istoricii ajung să uite că ceea ce pentru omul modern înseamnă o valoare esenţială, uneori supremă, păleşte şi dispare, o dată ce coborîm în trecut, în faţa altor concepte şi forme de unitate. Unitatea etnică a românilor, sau cel puţin înrudirea lor şi originea lor comună, este afirmată cît se poate de clar începînd cu Grigore Ureche. Această constatare nu presupunea însă iniţial un proiect politic comun şi cu atît mai puţin o unitate politică pe baze naţionale, pentru motivul

foarte simplu că un asemenea gînd era străin de spiritul epocii. Invocarea proiectului dacic al unui Gabriel Bethlen, în istoriografia românească recentă, lasă la o parte faptul elementar că principele Transilvaniei era maghiar, şi maghiară întreaga clasă conducătoare a ţării, aşadar numai românesc nu putea fi proiectul respectiv (maghiarii din Transilvania sînt astăzi cetăţeni români, dar nu erau cetăţeni români în secolul al XVII-lea, şi nici nu ştiau că Transilvania avea să se unească în 1918 cu România).
Nicăieri în Europa, pînă în jurul anului 1800, nu s-au decupat graniţele, nici măcar ca proiect ideal, potrivit etniei şi limbii vorbite. Moldovenii ştiau prea bine că vorbesc cam la fel cu muntenii şi se simţeau apropiaţi în multe privinţe de ţara vecină, ceea ce însă nu i-a împiedicat să-şi spună, timp de secole, moldoveni şi nu români (cum continuă să-şi spună şi astăzi românii din Basarabia). Termenul generic *român* cunoaşte o afirmare progresivă în prima jumătate a secolului al XlX-lea, dar pînă dincolo de mijlocul acestui veac nu reuşeşte să treacă pe un plan secundar apelativul *moldovean*. Cît despre unirea politică a celor două principate,

ea este revendicată de cîteva memorii boiereşti între 1772 şi 1829. Faptul a fost remarcat şi pus în evidenţă. Totuşi, un număr mult mai mare de asemenea memorii tratează separat problemele fiecărei ţări, fără a sugera în vreun fel o viitoare unificare. Proiectul unirii trebuie văzut ca un proces, nu ca un dat originar şi invariabil. Spre mijlocul secolului al XlX-lea ajunsese la ordinea zilei; aceasta nu înseamnă că era la fel de prezent şi la 1800. Istoricul trebuie să ţină seama de reprezentativitatea izvoarelor şi faptelor; altminteri, prin izolarea şi amplificarea unui anumit document sau a unei anumite afirmaţii, se poate „dovedi" orice, pentru orice epocă.

Chestiunea Transilvaniei şi a unirii ei cu celelalte ţinuturi româneşti apare încă mai delicată. Pot fi invocate, de pe la 1800, şi tot mai frecvent cu cît înaintăm în veac, tot felul de proiecte „dacice", menite, aşadar, a aduna întregul pămînt românesc. România Mare de la Nistru pînă la Tisa aparţine incontestabil imaginarului politic de secol XIX şi început

de secol XX. Cu greu se putea însă imagina soluţia efectivă a dezmembrării monarhiei habsburgice sau a nucleului unguresc al acestei monarhii. Românii ardeleni urmăreau mai curînd autonomia Transilvaniei, sau o autonomie extinsă la întregul trunchi românesc de peste Carpaţi (Transilvania, Banat, Bucovina), decît unirea, aparent utopică, cu cele două principate sau, după 1859, cu România. Federalizarea monarhiei habsburgice părea o soluţie mai realistă şi nu ar fi drept să vedem în ea o simplă tactică a mişcărilor naţionale vizînd despărţirea ulterioară de imperiu. Oricum, pînă la primul război mondial, principiul autonomiei în interiorul Austriei sau Austro-Ungariei este mult mai des şi mai explicit formulat decît refacerea fostei Dacii. A existat la 1848 şi un proiect de „confederaţie dunăreană", susţinut, printre alţii, de Bălcescu. S-a vehiculat de asemenea şi ideea, formulată la 1848, dar şi mai tîrziu (chiar în 1918, într-un moment cînd se părea că Puterile Centrale vor cîştiga războiul), a unei uniri în sens invers, prin aderarea României la o „Austrie Mare"; în felul acesta, naţiunea română şi-ar fi aflat unitatea sub patronajul Vienei. Unifica-

rea pe baze federale a Europei Centrale exprima o rezolvare rezonabilă şi promiţătoare (prefigurînd actualul proiect european). Dacă pînă la urmă nu a fost aşa, nu înseamnă că nu putea fi. Marea Unire de la 1918 a corespuns cu siguranţă formulei desăvîrşite a idealului naţional, dar faptul astfel împlinit nu trebuie să conducă la simplificarea abuzivă a istoriei anterioare, prin reducerea ei la permanenta manifestare a luptei pentru unitate, dat fiind că oamenii nu aveau cum să ştie ce le rezervă viitorul. Istoria urmează o singură cale, căile ei virtuale sînt însă mai multe, în istoriografie, un pas important pe calea unităţii îl reprezintă *Cronica* lui Şincai în care, pentru prima dată, relatarea istoriei româneşti nu se mai face separat, pe state sau provincii (Ţara Românească, Moldova, Transilvania), ci potrivit criteriului strict cronologic. O jumătate de secol mai tîrziu Bălcescu afirma, după cum am văzut, sensul naţional al faptei lui Mihai Viteazul, şi chiar mai mult, aspiraţia tradiţională spre unitate, ca sursă a acestei înfăptuiri.

De fapt, istoricii secolului al XlX-lea ezită între proiectarea în trecut a sentimentului de unitate şi criticarea trecutului tocmai pentru lipsa solidarităţii naţionale. într-un caz ca şi în celălalt, valoarea supremă pe care o promovează este ideea naţională românească, aceasta putînd fi valorizată deopotrivă prin trainicele ei rădăcini istorice, ca şi prin nenorocirile care au rezultat din ignorarea ideii de unitate! Se putea învăţa la fel de bine din virtuţile sau din greşelile strămoşilor!

Dacă *Mihai Viteazul* al lui Bălcescu ilustrează prima strategie, cea de-a doua stă în centrul demonstraţiei lui Kogălniceanu în *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie naţională* din 1843. După Kogălniceanu, ceea ce i-a caracterizat pe români, ca şi pe grecii antici, a fost nu unitatea, ci dezbinarea, cu rezultate politice funeste pentru ambele popoare. „Dacă grecii au căzut odată sub jugul lui Filip şi în urmă sub jugul romanilor, este că au vrut să fie plateani, tebani, ateniani, spartiaţi, şi nu heleni; tot aşa şi strămoşii noştri au vroit să fie ardeleni, munteni, bănăţeni, moldoveni, şi nu români; rareori ei au vroit să se privească între

dînşii ca o singură şi aceeaşi naţie; în neunirea lor, dar, trebuie să vedem izvorul tuturor nenorocirilor trecute. [...]" Kogălniceanu pleda pentru unitatea românească şi pentru o istorie naţională concepută în spiritul acestei unităţi, dar, fapt caracteristic, şi la el Moldova îşi menţinea încă un anume grad de individualitate. „Departe de a fi părtinitorul unui sentiment de ură către celelalte părţi ale neamului meu, eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte româneşte şi ca istorie naţională istoria Moldovei întregi, înainte de sfîşierea ei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania. [...] întinzîndu-mă, cum se înţelege de la sine, mai mult asupra întîmplărilor Moldaviei, nu voi trece sub tăcere şi faptele vrednice de însemnat ale celorlalte părţi ale Daciei şi mai ales ale românilor din Valahia, cu cari sîntem fraţi şi de cruce, şi de sînge, şi de limbă, şi de legi."[1] O istorie a românilor în ansamblu, însă

[1] Mihail Kogălniceanu, *Opere,* voi. II, p. 394.

o istorie a românilor văzută de la Iaşi, cu o anume insistenţă asupra Moldovei. Frontiera se estompase, dar separa încă entităţi, oricît de apropiate, totuşi distincte.

RÎURILE ŞI CARPAŢII

Problema unităţii implică şi o mitologie de ordin geografic. Dacă naţiunile sînt predestinate, atunci trebuie să existe şi o predestinare geografică, un spaţiu bine definit, jalonat de frontiere evidente, care le-ar fi dintotdeauna rezervat. La Herder, marele profet al naţionalismului modern, geografia este insistent invocată în sprijinul istoriei naţionale, marcînd de la bun început, prin structurile sale imuabile, sensul evoluţiei diverselor comunităţi umane.

O istorie unitară presupune, aşadar, şi o geografie unitară. Iar geografia unitară a poporului român se elaborează în secolul al XlX-lea şi se prelungeşte pînă astăzi prin imaginea unui spaţiu perfect, aproape circular, cuprins între trei mari cursuri de apă: Dunărea, Nistrul şi Tisa, spaţiu susţinut, închegat, prin coloana vertebrală a Carpaţilor care îl străbate în întregime. în varianta românească, munţii unesc, iar fluviile despart.

O opinie separată, exprimată în termeni categorici, în-

tîlnim la Xenopol. El constată că mai pretutindeni valabilă este regula cealaltă: fluviile reunesc şi munţii despart. Departe de a fi asigurat unitatea românească, lanţul Carpaţilor apare drept responsabil al divizării spaţiului naţional. Pentru a se uni, românii sînt nevoiţi să lupte împotriva geografiei: „Carpaţii — susţine istoricul —■ sînt pricina hotărîtoare a dezbinării politice a românilor. Vom vedea că românii, stînd în cetatea munţilor un timp îndelungat, se revărsară de la o vreme în afară, către văile şi şesurile de la Marea Neagră. Astfel se născură cele două state, al Munteniei şi Moldovei, pe cînd dincolo de munţi, lanţurile lăuntrice despărţeau pe români în mai multe ţări deosebite: Transilvania, Maramureşul, Crisana şi Banatul. [...] Din această revărsare a românilor în afară de cetatea Carpaţilor, şi anume prin două desfundături deosebite, una la
199
sud din Făgăraş şi alta la nord din Maramureş, se explică cum de în cîmpia răsăriteană şi sudică, chiar pe o unitate teritorială continuă, se putură înjgheba două state, Muntenia şi Moldova, în loc de unul singur. Şi atît de puternică fusese îndreptarea divergentă imprimată lor încă de la obîrşie, încît ele trebuiră să trăiască despărţite, ba chiar duşmane, mai mult de o jumătate de mie de ani."[2]

Carpaţii reunesc, Carpaţii despart: interpretările divergente conduc spre fondul net mitologic al chestiunii. „Frontierele naturale", una dintre figurile-cheie ale imaginarului geografic, nu puteau să nu fie solicitate la un moment dat de ideologia naţională. în fapt, o tipologie este imposibilă. Expansiunea teritorială a unei limbi sau a unei naţiuni nu derivă din vreo fatalitate geografică; teritoriul în sine nu ascunde o predestinare sau anumite legi care să conducă fie la unitate, fie la dezbinare. Cît despre fragmentarea teritoriului românesc în Evul Mediu, subtilităţile de argumentaţie nu îşi au rostul; de ce ar fi existat o Românie unită într-o Europă profund fragmentată?

UNITATEA ISTORICĂ: REFLUX ŞI REELABORARE

Chestiunea unităţii româneşti în Evul Mediu sau, dimpotrivă, a dezbinării politice (revers al aceleiaşi logici) cunoaşte un reflux accentuat spre sfîrşitul secolului al XlX-lea.

Orientarea spre criticism a studiilor istorice a pus în lumină inadvertenţa transferării sentimentului naţional modern într-un trecut preocupat de alte valori. O anume conjunctură politică a jucat la rîndu-i un rol în acest proces de atenuare. Construirea efectivă a României reducea mult din „urgenţa" construcţiei imaginare a unei unităţi istorice. Pe de altă parte, consolidarea progresivă a raporturilor culturale şi spirituale dintre românii de pe ambele versante ale Carpaţilor şi avîntul mişcării naţionale româneşti nu au putut conduce pînă la 1914 la un proiect politic efectiv vizînd integrarea Transilvaniei. Dimpotrivă, teama de Rusia

[2] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* voi. I, 1888, pp. 19-20.

a împins România spre Germania şi Austro-Ungaria, ceea ce însemna recunoaşterea implicită a unui statut separat pentru românii de peste munţi, rămînînd doar de insistat pentru moment asupra deplinei lor emancipări politice şi culturale.

Ajunge să urmărim interpretările privitoare la Mihai Viteazul şi la unirea de la 1600 — sensibil indicator al raportului naţionalism-istorie în cultura română — pentru a constata o netă schimbare de ton de la Bălcescu la istoricii generaţiilor următoare. Deja A. D. Xenopol afirma răspicat lipsa oricărui sens naţional în politica domnitorului: „[...] atîta de puţin se gîndea Mihai la unirea românilor, încît nici nu concepea, după vremile de atunci, unificarea administrativă a ţărilor române, ci numai întocmirea lor sub nişte domni supuşi şi ascultători de el, după sistemul feudal, ce încă tot nu se dezrădăcinase din mintea oamenilor. [...] în sfîrşit, dovada cea mai înveterată că lui Mihai nici nu i-a trecut prin minte ideea unirii este împrejurarea că el nu eliberează, cînd pune mîna pe Ardeal, pe poporul românesc din robia în care-l ţineau nobilii acelei ţări, ci din contră ia măsuri ca el să rămînă în aceeaşi stare, garantînd nobililor păstrarea neomenoasei ei constituţii. Apoi ce fel de unire între români vroia să realizeze Mihai Viteazul, dacă el lăsa în ţara cea de căpetenie, în care dorea să domnească el însuşi, poporaţia românească fără drepturi, supusă în robia

cea mai degradatoare către nişte popoare de alt neam şi de alt sînge ca el?"[3]

Cu netezimea caracteristică „şcolii critice", Dimitrie Onciul avea să exprime în cîteva cuvinte sensul acţiunii lui Mihai, constatînd absenţa oricărui proiect naţional. Unirea, arăta el, „nu era susţinută decît'prin sabia cuceritorului, al cărui gînd conducător era lupta pentru credinţă: ideea unităţii naţionale nu era în conştiinţa politică a acelor timpuri, încă nepregătite a o concepe".[4]

[3] A. D. Xenopol, *op. cit.,* voi. III, 1890, pp. 399-400.

[4] Dimitrie Onciul, *Din istoria României,* Editura Socec, Bucureşti, 1908, p. 76.

Cu totul interesantă pentru raportul dintre metodologia critică şi orientarea spre Europa Centrală este soluţia propusă de Ioan Sîrbu, bănăţean format la şcoala germană. Din punctul lui de vedere, exprimat în *Istoria lui Mihai Viteazul* (1904-1907), ceea ce ar fi urmărit marele voievod, şi de fapt un şir întreg de domnitori români, a fost „suveranitatea nemţească". Unitatea decurge astfel din necesitatea protecţiei imperiale şi se deschide spre spaţiul mai larg al „Austriei Mari": „Mihai simţea nevoia şi vrea din tot sufletul să intre în cuprinsul împărăţiei nemţeşti cu tot neamul său românesc." Paralela cu prezentul este puternic pusă în valoare: „Şi astăzi noi vrem să întărim pe împăratul, dar aşteptăm dornici ca şi el să ne întărească pe noi, neamul întreg."[5]

In perioada interbelică nici un istoric responsabil nu mai afirmă că Mihai ar fi avut în minte un proiect net de unitate românească. Chiar în manualele de şcoală este afirmată inexistenţa unei asemenea intenţii. Sînt, desigur, nuanţe: P. P. Panaitescu refuză orice implicare a unei conştiinţe româneşti; N. Iorga şi C. C. Giurescu par mai puţin categorici, dar nici ei nu merg pînă la identificarea unei idei naţionale. Oricum, mai departe de Iorga în sensul fuziunii naţionalism-istorie cu greu se putea merge (cel puţin nu în cercul profesionist al istoricilor); şi iată ce scrie Iorga privitor la raporturile lui Mihai cu Ardealul: „Vedea el că şi aceasta este o *ţară românească,* cu sate locuite de români şi,

fără să aibă în minte lămurit, ca azi, ideea *unităţii naţionale,* pentru care acele timpuri nu erau încă pe deplin pregătite, el îşi zicea că o să poată stăpîni ca domn peste satele românești de aici, cum stăpînea asupra satelor românești din principatul său."[6] Tot Iorga caracterizează astfel sentimentele moldovenilor faţă de Mihai: „Cucerirea Moldovei se făcu repede, dar nu trebuie să ne închipuim că moldovenii

[5] Ioan Sîrbu, *Istoria lui Mihai Viteazul,* voi. II, „Carol Gobl", Bucureşti, 1907, pp. 5-6.

[6] N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc,* voi. I, pp. 210-211.

erau bucuroşi de dînsa. Pe atunci, cum ştim, fiecare ţară era deprinsă să trăiască după datinile ei, cu dinastia ei străveche. [...] Astfel mulţi din supuşii lui Ieremia Vodă priveau intrarea lui Mihai, nu ca pe a unui domn românesc mai viteaz, mai destoinic şi mai glorios, venit să îndeplinească unitatea neamului în aceeaşi formă politică, ci ca pe a unui cuceritor străin, ambiţios şi neastâmpărat, care turbură ţările din vecinătatea sa."[7]

Se poate spune că, ajunsă la maturitate, istoriografia românească, pătrunsă de altfel de un incontestabil spirit naţional, a încercat să evite capcana proiectării ideologiei naţionale asupra Evului Mediu românesc. Două aspecte care conduc la această concluzie merită subliniate în mod deosebit.

Mai întîi, tratarea fără complexe, şi uneori chiar cu nestînjenită insistenţă, a numeroaselor conflicte care au jalonat raporturile dintre principate, mai ales dintre Ţara Românească şi Moldova. Generaţii de istorici au prezentat domniile paralele ale lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, axîndu-le pe luptele purtate între ei, într-un sens care se voia nu numai istoric, ci şi etic, o dată ce ambiţia şi iubirea de fast a celui de-al doilea s-au sfărîmat de înţelepciunea şi simplitatea domnitorului muntean. Oricum, tentaţia evenimenţială a istoriografiei vremii nu a ocolit nici cea mai mică ceartă de familie. întîlnim uneori savuroase judecăţi morale, precum în cazul atacului nereuşit al lui Ştefan cel Mare asupra Chiliei, pe marginea căruia Xenopol

meditează îndelung. El îl face vinovat, şi încă în termeni deosebit de aspri, pe voievodul moldovean de dezastrul lui Ţepeş: „Acela care a determinat căderea domnului muntean n-a fost sultanul Mohamed, ci Ştefan cel Mare. Acum abia putem măsura toată greşeala domnului moldovean. El, pe care mai tîrziu îl vom vedea alergînd în toate părţile după aliaţi în contra turcilor, strivise acuma pe cel mai preţios din toţi, pe domnul unui popor de un sînge şi de un
[7] *Ibidem,* p. 214.

neam, care prin căderea lui sub turci trebuia să arate lui Ştefan prăpastia ce-l aştepta şi pe el"[8] (să remarcăm în treacăt logica particulară a istoricului care, pe de o parte, constată inexistenţa sentimentului naţional în Evul Mediu, pe de altă parte îi acuză vehement pe cei care au acţionat contrar acestui sentiment, inclusiv pe Ştefan cel Mare şi pe Mihai Viteazul).

A doua constatare priveşte ponderea teritoriilor româneşti în discursul istoric. Pînă tîrziu, inclusiv în perioada interbelică, Transilvania a avut, în lucrările de sinteză (cu excepţia celor scrise de ardeleni), o pondere sensibil mai mică în raport cu Ţara Românească şi Moldova. Faptul îl remarca şi Ioan Lupaş în *Istoria unirii românilor* (1937), prin care îşi propunea tocmai integrarea deplină a trecutului transilvan în istoria naţională. Impresia de ansamblu este a unei reticenţe determinate de statutul ambiguu al unei Transilvanii în acelaşi timp româneşti (prin majoritatea populaţiei şi apartenenţa ei actuală), dar diferită de celelalte ţări române prin participarea ei la o istorie *alta.* Oricum, un simplu calcul statistic oferă rezultate concludente. De pildă, în volumul II din *Istoria românilor* a lui C. C. Giurescu, consacrat secolelor al XV-lea şi al XVI-lea, Moldova are, potrivit numărului de pagini, o pondere de 48%, Ţara Românească de 41%, iar Transilvania de numai 11%! Soluţia extremă aparţine lucrării lui Dimitrie Onciul, *Din istoria României,* care tratează numai Ţara Românească şi Moldova, lăsînd complet la o parte Transilvania!

Semnificativă apare şi poziţia oarecum delicată a lui Iancu de Hunedoara, personaj „împărţit" între istoria româneas-

că şi maghiară (Hunyadi Jânos). Ca figură istorică, el nu este cu nimic mai prejos decît Ştefan ori Mihai. Cu toate acestea, o investigaţie privind ponderea eroilor naţionali în manualele de istorie dintre 1859 şi 1900 îl situează pe lancu într-o poziţie cu totul mediocră (cu un procentaj de 1,04% faţă de 6,83% pentru Mihai şi 5,55% pentru Ştefan,

[8] A. D. Xenopol, *op. cit.,* voi. II, 1889, p. 292.

ierarhizare care se păstrează şi în manualele recente).[9] Istoriografia românească 1-a preluat pe voievodul transilvan, dar nu a reuşit să-1 asimileze pe deplin, oricum nu 1-a imprimat în conştiinţa naţională în măsura în care au făcut-o istoricii naţiunii vecine.

Se poate remarca totuşi, în perioada interbelică şi în anii celui de al doilea război mondial, tentativa unei mai strînse conexiuni între statul unitar românesc modern şi diversele sale componente istorice. Firește, orientările școlii critice erau un bun cîştigat, iar printre ele se afla şi renunţarea explicită la ideea naţională românească în Evul Mediu. Pe de altă parte însă, unirea noilor provincii, a Transilvaniei îndeosebi, presupunea şi integrarea lor organică în istoria naţională, după cum acţiunile vizînd, din exterior, destrămarea României, argumentate inclusiv prin inexistenţa unui fundament istoric al unităţii, nu puteau să nu primească şi o replică istorică, încă şi mai urgentă după 1940, o dată cu ciuntirile teritoriale şi cu războiul care punea din nou totul sub semnul întrebării.

Soluţia aleasă de unii istorici, în lipsa unei unităţi medievale de tip naţional, a fost punerea în evidenţă a factorilor de unitate (geografică, etnică, culturală sau vizînd diverse forme politice de colaborare), care, acumulate de-a lungul timpului, printr-o evoluţie organică, aveau să conducă progresiv la naţiunea modernă şi la România Mare. Este sensul argumentaţiei lui Ioan Lupaş privitoare la „istoria unirii românilor". înainte de conştiinţa naţională, consideră istoricul ardelean, a existat unitatea fundamentală a spaţiului românesc, delimitat de Dunăre, Marea Neagră, Nistru şi Tisa, şi structurat pe Carpaţi, adăugîndu-se apoi factorul etnic unitar cu trăsăturile sale specifice şi, nu mai puţin,

dimensiunea religioasă a ortodoxiei. încă o dată, ne aflăm în faţa unei consolidări a fundamentului şi nicidecum, chiar în cazul ardeleanului Lupaş care merge poate mai departe
[9] Mirela-Luminiţa Murgescu, „Galeria naţională de personaje istorice în manualele de istorie din şcoala primară (1859-1900)", în *Mituri istorice româneşti,* p. 40.

decît alţii, a unei reveniri la ideea conştiinţei naţionale. „La 1600 — afirmă istoricul —, cînd cele trei ţări române, Muntenia, Transilvania şi Moldova, au ajuns toate laolaltă sub sceptrul politic al lui Mihai Viteazul, tocmai lipsa conştiinţei a fost motivul de căpetenie al scurtimii acestei cîrmuiri româneşti" (constatare îndulcită totuşi prin afirmaţia că „sămînţa ideii naţionale nu a lipsit din faptele de cîrmuire ale lui Mihai", rămînînd de precizat ce s-ar putea înţelege, în termeni istorici mai elaboraţi, prin „sămînţă").[10]
Un demers apropiat propune G. I. Brătianu prin lucrarea publicată în 1943, sub titlul *Origines etformation de l'unite roumaine.* O lucrare în care autorul îşi asumă explicit un anume ţel politic. „Nu puteam ignora — spune el — că în jurul nostru adversarii unităţii româneşti se agitau fără încetare." Dîndu-le replica, avea datoria de a pune în evidenţă „fundamentul invariabil al dreptului nostru la unitate", ale cărui elemente „au fost atît de mult timp contestate de adversari, neglijate de propriii săi apărători şi ignorate de opinia europeană."[11]
Astfel, în secolul al XV-lea, istoricul sesizează „unitatea de acţiune pe care lupta împotriva invaziei otomane o impunea în măsură sporită celor două principate şi contingentelor transilvane"[12].
Iar în ce-l priveşte pe Mihai Viteazul, pentru a reveni la acest caz tipic, el ar fi avut, potrivit lui Brătianu, în „lipsa unei conştiinţe naţionale", cel puţin „un instinct al unităţii", intenţia sa fiind de a domni ca suveran ereditar de o parte şi de alta a Carpaţilor. Pînă şi graniţa vestică revendicată de voievod corespundea oarecum actualei frontiere româno-ungare. Desigur, nu intrau în calcul consideraţii naţionale şi lingvistice, dar „coincidenţa nu este mai puţin frapantă".
[10] Ioan Lupaş, *Istoria unirii românilor,* Fundaţia Culturală Re-

gală „Principele Carol", Bucureşti, 1937, pp. 43 şi 148.
[11]G. I. Brătianu, *Origines etformation de l'unite roumaine,* Bucarest, 1943, pp. 10-13.
[n] *Ibidem, p. 138.*
206
Şi iată concluzia lui Brătianu: „Obiectivul politic al lui Mihai Viteazul nu a fost unitatea naţională, şi acţiunea sa se explică suficient prin suita logică a ideilor sale de cruciadă. [...] Dar istoria însăşi a domniei lui şi a faptelor sale demonstrează cu claritate că misiunea istorică de apărare a creştinătăţii pe care o revendica, în urma atîtor altor domnitori munteni sau moldoveni, depăşea forţele reduse ale unui singur mic stat român. Ea îi obliga pe principi şi pe oamenii de stat să învingă tradiţiile particulariste şi să ia în consideraţie, dintr-un punct de vedere deocamdată exclusiv strategic sau politic, o unitate mai mare, care nu putea fi decît naţională, o dată ce timpurile o vor permite."[13]
Aşadar, nici conştiinţă naţională, dar nici absenţa unui sens istoric conducînd în cele din urmă la conştiinţa şi unitatea naţională. Lui Brătianu îi plăcea să invoce triada hegeliană: teză-antiteză-sinteză. în acest caz, teza fusese „unitatea naţională", antiteza, negarea deplină a ei, iar sinteza, cum se vede, un punct de vedere mai nuanţat. în spiritul aceluiaşi program, Brătianu avea să-1 „reabiliteze" parţial pe Negru Vodă (anihilat mai înainte de Onciul) prin lucrarea *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti* (1945). Văzînd în legendarul domnitor o personificare a elementului românesc sud-transilvan care ar fi jucat un rol în întemeierea Ţării Româneşti (la fel ca maramureşenii lui Dragoş şi Bogdan în cazul Moldovei), Brătianu aducea un nou argument de unitate, cimentînd raporturile dintre românii de pe cele două versante ale Carpaţilor. Este ironic faptul că tezele „unitare" ale acestui istoric, mort în condiţii oribile în detenţie comunistă, pus şi rămas pînă tîrziu la „index", au fost apoi preluate de istoriografia anilor '70 şi '80, pentru a fi împinse mult dincolo de limita pe care autorul lor, respectînd canoanele profesiunii, nu şi-a permis să o depăşească.
Putem conchide că Evul Mediu românesc, în tratarea

istoricilor anteriori epocii comuniste, nu a fost învestit abu-
[13] *Ibidem,* pp. 158-159.

ziv cu trăsături de *unitate deplină şi conştienta* pe care, evident, nu le-a avut; deosebirile privesc mai curînd identificarea, mai accentuată sau mai discretă, a unor puncte de plecare şi sensuri de evoluţie conducînd spre unitatea de mai tîrziu.

Mai puternic s-a manifestat armătura unităţii la temelia însăşi a istoriei naţionale, prin echivalarea Daciei cu România. Disensiunile medievale apăreau ca o simplă fază tranzitorie între un spaţiu dacic bine definit şi România actuală care îi restituia din nou conturul. Este de urmărit cum geţii şi dacii devin din popoare înrudite, dar distincte, aşa cum sînt consemnaţi în *Dacia înainte de romani* (1880) a lui Grigore Tocilescu, „două ramuri ale aceluiaşi popor" menţionate încă separat („geţii şi dacii") la A. D. Xenopol, iar apoi, de la Pârvan şi Iorga pînă astăzi, un unic popor căruia i se dă un singur nume: *daci* sau *geto-daci.* Ideologia naţională modernă şi-a spus în această privinţă cuvîntul; altminteri, cine poate şti cîtă conştiinţă vor fi avut dacii înşişi cu privire la apartenenţa lor la un popor anume răspîndit pe întreg teritoriul de astăzi al României şi chiar dincolo de el. Acest popor avea un nume? Cu siguranţă că nu îşi spuneau geto-daci!

COMUNISMUL: MITUL UNITĂŢII LA ZENIT

Prima etapă a comunismului a fost prea puţin preocupată de problema unităţii naţionale. Potrivit definiţiei naţiunii formulate de Stalin, esenţială era baza economică a fenomenului naţional, crearea unei „pieţe interne unitare", ceea ce, evident, a lipsit ţărilor române pînă într-o epocă recentă. în manualele lui Roller, departe de a se identifica vreun sens românesc în acţiunea lui Mihai Viteazul, accentul se pune pe interesele de clasă şi pe raporturile cu puterile vecine, în special cu Habsburgii. Aflăm că „Mihai Viteazul a fost folosit de imperiul habsburgic în scopul de a cuceri Transilvania pentru austrieci. Voievodul Mihai a ajuns *guvernator* al acestei provincii, fiind considerat ca reprezentant al împăratului Rudolf al Il-lea, care socotea

Transilvania ca o provincie austriacă"[14]. Raporturile ţărilor române cu Rusia sînt uneori mai puternic puse în evidenţă decît legăturile din interiorul spaţiului românesc (de pildă, în cazul lui Ştefan cel Mare sau al lui Constantin Brîncoveanu).

Unirea din 1859 nu numai că nu se înfăţişează ca încununare a unei lungi istorii pătrunse de spiritul unităţii (aşa cum este văzută de interpretările naţionaliste), dar nici măcar, cum ar fi corect, ca expresie a puternicului sentiment naţional caracteristic epocii. Totul se reduce la un joc de interese materiale: „Ideea unirii Moldovei şi Ţării Româneşti într-un singur stat apare o dată cu dezvoltarea capitalismului, care avea nevoie de un stat bine organizat, cu o piaţă internă mai mare. Burghezia românească în dezvoltare se vedea ameninţată în interesele ei de jugul turcesc. [...] Erau contra unirii boierii mari, care ocupau posturi înalte în aparatul de stat şi se temeau că, după unire, aceste posturi vor fi ocupate de burghezi."[15] Cît despre unirea Transilvaniei (pentru a nu mai vorbi de Basarabia şi Bucovina), aceasta era aşezată, după cum am arătat deja, în contextul acţiunilor agresive ale burgheziei româneşti la sfîrşitul primului război mondial.

Faza naţionalistă a ideologiei comuniste şi, implicit, a istoriografiei româneşti a întors complet lucrurile. în spiritul adevărurilor absolute propovăduite de o doctrină simplificatoare prin însăşi esenţa ei, punctul de echilibru a fost repede depăşit, trecîndu-se de la ignorarea oricărui sentiment românesc la proiectarea ideii naţionale asupra întregii istorii. *Unitatea* a devenit, alături de *continuitate,* axa directoare a discursului istoric. Ceea ce generaţii de istorici încercaseră să demonteze sau cel puţin să nuanţeze — din pur respect pentru profesiunea lor şi din patriotism corect înţeles — revenea din nou într-un discurs naţionalist obsedant şi pînă la urmă, din păcate, eficient. S-au combinat

Istoria R. P. R., p. 230.

Ibidem, p. 367.

astfel interpretări istorice de secol XIX, îndeosebi de mijloc

de secol XIX, aparţinînd generaţiei romantice, perfect depăşite în istoriografia contemporană, cu imperative ale ideologiei şi politicii curente comuniste. Orice proiect totalitar, şi comunismul în primul rînd, valorizează puternic ideea de unitate. Sublinierea insistentă a neabătutei unităţi, devenită parcă o trăsătură specifică a fiinţei româneşti, servea, prin mijlocirea trecutului, programul politic al comunismului ceauşist: o societate uniformizată, de oameni gîndind şi simţind la fel, strîns uniţi în jurul conducătorului providenţial. Aceasta a fost miza, singura miză, şi nicidecum patriotismul sau căutarea dezinteresată a adevărului istoric!

Este firesc să revenim la momentul Mihai Viteazul, a cărui interpretare spune tot ce este de spus cu privire la încărcătura ideologică a istoriei naţionale. în această privinţă s-a făcut un salt înapoi de mai bine de un secol, repunîndu-se accentul asupra sensului românesc, *conştient românesc* al faptei sale. De unde se afirmase, generaţii de istorici de-a rîndul, că voievodul manifestase relativ puţin interes pentru românii ardeleni, s-a descoperit că, dimpotrivă, Mihai ar fi luat nenumărate măsuri în favoarea acestora. S-a interzis apoi să se mai vorbească despre *cucerirea* Transilvaniei şi a Moldovei (termen folosit anterior, fără probleme de conştiinţă, de toţi istoricii români). Provinciile româneşti nu puteau fi cucerite, ci *unite,* de fapt aspirau să fie unite.

S-a descoperit, de asemenea, o *idee dacică* — vizînd crearea unui singur stat românesc pe vechiul teritoriu al Daciei — prezentă de-a lungul secolului al XVI-lea, ceea ce dovedea pregătirea conştientă a actului de la 1600, cu două secole înaintea cristalizării conceptului de stat naţional în restul Europei. încă o prioritate românească! Această teorie a fost construită cu o incontestabilă, deşi neconvingătoare, erudiţie, de Ştefan Andreescu, în cele două volume ale lucrării *Restitutio Daciae,* apărute în 1980 şi 1989. După Andreescu, Petru Rareş ar fi urmărit o confederaţie a statelor româneşti, iar Mihai Viteazul un stat centralizat. Oricum,

domnitorii par mult mai conştienţi de ideea naţională decît,

o sută de ani mai tîrziu, marele cărturar Miron Costin! Medievist de cu totul altă formaţie şi ţinută decît istoricii-activişti ai erei Ceauşescu, Andreescu oferă cazul instructiv al unei istorii, aparent autonomă şi corect elaborată, dar care, în fond, redusă la esenţă, nu face decît să servească unul dintre marile mituri ale regimului.

De la Minai Viteazul s-a coborît în secolul al XVI-lea, iar din secolul al XVI-lea, coborîrea dovedindu-se facilă şi profitabilă, s-a descins în secolul al XV-lea şi chiar al XIV-lea. Ştefan cel Mare a fost proclamat la rîndu-i „domn al tuturor românilor"[16]; în acest caz este vorba mai puţin de o chestiune de interpretare (ce a putut fi în mintea lui Mihai cînd a „unit", ca să nu spunem „cucerit", teritoriile româneşti), ci de o pură fabulaţie, o dată ce Ştefan nu a stăpînit decît Moldova, iar relaţiile lui cu Ţara Românească au prezentat uneori accente de-a dreptul conflictuale. Multă vreme marele domnitor a simbolizat de altfel particularismul moldovenesc, continuînd şi astăzi să joace acest rol în Moldova de peste Prut.

Dacă „se poate" în cazul lui Ştefan, de ce să nu se poată şi cu Mircea cel Bătrîn? Alipirea Dobrogei la Ţara Românească în vremea sa a putut fi interpretată drept prima unire din seria de uniri succesive care au fondat România. Un istoric mai înfierbîntat nu ezită să scrie că la 1386 începe lupta pentru „unirea finală" a spaţiului românesc.[17]

[16] *Istoria militară a poporului român,* voi. II, 1986, p. 308: „Domnul Moldovei, protector al Ţării Româneşti, sprijinit şi urmat de transilvăneni, era privit în epocă, atît de români, cît şi de străini, drept conducătorul politic al întregului spaţiu românesc." Adina Berciu Drăghicescu şi Florea Stănculescu, în *Temeiurile istorice ale primei uniri a romanilor,* Bucureşti, 1993, pp. 125-126, nici nu mai simt nevoia vreunei explicaţii, afirmînd simplu şi categoric: „Ştefan cel Mare poate fi considerat, fără exagerare, domn al tuturor românilor."

[17] Mircea Dogaru, *Dracula, împăratul Răsăritului,* Editura Globus, Bucureşti, 1995.

Strategia unităţii a condus şi la extragerea retroactivă a Transilvaniei din spaţiul politic ungar. Autonomiei voievodatului — perfect integrabilă în tipologia fărîmiţării teritoriale a Evului Mediu — i s-a conferit un sens românesc. S-a insistat asupra faptului că Transilvania ar fi avut relaţii mai strînse cu Ţara Românească şi cu Moldova decît cu

coroana ungară (trecîndu-se discret peste amănuntul că voievodul era numit şi revocat de regele Ungariei, ceea ce definea un grad chiar mai înalt de dependenţă decît al marilor feudali, stăpîni ereditari asupra teritoriilor lor, din Franţa sau din Imperiul german, faţă de suveranii respectivi).

Iată, aşadar, rezolvată delicata problemă a unui Ev Mediu românesc la prima vedere mai curînd dezbinat decît solidar. Conflictele repetate dintre cele trei ţări sînt anihilate prin aplicarea unei duble strategii. Mai întîi, ele pot însemna, dincolo de aparenţe, tentative reale de unificare, principii Moldovei, Ţării Româneşti sau Transilvaniei încercînd, pe rînd, să-şi impună supremaţia asupra ţărilor surori. Ştefan, Mihai, Vasile Lupu şi nu mai puţin stăpînitorii unguri ai Ardealului ar fi acţionat potrivit „planului dacic", în sensul unirii tuturor românilor. Chiar şi aşa, conflictele fiind prea multe, ele se cer estompate şi parţial eliminate. Un singur exemplu: clasica dispută Matei Basarab-Vasile Lupu a dispărut la un moment dat din manualele şcolare! In acest caz, s-a petrecut de-a dreptul o falsificare a istoriei prin omisiune. Tacticii de transformare a conflictului în tentativă de unificare (Vasile Lupu dorea într-adevăr să-şi aşeze fiul pe tronul Ţării Româneşti) i-a fost preferată metoda mai sigură de eliminare a faptelor istorice.

în cîteva pagini, de o impecabilă logică, un tînăr istoric a spulberat teoria unei timpurii aspiraţii medievale spre unitate. El a demonstrat că în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, Ţara Românească şi Moldova nu numai că nu au mers împreună, ci s-au aflat integrate în sisteme politice divergente, cea dintîi alături de Ungaria, cea de a doua, de Po-

lonia. Nu numai că nu poate fi vorba de unitate, dar nici măcar de vreo formă de coordonare politică.[18]

Dacă Evul Mediu a putut fi „rezolvat" în acest fel, epoca modernă, martora făuririi treptate a sentimentului naţional şi unităţii naţionale efective, putea fi cu atît mai uşor manevrată. Anul 1848 ne poate oferi un bun exemplu. Prin tradiţie, cele trei revoluţii, din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, erau prezentate separat, cu sublinierea,

fireşte, a valorilor împărtăşite şi raporturilor dintre revoluţionari. A urmat însă faza „unificării" depline a istoriei româneşti. încă în 1967, Cornelia Bodea propunea o abilă şi tentantă demonstraţie vizînd caracterul unitar al demersului politic de la 1848 (şi chiar din perioada precedentă) axat pe proiectul bine definit de unificare politică a întregului spaţiu naţional. Vagile piste sugerate de documente şi tot felul de ipoteze se închegau în imaginea unui consens românesc, lăsîndu-se la o parte faptele mai puţin convenabile (de pildă, insistenţa lui Bălcescu — marele istoric al unităţii naţionale! — pentru apropierea dintre revoluţia română şi cea maghiară, al cărui rezultat nu putea fi decît sacrificarea nu numai a unirii, dar chiar a autonomiei Transilvaniei).[19]

în manualele şcolare, fenomenul revoluţionar de la 1848 a sfîrşit prin a fi complet omogenizat şi prezentat elevilor în aşa fel încît aceştia nu au mai înţeles absolut nimic. Singurul criteriu rămînînd cel cronologic, şi unitatea trebuind să se manifeste, textul te poartă, fără nici o legătură logică, de la Iaşi la Lugoj şi de la Blaj la Bucureşti... Abuzivă este îndeosebi „integrarea" fără nuanţe a Transilvaniei, unde problemele anului 1848 sînt mult mai complexe şi în bună măsură altele decît în Ţara Românească şi Moldova. în

[18] Ovidiu Cristea, „Frontul românesc antiotoman în secolele XIV-XV: realitate istorică sau mit istoriografie?", în *Miturile comunismului românesc* (sub direcţia lui Lucian Boia), Editura Universităţii Bucureşti, 1995, pp. 166-171.

[19] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională. 1834-1849,* Editura Academiei, Bucureşti, 1967.

cazul Transilvaniei, problema care se punea, din punctul de vedere al românilor, era autonomia în cadrul Imperiului habsburgic, şi nicidecum, în contextul istoric respectiv, unirea cu Ţara Românească şi Moldova, ele însele încă neunite. Dar nici teritoriul convenţional numit „Transilvania" nu era uniform: românii din principatul istoric al Transilvaniei, cei din Banat şi, în sfîrşit, cei din ţinuturile „ungureşti" (Crişana şi Maramureş) aveau ţeluri şi tactici diferite. Cert este că la 1848 s-au aflat în tabere opuse nu numai românii şi ungurii, dar chiar românii între ei, ceea ce a dus şi la dramaticul episod Dragoş-Buteanu din Munţii Apuseni. Peste toate acestea s-a trecut cu marele tăvălug al uni-

tăţii. Chiar un manual mai recent afirmă cu nonşalanţă că românii ar fi avansat la 1848 un singur program revoluţionar, cînd se ştie prea bine că au avut mai multe, şi nu chiar identice.[20]

Cazul Dobrogei este de asemenea semnificativ. Aici românii erau la 1878 minoritari (majoritatea *relativă* a populaţiei fiind musulmană). în deceniile următoare Dobrogea a fost românizată, printr-o excepţională acţiune de colonizare şi de punere în valoare a teritoriului. Remarcabilă reuşită, una dintre cele mai incontestabile reuşite româneşti, despre care însă „nu este bine" să se vorbească, dat fiind că toate teritoriile româneşti trebuie să fie româneşti, şi fără întrerupere, încă din zorii istoriei!

Faza ultimă — cel puţin în varianta comunistă — a mitului unităţii, s-a tradus în interdicţia publicării de studii şi sinteze regionale, sau, în cel mai bun caz, în deghizarea lor sub titluri precum *Românii din sud-vestul ţării* în loc de *Românii din Banat.* Punctul de nedepăşit a fost atins prin eliminarea, hotărîtă la secţia de propagandă a comitetului central al partidului comunist, a numelor de regiuni din buletinele meteorologice. Pînă şi vîntul, ploaia şi zăpada trebuiau să respecte unitatea României. S-a interzis, aşa-

[20] *Istoria românilor. Epoca modernă şi contemporană,* manual pentru clasa a VUI-a, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 45.

dar, să mai plouă în Moldova; dacă dorea, ploaia putea să cadă nestingherită, dar nu în Moldova, ci în nord-estul ţării! O iniţiativă nu mai puţin spectaculoasă a fost „reboteza-rea" principatelor. Toate trebuiau nu numai să fie româneşti, dar chiar să-şi spună aşa. De ce numai Ţara Românească? Oare celelalte ţări erau mai puţin româneşti? Şi astfel unii istorici au început să se refere la Ţara Românească Muntenia, Ţara Românească Moldova, Ţara Românească Transilvania. .. Un şir întreg de principi unguri au domnit asupra unui stat care se numea Ţara Românească Transilvania! în fapt, deosebirile regionale sînt sensibile, chiar în România de astăzi, fără a mai vorbi de secolele trecute. Ele trebuie cercetate şi inventariate nu mai puţin sistematic ca elementele de unitate. Sub acest raport, cazul Franţei —

atît de des invocat şi în atîtea privinţe într-o Românie încă francofonă şi francofilă — este instructiv şi demn de urmat. Multă vreme marcată de o ideologie politică şi naţională centralizatoare, istoriografia franceză s-a lansat în ultimele decenii spre studiile regionale, punînd în evidenţă o Franţă alta, oarecum neaşteptată, sinteză a unei vieţi regionale de o remarcabilă diversitate (unii parametri indică pe la 1800 o distanţă poate mai mare între diversele departamente franceze decît între Franţa văzută în ansamblu şi restul lumii[21]). Istoria reală, cu infinita diversitate a manifestărilor sale, nu mai poate fi sacrificată pe altarul unei ideologii

[21] Cu totul remarcabil în acest sens este „tabloul Franţei", minuţios reconstituit de Emmanuel Le Roy Ladurie, în colaborare cu Paul Dumont şi Michel Demonet, în „Anthropologie de la jeunesse masculine en France au niveau d'une cartographie cantonale (1819-1830)", studiu reprodus în: Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Territoire de l'historien*, Gallimard, Paris, 1978, pp. 98-135. în ce priveşte tipul fizic, apar departamente unde defectele de talie (sub 1,57 m) privesc peste un sfert din populaţia masculină, în timp ce în altele nu afectează nici 1%. Sub raport cultural, ştiinţa de carte se exprimă în unele departamente prin procentaje de peste 80%, iar în altele coboară sub 10%.

naţionale uniformizatoare. Istoricii pot fi patrioţi fără să falsifice trecutul!

în cultura română, mitul unităţii, sau mai curînd spus al uniformităţii, este atît de puternic întipărit încît chiar specialistul, istoric sau sociolog, ezită adesea în a lua în considerare structurile regionale ale fenomenelor studiate. Este, de pildă, cît se poate de evident că românii votează altfel de la un judeţ la altul şi încă şi mai diferit de la o regiune istorică la alta. Şi totuşi, într-o lucrare publicată de Pa vel Câmpeanu[22], unde se face o analiză minuţioasă a consultărilor naţionale din 1990-1992, nu apare nici cea mai sumară defalcare pe judeţe şi provincii istorice! Or, ceea ce frapează, mai ales în urma alegerilor prezidenţiale din octombrie 1992, este definirea foarte pronunţată, şi încă de-a lungul frontierei care a separat cîndva România de Austro-Ungaria, a două zone distincte (la rîndul lor divizate într-o manieră care, de asemenea, ar merita comentată). Opţiune

politică, reflectînd o multitudine de valori, de modele şi de repere culturale, ideologice şi mentale. Geografia electorală oferă numai un exemplu; orice fenomen istoric sau sociologic poate fi şi trebuie să fie reprezentat şi analizat la scară locală. Dimensiunea naţională este o rezultantă, cît se poate de semnificativă, dar nu singura semnificativă. Cu siguranţă că există astăzi o naţiune română unitară, nu însă uniformă. Deosebirile care persistă, după cîteva generaţii de acţiune a unor factori inevitabil uniformizatori (puterea politică, administraţia, şcoala, armata, mecanismul economic), pun în lumină precaritatea interpretărilor care nu văd altceva decît unitate acum 500 sau 2 500 de ani. Referinţele bibliografice nu spun încă totul; contactul direct cu oamenii şi mai ales cu profesioniştii de nivel mediu (în cazul nostru profesorii din învăţămîntul preuniversitar) ilustrează cu şi mai multă claritate relativa reuşită a unei strategii politice, pentru care istoria nu a fost decît un instrument. Manualele şcolare sînt aşa cum sînt, dar nu în

Pavel Cîmpeanu, *De patru ori în faţa urnelor,* Bucureşti, 1993.

puţine cazuri la şcoală se supralicitează. Elevii află de la unii dintre profesorii lor că „visul de aur" al românilor, idealul lor de veacuri, ar fi fost unitatea. Fireşte, nu toţi ţin acest tip de discurs, dar ne întrebăm cîţi profesori ar îndrăzni să spună deschis astăzi ceea ce se spunea curent în şcolile din România precomunistă, şi anume că nu sentimentul unităţii româneşti a stat la originea actului lui Mihai Viteazul. Dincolo de neadevăr, dincolo de ceea ce este, conştient sau nu, o manipulare politică prin istorie, se mai ascunde aici un viciu grav: lipsa responsabilităţii. Profesorul „ştie" că este bine să spună aşa; indiferent de ceea ce crede cu adevărat, el se simte astfel la adăpost. O exagerare în sens „patriotic" i se pare mai convenabilă decît aşezarea pe terenul nesigur al unei istorii critice şi inteligente. Din păcate, elevii nu fac decît să memoreze o nesfîrşită litanie, cînd vocaţia reală a istoriei ar fi tocmai exerciţiul de inteligenţă. Istoria pare a fi rămas la obiectivul de a forma patrioţi, nu oameni capabili de a judeca independent lumea şi evenimentele. De fapt, nici măcar sentimentele patriotice nu pot fi cultivate

printr-un discurs stereotip şi neconvingător.

ÎN CĂUTAREA SUFLETULUI ROMÂNESC

Dacă românii sînt dintotdeauna o naţie unită, aceasta înseamnă că există — dincolo de scurgerea secolelor şi de vicisitudinile istoriei — o dimensiune românească a existenţei, un mod românesc de a fi, un suflet românesc. Identificarea unui *spirit naţional* specific ilustrează una dintre manifestările cele mai semnificative ale mitului unităţii. Începînd cu Herder, „spiritul popoarelor" a marcat puternic ideologia romantică din prima parte a secolului al XlX-lea. Este perioada cînd lumea a fost decupată în spaţii naţionale, fiecare animat de propriile-i trăsături spirituale şi morale, şi marcat de propriu-i destin. A doua jumătate a secolului al XlX-lea a dus mai departe această ipoteză, încercînd să o aşeze pe bazele solide ale ştiinţei, într-o vreme cînd se părea că nimic nu va mai rămîne în afara unei complete şi perfecte explicaţii ştiinţifice. Germanii Lazarus şi Steinthal pe

la 1860, Wundt spre 1900, fără a-i uita pe francezii Fouille şi Boutmy, s-au lansat în delicata întreprindere de definire a psihologiei popoarelor.

Tema nu se putea să nu-i tenteze pe români. Naţiune ajunsă tîrziu la unitate (în ciuda variantei mitologice a unei unităţi originare), românii simţeau nevoia să definească elementele acestei unităţi, trăsăturile care îi fac să se asemene între ei, deosebindu-i de ceilalţi. A intrat în joc şi o gamă întreagă de complexe. Cum se putea explica inferioritatea de fapt a românilor, în secolul al XlX-lea (în raport cu Occidentul)? Prin ce împrejurări istorice, dar şi prin ce fisuri ale sufletului naţional? Ce fond de calităţi, pe de altă parte, putea fi aruncat în balanţa istoriei pentru a îndrepta lucrurile şi a asigura un viitor altfel decît prezentul, un viitor pe măsura strălucirii originilor? Cert este că de un secol şi jumătate, o dată cu declanşarea procesului „intrării în Europa", românii se tot frămîntă căutînd să-şi fixeze propria imagine şi locul lor în spiritualitatea europeană.

Publicată în 1907, lucrarea lui Dumitru Drăghicescu *Din psihologia poporului român* prezintă importanţă din mai multe puncte de vedere. Mai întîi, este o primă sinteză asupra

chestiunii. In al doilea rînd, beneficiază de literatura „ştiinţifică", îndeosebi franceză, privitoare la problematica „spiritului naţional", fiind vădit efortul de cercetare „obiectivă" şi de construire sistematică a domeniului abordat. în sfîrşit, ne aflăm încă în faza unui discurs predominant critic care, deşi porneşte de la calităţile native ale naţiei, se opreşte, fără menajamente, asupra defectelor acumulate, propunînd un diagnostic şi o terapie pentru ieşirea din impas.
Metoda lui Drăghicescu este simplă şi clară, şi foarte în spiritul momentului 1900. Chimia sufletească a românilor, consideră el, preia şi combină elemente spirituale caracteristice etniilor care au participat la crearea sintezei româneşti sau cel puţin au influenţat-o. Ajunge să ştim (iar psihologia popoarelor ne oferă în această privinţă cvasicertitudini) cum erau romanii, cum erau dacii şi cum erau slavii şi, combinînd aceste surse, iată-i în faţa noastră pe românii secolului al X-lea, reînviaţi, în ciuda lipsei izvoarelor, prin purul

mecanism al legilor psihologice. Strămoşii noştri, ne asigură Drăghicescu, erau pe atunci „cruzi şi violenţi. Avînd o voinţă de fier, încăpăţînată, impulsivă, adesea stăpînă pe sine, adesea neînfrînată, schimbătoare, ei au trebuit să fie îndrăzneţi peste măsură, curajoşi, nepăsători de moarte şi însufleţiţi de spiritul de libertate şi de rieatîrnare, care cel mai adesea şi dezbina, arareori le îngăduia să se unească. Disciplinaţi şi organizaţi sau lipsiţi de disciplină, anarhici, după împrejurări, amîndouă aceste porniri erau sădite din leagăn în sufletul lor, căci pe amîndouă le moşteniseră de la neamuri etnice deosebite. Inteligenţa românilor, în această epocă, ar fi trebuit să fie foarte bogată, în tot cazul ea era vioaie, îndrăzneaţă, scăpărătoare, avea simţul generalităţii şi al organizării şi aplecarea spre observaţie din care rezultă umorul, satira batjocoritoare."[23] De umor, mai curînd involuntar, nu ducea lipsă nici Drăghicescu, o mie de ani mai tîrziu. Nu atît cum erau românii aflăm din reconstituirea propusă, cît mai ales ce înseamnă să crezi cu adevărat în ştiinţă, într-o ştiinţă care-ţi răspunde fără ezitări la fiecare întrebare pe care i-o pui.
Influenţa turcă şi greacă şi îndeosebi pierderea neatîrnării

au alterat caracterul românilor. Şansa regenerării spirituale stă în transformarea instituţiilor şi societăţii potrivit modelului occidental. Românii dispun, fără îndoială, de atuuri considerabile, frumoasele calităţi moştenite, şi mai întîi de toate *inteligenţa.* Aceasta combină temperamentul deschis şi vioi al dacilor, spiritul generalizator şi abstract al romanilor, precum şi darul poetic al slavilor. Aparent, puţine popoare beneficiază de o inteligenţă atît de complexă. La naşterea lor, „românii, sub raportul inteligenţei, trebuie să se fi înfăţişat ca un popor cu o minte foarte deschisă, foarte bogată, cu o inteligenţă vioaie, ingenioasă, cu un spirit generalizator destul de puternic. Imaginaţia sa va fi trebuit să fie dintre cele mai bogate. [...] Mintalitatea românilor, ca şi limba pe care o vorbim, a avut de temelie şi ca punct de

[23] D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român,* ediţia a Ii-a, Editura Albatros, Bucureşti, 1995, p. 141.

plecare un material de esenţă superioară: mintalitatea romană. în istorie ea ni se înfăţişează ca un mare rezervoriu, în care mai toate popoarele Europei au venit şi au depus o parte din cuprinsul sufletului lor."[24] Popor de sinteză, românii par alcătuiţi dintr-un aluat excepţional, grav alterat, nu însă iremediabil, prin vicisitudinile istoriei.

Puţine la început, defectele s-au acumulat de-a lungul secolelor. Drăghicescu subliniază „pasivitatea, rezistenţa defensivă, resemnată, pasivă, supusă, înfrîntă, lipsa de energie ofensivă. [...] Timiditatea, paralizia voinţei, frica, lipsa de curaj, în general, au stăpînit şi mai stăpînesc încă sufletul românilor." El surprinde totodată (contrar de altfel propriului său proiect de definire a unei individualităţi naţionale) „lipsa de dezvoltare proprie, unitară, omogenă a desfăşurării trecutului nostru", de aici decurgînd puternicele influenţe străine, şi „lipsa de caracter propriu, neted şi lămurit al mintalităţii româneşti. [...] Conţinutul sufletului nostru etnic se alcătuieşte, în cea mai mare parte, din crîmpeie şi petice împrumutate de la neamurile vecine, neasimilate, nedigerate şi neomogenizate. [...]" Influenţa Orientului, global dăunătoare, are drept coordonate „nepăsarea, lenea fizică şi mintală, adică lipsa de iniţiativă, resemnarea, lipsa

de încredere în sine, şi mai presus de toate fatalismul, încrederea oarbă în noroc, în soartă"[25].
Formula „inteligent dar leneş", „leneş dar inteligent", care ar putea simplifica la cîteva cuvinte lunga demonstraţie a lui Drăghicescu, oferă de altfel un clişeu pe care mulţi români îl acceptă, cu resemnare şi mîndrie în acelaşi timp. Chiar dacă lenea nu este de laudă, nici inteligenţa superioară nu e la îndemîna oricui.
Oricum, argumentaţia lui Drăghicescu are drept reper ferm valorile occidentale şi îndeosebi spiritualitatea franceză considerată a fi expresia cea mai înaltă a acestora. Este, aşadar, defect tot ceea ce contrastează cu spiritul şi comportamentul apusean. Românii trebuie să tindă spre o for-

Ibidem, pp. 138 şi 400.

Ibidem, pp. 345,353,356,361.

mula de spiritualitate de tip occidental. Acesta este de fapt sensul evoluţiei istorice. Europeanului şi francofilului Drăghicescu i se opune însă interpretarea autohtonistă a spiritului românesc, prezentă şi mai înainte, dar purtată cu deosebire de valul naţionalist de după 1900.
Ne-am referit deja la dialogul purtat între cei doi junimişti atît de deosebiţi unul de altul, Vasile Pogor şi Mihai Eminescu, primul susţinînd „barbaria" românilor, iar cel de-al doilea, destinul lor specific. De remarcat nu numai dezacordul, dar, într-un sens, şi acordul fundamental dintre cei doi: românii se aflau în marginea istoriei, doar că ceea ce pentru primul devenea subiect de sarcasm era asumat cu orgoliu de marele poet. Românii au geniul lor propriu: nu sînt occidentali şi nici nu trebuie să devină. Semănătorismul, apoi curentele autohtoniste interbelice au mers pe linia acestui românism asumat. Determinările istorice şi sociale prezente la Drăghicescu — chiar dacă într-o contestabilă manieră simplificatoare — au pălit în faţa unui suflet românesc atemporal. Pe de altă parte, s-au estompat şi criticile. Ce mai este de criticat dacă aşa sîntem noi? Ce mai este de criticat dacă oricum nu dorim să ne metamorfozăm în occidentali, ci vrem doar să rămînem români?

Forma cea mai elaborată a discursului despre românism a oferit-o dreapta naţionalistă a anilor '30. *Spaţiul mioritic* (1936) al lui Lucian Blaga definea — de-a lungul unei demonstraţii incontestabil seducătoare — trăsăturile sufletului românesc, corespunzător unui cadru geografic bine definit, al cărui element central ar fi *plaiul* („un plan înalt, deschis, pe coamă verde de munte, scurs molcolm în vale"). Ar exista o „matrice stilistică, inalienabilă, a duhului nostru etnic". Românul apare mai profund, mai deschis spre esenţele cosmice decît occidentalul. „In apus tradiţia e alcătuită din însumarea pedantă a unui trecut, din galerii strămoşeşti, din cronica unor fapte, din răbojul strămoşilor. [...] Tradiţia are în apus un caracter istoric, muzeal. [...] Tradiţia noastră e de natură mai invizibilă; ea nu permite decît o formulare metaforică sau metafizică. Tradiţia noastră e

mai atemporală, ea se confundă cu potentele stilistice creatoare, neistovite, magnifice ca în prima zi. [...] Mocnind uneori, neîntrerupt vie, ea se manifestă în timp, deşi, măsurată cu orizontul nostru efemer, ea e mai presus de timp."[26]

Pentru Blaga, ca şi pentru Nichifor Crainic, Nae Ionescu sau Mircea Vulcănescu, spiritul naţional se identifica în bună măsură cu ortodoxia, fapt ce marca separarea netă de Occidentul catolic şi protestant, aşadar de modelele occidentale invocate de generaţiile precedente. Nae Ionescu propunea o subtilă disociere între conceptele de „român" şi de „bun român". Un român catolic putea fi un „bun român", cu alte cuvinte un român loial, dar *român* fără nici un alt atribut, român pur şi simplu, nu era decît ortodoxul.[27] Ardelenii care au declanşat mişcarea naţională au fost, aşadar, în calitatea lor de greco-catolici, doar „buni români" (mai bine aşa, pînă la urmă, decît deloc!).

Toţi aceşti gînditori identificau o spiritualitate românească bine conturată şi mai ales perfect distinctă de a *celorlalţi,* de a Apusului îndeosebi. Existenţa este pentru român *altceva.* Ar putea fi definită, sugerează Blaga, prin intraductibilul *dor.* „existenţa e pentru român «dor», aspiraţie trans-orizontică, existenţă care în întregime se scurge spre «ceva»."[28] Mircea Vulcănescu nu ezită să vorbească despre *omul românesc,* iar într-un eseu intitulat *Dimensiunea românească a existenţei,* defineşte nu mai puţin de şapte atitudini fundamentale specifice (nu există nefiinţă; nu există

imposibilitate absolută; nu există alternativă; nu există imperativ; nu există iremediabil; uşurinţa în faţa vieţii; lipsa de teamă în faţa morţii).[29]

[26] Lucian Blaga, *Spaţiul mioritic,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, pp. 165-166.

[27] Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească,* Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1995, pp. 91-95.

[28] Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 164.

[29] Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenţei,* Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1991, pp. 130-149.

„Specificul naţional" i-a obsedat pur şi simplu pe intelectualii perioadei interbelice. Remarcabil este în acest sens cazul lui George Călinescu. Spunem „remarcabil", fiindcă ilustrul istoric literar nu a simpatizat defel cu ideologia dreptei naţionaliste. Distincţia ideologică nu l-a împiedicat totuşi să apeleze la concepte similare, dovada remarcabilei expansiuni a poncifului unicităţii româneşti. în încheierea monumentalei *Istorii a literaturii române* (1941), el insista asupra unei *rase* româneşti distincte. Pînă şi „tipul nostru fizic este total deosebit de al popoarelor vecine şi din centrul Europei", afirma criticul, devenit subit antropolog şi aparent contaminat de teoriile rasiale ale vremii (fără a ne schiţa, din păcate, portretul fizic al „românului tip"). Român, potrivit lui Călinescu, nu este cine vrea; român te naşti, şi te naşti într-un anume fel. „Specificul fiind un element structural nu se capătă prin conformare la o ţinută canonică. Singura condiţie pentru a fi specific e de a fi român etnic. Istoricul nu are altceva de făcut decît să urmărească fibrele intime ale sufletului autohton."[30]

Iată cum românul devine o fiinţă foarte diferită, fireşte mai profundă şi mai complexă decît semenii săi, iar spaţiul românesc o entitate distinctă şi omogenă.

Faza dintîi a comunismului nici nu a vrut să audă de asemenea interpretări eretice. întemniţarea lui Mircea Vulcănescu (mort în închisoare) şi a lui Nichifor Crainic, ca şi marginalizarea lui Blaga, au avut, se poate spune, pe lingă motivele strict politice, şi raţiuni de ordin „filozofic". Trebuia înăbuşită orice tendinţă naţionalistă în filozofie, orice definire a românului ca român. Clasa şi nu naţiunea, spiri-

tul de clasă şi nu spiritul naţional ofereau cheia fenomenelor istorice şi culturale.
Lucrurile s-au schimbat o dată cu deplasarea comunismului spre zona naţionalistă. Desigur, nu putea fi reabilitat orice: mai ales dimensiunea ortodoxă a spiritualităţii
[30] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent,* Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1941, p. 886.

româneşti corespundea prea puţin ideologiei oficiale. In mod semnificativ totuşi, *Spaţiul mioritic* a fost republicat în 1969 şi 1985 (Blaga fiind nu numai reabilitat, ci şi aşezat printre numele mari ale literelor româneşti). Destinul lui Constantin Noica ne apare încă şi mai caracteristic. Apropiat de extrema dreaptă la începuturile carierei, el a cunoscut domiciliul forţat între 1949 şi 1958 şi închisoarea din 1958 pînă în 1964. „Recuperarea" sa, începînd din 1970, corespunde deplasării ideologice şi noii strategii a Puterii. Noica a fost fără îndoială un personaj şi un gînditor complex, de factură românească, dar nu mai puţin europeană. De la el s-au putut revendica atît autohtoniştii, cît şi partizanii deschiderii spre Occident. Ne interesează însă aici nu subtilităţile şi plurivalenta lui Noica, cît ceea ce ideologia oficială era dispusă să tolereze şi chiar să utilizeze din discursul său. Şi acest *ceva* a fost, într-o perioadă de treptată izolare a României, definirea, pe linia tradiţiei interbelice de dreapta, a unui perimetru spiritual specific românesc. De pildă, *Sentimentul românesc al fiinţei* (1978) prelungeşte, într-o manieră mult mai elaborată, eseul menţionat al lui Vulcănescu privitor la „dimensiunea românească a existenţei". Din nou, înţelegerea românească apare mai deschisă, mai nuanţată, mai bogată: „Faţă de fiinţa complexă şi feerică din viziunea noastră, perspectiva neopozitivistă a lumii occidentale, cu «uitarea» ei de fiinţă, sau alteori chiar reconsiderarea fiinţei, în alte filozofii, au un aer de sărăcie."[31] Românii nu sînt nici occidentali, nici orientali. Ei se află între cele două lumi şi pot fi o trăsătură de unire: „Sîntem între Orientul Apropiat dar şi îndepărtat [...] şi între Apus. Nici unul, nici altul nu au pus pecetea lor pe noi, dar, aşa

cum mijlocim geografic, nu am putea mijloci şi spiritual?" în plus, tradiţia reprezintă pentru noi un factor încă activ, erodat la alţii „de numărul secolelor apuse". Noi putem îmbina mai bine tradiţia cu modernitatea, toate acestea con-

[31] Constantin Noica, *Sentimentul românesc al fiinţei,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1978, p. 62.

ferindu-ne *„o mai mare întîlnire decît alţii cu valorile spiritului".*[32]

Asemenea puncte de vedere pot fi exprimate şi în cu totul alt registru ideologic decît cel comunist (ele corespunzînd în fapt, în bună măsură, discursului de dreapta al anilor '30). Nu este însă mai puţin adevărat că Ceauşescu însuşi s-ar fi putut regăsi în ideea unei unicităţi româneşti, a îmbinării de tradiţie şi modernitate, şi a unei Românii ca loc privilegiat şi factor mediator între civilizaţiile globului. De altfel, Ceauşescu a sacrificat în cîteva rînduri pe altarul spiritualităţii româneşti, evident într-o manieră mai curînd rudimentară decît subtil filozofică. îi plăcea să înşire trăsăturile, fără excepţie pozitive, moştenite de români atît de la daci, cît şi de la romani. Astfel, poporul român ar fi păstrat „de la daci setea nestinsă de libertate, voinţa de a nu-şi pleca fruntea sub jugul străin, hotărîrea de a rămîne mereu el însuşi, unic stăpîn pe viaţa şi pe soarta sa", iar de la ceilalţi strămoşi, „spiritul raţional, judecata şi pasiunea creatoare a romanilor."[33]

Operaţia de identificare a „ce înseamnă să fii român" pare departe de a-şi fi epuizat resursele şi argumentele. S-ar putea spune că prima trăsătură a românului — dacă ne-am încumeta să definim şi noi una — este obsesia propriei identităţi. După 1989, asistăm la o polarizare a discursului, tentaţia exacerbării naţionaliste nemaiîntîlnind nici un zăgaz, iar pe de altă parte opiniile mai puţin favorabile, uneori chiar net defavorabile, putînd fi la rîndul lor exprimate în mod deschis. Dacă pentru un exeget al culturii româneşti ca Dan Zamfirescu românii se înscriu printre marii creatori de civilizaţie ai lumii[34], la extrema cealaltă, reacţia faţă de asemenea autoelogii, frustrările acumulate

[32] *Ibidem,p.* 11.

[33] Nicolae Ceauşescu, *Istoria poporului român,* ediţie îngrijită de Ion Popescu-Puţuri, Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 118 şi 121.
[34] Dan Zamfirescu, *Cultura română, o mare cultură cu destin universal,* Editura „Roza vînturilor", Bucureşti, 1996.

şi inevitabila raportare la civilizaţia echilibrată şi performantă a Apusului pot genera aprecieri nu mai puţin pasionale, precum în eseurile lui H.-R. Patapievici, unde românii sînt definiţi ca lipsiţi de coloană vertebrală şi de o calitate spirituală inferioară.[35]

O SINTEZĂ FLUIDĂ

Cum se vede, despre români se poate spune orice. Ca despre oricare alt popor. Şi orice se spune poate fi la fel de bine acceptat sau contestat. Psihologia etnică oferă un exerciţiu tentant, dar cu totul lipsit de consistenţă. Nici vorbă nu poate fi de demers „ştiinţific", ci doar de impresii şi judecăţi inevitabil parţiale şi subiective. Pînă la urmă demersul etnopsihologic nu face decît să izoleze şi să relifeze calităţi şi defecte general umane. Pot fi românii, de pildă, consideraţi mai inteligenţi decît alţii? Fără îndoială că nu, după cum nu pot fi consideraţi nici mai puţin inteligenţi. Cum s-ar putea de altfel calcula, în mod serios, coeficientul de inteligenţă al unei naţii? Doar identificarea unei „gene" specific româneşti ar fi de natură să susţină, potrivit normelor ştiinţifice în vigoare, individualitatea esenţială a românilor printre celelalte popoare ale lumii. Există, incontestabil, un fenomen românesc, dar nu de natură bio-psihologică, ci izvorît din structuri şi evoluţii socio-culturale. Limba română este cu siguranţă un factor important de coeziune, cu condiţia de a nu-i absolutiza virtuţile. Nu toţi românii vorbesc la fel, chiar dacă toţi vorbesc româneşte. Nu toţi românii gîndesc la fel, chiar dacă gîndesc în aceeaşi limbă. *Specificul românesc* poate fi aproximat, dar nu ca dat originar şi transcendent, ca românism absolut şi etern, ci ca sinteză *fluida* de trăsături *diverse.* în epoca recentă, masivele restructurări sociale, ca şi acţiunea exercitată de organismul naţional asupra elementelor sale componente nu au încetat să-i modeleze şi să-i remodeleze

pe români. Dacă există astăzi un anume mod de a fi ro-
[35] H.-R. Patapievici, *Politice,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 63.

mân (afirmaţie acceptabilă cu multe rezerve), aceasta nu se datorează vreunei dispoziţii înnăscute, ci unei serii de deprinderi, infuzate prin contextul cultural, prin şcoală, prin acţiunea ideologiilor dominante, prin forţa modelatoare a opiniei publice, şi aşa mai departe. Omul se naşte ca fiinţă umană şi „învaţă" apoi să fie român, francez sau chinez. Impactul comunismului este lămuritor în această privinţă. Dominaţia sa a marcat puternic spiritualitatea românească. Datorită jumătăţii de secol de comunism, românii sînt altfel acum decît în urmă cu cincizeci de ani.

Oricum, o privire cît de sumară asupra culturii române ilustrează faptul că mult trîmbiţatul spirit naţional nu poate fi (dacă vrem neapărat să-l invocăm) decît cel mult rezultanta unor trăsături „sectoriale" extrem de diverse. Dacă ar fi să ne referim la o singură generaţie de scriitori clasici: Maiorescu, Eminescu, Creangă, Caragiale, care dintre ei — atît de diferiţi unul de celălalt — poate fi considerat reprezentativ, sau singur reprezentativ, pentru spiritul românesc? Oare din Bucovina pînă în Teleorman întîlnim aceleaşi elemente de civilizaţie şi aceleaşi mentalităţi? Ideologiile totalitare — extrema dreaptă, apoi comunismul — au mers cel mai departe în sensul uniformizării fictive (şi chiar materializate pînă la un punct) a spaţiului românesc. Alte interpretări, dimpotrivă, nu s-au sfiit să traseze linii despărţitoare, cel puţin între marile provincii, cazul clasic fiind cel al opoziţiei Muntenia-Moldova. Existenţa a două spiritualităţi distincte: moldovenească şi muntenească, a fost susţinută, printre alţii, de Garabet Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura românească* (1909) şi de E. Lovinescu în *Istoria civilizaţiei române moderne.* Dacă cel dintîi accentua îndeosebi determinările istorice şi sociale, Lovinescu vedea problema în termeni pur psihologici şi, în ultimă instanţă, „rasiali". El pornea de la „rasă", pentru a constata că „prin natura contemplativităţii lor, moldovenii înclină spre creaţiunea poetică", în timp ce „prin firea lor mobilă, compre-

hensivă şi practică, muntenii şi-au îndreptat activitatea mai mult pe terenul politic şi economic."[36] Din punct de

E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne,* voi. I, p. 118.

vedere psihologic, muntenii şi moldovenii pot astfel să apară ca două naţii distincte! Iată „primejdia" psihologiei etnice: cu ea se poate dovedi orice, la fel de bine omogenitatea ca şi inconsistenţa naţiunii române!

De fapt, chestiunea este predominant socială. Naţiunea înfăţişează un conglomerat prea amplu şi prea divers pentru a fi amenajată în laborator psihologic. Psihologia de grup, dacă o dorim plauzibilă şi utilă, trebuie să se limiteze la segmente bine definite şi marcate de o minimă coerenţă. Intelectualul român tip este cu siguranţă mai aproape de intelectualul european, în genere, decît de ciobanul român de la munte sau de pescarul din deltă (afirmaţie la fel de valabilă şi pentru celelalte categorii). „Psihologia poporului român" s-a bazat pe extrapolarea unor elemente de civilizaţie tradiţională (ele însele simplificate şi uniformizate). Din acest punct de vedere, persistenţa, cel puţin în raport cu civilizaţia dinamică şi sensibil urbanizată a Occidentului, a unor structuri rurale tradiţionale a putut întreţine iluzia unei Românii *altfel* alcătuită şi cu altă menire istorică.

De remarcat cum această civilizaţie rurală a fost contrapusă nu numai restului lumii, dar, în primul rînd, chiar celeilalte dimensiuni a civilizaţiei româneşti: sectorul urban. Oraşele, populate ce-i drept multă vreme şi în bună măsură de alte elemente etnice (maghiari şi germani în Transilvania, mulţi evrei în Moldova etc), au fost scoase din ecuaţie de teoreticienii spiritului naţional. Sinteza lor nu este însă mai puţin românească decît sinteza rurală, doar că *altfel* românească, ceea ce încurcă schema specificităţii etnice. Se adaugă, între polul rural şi cel urban, categoria, atît de masiv prezentă în istoria românească modernă, a mahalalei, zonă intermediară între cultura ţărănească şi cultura propriu-zis urbană, ai cărei exponenţi au încetat de a mai fi ţărani, dar nu au devenit orăşeni decît formal. Radiografiată de Caragiale la sfîrşitul secolului trecut, mahalaua a

cunoscut (chiar dacă într-un decor schimbat, cel al cartierelor de blocuri) o formidabilă expansiune în anii comunismului, ca urmare a industrializării forţate şi curentului

migratoriu dinspre sat spre oraş. Populaţia aceasta dezorientată, ruptă de tradiţie, dar neintegrată încă în modernitate, a reprezentat şi continuă să reprezinte o importantă masă de manevră politică şi electorală. Satul, mahalaua şi nucleul citadin pot oferi „tipuri ideale", fiecare cu propria-i configuraţie spirituală, culturală şi comportamentală. Cu singura condiţie de a nu uita că şi în interiorul acestor modele domneşte diversitatea. Românii sînţ români, dar dincolo de acest fapt ei nu pot fi reduşi la un tip uman unic!
Să conchidem: psihologia etnică nu este un dat originar, ci un amalgam fluid de atitudini şi comportamente variate, izvorît din istorie şi evoluînd în ritmul ei. Pe măsura integrării europene şi a modernizării structurilor sociale, deosebirile dintre profilul românesc şi cel occidental se vor atenua. Nu vor dispărea însă! Nici Occidentul, nici spaţiul românesc şi cu atît mai puţin ansamblul european nu sînt şi nu vor fi uniforme. Putem spera însă că ceea ce ne apropie de ceilalţi se va dovedi mai puternic decît ceea ce ne separă sau avem noi impresia că ne separă.

Capitolul V

Românii si Ceilalţi

„CINE-A ÎNDRĂGIT STRĂINII..."

Celălalt este un personaj omniprezent în imaginarul oricărei comunităţi. Jocurile alterităţii se constituie într-o structură arhetipală. Sub acest raport, românii nu fac şi nu au cum să facă excepţie. Două trăsături caracteristice istoriei româneşti au contribuit însă la aşezarea celuilalt într-o lumină specifică: pe de o parte, reacţia unei civilizaţii rurale oarecum izolate şi, pe de altă parte, impactul, masiv şi neîntrerupt, al stăpînirilor şi modelelor străine. Acţiunea contradictorie şi complementară a acestor factori a condus la o sinteză cu note certe de originalitate.

Potrivit mitologiei naţionale, românul este prin natura sa ospitalier şi tolerant. îl caracterizează în cel mai înalt

grad *omenia,* cuvînt care în ultimele decenii a cunoscut o puternică afirmare şi amplificare (nu străină de tendinţele izolaţioniste ale regimului comunist), concentrînd o gamă aproape nesfîrşită de înţelesuri; a fi om, în sensul deplin al cuvîntului, a ajuns să însemne practic acelaşi lucru cu a fi român.

De fapt, nu românul este în mod particular ospitalier, ci ţăranul român, şi nu numai ţăranul român, ci ţăranul pur şi simplu. „;Ospitaliere" sînt civilizaţiile tradiţionale. Orăşeanul, inclusiv orăşeanul român, este mai puţin ospitalier decît compatriotul său din vreun sat pierdut de munte. Toleranţa, pusă în lumină încă din secolul trecut de diverşi autori români, decurge tot din rosturile unei civilizaţii rurale, căreia „ceilalţi" îi aduceau, fără a se confunda cu ea, diverse şi necesare atribute de civilizaţie. Străinii s-au aşezat în special la oraş şi multă vreme au îndeplinit funcţii eco-

nomice şi sociale pe care românul, ţăran sau boier, nu le acoperea decît în prea mică măsură. Oraşul cosmopolit s-a inserat astfel în structura predominant rurală a societăţii româneşti, participînd desigur la sinteza românească, dar oarecum ca un corp străin, tolerat. Pînă la al doilea război mondial, mitologia anticitadină s-a manifestat printr-o întreagă gamă de ideologii şi proiecte.

Ospitalitatea nu este decît o faţă, evident faţa cea mai agreabilă, a raporturilor cu ceilalţi. Toleranţa, în sine lăudabilă, ne pune deja în gardă: a fi tolerat nu înseamnă neapărat a fi acceptat şi, încă mai puţin, integrat. în orice civilizaţie tradiţională, străinul este perceput cu intensitate maximă. Comportamentul *special* faţă de străini, bun sau rău, se remarcă tocmai prin faptul că este special. Cu cît o societate este mai deschisă şi mai urbanizată, deci mai cosmopolită, cu atît străinul îşi pierde din interes şi încetează de a mai fi un caz. Occidentalul ne apare mai puţin „primitor" decît 1 românul tocmai fiindcă la el noţiunea de străin a cunoscut ' o dedramatizare. ^

ţ~ Ospitalitatea românească tradiţională] este incontestabilă. Ar fi însă incorect să o izolăm de un întreg complex de atitudini. EaYeflectă tratarea străinului ca străini Păs-

trîndu-ne în acelaşi sistem de referinţe, s-a afirmat adesea că românii nu se căsătoresc cu parteneri străini (după cum am văzut, Petru Maior şi Mihail Kogălniceanu vedeau în acest gen de refuz ilustrarea şi garanţia purităţii româneşti). S-a afirmat de asemenea că românul nu îşi părăseşte ţara, nesuportînd să trăiască în alt mediu; chiar în momentul cînd, pe la 1900, românii ardeleni începuseră să emigreze masiv în Statele Unite, se întreţinea iluzia unei stări temporare care va lua sfîrşit prin reîntoarcerea celor plecaţi. Cînd Eminescu exclamă: „Cine-a îndrăgit străinii / Mînca-i-ar inima cînii", aceste teribile cuvinte nu fac decît să exprime cealaltă faţă â unui tip de comportament în esenţa lui coerent. Distincţia dintre *noi* şi *ceilalţi* este puternic resimţită, în toate sensurile, în bine sau în rău. Părerea „tradiţională" a românilor despre ceilalţi se înfăţişează sub o lumină mai curînd defavorabilă, uneori chiar lamentabilă:

o dovedeşte din plin folclorul. Pentru român, bulgarul şi sîrbul sînt proşti („cal verde şi sîrb [sau bulgar] cu minte nu s-a văzut"), grecul este şi el, la alegere, prost, lacom, rău, obraznic şi înfumurat, ungurul este lăudăros şi fricos, iar armeanul murdar.[1] Ne aflăm în faţa unei respingeri fundamentale, în raport cu care toleranţa nu constituie decît un complement. De altfel, ea poate deveni intoleranţă, o dată ce funcţia îndeplinită de celălalt nu mai pare necesară sau este resimţită chiar drept dăunătoare. Curentul naţionalist al anilor '30, ca şi naţionalismul ceauşist cîteva decenii mai tîrziu, ilustrează o asemenea evoluţie.

' „Străin" este de altfel, în acest context, un termen generic, înglobînd, indiferent de componenta etnică, pe cei care reflectă un alt sistem de valori decît cel în genere acceptat sau impuşi Am văzut că pentru Nae Ionescu românul neortodox nu era chiar român. Nici românii reîntorşi din Occident, după 1989, cei care „n-au mîncat salam cu soia", nu au fost primiţi ca români, ca români adevăraţi, de un segment deloc neglijabil al populaţiei româneşti (în Polonia sau în Ungaria, ţări aflate într-o situaţie similară cu a României, lucrurile nu au stat aşa).\Regimul comunist nu a făcut decît să dramatizeze distincţia „noi-ceilalţi" (fie

că era vorba de ceilalţi din interior sau de ceilalţi din afafa)^
Străinătatea, incluzîndu-i şi pe românii „molipsiţi" de ea,
v a căpătat conotaţii de maximă alteritate. Nici tendinţa in-
versă nu a lipsit, reacţia fiind ca întotdeauna pe măsura
presiunii: reputaţi pentru ataşamentul lor faţă de pămîn-
tul natal, românii, în număr tot mai mare, au început să vi-
seze la străinătate. Mulţi au reuşit să emigreze chiar înainte
de 1989, iar după acest an România a prezentat, cel puţin
în raport cu populaţia ei, cel mai important contingent de
emigranţi europeni^ Discursul naţionalist înăbuşitor şi-a

[1] O expresie sintetică a opiniilor tradiţionale se întîlneşte în proverbe. Vezi în acest sens Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor,* voi. VI, Editura Socec, Bucureşti, 1901, pp. 11-14,23-28, 131-137,308-310,429-130. De consultat şi articolele „Armean" şi „Arţibur" din *Etymologicum Magnum Romaniae,* voi. II.

dovedit „virtuţile", ducînd la rezultatul contrar celui scon-
tat de făuritorii săi.
în momentul de faţă* dramatizarea raporturilor cu cei-
lalţi, în parte moştenită, dar în măsură apreciabilă cultivată
de puterea comunistă şi postcomunistă, se întîlneşte cu
procesul invers de cunoaştere, integrare şi acceptare. Unele
reacţii aparţin încă unei societăţi tradiţionale, intrigată de
prea multă deschidere.)Un exemplu aparent minor, dar ti-
pic, este nesfîrşita discuţie şi rezistenţa manifestată în ches-
tiunea drepturilor homosexualilor; eliminarea din Codul
Penal a unor sancţiuni oricum inutile a părut multora drept
o campanie de promovare a homosexualităţii, iarăşi un bun
prilej de diabolizare a Occidentului pervertit. Dar şi în
sensul celălalt se petrec evoluţii semnificative. Românii
„care nu au mîncat salam cu soia" încep să fie reabilitaţi;
şi, chiar mai mult, cine a făcut avere în Occident tinde să
devină un personaj pozitiv. Pe unii dintre ei Puterea nu
' ezită să-i recomande opiniei publice, contrar discursului
ţinut în urmă cu cîţiva ani (manipularea „mitului Ilie Năs-
tase" în primăvara anului 1996, cu accentul pus nu atît pe
gloria sportivă, cît pe reuşita în Vest, este un exemplu ca-
racteristic).
I Treptat, românii se europenizează. Vor fi tot mai puţin

I „ospitalieri", dar şi mai puţin „speriaţi" în faţa străinătăţii.

APĂRĂTORI AI OCCIDENTULUI

C Presiunea străinilor, din afară şi din interior, reală pînă la un punct, dar hiperbolizată în imaginarul naţional, a generat complexul de *cetate asediată,* foarte tipic pentru mentalitatea românească a ultimelor două secoleTjstoria românilor \ este înţeleasă într-o manieră strict conflîctuală, ca o luptă continuă purtată pentru supravieţuirea etnică şi statală., „Luptele cu turcii" s-au imprimat puternic în conştiinţa naţională; o dată acestea încheiate, rolul privilegiat al „inamicului ereditar" a fost preluat de Ungaria. Ca întotdeauna istoria alege şi uită, amplifică şi estompează. Ar fi la fel de corect şi cu siguranţă chiar mai realist ca, dincolo de anta-

gonişmul româno-turc sau româno-maghiar, să se remarce *integrarea,* timp de secole, a ţărilor române, în sistemul otoman, iar a Transilvaniei în spaţiul ungar şi, în genere, al Europei Centrale. O asemenea dedramatizare a trecutului românesc şi tratarea sa într-o manieră structurală, mai puţin evenimenţială şi războinică, se loveşte de o prejudecată tenace şi de[remarcabila funcţionalitate a mitului luptei pentru independenţăjAcesta îndeplineşte tripla misiune de a pune în evidenţă *virtuţile si eroismul* românilor, de a justifica *întîrzierea istorică* prin sacrificiile impuse de neîncetatele agresiuni şi, în sfîrşit, de a atrage atenţia Occidentului asupra *datoriei de recunoştinţă* faţă de românii care l-au apărat de puhoiul otoman.

Imaginea unui Occident protejat graţie sacrificiului românesc şi a unei societăţi româneşti care s-a măcinat şi a rămas în urmă tocmai prin îndeplinirea funcţiei de apărare a civilizaţiei europene s-a înscris puternic în viziunea politică a românilor, în comportamentul şi reacţiile Ion Occidentul are o datorie pe care încă nu şi-a achitat-o. Românii au de primit, nu de da_ţ Orice defecţiune a Occidentului este percepută ca trădare, dată fiind amintita datorie.Cjot ce merge rău în România nu decurge din vreo orientare greşită sau din proasta gestiune românească; de vină sînt ceilalţi: ceilalţi care ne-au prădat, ca şi ceilalţi care nu ne-au sărit în ajutor, cînd aveau datoria să o

facă.N
Citǎm dintr-un discurs al lui I. C. Brătianu, pronunţat la Cameră pe data de 25 februarie 1879: „Noi am fost antegarda Europei de la al 13-lea secol pînă mai deunăzi; noi am fost bulevardul Europei contra tuturor invaziunilor asiatice de atunci. Statele europene au putut să se dezvolte în acel timp, căci erau alţii care se sacrificau spre a le adăposti. Din această cauză — afară de rămăşiţele străbune ale civilizaţiunii române — abia de ieri am intrat şi noi pe calea civilizaţiunii moderne."[2]
[2] I. C. Brătianu, *op. cit.*, voi. IV, p. 241.

Chiar un istoric ca P. P. Panaitescu, prea puţin tentat de mitologia şi demagogia naţionalistă, afirma următoarele: „Se ştie că românii au întîrziat înaintarea otomană asupra centrului continentului şi această întîrziere n-a însemnat numai, cum s-a spus de istoricii noştri, o slăbire a puterii ofensive turceşti uzate prin împotrivirea de la Dunăre. Ea a dat timp Europei apusene să primească lupta într-o fază mult mai favorabilă pentru ea, cu alte arme şi alta organizaţie militară."[3]
Cu lipsa de responsabilitate proprie demagogiei naţional-comuniste — potrivit principiului „se poate spune orice dacă sună patriotic" — noi imagini au fost proiectate şi inserate în conştiinţa naţională. Astfel, bătălia de la Rovine — despre care nu ştim nimic sigur! — ar fi salvat lumea occidentală. Unii profesori evocă în faţa elevilor un Occident care şi-a putut înălţa catedralele, tocmai fiindcă românii se luptau în acea vreme la Dunăre. Alţii supralicitează, afirmînd că aceleiaşi rezistenţe i se datorează şi descoperirea Americii! Cum stau lucrurile cu America este greu de spus, ele stau însă foarte clar cu catedralele, construite în cea mai mare parte înainte de întemeierea ţărilor române!
în fapt, rezistenţa românească nu a fost continuă; se pot izola cîteva episoade şi faze mai caracteristice, ele nefiind de natură să fixeze, timp de secole, forţele otomane pe linia Dunării. Apoi, aceste lupte nu au putut afecta, atunci cînd au făcu t-o, decît flancul înaintării otomane. Oricine

priveşte harta observă imediat (ceea ce istoricii români par să nu fi observat multă vreme) că înaintarea turcească spre Europa centrală nu avea nimic de-a face cu teritoriul românesc, complet excentric faţă de această axă. A dovedit-o (dacă mai era ceva de dovedit) tot P. P. Panaitescu, în articolul său din 1944, intitulat „De ce n-au cucerit turcii ţările române?" Răspunsul la această întrebare stă în bună

[3] P. P. Panaitescu, „De ce n-au cucerit turcii ţările române?", în *Interpretări româneşti,* ediţia 1994, p. 112.

măsură în faptul că oştirile otomane au avansat de-a lungul liniei Belgrad-Buda-Viena. Pentru a ajunge la Viena drumul cel mai scurt nu trecea prin Tîrgovişte şi nici prin Suceava.

Luptele românilor cu turcii nici nu au salvat Occidentul, nici nu au sărăcit iremediabil România. Evoluţia divergentă a Vestului şi a Estului nu prin războaie sau prin stăpîniri străine se explică. Rămînerea în urmă a societăţii româneşti nu se explică de altfel nici prin ineficienta sau, mai direct spus, prin „lenea" românească, pe care unii sînt tentaţi să o opună eroismului şi luptei necurmate, răspunzînd astfel unei mitologii prin altă mitologie. Pur şi simplu, românii aparţin unei întregi zone europene care a rămas în urmă.lin Antichitate, Estul era mai prosper şi mai dinamic decît Vestul. Pe la anul 1000, Bizanţul prezenta o civilizaţie mai bogată şi mai rafinată decît OccidentuI\ Apoi, totul a basculat: axa principală a istoriei s-a deplasat spre vest şi, în continuare, spre nord-vest. Războaiele au însîngerat Occidentul nu mai puţin decît Răsăritul. însă ele nu l-au împiedicat să construiască noua civilizaţie tehnologică şi să devină, chiar aşa divizat şi învrăjbit, stăpîn al lumii. Popoare dominate de altele au fost şi în Occident, dar faptul unei stăpîniri străine nu a împiedicat evoluţia socială şi materială^ Românii nu s-au aflat în zona „bună" a Europei; nu au nici mare merit, nici mare vină pentru handicapul cucare au intrat în epoca modernă!)

/ Vina începe însă acolo unde acest handicap funcţionează ca alibi, ca permanentă scuză a eşecurilor^ A spune că istoria te trage în jos este incorect. La un moment dat, în plină

criză a regimului Ceauşescu, s-a trecut la „calcularea" sumelor enorme pe care străinii asupritori le-ar fi datorat României, ca urmare a jafului practicat de-a lungul istoriei. A fost, evident, o diversiune. Nu fiindcă romanii ar fi furat aurul Daciei nu mai aveau românii ce mînca în anii '80, ci fiindcă structurile comuniste erau aberante şi politica economică greşită. Istoria nu trasează un drum fatal. Pe la 1900, Suedia era o ţară de ţărani şi o ţară săracă din care se emigra masiv; o jumătate de secol mai tîrziu, devenise

una dintre cele mai bogate ţări ale lumii. Coreea de Sud este astăzi o mare putere economică; nivelul de la care a pornit acum cîteva decenii era mult mai jos decît al României. In momentul cînd chestiunea crucială este construirea unei Românii performante, ar trebui ca românii să sacrifice mai puţin pe altarul mitologiei istorice;[nici invocarea strămoşilor, nici reproşurile aduse celorlalţi nu ne pot fi de folos.x>

DESPĂRŢIREA DE EST

Ruptura cu Estul, decisă de elita secolului al XlX-lea, s-a tradus printr-o puternică devalorizare şi culpabilizare a unor popoare şi culturi care pînă atunci oferiseră românilor mai curînd modele decît motive de lamentare. Primele victime au fost grecii. După 1821 şi mai ales în preajma revoluţiei de la 1848, s-a cristalizat, pentru a se manifesta vreme de mai multe decenii, un antigrecism virulent, aproape obsesiv, doar parţial explicabil prin împrejurările reale din vremea fanarioţilor şi prin episodul revoluţionar de la 1821. Grecii simbolizau Răsăritul şi cîteva secole de cultură orientală, la care trebuia să se renunţe acum în favoarea binefăcătoarei influenţe occidentale sau, după alţii, în beneficiul „specificului românesc". Bălcescu a dat tonul în articolul „Românii şi fanarioţii", subliniind „starea de jale" la care cei din urmă aduseseră ţara. Eminescu are fobia grecilor: „Şi dacă s-a stricat rîndul şi tocmeala acestor ţări, dacă am pierdut provincii, dacă am înlăturat cu uşurinţă obiceiuri bune şi vechi, dacă au intrat corupţia şi laşitatea în clasele vechii societăţi româneşti, totdeauna izvorul acestor rele se va găsi c-a fost sau un grec, sau o mînă de greci."[4]

Nici Drăghicescu nu se prezintă mult mai conciliant, în încercarea sa de psihologie a poporului român. Admite că aristocraţia românească s-a cultivat şi a căpătat un dram de rafinament prin contactul cu grecii. în ansamblu însă, înrîurirea acestora a fost dezastruoasă. „Moştenirea cea

[4] Dumitru Murăraşu, *op. cit.,* p. 118.

mai simţitoare ce ne lăsară grecii moderni, ale cărei urmări le suferim şi astăzi aşa de cu greu, sînt sărăcirea şi pustirea ţării, despoiarea şi înstrăinarea ogorului românesc, sărăcirea desăvîrşită a populaţiilor româneşti din ambele ţări." Tot grecii au lăsat „ceva din duplicitatea, ceva din perfidia desbinătoare, cu echivocul zavistnic şi corupt, cu lipsa de demnitate şi cu linguşirea dublată de un orgoliu bolnav cunoscut al Bizanţului. Dacă spiritul public la noi suferă de aceste boale morale, obîrşia porneşte din putreziciunea morală a Bizanţului corupt, căci cu ele furăm intoxicaţi de grecii veniţi la noi, fugăriţi de turcii din Ţarigradul distrus."[5] Iată, aşadar, marii vinovaţi: grecii şi numai grecii! Pe la 1900, înverşunarea antigrecească începe totuşi să se domolească, în 1898, Iorga pronunţă şi publică o conferinţă intitulată *Cultura română sub fanarioţi,* tentativă de reabilitare a unei epoci şi a raporturilor româno-greceşti în genere; era semnul unei normalizări în curs. Apoi grecii vor dispărea practic din galeria comunităţilor negative. Pur şi simplu, a încetat să mai fie nevoie de ei.

Mai puţin vehement se manifestă în epocă anţiturcismul. Despărţirea de Turcia se înţelegea de la sine. Turcul fiind *altul* în înţelesul puternic al termenului, apărea mai puţin nociv decît grecul, ortodox ca şi românul, şi infiltrat chiar în mediul românesc. Turcii ofereau în primul rînd elementele unor „imagini de Epinal", alimentînd cronica victoriilor româneşti din Evul Mediu şi pînă la 1877. Dominaţia şi influenţa turcească nu puteau fi judecate decît negativ, dar, ' încă o dată, intermediarul grec apărea încă mai vinovat decît stăpînitorul turc.

Revenim la textul lui Drăghicescu, pentru a identifica „otrava sufletească a atmosferii din Orient" transmisă româx nilor din sursă otomană. „Fiecare obicei turcesc împrumutat,

fiecare modă turcească imitată introducea, în sufletul nostru etnic, sămînţa corupţiei şi trîndăviei, care degradează şi degenerează popoarele." De „lenevia" românului, vino-
[5] D. Drăghicescu, *op. cit.*, pp. 252 şi 256.

vat este turcul! Adept al principiului „haina face pe om", Drăghicescu denunţă îndeosebi larga îmbrăcăminte orientală adoptată de boierii români: „Şalvarii, nişte pantaloni, precum se ştie, foarte largi, antereul cu mîneci lungi şi plutitoare, peste care se punea o altă haină cu mîneci despicate, sau giubeaua cu mînecile largi şi scurte, toate acestea poartă pecetea unei vieţi de lene şi de trîndăvie. Această îmbrăcăminte este făcută într-adins ca să împiedice orice fel de activitate şi să deprindă pe om la o viaţă goală, de odihnă fără întrerupere şi de toropeală, la o viaţă adormită şi de petrecere uşoară. In ea omul abia de simte că trăieşte. [...] Chiar dacă ar fi vrut strămoşii noştri s-o rupă cu traiul lor de nesimţire, de toropeală adormită şi de trîndăvie, chiar de ar fi vrut ei să se trezească şi să lucreze, să înceapă ceva, îmbrăcămintea aceasta i-ar fi împiedicat şi i-ar fi descurajat. Cu nişte mîneci largi, lungi şi despicate, cari împiedică şi paralizează mîinile, este peste putinţă de a fi activ şi energic."[6]

După greci şi turci, ruşii cad la rîndul lor victime ale aceleiaşi tentative de ieşire din civilizaţia orientală. Pînă aproape de mijlocul secolului al XlX-lea, ei au fost mai curînd bine văzuţi de români. Protectori ai creştinătăţii sud-est europene, au apărut timp de un veac şi jumătate drept potenţiali eliberatori. Pe la 1815, *Cronograful* lui Dionisie Eclesiarhul exprima starea de spirit antioccidentală şi prorusă a „clasei de mijloc": bunul şi creştinul împărat Alexandru era perceput ca o stavilă în faţa anarhiei generate de Revoluţia franceză şi de ambiţiile imperiale ale lui Napoleon. Dar chiar primul act mai semnificativ de îndreptare spre Occident a societăţii româneşti s-a petrecut sub tutelă şi îndrumare rusească, în vremea Regulamentului Organic şi a administraţiei generalului Kiseleff (1829-1834), prin contactul cu o aristocraţie slavă care se exprima însă în franceză. Ruşii păreau pe cale de a cîştiga inimile românilor. S-a petrecut

însă contrarul. Generaţia de la 1848 s-a ridicat mai mult
[6] *Ibidem,* p. 262.

împotriva Rusiei decît a Turciei, denunţînd atît Regulamentul Organic, văzut ca o stavilă în faţa progresului, cît şi tendinţele expansioniste ale unui imperiu care ameninţau să înghită spaţiul românesc. Pentru a conversa franţuzeşte, românii nu mai aveau nevoie, ca la 1830, de prezenţa ofiţerilor ruşi; preferau să meargă direct la Paris. Chiar colaborarea cu ruşii, impusă uneori de circumstanţe, ca la 1877-1878 şi la 1916-1917, s-a dovedit frustrantă şi susceptibilă de consecinţe neaşteptate (pierderea judeţelor din sudul Basarabiei la 1878, lipsa oricărei susţineri în 1916 şi dezorganizarea frontului în 1917). Cert este că, în primul rînd, orientarea culturală a României spre Occident şi în sensul detaşării de mediul slav nu avea cum să nu se răsfrîngă într-o devalorizare esenţială a modelului rusesc şi a raporturilor cu Rusia (în ciuda faptului că, structural, societatea românească, predominant rurală şi puternic polarizată între o aristocraţie bogată şi o ţărănime supusă, era mai aproape de modelul rusesc decît de cel occidental).

MITUL FRANCEZ

Pe terenul rămas astfel liber a erupt pur şi simplu mitul *francez.* I se pot găsi desigur antecedente, încă din vremea fanarioţilor. Dar nu pot fi echivalate şi nici măcar comparate sporadicele raporturi, în bună măsură indirecte, prin filieră grecească şi, după cum am văzut, chiar rusească, de pînă la 1830, cu masivitatea fenomenului care debutează în perioada 1830-1848.. O dată lansată pe calea occidentalizării, elita românFse aruncă în braţele Franţei, marea soră latină din Apus. Cînd ne referim la modelul occidental, trebuie înţeles, în primul şi în primul rînd, modelul -"" francez, la mare distanţă de celelalte repere vestice.[7]1 se
[7] Cu privire la modelul occidental şi îndeosebi la influenţa franceză şi germană, trimitem la studiul nostru: „Sur la diffusion de la culture europeenne en Roumanie (XIXe siecle et debut du XXe siecle)", în *Analele Universităţii Bucureşti,* istorie, 1985, pp. 51-69.

adaugă, ca o anexă, modelul belgian, Belgia, ţară mică, parţial francofonă, monarhică, neutră, democratică şi prosperă, oferind micii Românii un model de factură franceză în unele privinţe mai bine adaptat propriei sale condiţii. Constituţia din 1866 a fost o imitaţie a constituţiei belgiene din 1831, iar sintagma *Belgia Orientului,* frecvent utilizată, a ilustrat, în a doua jumătate a secolului al XlX-lea, un interesant mit politic: iluzia unei Românii destinate să devină, în toate privinţele, o replică a Belgiei la celălalt capăt al continentului.
Pentru a defini ce a însemnat mitul francez în societatea românească, nu avem decît să alegem dintr-o impresionantă cantitate de mărturii. Iată două dintre acestea, care ating limite greu de depăşit (şi chiar greu de imaginat astăzi, în ciuda relativei supravieţuiri a francofiliei româneşti).
în 1907, Dumitru Drăghicescu ajungea, în urma unei subtile argumentaţii, la concluzia că nu există pe lume naţie mai desăvîrşită decît cea franceză şi inteligenţă mai complexă decît a francezului. Francezii au atins deja punctul cel mai înalt pe care alte popoare îl vor atinge într-un viitor nedefinit: „pe măsură ce naţiunile Europei vor cîştiga graniţele lor definitive şi viaţa lor socială se va elabora şi cristaliza în limitele precise ale acestor graniţe, în aceeaşi măsură însuşirile lor sufleteşti se vor apropia de acelea ale francezului, şi fiinţa imaterială a sufletului lor va căpăta limpezimea luminoasă, netezimea şi strălucirea mintalităţii franceze"[8].
Cu o jumătate de secol înaintea acestei impresionante caracterizări, mai precis în 1853,1. C. Brătianu îi adresa un memoriu lui Napoleon al III-lea. Omul politic român pleda pentru unirea Principatelor şi căuta să-1 convingă pe împărat că aceasta ar însemna o „cucerire franceză": „Armata statului român ar fi armata Franţei, porturile sale de la Marea Neagră şi de pe Dunăre ar fi întrepozitele comerţului francez." Apoi, Brătianu supralicita şi, chiar dacă ne aflăm în faţa unui text de conjunctură urmărind un scop politic precis (atragerea împăratului de partea cauzei româneşti),
D. Drăghicescu, *op. cit.,* p. 81.

cuvintele rămîn totuşi cele care sînt. „Franţa — scria el — va avea toate avantajele unei colonii, fără a avea cheltu-

ielile ce aceasta organizează.'(Franţa era „a doua noastră patrie", iar România menită a-i deveni *colonie.*[9]*j*
Chiar în 1914, cînd lucrurile evoluaseră considerabil în sensul unei autonomii politice şi culturale româneşti, s-a putut constata ataşamentul visceral faţă de Franţa al unor oameni politici care considerau că România trebuie să intre în război nu pentru propriile-i interese, ci pentru a apăra civilizaţia franceză ameninţată. Citäm din amintirile lui Constantin Argetoianu: „Lahovari şi Cantacuzino — mai ales Cantacuzino — voiau şi ei intrarea imediată în război [...] şi-o voiau numai de dragul Franţei, care nu putea fi lăsată să piară, ca şi cum soarta ei ar fi stat în puterea noastră! In sinceritatea lor aproape nici nu pomeneau de Ardeal, de întregirea neamului şi de Mihai Viteazul — abandonînd toate argumentele de ordin naţional care ne împingeau pe mai toţi împotriva Puterilor Centrale, ca să ceară intrarea în război «pour voler au secours de la France»!"[10] Brătianu nu promisese chiar în van că „armata română va fi armata Franţei"!
La sfîrşitul secolului al XlX-lea, în lucrarea *De l'influence frangaise sur l'esprit public en Roumanie* (1898), Pompiliu Eliade considera că întreaga civilizaţie română modernă se datora Franţei. înaintea influenţei franceze, ţările române „nu existau pentru civilizaţie", „nu existau pentru istorie". \ Datorită Franţei, asistäm „nu la renaşterea unui popor, ci ! la naşterea sa"[11]! Opinia aceasta, flagrant exagerată, se con-$_r$, stituie ea însăşi în mărturie ^obsesiei franceze din epocă. Nu este însă mai puţin adevărat că mitul francez a jucat un puternic rol modelator. în spaţiul unei generaţii, imediat
i

---

[9] I. C. Brătianu, *op. cit.*, voi. I, pp. 31-32.
[10] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri,* voi. II, partea a IV-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 105.
[11] Pompiliu Eliade, *De l'influence frangaise sur l'esprit public en Roumanie,* Paris, 1898: „Introduction", pp. I-XI.

f după 1830, franceza s-a impus ca limbă de cultură, elimi-

j nînd definitiv greaca, iar costumul oriental a cedat în faţa I modei pariziene. Tinerii români au luat drumul Parisului; j pentru mai bine de un secol Franţa avea să asigure sau să influenţeze formaţia celei mai mari părţi a elitei intelectuale a ţării. Nu puteai fi intelectual fără să cunoşti convenabil franceza (limbă obligatorie în toţi cei opt ani de liceu pînă la reforma comunistă a învăţămîntului din 1948). Au fost adoptate o bună parte din structurile şi instituţiile politice, juridice şi culturale franceze. v

Sub influenţa francezei, chiar limba română a cunoscut o evoluţie considerabilă, un proces de modernizare care a condus la eliminarea sau marginalizarea unei părţi din fondul slav şi oriental, şi la ceea ce s-ar putea numi o „a doua latinizare", mai ales prin adoptarea masivă a neologismelor de origine franceză. S-au putut aprecia la 39% din vocabularul român curent şi la o frecvenţă de 20% împrumuturile franceze sau cele unde franceza este prima limbă de referinţă (a doua fiind latina) .[12] Ceea ce înseamnă că, în limbajul obişnuit, un cuvînt românesc din cinci este de origine franceză. [n]

Capitala României a devenit, la rîndu-i, „Micul Paris". Ca în cazul oricărui mit, şi aici se amestecă adevărul, exagerarea şi iluzia. In ciuda unor clădiri de tip parizian datînd din ultimele decenii ale secolului al XlX-lea, Bucureştiul (nu seamănă în ansamblu cu Parisul. Ceva din atmosfera i pariziană şi din modul de viaţă respectiv caracteriza însă j comportamentul elitei, ca şi unele colţuri ale peisajului 1 bucureştean. Cea mai mare parte a populaţiei trăia totuşi I l departe de modelul francez! „Belgia Orientului" şi „Micul , Paris" au însemnat însă simboluri puternice, care au mişcat România — atît cît putea fi mişcată — spre civilizaţia occidentală, la fel cum „Dacia" şi „Mihai Viteazul" au contribuit, tot prin încărcătura lor simbolică, la înfăptuirea unităţii naţionale.

[12] Constant Mâneca, *Lexicologie statistică romanică,* Bucureşti, 1978.

Desigur, Occidentul nu a însemnat doar Franţa. Trebuie

remarcat totuşi că cealaltă mare soră latină, Italia, s-a bucurat, cel puţin pînă în perioada interbelică, de un interes mult mai redus, iar în cazul Spaniei relaţiile au fost cu totul sporadice. Anglia oferă, la rîndu-i, un caz interesant. Chiar dacă unii români au fost fascinaţi de modelul englez (cazul lui Ion Ghica, care a îndeplinit şi funcţia de ministru plenipotenţiar la Londra între 1881 şi 1890), aceştia pot fi număraţi pe degete; Anglia a rămas pentru români o insulă îndepărtată şi exotică, iar limba engleză, ca limbă de cultură şi comunicare, nu avea să se răspîndească decît tîrziu (în mod paradoxal, în epoca Ceauşescu).

Mitul Franţei a fost atît de puternic încît nu mai rămînea loc, în sensul specificei polarizări a imaginarului, decît pentru un singur *contra-mit*, un mit antitetic şi complementar: acesta a fost *mitul german.*

Poziţia Germaniei în România s-a consolidat fără încetare în jumătatea de secol premergătoare primului război mondial. La sfîrşitul acestei perioade, Germania devenise o concurentă redutabilă a Franţei. Ea dispunea de atuuri deloc neglijabile. Românii transilvăneni şi bucovineni erau mai apropiaţi de cultura şi de mentalitatea germană decît de civilizaţia franceză. Intelectualii ardeleni îi citeau adesea pe autorii francezi în traducere germană! Pe de altă parte, în Regat, deşi net devansată de franceză, germana ocupa a doua poziţie ca limbă de învăţămînt şi cultură (opt ani de franceză şi patru de germană în licee). Ponderea economică şi politică a Imperiului german în Europa de sud-est era mai importantă decît prezenţa — destul de modestă — a Franţei. în 1883, România a aderat la Tripla Alianţă structurată în jurul Germaniei şi Austro-Ungariei. Originea germană a regelui Carol I şi prestigiul său incontestabil au constituit un factor suplimentar în acest proces de apropiere. Firește, evoluţiile mitice nu sînt univoce, orice mit fiind supravegheat îndeaproape de contra-mitul său. Astfel, dacă pentru românii ardeleni, modelul cultural german era dominant, ei priveau în acelaşi timp cu simpatie spre Franţa pînă la a admira chiar în mai mare măsură modelul francez idealizat decît modelul german concret. Conştiinţa şi

solidaritatea latină, mişcarea naţională care inevitabil se lovea la un moment dat de interesele Germaniei, ca şi influenţa exercitată de România, contribuiau la o oarecare echilibrare, cel puţin în imaginar, a raporturilor dintre cele două mari repere occidentale. O alunecare spre modelul „celălalt" se constată şi în România, dar în sens invers, pornind de la Franţa spre Germania.

După 1866, o parte a elitei româneşti s-a dovedit sensibilă la virtuţile modelului german. Admiratorii acestuia considerau că, o dată depăşită efervescenţa politică de la mijlocul secolului, venise momentul unui nou echilibru şi al unui efort mai bine gîndit şi dirijat. Reputată prin rigoarea şi eficacitatea sa, cultura germană ar fi oferit soluţii mai potrivite cu aspiraţiile naţiunii române decît mentalitatea franceză, acuzată de superficialitate, chiar de frivolitate. Pentru unii, raţiunea disciplinată şi claritatea spiritului francez se opuneau îmbîcselii germane („[...] germanul n-are inteligenţa ordonată, armonică, echilibrată şi lucidă a francezului. [...] inteligenţa germană a rămas confuză, haotică, dezordonată, încîlcită"[13]). Pentru alţii, dimpotrivă, germanul era temeinic, iar francezul nu tocmai serios. Ne aflăm, evident, în zona reprezentărilor puternic mitificate, cu polarizarea caracteristică între acceptare entuziastă şi respingere absolută.

Mitul german a fost opţiunea unei minorităţi, dar a unei minorităţi influente, reprezentată în primul rînd prin societatea *Junimea,* care a avut un cuvînt decisiv de spus în evoluţia culturală şi politică a ţării spre sfîrşitul secolului trecut (chiar dacă majoritatea junimiştilor — ca orice majoritate în România de atunci — erau tot de formaţie culturală franceză, tonul la *Junimea* îl dădeau totuşi „germanofilii"). O mare personalitate culturală ca Titu Maiorescu, un om

D. Drăghicescu, *op. cit.,* pp. 86 şi 88.

politic de talia lui P. P. Carp şi cel mai mare poet român, Mihai Eminescu, se înscriu în interiorul acestui curent. Despre civilizaţia franceză, şi mai ales despre efectele contactului românilor cu Franţa, Eminescu s-a exprimat cu sinceritatea lui caracteristică: „La Paris, în lupanare de cinisme şi de lene / Cu femeile-i pierdute şi-n orgiile-i obscene" *(Scri-*

soarea III). Ca şi Maiorescu, Eminescu era de formaţie culturală germană. Cazul remarcabil este însă al lui Caragiale care, fără a avea nici o cunoştinţă de limbă germană, a decis în 1904 să se stabilească la Berlin, unde a rămas pînă la sfîrşitul vieţii. Dorinţa lui a fost să trăiască într-o ţară civilizată, şi aceasta nu putea fi decît Germania! Confruntarea lui cu intratabilul francofil Delavrancea, aflat în vizită la Berlin şi scîrbit de tot ce îl înconjoară şi se întîmplă, constituie o savuroasă pagină de antologie, caracteristică pentru privirea românului asupra lumii occidentale.[14]
In 1891, Kogălniceanu nu ezita să afirme într-un discurs rostit la Academie: „Toată viaţa mea, şi tînăr şi în vîrstă coaptă, am mărturisit în mai multe rînduri că culturii germane, că Universităţii din Berlin, că societăţii germane, bărbaţilor şi marilor patrioţi cari au operat realţarea şi unitatea Germaniei datoresc în mare parte tot ce âm devenit în ţara mea şi că la focul patriotismului german s-a aprins făclia patriotismului meu român."[15] Flerul politic îi spunea lui Kogălniceanu, care nu datora în fond mai puţin culturii franceze decît celei germane, că ora Germaniei venise!
Pînă la 1914, poziţia Germaniei în formarea elitelor române a făcut progrese constante. Ea amenînţa deja, în anu-

[14] 1. L. Caragiale, *Scrisori şi acte* (ediţie Şerban Cioculescu), Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1963: scrisoarea lui Caragiale către Alceu Urechia, din 7/20 iulie 1905, pp. 19-29. Opinia lui Delavrancea despre Germania: „Administraţie, armată, arte, ştiinţe, litere, tramvaie, drumuri de fier, birji, chelneri, frizeri, public, prăvălie, case, monumente, mîncare, bere, tot, tot, prost, stupid, imbecil!"

[15] Mihail Kogălniceanu, *op. cit.,* voi. II, p. 609.

mite sectoare, supremaţia franceză. în 1892, dintre profesorii Universităţii din Bucureşti, 42 îşi făcuseră studiile în Franţa şi numai 8 în Germania; în 1914, 62 erau de formaţie franceză şi 29 de formaţie germană.[16] De la 5 la 1 raportul devenise 2 la 1. Discipline ca filozofia, istoria sau geografia datorau deja mai mult universităţilor germane decît celor franceze. Trecutul nu poate fi refăcut, ne putem, totuşi întreba pînă unde ar fi mers influenţa germană fără primul război mondial care a frînat-o în mod decisiv, după ce dăduse ocazia germanofililor, ca şi francofililor,

să-şi manifeste din plin entuziasmul pentru unul sau altul dintre cele două modele concurente.
Prăpastia creată de acest război — în care România, urmărind realizarea unităţii naţionale, s-a aflat în tabăra opusă Germaniei şi a suferit o apăsătoare ocupaţie germană — a perturbat continuarea normală a raporturilor. Intransigenţa manifestată de N. Iorga merită comentată. Istoricul a fost foarte apropiat, înainte de război, de şcoala istorică germană; acţiunea sa „antifranceză" din 1906 (vizînd în fapt protejarea culturii române) i-a sporit reputaţia, nu tocmai meritată, de „germanofil". Or, în momentul cînd izbucneşte războiul, alegerea lui Iorga este fără echivoc, determinată, evident, mai întîi de motive strict româneşti, dar, într-o anumită măsură, şi de o sensibilitate filofranceză şi filolatină care iese acum la iveală. *De ce iubim Franţa?* se intitulează un articol publicat de el la 17 august 1914, în momentul cînd Franţa părea aproape înfrîntă. „Că iubim Franţa — scria Iorga — e neîndoielnic, deşi azi e, se zice, învinsă de Germania. Tot aşa cum e neîndoielnic că respectăm şi admirăm Germania, deşi e, azi, se zice, învingătoarea Franţei. [...] De ce iubim însă Franţa? Pentru că întreaga noastră clasă superioară trăieşte în moda şi luxul ei? Poate, pentru acea clasă. Pentru că sîntem latini şi cetim franţuzeşte? în mare măsură, da. Dar mai ales, la noi toţi, nediplomaţii, pentru un al treilea motiv. Ce vrea Germania?
[16] Lucian Boia, *op. cit.*, pp. 55-56.

Domnia în Europa, pentru economia sa naţională, pentru puterea sa politică. Ce vrea Rusia? Aceeaşi domnie politică în Europa şi, dacă se poate, şi mai departe. Ce vrea Anglia? Păstrarea domniei mărilor şi a cîştigurilor ce aduce. Ce vrea Austro-Ungaria? întărirea şi întinderea ambiţiilor ungureşti în Carpaţi şi Balcani. Ce vrea însă Franţa? Ea vrea să *trăiască. Să* trăiască statul francez şi naţia franceză. Să-şi păstreze pămîntul şi drepturile. Să-şi răzbune onoarea."[17] Splendidă pagină de mitologie politică! Doi ani mai tîrziu (la 26 septembrie 1916), Iorga nu pierdea prilejul de a-i înfiera pe *Latinii care se dezinteresează,* cu alte cuvinte pe spanioli: „Au intrat pe rînd în războiul pe care Franţa 1-a început fără

nici un program de cucerire, fără nici o lăcomie de pămînturi străine şi fără nici o ambiţie de a smulge altora în folosul său hegemonia asupra lumii, Italia, apoi Portugalia şi, în sfîrşit, România. Latinii îşi varsă astăzi împreună sîngele. [..-]"[18] Spania era acuzată că nu participă la această frăţească vărsare de sînge — chiar dacă în fond nu avea nici un interes să o facă! Să consemnăm şi faptul că Iorga, „falsul germanofil" dinainte de 1914, avea să refuze sistematic după război orice contact cu Germania şi cu mediul universitar german.

In imaginarul politic românesc, perioada interbelică a / însemnat, aşadar, un progres al Franţei şi un recul al mo- [delului german. Evoluţii, fără îndoială relative, dat fiind că, pe de o parte, fluxul autohtonist şi în genere maturizarea societăţii româneşti limitau şi filtrau elementele preluate din afară şi din cultura franceză în primul rînd, iar pe de altă parte, chiar diminuată şi incapabilă de a mai oferi un model coerent, Germania şi-a păstrat o pondere semnificativă (limba germană se afla tot în a doua poziţie după franceză, tinerii români continuau să studieze în Germania, iar în preajma celui de-al doilea război mondial, extrema dreaptă românească, deşi izvorîtă din solul autohton, şi-a

[17] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice,* voi. I, Editura „Ramuri", Craiova, f. d., p. 18.

[18] /tafem,vol.II,p.l70.

descoperit unele afinităţi cu ideologia nazistă). Cota Angliei (marea aliată din Occident alături de Franţa) era în creştere, „anglofilia" rămînînd totuşi limitată la cazuri individuale. Mai semnificativ a fost sporul Italiei, devenită, alături de Franţa, un loc privilegiat al formării elitelor, mai ales în sectorul ştiinţelor umane, la aceasta adăugîndu-se şi unele simpatii pentru soluţiile social-politice mussoliniene.

Cum se vede, o varietate de modele occidentale, confruntate cu nu mai puţin prezentul model autohton, tot mai puternic afirmat, în ciuda caracterului său nebulos (ortodoxism, tradiţionalism, ţărănism etc).

MITOLOGIE COMUNISTĂ

Ceea ce a prins pînă la urmă, prin neaşteptata întorsătură a istoriei, a fost din nou modelul rusesc, reelaborat în

tiparul comunismului. Mitul Uniunii Sovietice a acoperit spre mijlocul secolului oricare alt reper cultural. *Lumina vine de la R&săr*it — titlul broşurii propagandistice publicate în 1945 de Mihail Sadoveanu, trecut cu arme şi bagaje de partea noii orientări, ilustrează sensul profund al schimbării.[19] România îşi întorcea privirile dinspre Apus spre Răsărit. Ceea ce frapează, şi de această dată, este radicalismul soluţiilor imitatoare româneşti. Modelul francez, modelul autohton şi modelul sovietic au fost toate, la vremea lor şi pentru aderenţii lor, adevărate religii. La 1866, românii nu au avut altceva mai bun de McuTclecît să copieze constituţia belgiană, la 1948 au copiat-o pe cea sovietică. Spiritul acesta de imitaţie pune în evidenţă fragilitatea şi instabilitatea societăţii româneşti, mereu în căutare de repere, cu mare i uşurinţă mitificate. Se poate replica, desigur, că peste tot

[19] Instalarea mirului sovietic este pe larg tratată de Adrian Cioroianu: „Lumina vine de la Răsărit. Noua imagine a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944-1947", în *Miturile comunismului românesc* (sub direcţia lui Lucian Boia), Editura Universităţii Bucureşti, 1995, pp. 68-112.

în Europa centrală comunismul a fost impus prin simpla înaintare a tăvălugului sovietic. Aceasta nu schimbă însă faptul că noul model a fost mai fidel adoptat în România decît în celelalte ţări satelite. Se va spune că România a fost o ţară învinsă; dar şi Ungaria a fost. In plus, modelul sovietic nu numai că nu a cunoscut o atenuare după relativa „desprindere" de Uniunea Sovietică; dimpotrivă, a. fost consolidat.

Ca şi în Uniunea Sovietică, în România a dispărut complet pluripartidismul (menţinut parţial şi formal în celelalte ţări comuniste), singurul partid rămînînd cel comunist. Represiunea a cunoscut metode foarte asemănătoare, precum faimosul canal Dunărea-Marea Neagră, reproducere a canalelor-lagăre de muncă din Uniunea Sovietică. Subordonarea Bisericii şi virulenţa propagandei ateiste au atins un nivel apropiat de cel sovietic, nicicînd semnalat în ţările comuniste catolice sau protestante. Colectivizarea pămînrului a fost aproape totală, ca în Uniunea Sovietică. Industria grea s-a constituit de asemenea după purul model sovietic.

Ne aflăm aici chiar în inima demersului mitologic comunist, cu accentul pus pe industrii masive, mai caracteristice secolului al XlX-lea decît sfîrşitului de secol al XX-lea: fier şi cărbune, oţel, ciment, susceptibile de a transforma rapid structurile economice, acoperind ţara cu uzine şi furnale, ridicînd aproape din nimic o numeroasă clasă muncitoare şi forţînd procesul urbanizării, în ciuda oricăror principii de eficacitate şi rentabilitate. Sensul mitologic al acestui tip de industrializare este mai evident în România chiar decît în Uniunea Sovietică, pentru simplul motiv că resursele ţării nu se potriveau cu un asemenea proiect. România a devenit astfel, pe urmele sovieticilor, unul dintre marii producători de oţel ai lumii: cu diferenţa agravantă că marele vecin putea miza pe zăcăminte imense de fier şi de cărbune, în timp ce România trebuia să le importe (din India, Canada sau Australia!) pentru a satisface o fantezie ideologică. Preeminenţa proletariatului — impusă de mitul comunist — s-a tradus şi prin orientarea spre tehnologie, spre *producţie,* a intelectualităţii. S-a afirmat un mit

al *inginerului* de provenienţă tot sovietică, pe care România 1-a dus însă la desăvîrşire. în anii din urmă ai regimului comunist, doi absolvenţi din trei ai învăţămîntului superior românesc erau ingineri, record mondial absolut (faţă de circa 50% în Uniunea Sovietică, şi numai 7% în Franţa şi în Statele Unite!)[20]. Cum se vede, modelul sovietic a fost adoptat în cele mai mici detalii şi chiar depăşit în unele privinţe.

După 1964, conducătorii comunişti români s-au lansat într-o politică aparent independentă. Unii observatori superficiali au putut crede, dacă nu într-o renunţare, cel puţin într-o amenajare a modelului sovietic. Cu atît mai mult cu cît istoria şi tradiţia ţării au fost — fie şi parţial şi deformat — repuse în drepturi, iar anumite raporturi tradiţionale cu Occidentul, reluate. A fost o aparenţă înşelătoare. Structurile reale au rămas cele ale *comunismului sovietic;* în 1989, la sfîrşitul domniei lui Ceauşescu, România era mai aproape de modelul stalinist originar decît Uniunea Sovietică însăşi, pusă în mişcare de Gorbaciov, fără a mai

vorbi de societăţi comuniste mai evoluate ca Ungaria sau Polonia. Ceea ce s-a adăugat acestui model a fost o oarecare infuzie de mitologie orientală. Este momentul cînd China a devenit un „prieten tradiţional" şi, nu mai puţin, Coreea de Nord. „Revoluţia culturală" declanşată în 1971, deşi nu identică prin obiective şi amploare cu fenomenul chinez, a prezentat unele trăsături asemănătoare (chemarea la ordine a intelectualilor, în primul rînd). După cum distrugerea sistematică a Bucureştiului şi reclădirea lui ca „oraş utopic" şi-au găsit un corespondent şi, cu siguranţă, un exemplu în reconstruirea Phenianului, cu o singură diferenţă: capitala coreeană fusese rasă de bombardamentele americane, pe cînd românii s-au apucat să distrugă „micul Paris" prin propriile lor mijloace.

[20] Cu privire la mitologia industrială a comunismului, inclusiv obsesia ingineriei, vezi Lucian Boia, *La Mythologie scientifique du communisme*, pp. 101-105 şi 123-126.

In măsura în care Bucureştiul arată astăzi mai mult a „oraş postcomunist" decît a replică pariziană, se poate aprecia că impactul mitului sovietic a fost mai puternic decît influenţa mitului francez (sau occidental, în genere). Acţiunea sa transformatoare a mers mai adînc, modificînd radical structurile sociale, peisajul ţării şi viaţa oamenilor. Explicaţia s-ar putea găsi în masivitatea presiunii brute faţă de acţiunea mai lentă şi nuanţată a mecanismelor mentale şi culturale prin care s-a manifestat înrîurirea Vestului. Mitul sovietic ar fi, din această perspectivă, un mit fals, mai curînd suportat decît împărtăşit, spre deosebire de mitul occidental care a sedus generaţii de-a rîndul. Lucrurile nu stau întru totul aşa, chiar dacă violenţa explică esenţialul transformărilor petrecute. Ferindu-ne noi înşine de capcana mitologizantă, nu vom afirma că poporul român în ansamblu ar fi fost cîştigat de comunism, dar nici că poporul român în ansamblu nu ar fi dovedit nici o aderenţă la comunism. Există credincioşi, necredincioşi şi indiferenţi în raport cu oricare mit. Moscova, ca şi Parisul, şi-a avut admiratorii şi imitatorii săi. Numai forţa nu poate schimba radical o societate; trebuie să existe şi o doză de credinţă, ca şi o doză

de participare. Dacă elita secolului trecut s-a orientat spre Occident, existau în societatea românească de la mijlocul acestui secol suficiente nemulţumiri, frustrări şi complexe care să îndrepte alte segmente ale societăţii spre cu totul alte repere. Constatarea s-a putut face după 1989, dovedindu-se reticenţa unei largi părţi a populaţiei de a se rupe de structurile şi mentalităţile comuniste. Revenirea la putere a ex-comuniştilor în majoritatea ţărilor central-europene abia eliberate de comunism dovedeşte că fenomenul este mai general. Statul-providenţă, uniformitatea socială (fie numai aparentă), dreptul la muncă asigurat şi multe altele pe care nu le mai înşirăm sînt elemente ale unei mitologii în care ar fi riscant să spunem că unii nu au crezut şi nu continuă să creadă, numai fiindcă noi înşine nu credem! iPe de altă parte — şi se dovedeşte din nou complexitatea configuraţiilor mitice —, eşecul, îndeosebi material, al comunismului a generat un nou proces de mitificare a Occi-

dentului şi chiar a lumii necomuniste în ansamblu. Relativ izolaţi de restul lumii, românii au putut fabula în voie. Occidentul mitic generat de comunismul românesc a fost însă de altă natură decît Occidentul elitei secolului al XlX-lea. Pentru aceasta din urmă conta în primul rînd modelul cultural. Sub Ceauşescu, Occidentul a oferit mai ales produsele civilizaţiei de consum. Pentru românul lipsit de cele mai elementare bunuri, lucrurile primite „la pachet" (mărfuri de a doua mînă, uneori chiar uzate) au devenit un simbol al bunăstării de tip occidental. După decembrie 1989, surpriza a fost că s-au găsit „depozite" de produse cu totul banale (cafea, ţigări, săpun) la membri marcanţi ai nomenclaturii comuniste. Pachetul de cafea şi ţigara „Kent" ilustrau virtuţile civilizaţiei occidentale: semnificativă degradare a mitului, coborît la cel mai scăzut nivel imaginabil. Şi încă o degradare: mitul Occidentului a devenit, în genere, „mit al străinătăţii": tot ce este străin este bun (într-o accepţie predominant materială). Mulţi români nu mai fac deosebirea clară între Istanbul şi Paris. Ar merita studiat şi impactul microsocietăţii arabe prezente în România în anii '70 şi '80; miile de studenţi arabi veniţi în uni-

versităţile româneşti tocmai fiindcă nu îşi puteau permite să studieze în Occident au putut juca într-o ţară sărăcită şi izolată rolul unei „clase mijlocii", suficient de avute şi de cosmopolite pentru a dinamiza diverse segmente ale societăţii româneşti cu care intrau în contact (prin vehicularea de mărfuri străine, trafic de valută, corupţie, prostituţie ...). *Străinul* a devenit un termen generic, expresie ultimă a procesului de mitificare.

REPERE POSTREVOLUŢIONARE

După 1989, reorientarea spre Vest este sensibilă, frînată însă de rezistenţa autohtoniştilor, al căror ţel, explicit sau \ implicit, nu poate fi decît menţinerea României în Est. Pro- \ centul aparent foarte ridicat al celor care aderă în prezent la ideea europeană trebuie interpretat cu toată prudenţa. Nu toată lumea înţelege acelaşi lucru prin „intrarea în Eu-

ropa". Mulţi reţin foloasele, în special de ordin material, preferind să ignore transformările structurale impuse de o asemenea orientare, necesara reelaborare a reperelor politice şi culturale, ca şi inevitabila limitare a suveranităţii J naţionale. Ei continuă să spere într-o România integrată, l dar în acelaşi timp „neatinsă" în valorile ei perene. Sondajele imediat postrevoluţionare aşezau Franţa pe primul loc în „imaginarul occidental" al românilor, urmată imediat de Statele Unite. Supravieţuirea mitului francez — chiar dacă nu mai are forţa de altădată ■— apare drept o caracteristică românească. Caz unic într-o Europă dominată de limba engleză: în România, franceza se află, sau s-a aflat pînă nu demult, pe primul loc ca limbă de cultură şi comunicare. Insă engleza tinde să o depăşească, probabil chiar a depăşit-o. După cum Statele Unite încep să devanseze Franţa prin tot ce oferă românilor ca model social şi cultural, precum şi ca prezenţă efectivă în spaţiul românesc. Comunismul „conservase" mitul francez; acum, într-o lume deschisă, el va putea rezista cu greu masivei infuzii de mitologie anglo-saxonă (identificabilă la toate nivelurile, inclusiv în viaţa cotidiană, prin filmul şi muzica americană, prin coca-cola sau restaurantele Mc Donald's). Este de aşteptat şi o revenire în forţă a Germaniei, culpabilizată

după război, aproape complet evacuată din complexul mitic românesc, dar care are acum toate atuurile necesare pentru a-şi reafirma tradiţionala influenţă în Europa centrală, în termeni geopolitici cel puţin, România nu se află între Franţa şi Statele Unite, ci între Rusia şi Germania. Diverse alte repere au fost la rîndu-le invocate în anii postrevoluţionari. Nu au lipsit, din partea Puterii, nici referiri abile, purtătoare de speranţe, la modelele suedez, austriac sau japonez. Nostalgicii comunismului urmăresc cu satisfacţie actualul model chinez, care ar dovedi că principiile politice şi sociale autoritare pot face casă bună cu economia liberă. O referinţă inedită este Coreea de Sud, cu atît mai tentantă cu cît oferă imaginea unei dezvoltări explozive şi realitatea unei masive prezenţe pe piaţa românească. Mai puţin invocat, dar foarte vizibil, este însă

modelul turcesc. Turcia revine în forţă în spaţiul dominat cîndva de Imperiul otoman, şi această performanţă, realizată de cea mai săracă dintre naţiunile europene care nu au cunoscut comunismul, spune tot ce e de spus cu privire la binefacerile sistemului comunist. Istanbulul se află mai puţin departe decît Parisul, iar aspectul general al Bucureştiului îl apropie astăzi mai curînd de condiţia unui „mic Istanbul" decît de „micul Paris" de odinioară.

Repere, modele, mituri: sîntem departe de o opţiune clară. Fenomen de altfel firesc; într-un secol şi jumătate naţiunea română a fost traumatizată prin trei mari rupturi: despăr- \ ţirea de Orient, apoi despărţirea de Apus prin instaurarea *j* comunismului şi, în sfîrşit, despărţirea de comunism şi revenirea, ezitantă, în matca occidentală. Toate acestea au j impus prezenţa unor modele multiple şi contradictorii, menite să dea sens şi coerenţă unei *nesfîrşite tranziţii.* Civilizaţia modernă românească este esenţialmente o civilizaţie de tranziţie: de aici căutarea înfrigurată a ceea ce pot oferi ceilalţi, de aici, nu mai puţin, temerea faţă de ceea ce s-ar putea pierde prin contactul cu ceilalţi, de aici, aşadar, amalgamul de fascinaţie şi respingere, cu alte cuvinte *obsesia* străinătăţii.

TREI DOSARE SENSIBILE: ŢIGANII,

Atunci cînd *celălalt* se află în interiorul cetăţii, el oferă adesea mai multe trăsături de alteritate şi stimulează în mai mare măsură tot felul de nelinişti decît *celălalt* din afară. In cazul lui, procesul de mitificare poate merge foarte departe. Este ceea ce s-a petrecut şi continuă să se petreacă, în mediul românesc, cu trei ernii_sp_ecifice: *ţiganii, maghiarii* şi *evreii*. Anchetele întreprinse după 1989 dovecKTsc căTfiâi ales asupra lor se proiectează, în proporţii diferite, frustrările *şi[* temerile populaţiei majoritare.

Potrivit sondajelor, aproximativ două treimi dintre români nu îi agreează pe ţigani. Procentul, deosebit de ridicat, pare a defini o adevărată psihoză şi oferă toate ingredien-

tele unui mit politic. Ţiganilor li se reproşează multe, de la 1 nesiguranţa vieţii de fiecare zi (crime, tîlhării) pînă la stri-1 carea imaginii ţării în străinătate. Ei stîrnesc teamă îndeosebi prin ponderea lor demografică, mai recent şi economică, în sensibilă creştere. Numărul lor, oficial de ordinul sutelor de mii, este amplificat de opinia publică la *milioane.* Unele / proiecţii prevăd momentul cînd, dată fiind natalitatea ridicată a unora şi foarte scăzută a altora, ţiganii vor ajunge majoritari în România. Mitul tradiţional al ţiganului, exprimînd sentimentul de superioritate faţă de un celălalt foarte diferit, primitiv şi marginal, dar şi o anume simpatie de factură romantic-umanitară şi o intenţie civilizatoare[21], se retrage în faţa unui amestec de ostilitate şi teamă. Discursul, promovat chiar la televiziunea publică, devine în aceste condiţii rasist, lărgind şi mai tare o fisură socială care poate genera situaţii periculoase.

La rîndul lor, maghiarii „beneficiază" de circa o treime de opinii defavorabile printre români. Şi aici, opiniile extreme capătă dimensiuni mitice şi ating intensitatea de manifestare a unei psihoze. Evident, istoria îşi are partea ei de responsabilitate: discriminarea românilor şi atitudinea dispreţuitoare faţă de ei în Ungaria dinainte de 1918, ca şi dramaticele evenimente consecutive cedării Ardealului de Nord în 1940 nu au putut să nu marcheze conştiinţa românească, în rest însă, resentimentele sînt bine întreţinute politic şi sistematic amplificate (de ambele părţi, dar ceea ce ne interesează acum este mitologia românească, nu cea ungurească). Explicit sau implicit, pericolul unguresc a

oferit un alibi regimului Ceauşescu şi, nu în puţine ocazii, guvernanţilor de după 1989. Insuccesele interne, de obîrşie strict autohtonă, trec pe plan secundar în faţa unor ame-

[21] Primul text reprezentativ îi aparţine lui Mihail Kogălniceanu: *Esquisse sur l'histoire, Ies mceurs et la langue des Cigains* (1837), reprodus în *Opere,* voi. II, pp. 354-385. Un tur de orizont al chestiunii, însoţit de o bogată bibliografie, la George Potra, *Contribuţiuni la istoricul ţiganilor din România,* Fundaţia „Regele Carol I", Bucureşti, 1939.

ninţări imaginare în raport cu care se cere românilor să fie uniţi şi să uite dificultăţile pasagere. Românii află fără încetare că lobby-ul maghiar creează obstacole internaţionale României, iar iredentismul ungar ameninţă să rupă Transilvania de trupul ţării.

Ar fi naiv să considerăm că nu există şi elemente reale la baza acestei construcţii mitice. Propaganda unor cercuri maghiare cu accente antiromâneşti şi agitaţia întreţinută în jurul Transilvaniei nu ţin exclusiv de imaginar. Mitul începe acolo unde Ungaria devine piesa dominantă căreia i se subordonează toate evoluţiile româneşti majore. Ea face figură de mare putere — ceea ce, evident, nu este — capabilă de a surclasa o ţară ca România, de două ori şi jumătate mai întinsă şi mai populată. Transilvania, prezentînd ea singură împreună cu Banatul o suprafaţă superioară Ungariei şi o populaţie românească net majoritară, apare în acest context ca o entitate amorfă, susceptibilă de a fi extrasă din ansamblul naţional românesc. Pînă şi istoria românilor a ajuns să fie concepută în aşa fel, încît să nu se cedeze punctului de vedere unguresc sau să nu se afirme nimic ce ar putea avantaja Ungaria (chestiuni precum continuitatea, istoria Transilvaniei sau raporturile dintre teritoriile româneşti şi unirea lor, nu mai pot fi abordate cu seninătate profesională din motive strict „ungureşti"). Şi astfel, pentru a nu pierde în faţa Budapestei, românii se aşază de bunăvoie la remorca Ungariei, devenind dependenţi de tot ce se întîmplă şi se spune acolo. Ieşirea din mitologie presupune conştientizarea faptului că destinul României, bun sau rău cum va fi, se află în mîini româneşti, supraestimarea adversităţilor fiind o scuză comodă, dar care

nu rezolvă decît, cel mult, interese politice de moment. Din punctul de vedere al adversităţilor, evreii stau acum într-o poziţie ceva mai bună. Doar 13% dintre români, po-„ trivit răspunsurilor unui sondaj, par a fi antisemiţi. Puţin, dacă ne referim la psihoza „ţigănească" sau „ungurească", suficient totuşi, ţinînd seama de faptul că astăzi, în RomâV nia, minoritatea evreiască este extrem de redusă numeriq Se combină în acest caz dimensiunea „arhetipală" a anti-

semitismului, reminiscenţe ale unei istorii încheiate dar recente, ca şi tradiţionalele acuze aduse marii finanţe internaţionale şi, în genere, influenţei evreieşti în politica mondială.

Raporturile istorice dintre români şi evrei sînt puternic mitificate, în ambele sensuri. Pe de o parte, unii autori, de regulă evrei, pun în evidenţă o întreagă tradiţie de antisemitism românesc, potrivit căreia, de pildă, uciderea creditorilor levantini în noiembrie 1594, act declanşator al rebeliunii antiotomane a lui Mihai Viteazul, se constituie pur şi simplu în pogrom antievreiesc. I se reproşează apoi României neacordarea cetăţeniei române evreilor pînă după primul război mondial, atitudine care ar denota un antisemitism funciar.[22] în sfîrşit, se insistă asupra valului de antisemitism din preajma celui de-al doilea război mondial, masacrelor din vremea dictaturii legionare şi genocidului (parţial) imputabil guvernării Antonescu.

Pe de altă parte, la cealaltă extremă, dintr-o perspectivă nationalist-românească, aşezarea evreilor în secolul al XlX-lea, îndeosebi în Moldova, apare ca o adevărată invazie, neacordarea cetăţeniei reprezentînd o minimă măsură de protecţie a organismului naţional. Oricum, nici vorbă nu ar putea fi de vreun antisemitism românesc. In ce-1 priveşte pe Antonescu, departe de a-i fi exterminat, el i-a salvat pe evrei, care n-au cunoscut în România soarta coreligionarilor lor din Germania sau chiar din Ungaria. Din contră, li Se reproşează evreilor atît îmbogăţirea fără scrupule pe seama românilor — în acest sens, pofta de cîştig a arendaşilor evrei a putut fi considerată drept primă cauză a răscoalei din 1907 —, cît şi lipsa de patriotism, neaderarea la ideea naţională românească. Este remarcat şi entuziasmul cu care evreii basarabeni i-au primit pe invadatorii sovietici în iunie 1940 (justificare a represiunilor ulteri-

[22] Carol Iancu, *L'Emancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919),* Montpellier, 1992. Autorul consideră România „printre ţările de avangardă profesînd un antisemitism de stat sistematic" (p. 32).

oare), după cum evreii sînt făcuţi în mare măsură vinovaţi, alături de unguri şi alţi alogeni, de instaurarea comunismului în România şi de faza cea mai dură a terorii staliniste. Idee pe care Iosif Constantin Drăgan o exprimă în cuvinte puţine şi lipsite de nuanţe: „cu sprijinul armatei sovietice au fost aduşi activişti de partid, cu nume noi, românizate, cum erau Ana Rabinovici-Pauker, Leonte Răutu (Rotmann), Mihail Roller, Silviu Brucan, Teohari Georgescu, Lâszlo Lukâcs (Vasile Luca) sau bulgarul Borilă etc. [...] Conducerea partidului a fost monopolizată de aceşti alogeni."[23] Departe de a fi persecutaţi, evreii ar fi răspuns, aşadar, printr-o răzbunare meschină ospitalităţii româneşti.

Recunoaştem că este dificil să păstrezi dreapta măsură într-un domeniu atît de delicat şi atît de marcat de tentaţia mitologizării. Pe de o parte, nu se poate nega existenţa unui antisemitism românesc sau, poate mai corect spus şi pe plan mai larg, perceperea evreului ca entitate învestită cu un puternic grad de alteritate; într-un evantai de altfel foarte larg: de la antisemitismul funciar şi violent pînă la o notă de înţelegere şi chiar de simpatie, dar oricum faţă de un „celălalt" cantonat într-o poziţie distinctă. Pînă şi E. Lovinescu, criticul care a promovat literatura scrisă de evrei, sau G. Călinescu, cel care a riscat la 1941 să acorde scriitorilor evrei un spaţiu însemnat în *Istoria literaturii române,* au văzut în ei un element susceptibil de a îmbogăţi cultura naţională, dar nu mai puţin o rasă aparte, cu trăsături imuabile, cu totul altele decît ale românului. Bunăvoinţa manifestată era bunăvoinţă faţă de un străin, înainte de a fi fost român, evreul rămînea evreu. Ni se pare corectă afirmaţia lui Leon Volovici: „O «afacere Dreyfus» în România, în anii '30, nu e de imaginat"[24], cu alte

[23] Iosif Constantin Drăgan, *Istoria românilor,* Editura Europa Nova, Bucureşti, 1993, p. 267.

[24] Leon Volovici, *Ideologia naţionalistă şi „problema evreiască". Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 208.

> cuvinte, nu putea fi concepută o repunere în cauză a societăţii româneşti numai de dragul integrării evreilor.
Pe de altă parte, toate aceste atitudini decurg din istorie, nu din vreo anume predispoziţie românească. A intrat în joc un mecanism care a funcţionat şi funcţionează pretutindeni în lume (inclusiv în Israel, dovadă problema arabă). Istoria dovedeşte cît de dificilă este armonizarea unor comunităţi diferite prin origine, limbă, religie şi cultură. S-a văzut ce s-a întîmplat în Bosnia unde, privită de departe, diferenţa părea minimă. Expansiunea populaţiei evreieşti în secolul al XlX-lea în spaţiul românesc, şi în special în Moldova şi în mediul urban, a fost considerabilă. Evreii reprezentau în 1912 aproape 15% din populaţia urbană a ţării. In Bucureşti erau 13%, în Iaşi aproape jumătate: 42%, în alte oraşe moldoveneşti înregistrîndu-se o cotă similară. Este greu de spus unde se situează „pragul de toleranţă", există în fond antisemitism chiar fără evrei (cum se întîmplă astăzi în România). Faptul în sine al disfuncţionalităţilor şi tensiunilor rezultate din întrepătrunderea unor comunităţi distincte trebuie însă luat în considerare. Din punct de vedere istoric, dosarul româno-evreiesc este ex,-plicabil, după cum explicabilă este şi actuala confruntare israelo-arabă („a explica" neînsemnînd „a justifica"). Doar pe o linie de interpretare istorică — ce îi disculpă, istoriceşte vorbind, atît pe români cît şi pe evrei — se poate ieşi din mitologie. Altminteri, mereu va fi cineva de vină: românul sau evreul.
Cu Antonescu, lucrurile stau de asemenea pe linia de mijloc, după bine cunoscutul principiu al sticlei pe jumătate goală sau pe jumătate plină, care este însă la fel în ambele cazuri, deosebirea ţinînd strict de interpretare. Nu poate fi transfigurat Antonescu, în mod decent, într-un salvator al evreilor. Antonescu a fost antisemit, faptul trebuie recunoscut. Dar a fost antisemit într-un anume context, care de asemenea se cere înţeles. Nu poate fi judecată istoria de atunci exclusiv cu normele noastre de astăzi. Şi, evident, antisemitismul lui Antonescu nu a mers atît de departe ca antisemitismul lui Hitler. Comunitatea evreiască

din România, în cea mai mare parte a ei, a supravieţuit. Departe de a fi impecabil, tabloul nu este nici pe deplin întunecat.

Nu poate fi ocolită nici problema rolului jucat de evreii români în primii ani de comunism. A da vina pe ceilalţi este din păcate un obicei încetăţenit în România ultimelor decenii. Indiferent de rolul jucat de evrei (nu de toţi, fiindcă au fost şi evrei persecutaţi), românii se cade să-şi asume istoria lor, pentru care ei sînt în primul rînd responsabili: inclusiv pentru comunism, dacă mai puţin în ce priveşte instaurarea lui (deşi nu pot fi ignorate aderările masive de după 1944, inclusiv ale unor intelectuali de marcă), în orice caz pentru modul cum l-au aplicat. Acestea fiind zise, ar fi totuşi incorect să nu observăm ponderea semnificativă a evreilor (şi a altor neromâni) în aparatul politic, de propagandă şi de represiune în epoca stalinistă. La începutul anilor '50, dintre cei patru membri ai secretariatului partidului comunist, doar Gheorghiu-Dej era român, în netă minoritate faţă de „minoritari" (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu). Fenomenul este atît de vizibil încît istoricul onest nu poate trece peste el. Momentul „evreiesc" al comunismului românesc rezultă din îmbinarea a cel puţin trei factori: caracterul predominant neromânesc al partidului comunist dinainte de 1944, deplasarea spre „centru" a unei comunităţi pînă atunci marginalizate şi ofensiva împotriva valorilor naţionale caracteristică primei faze a noului regim. Trebuie ieşit şi în această privinţă din mitologie: nu poate fi vorba nici de culpabilizarea evreilor (în raport cu o naţiune română „inocentă"), nici de scoaterea din ecuaţie a unui grup important de evrei care au jucat un rol de netăgăduit în istoria epocii. Idealul ar fi să-i judecăm cu aceleaşi unităţi de măsură atît pe Antonescu, cît şi pe Ana Pauker.

PRIETENI ŞI ADVERSARI: UN JOC ISTORIC

Mitologia celuilalt oferă propagandei politice un instrument de nepreţuit. O dată ce din istorie se poate alege orice, imaginarul istoric devine suport al dezinformării şi

manipulării. Fiecare naţie îşi are stocul său de prieteni tra-

diţionali şi de duşmani ereditari, iar acesta poate fi revizuit în funcţie de circumstanţe.
Un segment important al populaţiei româneşti a simpatizat cu partea sîrbă în anii conflictului din fosta Iugoslavie. „Prosîrbismul" reflectă în mare măsură — deşi nu exclusiv — tentaţiile naţionaliste, ortodoxiste şi antioccidentale prezente în societatea românească. în sprijinul acestei atitudini, cît se poate de explicabilă, s-a invocat însă cu totul alt argument, şi anume tradiţia prieteniei româno-sîrbe, pînă la a se susţine că Serbia (sau actuala Iugoslavie) ar fi singurul bun vecin al României (afirmaţie făcută chiar de preşedintele României, Ion Iliescu).
Oricine cunoaşte cît de cît istoria raporturilor româno-sîrbe ştie că lucrurile nu stau întru totul aşa. Am menţionat deja opinia nu tocmai măgulitoare despre sîrbi exprimată în folclorul românesc. In perioada dualismului austro-ungar, între sîrbii şi românii din Ungaria s-au închegat forme de colaborare (în contextul mişcării naţionale a popoarelor din monarhia habsburgică). Existaseră însă şi tensiuni, generate îndeosebi de dependenţa românilor ortodocşi de mitropolia sîrbească de la Karlowitz (între 1783 şi 1864). La 1848, românii bănăţeni s-au manifestat mai curînd împotriva sîrbilor decît a ungurilor. Cert este că cele două state, România şi Serbia, au avut raporturi bune în ultimele decenii ale secolului al XlX-lea şi la începutul secolului nostru. La sfîrşitul primului război mondial, s-a ajuns însă la un pas de conflict, mărul discordiei fiind Banatul, pe care ambele ţări urmăreau să-1 anexeze în întregime sau în cea mai mare parte. în consecinţă, trupele sîrbeşti au ocupat în 1918-1919 actualul Banat românesc, lăsînd o amintire nu tocmai prietenească. Chiar dacă s-a evitat un conflict armat soluţia de compromis: tăierea în două a Banatului, nu a mulţumit cu adevărat nici una din părţi. în perioada interbelică, relaţiile au fost strînse în cadrul Micii înţelegeri, dar nu doar cu Serbia, ci cu întreaga Iugoslavie. Statuile regilor României au fost comandate croatului Ivan Mestrovic. După al doilea război, România

comunistă s-a remarcat prin denunţarea înverşunată a revi-

zionismului iugoslav; „călăul Tito", cu securea din care picura sînge, a devenit o imagine familiară în peisajul românesc al anilor '50. Apoi, pe măsura detaşării liderilor români de Moscova, s-a petrecut normalizarea relaţiilor şi tot mai strînsa apropiere dintre cele două ţări. Din călău, Tito — croat de origine, nu sîrb — a devenit bunul prieten al lui Gheorghiu-Dej şi apoi al lui Ceauşescu.

Acestea ar fi cîteva repere sumare. Balanţa pare a înclina spre amiciţie, dar sîntem departe de limpezimea desăvîrşită invocată de propagandă. Pe de altă parte, raporturile politice se susţin mai puţin pe istorie, cît pe interesele şi afinităţile prezente. Pot fi promovate bunele relaţii cu Serbia şi fără rescrierea trecutului într-un sens mai idilic decît a fost în realitate.

Un curios dublu discurs se aude cînd este vorba de Turcia. Pe de o parte, turcii sînt vechii noştri inamici, care ne-au invadat şi ne-au asuprit şi pe care voievozii români i-au bătut în repetate rînduri în Evul Mediu. Pe de altă parte, turcii au revenit acum, cu capital, mărfuri şi proiecte politice. Discursurile contradictorii ar putea fuziona (cu atît mai mult cu cît istoria comună a celor două popoare înseamnă şi colaborare, nu numai bătălii), dar ele sînt emise în genere separat: elevii învaţă la şcoală despre adversitatea româno-turcă, iar oamenii politici scot în evidenţă tradiţia prieteniei dintre cele două ţări şi popoare!

COMPLOT ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI

Mitul conspiraţiei reprezintă una dintre figurile cele mai comune ale imaginarului politico-istoric. îl întîlnim, evident, şi la români, şi chiar în forme agravate, dat fiind amintitul complex de cetate asediată, ca şi, mai recent, impactul ideologiei şi comportamentului politic comunist cu deosebire sensibile la tema complotului din interior sau din afară.

Aruncaţi dintr-o parte în alta de valurile istoriei, românii s-au simţit nu o dată trădaţi şi sînt uşor dispuşi să creadă că, dincolo de ceea ce se vede, există tot felul de

calcule şi aranjamente obscure puse la cale de alţii pe seama lor. *Complot împotriva României* se intitulează o carte

apărută în 1993 şi, chiar dacă titlul este pînă la urmă mai radical decît conţinutul, el rămîne în sine reprezentativ pentru o anume stare de spirit. Autorii tratează evenimentele anilor 1940-1947, dezmembrarea României la 1940 şi intrarea ei ulterioară în sfera sovietică cu consacrarea pierderii Basarabiei şi Bucovinei, fiind puse, aşadar, sub semnul unui complot internaţional.[25] In fapt, la 1940 Uniunea Sovietică, Ungaria şi Bulgaria şi-au recuperat teritorii pe care nu încetau să le revendice, iar Germania şi Italia au sancţionat România, aliata de pînă atunci a Franţei şi Angliei. A fost o tragedie naţională, dar de ce un complot? Pentru simplul motiv că în cultura politică românească s-a înrădăcinat tema complotului.

Marele complot rămîne fără îndoială cel pus la cale la Ialta, de Stalin, Roosevelt şi Churchill. *Mitul Ialtei* a pătruns puternic în conştiinţa românească, şi nu nurrtai în mediile antioccidentale. Esenţa lui antioccidentală este de altfel uşor de descifrat. Ialta înseamnă *trădarea Occidentului.* Comuniştii autohtoni şi chiar sovieticii apar în această lumină mai puţin vinovaţi decît ipocritul Apus care, în timp ce promitea românilor libertate, îi vindea pe ascuns Moscovei. Zadarnic istoricii occidentali s-au muncit să demonstreze că nu a existat nici un tîrg la Ialta vizînd împărţirea Europei. Cine îi crede? Este invocat faimosul procentaj propus de Churchill lui Stalin în octombrie 1944: în România, Rusia 90% influenţă, ceilalţi 10%; în Grecia, Rusia 10%, ceilalţi 90%; în Iugoslavia, Rusia 50%, ceilalţi 50%; în Ungaria, Rusia 50%, ceilalţi 50%; în Bulgaria, Rusia 75%, ceilalţi 25%. Acesta este documentul trădării, mîzgălit de Churchill pe un petic de hîrtie. El este asimilat cu un adevărat acord secret.[26]

[25] Ioan Scurtu şi Constantin Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947,* Editura Academiei de înalte Studii Militare, Bucureşti, 1994.

[26] Vezi rezumatul mitologic al chestiunii la I. C. Drăgan, *op. cit.,* pp. 255-266.

în fapt, Churchill încerca să salveze ce se mai putea salva: o prezenţă cît de cît semnificativă a Occidentului într-o regiune larg deschisă în faţa armatei roşii (la data aceea România era deja ocupată în întregime). Nu ar fi stricat României 10% prezenţă occidentală, faţă de zero cît a fost în realitate! Fără a mai vorbi de ţări ca Ungaria, Iugoslavia

şi chiar Bulgaria, unde Occidentul îşi rezerva ceva mai mult (iar Polonia şi Cehoslovacia nici nu intrau în discuţie). Apoi, şi este un lucru elementar, influenţa menţionată privea interesele economice, politice şi strategice ale marilor puteri, nu regimul intern al ţărilor nominalizate. Doar dacă nu vrem să ne închipuim că pentru Churchill România ar fi urmat să fie 90% comunistă şi 10% pluralistă şi democratică! Occidentalii au fost naivi, fără îndoială, dar decenţa ne obligă să încercăm a înţelege ce era atunci în mintea lor. Ei gîndeau în termenii clasici, „neideologizaţi", ai sferelor de influenţă. S-ar fi petrecut pe o scară mai largă, în Europa Centrală, ce s-a întîmplat cu Finlanda. „Finlandizarea" ţărilor respective ar fi oferit Uniunii Sovietice garanţia unei puternice poziţii politice, militare şi economice în zonă, fără ca prin aceasta structurile interne şi relaţiile normale cu Occidentul să fie afectate în mod dramatic. Lucrurile au evoluat altfel, iar Occidentul nu a putut şi nici nu a vrut să intervină, ceea ce nu înseamnă însă că ne aflăm în faţa unui complot sau a unei vînzări.

Cum totul se leagă, imaginarul fiind neînchipuit de logic, *Ialta* îşi are echivalentul antitetic (şi chiar rimat) în *Malta*. Intîlnirea Bush-Gorbaciov din 1989, în largul micii insule mediteraneene, ar fi pus capăt, printr-un nou complot, jumătăţii de secol de comunism şi de dominaţie a Uniunii Sovietice în Europa Centrală. Dezintegrarea unui sistem incapabil să mai funcţioneze şi valul revoluţionar al mişcărilor anticomuniste par a conta prea puţin în faţa forţei arhetipale a mitului conspiraţiei. Istoria ultimei jumătăţi de secol se reduce la două întîlniri şi se rezumă la sintagma uşor de memorat Ialta-Malta[27].

[27] O carte cu titlul semnificativ: Titu Georgescu, *România între Yalta şi Malta,* Editura „Şansa", Bucureşti, 1993.

Pentru unii, acestea sînt episoade ale unei vrăjmăşii generale pe care „ceilalţi" ne-o poartă. Dan Zamfirescu a publicat în 1993 un volum de eseuri intitulat nici mai mult nici mai puţin decît *Războiul împotriva poporului român.* Românii ar fi meritat să devină una dintre marile puteri ale lumii şi, dacă astăzi nu se află atît de sus, vina nu este

a lor (al lor fiind numai meritul), ci a acelor forţe, vizibile sau obscure, care se coalizează mereu pentru a-i împiedica. „Complotul împotriva României" pare un dat al istoriei: este crucea pe care trebuie să o purtăm.

TENTAŢIA IMPERIALĂ

Agresivităţii şi lipsei de scrupule ale celorlalţi li se opun, în conştiinţa istorică românească, înţelepciunea şi cumpătarea unui popor, a cărui singură dorinţă este să trăiască în pace. Numeroasele războaie purtate de români, cele mai multe victorioase, au fost impuse, nu dorite. Românii nu au făcut decît să-şi apere glia strămoşească sau să elibereze teritorii româneşti subjugate de alţii.

Caracterul strict defensiv al politicii româneşti a devenit o dogmă în vremea lui Ceauşescu, înlăturîndu-se, cu absurda minuţiozitate a paranoiei naţionalist-comuniste, orice cuvînt sau sintagmă care ar fi putut sugera fie şi umbra vreunui gînd expansionist. Aşa a ajuns Mihai Viteazul să nu mai cucerească Transilvania şi Moldova, ci să le „unească". Aşa a ajuns chiar Burebista, mare cuceritor la vremea lui, să nu facă altceva decît să *unifice* triburile dacice din Europa centrală şi sud-estică. Participarea românească la primul război mondial, etichetat drept „imperialist" de istoriografia comunistă, a urmat aceeaşi logică. Dacă în anii '50 România nu putea fi mai puţin imperialistă ca toţi ceilalţi, ea a devenit în faza ulterioară protagonista unui război drept, alături de alte popoare sau ţări mici (Serbia, Belgia), conflictul rămînînd imperialist doar pentru marile puteri. împărţirea în „buni" şi „răi" corespundea perfect maniheismului comunist şi naţionalist. Interesant este că în tabăra celor răi au rămas şi aliaţii României, inclusiv

Franţa, care urmărea şi ea eliberarea Alsaciei şi Lorenei, sau Italia, care avea faţă de Austro-Ungaria scopuri similare cu cele ale României.

Un popor mic şi paşnic, nevoit să se apere: iată o temă dominantă a discursului istoric românesc şi a conştiinţei naţionale. Modestia pe care o asemenea viziune o presupune a generat însă, pe de altă parte, inevitabile frustrări şi vise de mărire, proiectate fie într-un trecut îndepărtat,

fie în viitor. Insistenţa asupra originilor romane dovedea românilor, ceea ce Octavian Goga a exprimat atît de sugestiv:

Că sînt din neam împărătesc
Din ţară-ndepărtată,
Că tot pămîntul rotogol
Era al lor odată...

Glorie de mult apusă, pe care însă ziua de mîine putea să o reactualizeze:

Viitor de aur ţara noastră are
Şi prevăz prin secoli a ei înălţare.
(D. Bolintineanu)

Acoperită de imaginea unei ţări mici, supusă vicisitudinilor istoriei, supravieţuieşte în conştiinţa românească, pe un plan secund, nostalgia unui mare destin, a unui vis imperial.

„Imperiul" româno-bulgar, devenit pentru unii istorici ai secolului al XlX-lea un imperiu mai mult românesc decît bulgăresc, a avut menirea de a da o aparenţă de realitate unei mari istorii româneşti tocmai pentru perioada cînd izvoarele privitoare la români sînt aproape mute. O simplă translaţie de la nordul la sudul Dunării, şi o întreagă fază imperială românească se înscrie în istoria lumii. Tactica asumării moştenirii bizantine merge în aceeaşi direcţie; o dată dispărut Bizanţul, românii apar drept urmaşii lui legitimi (idee care duce la cunoscuta lucrare a lui Iorga, *Bizanţ după Bizanţ).* Privind mai în urmă, se dovedeşte că şi istoria romană tîrzie este dominată de elementul românesc sau preromânesc. Pentru Hasdeu, Filip Arabul devine (în ciuda numelui!) un dac, la fel şi alţi împăraţi romani.

Logica „românizării" istoriei romane este dusă pînă la capăt (în sens invers latinismului, dar cu aceeaşi identificare român-roman) de I. C. Drăgan, care descoperă un „mileniu imperial al Daciei", ilustrat de nu mai puţin de patruzeci de împăraţi „traco-iliro-daci", din cei optzeci de împăraţi pe care i-a avut Roma.[28] In sfîrşit, nu trebuie uitat episodul Burebista, pus în valoare de propaganda comunistă în jurul anului 1980; sub conducerea lui, s-a constituit un adevărat imperiu dacic, în măsură de a rivaliza cu Imperiul roman.

Cu o asemenea ereditate imperială, dacă, romană, româno-bulgară şi româno-brzantină, românii ar fi fost meniţi, în condiţii mai prielnice, să refacă imperiul latin al Răsăritului. Unii istorici subliniază apăsat această posibilitate, pierdută în cîteva rînduri din cauza invidiei şi a trădării. Dacă Mihai Viteazul, scrie A. T. Laurian, „n-ar fi avut de a face cu oameni ca Basta, ca Sigismund Bâthory, şi ca Ieremia Movilă, turcii erau să deşerte Europa, provinciile daciene erau să ia cu totul altă faţă, românii erau să se ridice încă de atunci, şi statul lor să înflorească".[29] Iar Hasdeu, referindu-se la Ioan Vodă cel Cumplit, se exprimă şi mai categoric: „Tocmai atunci, într-o ţărişoară' română apare un principe, pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă faţă Europei, fundînd pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin."[30]

Faptul devine şi mai remarcabil atunci cînd unii îşi închipuie că o asemenea istorie s-a petrecut cu adevărat! în 1885, apărea la Galaţi o carte destul de voluminoasă, intitulată *Istoria economiei politice, a comerţului şi a navigaţiunii României.* Autorul ei, Romulus Scriban (doctor în drept la

[28] Lista împăraţilor de origine traco-dacă la I. C. Drăgan, *op. cit.,* pp. 46-47. Mai pe larg, tot I. C. Drăgan, *Mileniul imperial al Daciei,* Bucureşti, 1986.

[29] A. T. Laurian, *Istoria românilor,* ed. a IV-a, Bucureşti, 1873, p.425.

[30] B. P. Hasdeu, *loan Vodă cel Cumplit,* Imprimeria Ministerului de Resbel, Bucureşti, 1865, p. XXI.

Torino, avocat, profesor de economie politică şi comercială), demonstra primatul pe care România l-ar fi avut întotdeauna în Răsărit: „statul cel mai avut din Orient şi invidiat de toţi vecinii de la cei mai antici pînă la cei mai noi". Ceea ce autorul numeşte frecvent *Imperiul României* apare ca un stat unitar în Evul Mediu, şi încă mai întins decît starul român modern, într-o vreme cînd „centrul comerţului universal era Mediterana şi Marea Neagră, la ţărmii căreia România ocupa un loc întins de la gura Bugului pînă la Mangalia, şi purta titlul de doamna Mării Negre [...]". Supunerea ţărilor române de turci se preface la Scriban în „confederaţie" româno-otomană, care ar fi durat din 1511 pînă la 1877! Cu alte cuvinte, românii şi turcii şi-au împărţit imperiul. Viitorul nu poate fi decît pe măsura tre-

cutului, tot imperial: „românii aspiră a reînnoi vechiul imperiu român de orient la care au drept, ca succesorii legitimi din orient ai marelui Imperiu roman al lumii toate".[31] Şi cum ne aflăm la 1885, anul conferinţei coloniale de la Berlin, teoreticianul puterii imperiale româneşti nu uită să ceară şi colonii pentru România!

Un secol mai tîrziu, cîte un istoric continuă să cocheteze cu ideea imperială. Ultima descoperire în materie îl promovează pe Vlad Ţepeş de la modestul rang de principe al Ţării Româneşti la titlul strălucit de împărat al Răsăritului![32] Chiar dacă nu este adevărat, e „patriotic", şi asta ajunge.

Este cert că România a urmărit în epoca modernă întregirea ei naţională. Aceasta nu înseamnă că scăpărări intermitente ale iluziei imperiale şi un dram de expansionism nu s-au strecurat în politica românească. Ponderea imperiului româno-bulgar în discursul istoric se conectează pe la 1900 cu o foarte activă politică balcanică. Este perioada cînd România aspiră la rolul de principală putere regională şi de arbitru al Balcanilor. Se înţelege în acest context că

[31] Romulus Scriban, *Istoria economiei politice, a comerciului şi a navigaţiunei României,* Galaţi, 1885, pp. 73-76.

[32] Mircea Dogaru, *op. cit.*

guvernul român nu a putut accepta în 1912-1913 crearea unei Bulgarii Mari, care ar fi ameninţat întîietatea românească. Rolul determinant al României în cel de-al doilea război balcanic, încheierea păcii la Bucureşti în 1913 şi alipirea Cadrilaterului au fost receptate ca o confirmare a unei „hegemonii" româneşti (consolidată şi prin elementul românesc din Balcani, şi chiar — s-a putut spera la un moment dat — prin instalarea în Albania a unui suveran înrudit cu regina României).

Tendinţa depăşirii strictelor frontiere etnice s-a manifestat şi în primul război mondial. Tratatul încheiat de guvernul român cu puterile Antantei prevedea extinderea României spre vest pe o linie care, la nord de vărsarea Mureşului în Tisa, depăşea cu vreo 20-30 km actuala frontieră româno-ungară, iar spre sud urma cursul Tisei pînă la confluenţa cu

Dunărea, înglobînd Banatul sîrbesc. Mai mult decît limitele etnice (de altfel, destul de greu de definit), intra aici în joc mitologia frontierelor naturale: „De la Nistru pîn'la Tisa." Nimic insolit, de altfel, într-o asemenea pretenţie: în aceşti termeni se gîndea în epocă. Franţa urmărea la rîndu-i deplasarea frontierei sale răsăritene pe Rin, şi nu numai în Alsacia, ceea ce ar fi însemnat anexarea unor teritorii populate strict de germani. Chiar dacă există pînă la Tisa insule de populaţie românească, spaţiul revendicat ar fi adus României mai mulţi unguri şi sîrbi decît români.
Mai complex se prezintă cazul românesc în al doilea război mondial. Ţelul mărturisit al lui Antonescu a fost reîntregirea României Mari, sfîrtecată la 1940. Cu toate acestea, în campania din Răsărit, trupele române nu s-au oprit la Nistru. Teritoriul dintre Nistru şi Bug (Transnistria) a intrat sub administraţie românească. Era de fapt momeala pe care Hitler o întindea românilor pentru a-i determina să renunţe la partea pierdută din Transilvania (schimb care nu intra însă în vederile lui Antonescu). Oricum, „cruciada împotriva bolşevismului" urmărea distrugerea puterii sovietice şi îndiguirea presiunii slave. In caz de victorie, România, în mod obiectiv, şi-ar fi extins teritoriul şi influenţa. Filozofia expansionistă se generalizase la scară europeană

(chiar România căzîndu-i victimă în 1940). Se părea că se zămisleşte o lume nouă şi, în acest context, nu era ilogic să crezi că venise, poate, şi ceasul României. O Românie căreia Cioran, exprimînd — în acord cu dinamismul unei întregi generaţii — o frustrare îndelung acumulată, i-ar fi dorit „destinul Franţei şi populaţia Chinei".
Tentaţia imperială, o repetăm, nu este dominantă în imaginarul istorico-politic românesc, dar, în măsura în care fantasmele ei ies uneori la iveală, ele nu pot fi anulate prin impunerea unui *tabu* istoriografie. împrejurările i-au obligat pe români să stea mai degrabă în defensivă decît să rîvnească la teritorii străine. Toate acestea se explică însă prin istorie, nu prin vreun spirit particular al naţiunilor. Este simplist a împărţi popoarele în paşnice şi agresive, şi a ne aşeza singuri în prima categorie, împingîndu-i

pe ceilalţi în cea de a doua. Este de asemenea simplist a judeca trecutul prin prisma normelor actuale de drept internaţional. Dacă România a pretins la începutul secolului mai mult teritoriu şi mai multă influenţă decît a putut pînă la urmă să capete, aceasta s-a petrecut în cadrul jocului politic normal: toţi procedau aşa! De ce trebuie forţate lucrurile pentru ca numai românii să fi procedat altfel? Cît despre Burebista, să-l lăsăm să fie un mare *cuceritor,* nu prin aceasta se va strica imaginea României la sfîrşitul secolului al XX-lea.

COMPETIŢIA DREPTURILOR: NAŢIUNI, FRONTIERE, MINORITĂŢI

In acest punct, devine necesară o clarificare teoretică. Două serii de argumente au fost invocate în procesul de restructurare naţional-teritorială a ultimelor două secole: pe de o parte, un criteriu etnic — dreptul „natural" sau al „ginţilor", după cum se spunea cîndva, pe de altă parte, un criteriu politic corespunzător configuraţiilor statale considerate originare — dreptul istoric. Acestora li s-au adăugat şi considerente de ordin geopolitic. Principiile în discuţie se pot îmbina, după cum pot fi şi perfect contradictorii.

Naţiuni vecine apelează la argumente distincte, avînd fiecare dreptate, în felul său, în faţa celorlalte. Potrivit dreptului istoric, regiunea sudetă aparţinea Cehiei, potrivit coloraturii etnice era germană, şi aşa mai departe.

România modernă s-a construit în primul rînd pe principiul etnic, dar şi prin utilizarea, cînd s-a dovedit oportun, a celorlalte criterii: istoric şi geopolitic. In ce priveşte ţinuturile stăpînite de Ungaria pînă la 1918, predominant a fost criteriul etnic; acestea nu aparţinuseră niciodată României sau principatelor române, erau însă locuite de o populaţie majoritar românească. în cazul Banatului, după cum am văzut, a fost exploatat şi argumentul istoric, în sprijinul alipirii întregii provincii, ca unitate istorică indisolubilă, indiferent de populaţia predominant sîrbească a părţii sale vestice. Bucovina invita la o dublă abordare: dreptul etnic, mai întîi, în ce priveşte jumătatea sa sudică, indiscutabil românească; dar şi dreptul istoric în ansam-

blu — ca parte a Moldovei pînă la 1775 —, care permitea să se treacă peste faptul că românii erau sau deveniseră minoritari în jumătatea nordică. Aceeaşi îmbinare de drept etnic şi istoric întîlnim şi în cazul Basarabiei; o abordare strict demografică ar fi pus sub semnul întrebării partea de nord a provinciei (judeţul Hotin), ca şi judeţele din sud (Cetatea Albă şi Ismail), unde românii la 1918 erau minoritari. în cazul Dobrogei, motivaţia, indiferent de argumentele oficiale, a fost doar în subsidiar etnică, respectiv istorică (parte a Ţării Româneşti în timpul lui Mircea cel Bătrîn) şi, cu siguranţă, în mod determinant, geopolitică (gurile Dunării şi litoralul maritim). Esenţialmente de ordin geopolitic a fost şi anexarea Cadrilaterului, ca şi revendicarea unei frontiere vestice, împinsă, în parte, pînă la Tisa.

Vecinii României au uzat şi uzează de argumente similare, combinînd însă în felul lor etnicul şi istoricul. Chestiunea se complică prin faptul multitudinii secvenţelor istorice susceptibile de a fi valorizate, ca şi al modificărilor survenite în frontierele lingvistice şi în dozajul etnic (de

regulă lente, dar uneori brutale, aşa cum s-au petrecut, prin deportări şi deplasări de populaţie, în timpul şi la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial sau, mai recent, în Bosnia). Fiecare naţiune îşi are „harta ideală", care nu se îmbină perfect cu „hărţile ideale" ale celorlalţi. Fiecare caută să-şi consolideze drepturile mai puţin evidente. Minoritari în Transilvania, maghiarii au ajuns să viseze la o epocă istorică îndepărtată, în care românii nu s-ar fi aflat aici. După cum, lipsiţi timp de secole de un stat românesc al Transilvaniei, românii sînt tentaţi să o separe, retrospectiv, de coroana ungară şi de orice proiect istoric şi politic unguresc, apropiind-o de cele două principate române şi integrînd-o într-o istorie general românească.

în aceeaşi ordine de argumente, pentru un observator neimplicat sentimental în confruntările naţionale din regiune, problema minorităţii maghiare din Transilvania şi a minorităţii româneşti din Bucovina de Nord se prezintă într-o lumină asemănătoare. în ambele cazuri, invocarea

unui drept istoric (apartenenţa trecută a Transilvaniei la Ungaria şi a Bucovinei la Moldova, respectiv la România) nu are cum să treacă înaintea voinţei actuale a majorităţii (românească în Transilvania, ucraineană în Bucovina de Nord). Toate acestea se cer clarificate, pentru ca procesul de normalizare a relaţiilor cu vecinii şi de integrare europeană să nu fie frînat printr-un gen de confruntări caracteristice Europei divizate de ieri, dar prea puţin conforme proiectatei Europe unite de mîine.

Desigur, în unele zone, unde erau cîndva majoritari, românii — cu deosebire în ultimul secol — au pierdut teren în favoarea „celorlalţi": este cazul Basarabiei şi al Bucovinei, şi nu mai puţin al elementului românesc din Serbia şi Bulgaria. Dar, trebuie spus cu sinceritate că în alte zone, şi în acelaşi interval al ultimului secol, românii au şi cîştigat în defavoarea „celorlalţi". în Dobrogea, la 1880, populaţia românească nu depăşea 28% din total; la recensămîntul din 1930, ponderea românilor dobrogeni se ridicase la 65% (fără a socoti Cadrilaterul, predominant neromânesc; împreună cu acesta procentul românilor din

Dobrogea cobora la 44,2%); cîteva decenii mai tîrziu, în 1992, Dobrogea apare aproape pe deplin românizată: 91% populaţie românească. în Transilvania (teritoriile de peste munţi, în ansamblul lor), potrivit recensămîntului din 1910, românii erau cotaţi cu 53,8%, maghiarii cu 31,6%, iar germanii cu 10,8%. în 1930, românii progresaseră la 57,8%, în 1956 la 65%, pentru a ajunge în prezent, după datele recensămîntului din 1992, la 73,6% (un cîştig de 20 de procente în trei sferturi de veac), în timp ce maghiarii au coborît la circa 21%, iar germanii abia mai depăşesc un procent, aproape dispărînd ca realitate etnică. S-a petrecut indubitabil un proces de românizare, în provincii caracterizate cîndva printr-un grad înalt de amestec etnic.

A dispărut şi *oraşul cosmopolit,* atît de caracteristic spaţiului românesc. La 1895, din cei 10 419 locuitori ai Constanţei, 2 519 erau români, 2 460 greci, 1 060 bulgari, 2 202 turci şi tătari, 855 evrei etc. Astăzi, românii reprezintă 93% din populaţia oraşului. La celălalt capăt al ţării, Timişoara prezenta, la 1930, următoarea structură demografică: germani — 30%, maghiari — 30%, români — 26,5%... Astăzi, 82%

dintre timişoreni sînt români. Dar chiar în Bucureştii perioadei interbelice (potrivit aceloraşi date din 1930), 20% din populaţie era încă de origine neromânească; în prezent 97,6% din locuitorii capitalei sînt de naţionalitate română. Exceptînd prezenţa maghiară într-o serie de oraşe transilvănene, precum şi numărul crescînd al ţiganilor, coloratura etnică a devenit aproape pur românească, celelalte nuanţe pierzîndu-se în ansamblu.[33]

[33] Am reprodus (sau am calculat în procente) datele demografice oferite de următoarele surse: M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea,* Socec, Bucureşti, 1904, p. 905, şi *Cercetări asupra oraşului Constanţa,* Bucureşti, 1897, p. 88; *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930,* publicat de Sabin Manuilă, voi. II, Imprimeria naţională, Bucureşti, 1938; *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 7 ianuarie 1992,* volumul *Structura etnică şi confesională a populaţiei* [Bucureşti], 1995.

Responsabilitatea unor asemenea evoluţii-revine statului naţional. *Pretutindeni,* statul naţional s-a dovedit asimilator (desigur, în grade diferite şi cu metode diferite: nu putem echivala genocidul sau deportările cu erodarea lentă a minorităţilor). în interiorul hotarelor româneşti, regula a acţionat în avantajul românilor, în afara acestora, potrivit aceleiaşi logici, împotriva lor.

Autocompătimirea, atît de frecventă în discursul românilor despre ei înşişi, nu are în această privinţă o justificare suficientă. Românii au pierdut, dar au şi cîştigat. Alţii (ajunge să-i amintim pe germani) au cedat cu siguranţă mai mult. Probabil că, adunînd plusurile şi minusurile, românii au cîştigat mai mult decît au pierdut. Romanitatea este astăzi mai puternică decît acum un secol şi, în fond, chiar dacă între hotare de stat ceva mai înguste, mai omogenă decît în România interbelică, cu procentul ei important de minorităţi.

Rămîne desigur de văzut cum vor judeca europenii înşişi, într-o viitoare Europă unită, procesul de omogenizare etnică şi culturală caracteristic istoriei ultimelor două secole.

A PATRA PUTERE MONDIALĂ

Comunismul naţionalist a adus o notă aparte în ce pri-

veşte raportul, aparent greu de conciliat, dintre proclamatul spirit defensiv al naţiei şi aspiraţia spre statutul de mare putere. In ce priveşte primul element al ecuaţiei, tabuul a căzut categoric: dacii, apoi românii nu au pretins niciodată nimic din ce nu le-a aparţinut. In acelaşi timp, politica megalomană a lui Ceauşescu tindea, şi chiar a reuşit, cel puţin în ochii unora, să confere visului de mărire, cuibărit în subconştientul naţional, aparenţa unui început de înfăptuire. Nici vremurile şi nici ideologia nu se mai potriveau cu visul imperial. România putea deveni mare nu prin extindere, ci prin eficienţă, prin densitatea maximă conferită unui spaţiu limitat. Şi astfel, o ţară mică a fost transfigurată în ţară mare, o ţară aflată la marginea marilor ansambluri politi-

co-economice a devenit un nucleu al lumii.[34] Procesul, atotcuprinzător, a înglobat, cel puţin la nivelul discursului, toate laturile vieţii naţionale şi, prin inevitabila proiectare în trecut, totalitatea procesului istoric.

Un loc-cheie în acest demers 1-a ocupat politica externă, România trebuind să apară ca o piesă indispensabilă a raporturilor internaţionale, îndeosebi ca mediator ideal între blocurile rivale (NATO şi Pactul de la Varşovia, China şi Uniunea Sovietică, Israelul şi statele arabe, nordul dezvoltat şi lumea a treia...). Politica demografică represivă, promovînd natalitatea cu orice preţ, mergea în aceeaşi direcţie: ridicarea României în ierarhia statelor lumii, prin numărul locuitorilor. In ce priveşte economia, România urma să devină o mare putere industrială (cu obiective fanteziste precum pretenţia ca, pînă la 1990, 95% din produsele româneşti să fie de nivel mondial, iar restul de cîteva procente peste nivelul mondial!). Producţia agricolă (fictivă) a atins, în 1989, 60 de milioane de tone, cu un randament la hectar mult superior oricărui alt mare producător. Procesul de urbanizare înscria iarăşi România printre ţările fruntaşe: dărîmarea satelor trebuia să lase loc liber unor aşezări de tip urban, în timp ce, mult mai comod, prin simpla proclamare, comunele deveneau oraşe, iar oraşele municipii!

In ce priveşte puterea militară, aplicarea principiului „luptei întregului popor" preconiza ridicarea forţelor armate române la un efectiv cuprins între 4 680 000 şi 6 245 000 de luptători[35], ceea ce ar fi însemnat, fără îndoială, una dintre

principalele armate ale lumii. Este interesant de constatat că fictiva amplificare a oştirii române a fost coborîtă şi în istorie. De unde, potrivit mitologiei tradiţionale, românii,

[34] Lucian Boia, „Destinul mare al unei ţări mici", în *Miturile comunismului românesc* (sub direcţia lui Lucian Boia), voi. II, Editura Universităţii Bucureşti, 1997, pp. 19-30.

[35] Ilie Ceauşescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre,* Editura Militară, Bucureşti, 1980, p. 409.

putini la număr, au reuşit aproape întotdeauna să biruie forţe superioare, acum logica s-a inversat. Naţiunea română, deşi mică, ar fi dispus întotdeauna de oştiri puternice, graţie principiului mobilizării întregului popor. Din acest punct de vedere, Burebista a procedat întocmai lui Ceauşescu, ceea ce i-a permis să ridice la luptă 200 000 de oameni, o armată aproape la fel de numeroasă ca aceea a Imperiului roman (neverosimila cifră avansată de Strabo fiind acceptată fără cea mai mică critică). Iar în Evul Mediu, potrivit *Istoriei militare a poporului român,* românii ar fi dispus de 120 000 pînă la 140 000 de oameni sub arme; inexistenţa atunci a unei Românii nu pare a-i fi stînjenit pe autori în calcularea cifrelor armatei române, chiar dacă o parte din efective aparţinea Transilvaniei, cu alte cuvinte regatului ungar... Ungaria, potrivit aceloraşi calcule, nu putea ridica decît 14 000 de luptători, raportul fiind, aşadar, de 10 la 1 în favoarea românilor. Se explică astfel victoriile dobîndite de *micile ţări* române, dar de *marile armate* româneşti.[36] în felul acesta, spaţiul românesc se transfigura, căpătînd densităţi nebănuite. Ceauşescu descoperise reţeta metamorfozării unei ţări mici în mare putere. Unii l-au crezut. Printre aceştia, Dan Zamfirescu, care nu ezită să afirme că „România a fost incontestabil, de la Declaraţia din aprilie 1964 şi pînă la Revoluţia din Decembrie 1989, a patra putere politică a lumii, după Israel (statul şi etnia universal răspîndită), SUA şi URSS".[37]

„CEILALŢI" DESPRE ROMÂNI

Am vorbit despre ceilalţi, şi despre raportarea românilor la ceilalţi, din perspectivă românească. Ceea ce cred *ceilalţi*

[36] *Istoria militară a poporului român,* voi. II, 1986, pp. 39-41

(„Aplicarea principiului apărării patriei de către întregul popor a dus la crearea unei impresionante puteri militare româneşti cu puţine similitudini pe continentul european sub raportul efectivelor întrunite").

[37] Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român,* p. 145.

despre români nu intră în problematica volumului de faţă. Ne putem permite cel mult cîteva sugestii de natură a sublinia comparaţiile şi disocierile de rigoare dintre imaginea receptată în afară şi propria reprezentare a românilor despre ei înşişi: un sondaj aleatoriu, nicidecum un studiu aprofundat asupra chestiunii.

Lăsînd la o parte România deformată de comunism şi detaşată în mod voit de civilizaţia occidentală, ne vom întoarce la anii imediat premergători celui de-al doilea război mondial, aşadar la capătul unui secol de „europenizare" a societăţii româneşti. Niciînd, în întreaga sa istorie a ultimelor două veacuri, România nu a fost mai integrată ca atunci în concertul european şi în sistemul valorilor europene.

Cu privire la această perioadă, doi scriitori occidentali ne-au lăsat mărturia lor. Doi autori foarte diferiţi: Paul Morand, un francez monden, cu strînse relaţii în mediul autohton, şi Olivia Manning, o tînără englezoaică, retrasă şi frustrată, puţin dispusă în consecinţă să vadă lucrurile într-o lumină favorabilă. Primul a publicat în 1935 volumul-eseu *Bucarest,* cea de a doua, mai tîrziu, începînd din, 1960, o *Trilogie Balcanică,* ale cărei prime două volume au drept cadru România anilor 1939-1940. Cel dintîi priveşte ţara cu simpatie, cealaltă cu o antipatie nedisimulată.[38] Remarcabil în această nepotrivire este însă acordul fundamental în ce priveşte definirea civilizaţiei româneşti în sine. Celor doi vizitatori, care altminteri nu au nimic comun unul cu celălalt (în afara apartenenţei lor la cultura apuseană), România le apare ca o ţară doar parţial integrată civilizaţiei europene, o ţară de margine, cu un fond încă pronunţat de primitivism, amalgam ciudat de viaţă modernă citadină şi de supravieţuiri rustice. La Bucureşti, remarcă amuzat Paul Morand, automobilul Ford întîlneşte

[38] Paul Morand, *Bucarest,* Pion, Paris, 1935 şi 1990; Olivia Manning, *The Great Fortune,* 1960 şi *The Spoilt City* (traducere românească: *Marea şansă* şi *Oraşul decăzut,* Editura Univers, Bucureşti, 1996).

carul cu boi. Nici vorbă de „micul Paris"! Olivia Manning îi vede pe bucureşteni drept un fel de ţărani, unii dintre ei ţărani autentici, alţii ţărani mai evoluaţi, îmbrăcaţi în haine de oraş. O lume fluidă, nesigură, uncie lucrurile nu prea sînt luate în serios. Pentru scriitorul francez, mentalitatea cu totul neoccidentală este mai curînd o calitate, lecţia pe care românul o oferă occidentalului: adaptabilitatea, indulgenţa, optimismul, trecerea nepăsătoare prin istorie. Aceleaşi trăsături nu fac însă decît să o irite pe scriitoarea britanică. Pînă la urmă, rămîne faptul că românii sînt percepuţi ca fiind *altceva* (şi aceasta, repetăm, în faza lor de maximă integrare europeană), un popor animat de alt spirit decît cel al naţiunilor occidentale: o anumită „uşurinţă" de a trăi îi separă de seriozitatea responsabilă a celorlalţi. Autohtoniştii noştri se pot bucura: şi pentru occidental, chiar dacă nu neapărat în sens valorizant, românul este „altfel", este produsul şi exponentul unui alt tip de civilizaţie. în timp ce Occidentul se defineşte ca o lume ordonată şi previzibilă, România aparţine, dimpotrivă, unui spaţiu vag şi imprevizibil.

Povestea lui Dracula s-a integrat perfect în această imagine. Deşi la vremea apariţiei faimosului roman, Transilvania aparţinea Ungariei, iar contele Dracula însuşi este un aristocrat maghiar, România a moştenit mitul la 1918 împreună cu teritoriile de peste munţi. Dracula nu şi-ar fi găsit locul nici în Alpi (prea aproape de inima Occidentului), nici în Tibet (prea departe). Carpaţii îi oferă un decor tocmai potrivit. Este marginea Europei: acolo unde civilizaţia de tip occidental se deschide spre o lume deja diferită. Reprezentăm primul cerc al alterităţii: suficient de apropiat pentru a pune, prin contrast, într-o lumină şi mai puternică configuraţiile curioase şi comportamentele nelinişti-toare.

Comunismul în general şi megalomania transformistă a lui Ceauşescu în particular au adîncit în egală măsură fractura reală şi proiectarea ei în imaginar. Dacă „micul Paris" al anilor '30 părea totuşi atît de „altfel" occidentalilor, ce impresie pot face Bucureştii de astăzi: un oraş dominat de

un palat faraonic şi acoperit de gunoaie! De altfel, pentru orice turist străin care se respectă, obiectivele principale ale unei călătorii în România sînt palatul lui Ceauşescu şi castelul lui Dracula, marile simboluri ale singularităţii româneşti! Ceaţa care acoperă revoluţia din decembrie, zvîcnirile brutale şi necontrolate ale unei societăţi încă neaşezate, „democraţia originală", incredibilele mineriade, copiii străzii şi copiii bolnavi de SIDA... iată numai cîteva teme de natură a conforta prejudecăţile vizitatorului străin.

Vom invoca alte cîteva exemple, alese din zona franceză, considerată, pe drept sau pe nedrept, mai puţin opacă la valorile autentice româneşti, Vizitînd România chiar în zilele mineriadei din iunie 1990, scriitorul Emmanuel Carrere rămîne cu impresia unui tărîm îndepărtat şi straniu. Privirea pe care o aruncă dinspre snobul „cartier latin" al Parisului, de natură a amplifica şi mai mult în imaginar distanţele reale, îşi află expresia frapantă chiar în titlul eseului consacrat unei ţări care îl uimise: „în România, adică nicăieri".[39] în 1991, un alt scriitor francez, Renaud Camus, întreprinde, înarmat cu o bibliografie sumară, dar mai ales cu multe prejudecăţi, o incursiune rapidă prin toate regiunile ţării. România nu îi place, o spune repetat şi apăsat. Nu îi plac oamenii, nu îi place însă nici peisajul, nici dealul, nici muntele, nici cîmpia. Ceea ce îi caracterizează pe români ar fi o mare „confuzie mintală". Nu îşi cunosc de altfel nici propria istorie. Renaud Camus, convins că el o cunoaşte bine, încearcă să-i înveţe cîte ceva în scurtul său sejur românesc.[40] Năstruşnicele impresii ale acestui din urmă autor pot stîrni, în funcţie de starea de spirit a cititorului, indignare sau ilaritate. Chestiunea este însă mai serioasă. încă o dată, este vorba de perceperea României, în bine sau în rău, puţin importă, ca un spaţiu de sensibilă alteritate, aflat în afara civilizaţiei europene normale.

[39] Emmanuel Carrere, „En Roumanie c'est-â-dire nulle part", în *La Regie dujeu,* 2/1990, pp. 152-173.

[40] Renaud Camus, *La Guerre de Transylvanie,* P. O. L., Paris, 1996.

Un manual de şcoală ne ajută să completăm ideea. Elevilor ultimei clase de liceu li se înfăţişează „Europa politică în 1924".[41] Din nou perioada interbelică, perioada de maturitate a democraţiei româneşti. România apare însă, din per-

spectivă franceză, caracterizată printr-un „regim autoritar de dreapta". Ca şi Ungaria de altfel, şi spre deosebire de societăţile democratice ale Occidentului. Manualele româneşti prezintă Ungaria încă de la instaurarea lui Horthy în 1920 ca supusă unei dictaturi de tip fascist (ceea ce, în treacăt fie spus, nu este chiar adevărat), iar România ca o ţară esenţialemente liberală şi democratică, mai rezistentă decît majoritatea statelor europene la asaltul ideologiilor totalitare. Contrastul Ungaria-România este bine marcat în cultura istorică românească, cu atît mai interesantă dovedindu-se aşezarea lor în aceeaşi categorie. Cert este că nu se recunoaşte României o tradiţie democratică autentică, şi din acest punct de vedere Răsăritul şi Apusul oferind tipuri de civilizaţie divergente.

Faţă de asemenea imagini — nu discutăm în ce măsură drepte, deformate sau neadevărate —, reacţia românească prezintă două sensuri principale: fie cufundarea într-un autohtonism dispreţuitor (sîntem altfel decît ceilalţi, şi cu atît mai bine!), fie, dimpotrivă, amplificarea şi exaltarea notelor de modernitate şi europenism. O privire mai echilibrată şi mai critică ar crea cu siguranţă mai multe punţi între noi şi Occident. Occidentalii nu ne vor convinge că în România interbelică a fost un regim autoritar, dar nici noi nu-i vom convinge că a fost un regim democratic. Există o ieşire din impas, care este probabil şi mai aproape de adevăr: luarea în considerare a amalgamului de autoritarism şi democraţie caracteristic epocii în discuţie. Mitologia funcţionează într-un registru de contraste; singura manieră de a o atenua este o istorie de nuanţe.

[41] *Histoire,* l[re], sous la direction de Robert Frank, par Franţois Vaureal et Laurence Bonfighli, Belin, Paris, 1995, p. 11.

Capitolul VI

Principele ideal

EROI ŞI SALVATORI

O inepuizabilă constelaţie mitică grupează categoria *personajelor mitificate.* Nu ne aflăm în faţa unui procedeu tipic românesc. Dimpotrivă, nimic nu este mai universal, mai arhetipal, decît personalizarea istoriei şi a resorturilor social-po-

litice. Personajul excepţional, mediator între oameni şi zei, sau între oameni şi destin, sau între oameni şi istorie, se impune din zorii aventurii umane şi pînă astăzi, inclusiv în cele mai performante şi aparent sceptice societăţi tehnologice şi democratice. Nici o comunitate nu se poate dispensa de „eroi" şi de „salvatori", atît în viaţa curentă cît şi în sensul rememorării tradiţiei istorice. O campanie prezidenţială, americană, franceză sau română, puţin importă, poate oferi oricui o minimă idee despre ce înseamnă acest proces de personalizare. Iată momentul cînd „salvatorii" ies la rampă: atît în situaţiile dificile, cînd nevoia lor se face puternic simţită, cît şi în vremurile comune, cînd nu se întrevede nimic înălţător de construit şi nimic esenţial de salvat. Indiferent de context, arhetipul funcţionează. Acei oameni „altfel decît noi" aparţin zonei mistice a imaginarului, sînt prinşi în structurile sacralităţii. Chiar în versiunea secularizată a lumii moderne, acţiunea lor păstrează ceva din sensul transcendent originar.

Abordarea istoriei în sens demitificator riscă să afecteze poziţia acestor personaje-simbol. Iar cînd vorbim despre demitificare în cultura română, ne îndreptăm instinctiv spre *Junimea*. Dintre istoricii reprezentativi ai acestui curent, Dimitrie Onciul nu pare însă deloc dispus să renunţe la marile figuri ale trecutului şi nici măcar să le atenueze importanţa; mai mult chiar, sinteza sa *Din istoria României* aşază

întreaga materie în tiparul domniilor, de la Traian, prin şirul voievozilor Evului Mediu, la Cuza şi la Carol I. Cu totul alta este atitudinea lui Ioan Bogdan. Graţie lui, *Junimea* nu se dezice nici de această dată, oferindu-ne punctul de vedere nonconformist pe care îl aşteptam. In *Istoriografia română, şi problemele ei actuale* (1905), marele slavist neagă pur şi simplu interesul pe care l-ar prezenta personalităţile istoriei româneşti. „Istoria noastră veche — afirmă el — nu cunoaşte individualităţi mari, cari să fi imprimat unei epoce sau unui secol anumite caractere." Ştim prea puţin despre domnitori ca Mircea sau Ştefan, ceva mai mult despre Petru Rareş sau Mihai, „dar domni de felul acestora au fost puţini".[1] Este ceea ce îl determină pe Bogdan să-şi

îndemne confraţii de a nu mai insista asupra personalităţilor şi faptelor politice, mult mai demnă de interes fiind cercetarea „culturii române", a civilizaţiei româneşti. Soluţia radicală propusă de istoricul junimist avea puţine şanse de izbîndă. O istorie românească fără implicarea semnificativă a marilor personalităţi părea greu de conceput. Pentru perioada interbelică, este de menţionat totuşi intervenţia sociologizantă a lui Ştefan Zeletin, în lucrarea apărută în 1925 sub titlul *Istoria socială. Cum -poate deveni istoria o ştiinţă a cauzalităţii.* Autorul propunea o istorie a structurilor şi faptelor colective, acestea urmînd să treacă pe un plan subordonat personalităţile şi evenimentele. Zeletin nu era însă istoric, nu, oricum, un istoric profesionist. Istoricii de meserie, chiar cei angajaţi în cercetarea fenomenelor socio-economice şi culturale precum G. I. Brătianu, un apropiat al şcolii de la „Annales", nu intenţionau să meargă atît de departe. Brătianu i-a dat prompt replica lui Zeletin, pronunţîndu-se împotriva sociologizării istoriei (în *Teorii nouă în învăţămîntul istoriei,* 1926). Eroii trecutului îşi puteau continua cariera!

Interesantă este în această chestiune evoluţia ideologiei şi a istoriografiei comuniste. Istoria văzută de Marx înseamnă probleme, structuri, legi, mecanisme socio-economice,

[1] Ioan Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale,* p. 19.

în orice caz nu personalităţi aşezate în prim-plan. In fapt, proiectul comunist avea nevoie de eroi, pentru a justifica şi ilustra propria schemă istorică. Mobilizarea energiilor nu se putea face doar în virtutea unor principii filozofice abstracte. Erau necesare exemple vii şi simboluri. Aceasta cu atît mai mult cu cît determinismul economic marxist a sfîrşit prin a ceda în faţa voluntarismului politic leninist. Comunismul s-a construit nu prin iluzoria acţiune a legilor socio-economice, ci prin acte de voinţă şi de putere. Politicul, instalat în poziţia de comandă, a generat inevitabil un cult al marilor făuritori de istorie. Aşa încît, departe de a renunţa la panteon, comunismul nu a făcut decît să-1 „repopuleze", într-o primă fază, şefii marilor răscoale şi revoluţionarii intransigenţi, de la Spartacus la Robespierre, au

luat locul principilor. O dată ce dictatura proletariatului a devenit tot mai deschis dictatura marelui conducător (Stalin, Mao sau Ceauşescu), personajul providenţial şi-a găsit un loc inexpugnabil chiar în inima sistemului comunist. Şi, cum orice lider are nevoie de precursori care să-1 anunţe şi să-1 legitimeze, panteonul comunist s-a îmbogăţit cu personaje cărora principiul luptei de clasă nu ar fi trebuit să le permită atît de uşor reintrarea în scenă. Ascensiunea lui Stalin i-a readus în prim-plan pe Ivan cel Groaznic şi pe Petru cel Mare, iar Ceauşescu şi-a anexat întreaga pleiadă a regilor daci şi a voievozilor. în genere, deriva naţionalistă a sistemului a amplificat panteonul şi a acordat personalităţilor un rol pe care nu îl avuseseră nici pe departe în teoria istorică a lui Marx. Pornit să limiteze drastic importanţa „marilor oameni", comunismul a sfîrşit prin a o amplifica: excelentă ilustrare a persistenţei şi forţei arhetipului.

CONSTITUIREA PANTEONULUI NAŢIONAL

Aşadar, nimic esenţial specific în cazul românesc. Românii nu au mai mult decît alţii vocaţia de a investi în marii oameni ai trecutului şi ai prezentului. Dar, dacă mecanismul este universal, modalitatea şi intensitatea funcţionării lui depind de contextul istoric. Salvatori potenţiali sînt mereu disponibili, figura salvatorului se impune însă ca

necesitate inconturnabilă în fazele de criză pe care le traversează comunitatea. Restructurările majore obligă istoria să producă oameni excepţionali. Cazul românesc nu se deosebeşte de oricare altul prin esenţa fenomenului, dar ceea ce îl caracterizează este cu siguranţă o intensitate deosebită. De aproape două secole societatea românească se află în criză. De aproape două secole, de cînd s-au hotărît pentru prima dată să intre în Europa, românii traversează o nesfîrşită fază de tranziţie. Impactul modernizării pare a explica poziţia remarcabilă a personajului providenţial în cultura istorico-politică românească. într-o lume fluidă, unde structurile se destramă şi se recompun fără încetare, „părintele naţiei" apare drept singurul reper ferm, invocat cu mult mai multă convingere decît un anume sistem politic sau principii abstracte prea vagi şi nesigure.

Pînă şi ideologia liberală a secolului al XlX-lea a aderat, cu ezitări şi excepţii nu foarte semnificative, la portretul robot al unicului stăpînitor, părinte aspru, dar drept, apărător al tradiţiei şi al ordinii, salvator al integrităţii şi independenţei ţării.

Contrar afirmaţiei lui Ioan Bogdan că nu am fi avut cîrmuitori care să-şi marcheze decisiv epoca, panteonul românesc al secolului al XlX-lea a fost alcătuit aproape fără excepţie din personaje princiare. Selecţia, adaptarea şi ierarhizarea s-au făcut, evident, în funcţie de reperele majore ale epocii. Criteriile care au predominat au fost: sensul naţional românesc; valoarea europeană; exercitarea efectivă a autorităţii. Principele ideal se insera astfel în ideologia veacului: trebuia să fie un exponent al românismului, un spirit european şi un cîrmuitor ferm, capabil să asigure echilibrul social şi prosperitatea ţării.

Dimensiunea naţională (dar şi europeană) a panteonului[2] îşi găseşte o primă întruchipare în persoana lui Traian, figura centrală a marelui mit fondator: naşterea poporului

[2] Cu privire la panteonul românesc, trimitem din nou la studiul Mirelei Luminiţa Murgescu, „Galeria naţională de personaje istorice".

român; Decebal, după cum am văzut, rămîne în umbra împăratului. întemeietorii Ţării Româneşti şi ai Moldovei ocupă o poziţie mai puţin importantă decît ar fi fost poate de aşteptat. Deplasarea spre originile dintîi şi spre fenomenul general românesc poate explica relativa discreţie a miturilor fondatoare particulare. Se adaugă şi echivocul celor în cauză: Negru Vodă sau Radu Negru, figură bine conturată spre mijlocul secolului al XlX-lea, trece apoi printr-o criză de credibilitate, ajungînd să fie exclus din istorie în favoarea lui Basarab, el însuşi greu abordabil cu excepţia gloriosului episod de la Posada; în Moldova, dualitatea Dragoş-Bogdan a întreţinut de asemenea o anumită neclaritate. Cert este că nu atît întemeietorii, cît voievozii care au ilustrat istoria principatelor în epoca de glorie sînt aşezaţi în zona cea mai înaltă a panteonului.

Figura cea mai simbolică, după Traian, o oferă dubla

imagine Ştefan cel Mare — Mihai Viteazul. Sînt domnitorii cel mai frecvent şi mai pe larg evocaţi în manualele şcolare, în discursul politic şi în literatura de factură istorică (cele mai multe dintre *Legendele istorice* ale lui Dimitrie Bolintineanu evoluează în jurul lor). Ei exprimă gloria rezistenţei antiotomane, apărarea propriei ţări şi, concomitent, a creştinătăţii europene; de asemenea, ideea solidarităţii româneşti — prin unirea de la 1600, punte între Dacia Traiană şi România modernă, ca şi prin eforturile domnitorului moldovean de atragere a Ţării Româneşti într-o acţiune comună. Tragicul sfîrşit al lui Mihai îl aşază în rîndul martirilor neamului şi impune ca o datorie reluarea marelui său proiect, în timp ce lunga, autoritara şi înfloritoarea domnie a lui Ştefan prezintă modelul unei excepţionale şi durabile construcţii politice româneşti.

Puţin în retragere faţă de cele două mari figuri simbolice ale Evului Mediu, este aşezat Mircea cel Bătrîn, apărător perseverent al independenţei şi întregitor de pămînt românesc, prin integrarea Dobrogei. Vlad Ţepeş, Petru Rareş, Ioan Vodă cel Cumplit ilustrează şi ei voinţa de independenţă şi vigoarea ţărilor române. Invocarea ceva mai discretă a lui Iancu de Hunedoara se explică prin condiţia lui

echivocă româno-ungară. Foarte apreciat este în secolul al XlX-lea şi Matei Basarab, în asociere conflictuală cu Vasile Lupu; i se recunosc excepţionale merite de ordin politic, militar şi cultural, cu deosebire vocaţia de apărător al valorilor autohtone în faţa ofensivei grecismului; ca exponent al „rezistenţei româneşti" este nostalgic invocat şi de Mihai Eminescu.

Dimpotrivă, rău văzuţi sînt domnitorii care au închinat, fără război, ţara turcilor, precum Petru Aron (chiar dacă şi Ştefan cel Mare a trebuit să o facă, dar după un şir de războaie). Rău văzuţi sînt şi domnitorii de origine străină, în genere grecească: un Despot Vodă (pe deasupra protestant în ţară ortodoxă) şi, desigur, fanarioţii, cu unele excepţii totuşi, precum Grigore Ghica, ucis de turci pentru împotrivirea lui la răpirea Bucovinei.

Privilegierea eroului războinic apare incontestabilă. A te

supune cu luptă este mai lăudabil decît a te supune fără luptă, indiferent de preţul plătit. Atitudinea se explică deopotrivă prin canoanele istorice ale vremii, prin obiectivele naţional-politice româneşti (independenţa, unitatea, afirmarea ca putere regională), indisociabile de factorul militar, şi, în genere, prin complexul de ţară mică mîndră de a fi reuşit cîndva să ţină în şah mari puteri ale Europei, stîrnind admiraţia lumii.

Domniile paşnice nu sînt totuşi uitate, cu deosebire atunci cînd pun în evidenţă înţelepciunea guvernării, asigurarea păcii sociale sau mari înfăptuiri de ordin cultural, capabile, ca şi gloria militară, de a marca locul românilor pe harta'Europei. Alexandru cel Bun, Neagoe Basarab, Constantin Brîncoveanu, şi nu mai puţin Matei Basarab şi Vasile Lupu, „fondatori" ai culturii româneşti în limba română, îşi datorează locul însemnat în panteon realizărilor de acest gen.

Din epoca modernă sînt reţinuţi mai întîi Tudor Vladimirescu, *domnul Tudor,* cel care la 1821 a reactualizat principiul naţional românesc, apoi Alexandru Ioan Cuza, domnul Unirii, în aşteptarea instalării spre sfîrşitul secolului, ca personaj dominant în panteonul românesc, a regelui Carol I. Marii

animatori ai ideii naţionale şi ai culturii moderne, Lazăr, Asachi, Heliade Rădulescu, revoluţionarii de la 1848 sau unioniştii de la 1859, se menţin pe un plan secundar în raport cu deţinătorii puterii. Istoria românească apare puternic personalizată, dar nu personalizată oricum, ci la vîrf. întrebarea este cum ajung aceste umbre ale trecutului să trăiască o nouă viaţă, uneori foarte intensă, în conştiinţa fiecărei generaţii. Şcoala, respectiv manualele şcolare, joacă fără îndoială un rol esenţial. Aici se fixează cu maximum de rigoare selecţia, ierarhia şi semnificaţiile. Dar nu mai puţin importantă în reînvierea efectivă a eroilor se dovedeşte literatura cu subiect istoric (continuată şi completată în secolul nostru prin cinematografie şi televiziune). Imaginea curentă a unor epoci sau personalităţi se încheagă mai adesea din ficţiunea istorică pură decît din lucrările sau manualele de istorie. Cînd spunem Ludovic al XlII-lea,

Ana de Austria, Richelieu şi ducele de Buckingham, ne gîndim, chiar istorici fiind, la *Cei trei muşchetari* înainte de a apela la cine ştie ce monografie de specialitate!
Aşa stau lucrurile şi cu imaginea domnitorilor români. Literatura romantică a secolului al XlX-lea a conferit unor personaje o forţă şi o prezenţă pe care singur manualul de istorie nu le-o putea asigura. Mulţi au ieşit astfel din anonimat. Ce ar reprezenta astăzi *Alexandru Lăpuşneanu* fără nuvela lui Negruzzi, *Mihnea Vodă cel Rău* şi *Doamna Chiajna* fără Alexandru Odobescu, *Despot Vodă* fără Alecsandri, *Răzvan şi Vidra* fără Hasdeu, *Vlaicu Vodă* şi doamna *Clara iară* Alexandru Davila? Nu este de mirare că prozatorii şi dramaturgii înclină spre personaje secundare, adesea controversate şi chiar negative, situate oricum în afara rezervatei zone „eroice", care pot fi evocate liber, cu pasiunile, ambiţiile, vicleniile sau ezitările lor.
Marii eroi ai neamului îşi păstrează însă poziţia distinctă şi în evocările literare. Ei nu capătă un banal surplus de viaţă obişnuită, ci un surplus de încărcătură simbolică, o existenţă de altă natură decît a oamenilor de rînd. îi întîlnim mai curînd cîntaţi şi glorificaţi în versuri, decît „disecaţi" în proză.

La Bolintineanu, Minai Viteazul se exprimă în sentinţe eroice:
Nu vă urez viaţă, căpitanii mei!
Dimpotrivă, moarte: iată ce vă cei!
Cei ce rabdă jugul şi-a trăi mai vor
Merită să-1 poarte spre ruşinea lor!
Astfel e românul şi român sînt eu
Şi sub jugul barbar nu plec capul meu
(Cea de pe urmei noapte a lui Mihai Viteazul)
Acelaşi voievod apare la Coşbuc transfigurat în fenomen cosmic:
Sălbaticul vodă e-n zale şi-n fier
Şi zalele-i zuruie crunte
Gigantică poart-o cupolă pe frunte,
Şi vorba-i e tunet, răsufletul ger
Iar barda din stînga-i ajunge la cer

Şi vodă-i un munte
(Paşa Hassan)
Nu mai rămîne nimic de adăugat. Manualul devine inutil, poezia spune tot ce este de spus. Figura simbolică a lui Mihai condensează potenţialul cel mai înalt al eroismului românesc.
Mircea cel Bătrîn, în evocarea lui Eminescu din *Scrisoarea III,* se cufundă în arhetip. Acest „bătrîn atît de simplu, după vorbă, după port", care îi dă lecţia cuvenită infatuatului Baiazid, nu face decît să reia dialogul purtat cu un mileniu şi jumătate în urmă de Dromihete şi Lisimah. Şi într-un caz, şi în altul, simplitatea, înţelepciunea şi patriotismul unui popor aflat parcă în afara istoriei se opun lăcomiei cuceritoare a marilor imperii. Din Dromihete şi Mircea nu a mai rămas decît esenţa simbolică.
Nu mai puţin „transistoric" ni se înfăţişează Ştefan cel Mare, pe care tot Eminescu îl cheamă pentru a reintegra ţara în hotarele şi valorile ei:
Ştefane Măria Ta,
Tu la Putna nu mai sta

Tu te-nalţă din mormînt ,
Să te aud din corn sunînd
Şi Moldova adunînd.
De-i suna din corn odată,
Ai s-aduni Moldova toată,
De-i suna de două ori,
îţi vin codri-n ajutor,
De-i suna a treia oară
Toţi duşmanii or să piară
Din hotară în hotară.
(Doina)
în drama *Apus de Soare* (1909) a lui Barbu Delavrancea, tot Ştefan se exprimă dincolo de mormînt şi dincolo de istorie, pentru a confirma comuniunea generaţiilor în spiritul eternului ideal românesc. „Ţineţi minte cuvintele lui Ştefan, care v-a fost baci pînă la adînci bătrîneţe [...] că Moldova n-a fost a strămoşilor mei, n-a fost a mea şi nu este a voastră, ci a urmaşilor noştri şi a urmaşilor urmaşilor noş-

tri, în veacul vecilor." Sînt de fapt cuvintele marelui orator Delavrancea şi nicidecum ale bătrînului domnitor, dar ce contează! Imaginea lui Ştefan cel Mare imprimată în conştiinţa publică datorează acestei piese de teatru infinit mai mult decît oricărui document de epocă sau monografii savante.

Pictura completează, şi adesea ilustrează, literatura istorică. Genul şi-a aflat expresia deplină în opera lui Theodor Aman, înclinat, ca şi Bolintineanu, spre anecdota eroică. Eroul său preferat este Mihai Viteazul, zugrăvit într-un lung şir de compoziţii şi portrete (cele mai multe din anii 1864-1870). Vlad Ţepeş apare şi el într-un tablou din 1862-1863, ţintuindu-i cu privirea mîndră şi neînfricată pe solii turci înfricoşaţi: exact în momentul cînd Cuza imprima un nou stil — de relativă independenţă — în raporturile cu imperiul otoman. Dar personajul care datorează cel mai mult pictorului este Tudor Vladimirescu. Greu de spus cîtă asemănare prezintă sau nu portretul executat de Aman în anii 1874-1876. Cert este că aşa avea să rămînă Tudor în

conştiinţa românilor, chemat la o nouă viaţă prin actul transfigurării artistice.

Şi astfel, voievozii, extraşi din istorie, se înalţă deasupra ei, permanentizîndu-se într-un timp etern. Ei devin ficţiuni simbolice. Nimic nu este mai puternic în viaţa popoarelor ca un simbol naţional. Mircea, Ştefan şi Mihai sînt în acest sens făuritori ai României moderne şi ai României Mari. In ei s-a concentrat o credinţă, fără de care nimic nu ar fi fost posibil.

TĂIEREA BOIERILOR: DOSARUL IOAN VODĂ

Sînt bine cunoscute cuvintele admirative în ansamblu, dar nu lipsite de ascuţiş critic, pe care Grigore Ureche le aşterne făcînd bilanţul domniei lui Ştefan cel Mare: „Fost-au acest Ştefan Vodă om nu mare de stat, mînios şi de grabă vărsător de sînge nevinovat; de multe ori la ospeţe omora fără judeţ [.. .]"[3] Este, fără îndoială, poziţia unui mare boier din secolul al XVII-lea, nu tocmai dispus să accepte arbitrarul unei domnii autoritare. Dar, dincolo de exprimarea unor interese specific boiereşti, întîlnim în fond o judecată de bun-simţ, fără frontiere „de clasă". Nu este firesc ca un domnitor, fie el şi Ştefan cel Mare, să omoare

atunci cînd crede de cuviinţă şi mai ales fără judecată. O undă de umanism european şi de spirit politic modern străbate prin vorbele bătrînului cronicar.

La 1828, sinteza deja menţionată de istorie a Moldovei, de sorginte boierească *(Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie),* insista, încă, în sensul lui Ureche şi chiar amplif icîndu-i judecata critică, asupra cruzimilor lui Ştefan cel Mare, susceptibile de a întuneca strălucirea faptelor sale războinice (printre acestea, masacrarea prizonierilor); după acelaşi autor, chiar victoriile marelui domnitor ar fi contribuit în cele din urmă la epuizarea

[3] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (ediţie P. P. Panaitescu), Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1955, p. 111.

ţării şi la declinul ei. Interpretare istorică, susţinînd, fireşte, proiectul unei oligarhii boiereşti, capabilă de a cîrmui ţara în mai bune condiţii decît un singur om*, dar şi, încă o dată, asumare a unei judecăţi libere despre una dintre marile figuri ale trecutului.

Ceea ce frapează în epoca modernă este atenuarea unor asemenea aprecieri critice, uneori chiar renunţarea la ele şi justificarea actului de putere prin prisma interesului superior al naţiei. Principele ştie ce face şi ceea ce face el este bine pentru ţară: această argumentaţie, explicită sau implicită, cîştigă tot mai mult teren. Paradoxal, Grigore Ureche se dovedeşte mai aproape de spiritul liberal decît istoricii moderni!

Tăierea de boieri ajunge să se bucure de favoarea istoricilor şi a opiniei publice. Balanţa nu încetează de a înclina spre dreptatea domnitorilor, cu deosebiri, este drept, de la un caz la altul, grăitoare pentru intensitatea manifestării principiului de autoritate. Criticile adresate lui Ştefan cel Mare devin tot mai rare, apoi dispar, în schimb Ştefăniţă este blamat de mai toţi istoricii erei precomuniste pentru uciderea nejustificată a lui Luca Arbure (urmînd a fi aprobat după 1944 tocmai pentru lichidarea boierilor „trădători de ţară"). A. D. Xenopol nu se sfieşte să-i caracterizeze pe domnitori cu toate scăderile lor, dar concluziile la care ajunge sînt în genere mai favorabile decît premisele; ast-

fel, şi el remarcă *cruzimea* lui Ştefan cel Mare, ţinînd să precizeze însă că „sîngele a fost vărsat în interesul ţării".[5] Iorga, la rîndu-i, este dispus să judece pe oricine, inclusiv pe domnitori, dar şi la el principiul autorităţii funcţionează, justificîndu-se prin necesitatea curmării anarhiei boiereşti, dăunătoare interesului general. încă mai departe

[4] „Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie", în Vlad Georgescu, *Memoires et projets de reforme...,* 1972, pp. 193-194.

[5] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* voi. II, pp. 415-417.

merge CC. Giurescu; el renunţă la aprecierile „neconvenabile" (nici cea mai mică rezervă, de pildă, cu privire la Ştefan cel Mare) şi justifică practic orice act arbitrar al puterii prin invocarea interesului de stat (astfel, referitor la Vlad Ţepeş: „schingiuirile şi execuţiile pe care le-a ordonat nu erau pornite dintr-un capriciu, ci aveau întotdeauna o raţiune, şi anume, foarte adesea, o *raţiune de stat"[6]).* Comparînd cele două „sinteze-tip", datorate lui Xenopol şi Giurescu, putem constata progresele făcute de principiul autorităţii din 1890 la 1940, în consonanţă cu erodarea spiritului liberal în cultura politică românească.

Lista domnitorilor lăsaţi să facă ce şi cum cred de cuviinţă este variabilă, dar, o dată înscris pe această listă, conducătorului i se permite orice. Dimpotrivă, slăbiciunea faţă de boieri (boierii fiind în fapt singurii care îşi permiteau să afirme puncte de vedere divergente) este privită cu dispreţ. Semnificativ cazul lui Petru Şchiopul, mult apreciat de Ureche, dar dispreţuit de mai toţi istoricii români de două secole încoace, în contrast cu marele tăietor de boieri Ioan Vodă cel Cumplit.

Ioan Vodă prezintă de altfel unul dintre cazurile cele mai frapante de transfigurare ideologică. în cronicele Moldovei, el ocupă poziţia cîrmuitorului rău prin excelenţă. Azarie îl vede cu „năravde fiară", şi îi detaliază, macabru, fărădelegile: „Şi unora le-a tăiat capetele şi le-a luat averile, crescîndu-le pe ale sale prin adunări nedrepte, altora le-a jupuit pielea ca la berbeci, pe alţii i-a sfîrtecat în patru şi pe unii

i-a îngropat de vii ca morţii."[7] Acelaşi clişeu îl întîlnim şi la Grigore Ureche, iar explicaţia este patima pentru avere a unui aventurier uzurpator: „[...] pre toţi i-a covîrşit cu vrăjmăşia lui şi cu morţi groasnice ce făcea. Şi vrînd să ia agonisita tuturora, nu alt meşteşug, ci cu vîrsare de sînge şi din zi în zi izvodea feluri de munci nouă. Băgat-au în foc de viu pe vlădica Gheorghe, de au ars, dîndu-i vină de

[6] C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. II, partea I, p. 44.

[7] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan,* Bucureşti, 1959, p. 149.

sodomie, auzind că are strînsură de avuţie [.. .]"[8] Chiar mai tîrziu, la 1828, varianta boierească de istorie a Moldovei, deja consemnată, vedea în Ioan Vodă un domnitor urît de toate categoriile sociale, fapt care i-ar fi atras pieirea mai mult decît conflictul cu turcii.

Mobilul înavuţirii personale şi cruzimea patologică, puncte de vedere trecute, desigur, prin filtrul unei ideologii boiereşti şi ecleziastice, lasă locul în secolul al XlX-lea unui portret nu mai puţin ideologizat, aflat la antipodul versiunii originare. „Noul" Ioan Vodă îi datorează aproape totul lui Hasdeu, inclusiv bine cunoscutu-i portret care nu este altceva decît un fals hasdeian. La 1865, Hasdeu vedea în el un om de stat de o modernitate frapantă: „un mare administrator, un mare om politic, un mare general"[9] şi, mai presus de orice, o personalitate care a înţeles să reformeze societatea vremii împotriva clasei dominante şi ţinînd seama de interesul celor mulţi.

Reacţia junimistă s-a manifestat prin P. P. Carp, care s-a lansat cu acest prilej într-una din puţinele sale polemici de ordin istorico-literar. Pentru Carp, Ioan Vodă rămînea „un aventurier, un condotier, viteaz şi genial ca mai toţi condotierii, a cărui singură ţintă era Tronul, iar nu binele Moldovei, ale cărui singure mijloace erau tirania şi cruzimea". Carp atrăgea atenţia că boierii şi călugării, prigoniţi de domnitor, erau clase pozitive în epocă, anihilarea lor ameninţînd temeliile societăţii româneşti: „[...] tocmai acei călugări care astăzi în adevăr sînt primejdioşi cînd sînt puternici şi în toate cazurile netrebnici, menţineau vie pe atunci acea

simţire de religiozitate care, mai mult decît oricare, a contribuit a ne da puterea trebuincioasă pentru apărarea vetrelor noastre în contra cotropirii turceşti, încît Ion Vodă clătinînd temelia acestui aşezămînt ameninţă însăşi naţionalitatea noastră; uitaţi că ideile democratice nu pot fi folositoare decît acolo unde un *tiers-etat* puternic ştie a neutraliza aspiraţiile despotice atît ale unei clase cît şi ale unui om. In

[8] Grigore Ureche, *op. cit.,* p. 184.

[9] B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit,* p. XXI. ;X

timpul lui Ion Vodă eliberarea poporului de jos de sub jugul aristocraţiei clericale şi laice nu poate avea altă consecinţă decît de a pune pe acel popor sub jugul tronului şi, dacă e chestiune de jug, prefer jugul a 1 000 jugului unuia singur."[10]

Cîştig de cauză în dosarul Ioan Vodă a avut însă Hasdeu, şi nu Carp. De remarcat că A. D. Xenopol, tratat în repetate rînduri fără menajamente de Hasdeu, urmează totuşi în linii mari demonstraţia acestuia. „Am observat — scrie el — că asemenea învinuiri de cruzimi, puse de cronicari în spinarea unor domni, trebuie totdeauna cercetate cu luare-aminte, pentru a vedea dacă nu cumva patima sau interesul aristocratic al clasei din care de obicei făceau parte cronicarii români nu-i împinge la răstălmăcirea adevărului. In cazul lui Ioan Vodă, tocmai vom vedea că teama este foarte îndreptăţită şi că, dacă vreun domn a fost nedrept judecat de cronicarii ţării, apoi desigur că este Ioan Vodă."[11]

Hasdeu şi Xenopol sînt cei doi mari istorici de orientare liberală de la sfîrsitul secolului al XlX-lea (au făcut chiar politică liberală militantă). Logica lor este uşor de descifrat. Ei sînt adversari ai boierilor şi partizani ai reformei sociale, ai progresului în genere. O acţiune politică de asemenea anvergură nu se putea însă realiza decît printr-o guvernare autoritară. Scopul era liberal, mijloacele mai puţin. Judecata lor istorică privea desigur o epocă de mult apusă, dar prin ea străbătea o anumită mentalitate politică: cultul „salvatorului" şi imperativul ordinii sociale şi solidarităţii naţionale. Nu ne propunem să urmărim în detaliu cariera postumă a controversatului domnitor. Cert este că, de data aceasta, nici marii istorici junimişti nu au mers contra curentului. Ioan Bogdan s-a mărginit să constate exagerările, cu motivaţie clericală, ale cronicii lui Azarie, iar Onciul, în cîteva rînduri, menţionează cruzimile, dar şi „vitejeasca rezis-

tenţă" a voievodului împotriva puhoiului otoman.[12] Momen-
[10] E. Lovinescu, *P. P. Carp, critic literar şi literat,* Socec, Bucureşti, (1942), pp. 42-45.
[11] A. D. Xenopol, *op. cit.,* voi. III, p. 104.
[12] Ioan Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie,* Bucureşti, 1909, p. 30; D. Onciul, *Din istoria României,* p. 68.

tul 1907 şi readucerea în prim-plan a problemei ţărăneşti l-au servit pe loan Vodă; el devine acum eroul dramei *Letopiseţi* a lui Mihail Sorbul, fidelă clişeului, cu ţărani credincioşi şi protejaţi de domn şi cu boieri trădători. Ceva mai tîrziu, CC. Giurescu, consecvent concepţiei sale istorico-politice, îl absolvă pe domnitor de orice bănuială de cruzime gratuită sau interesată; execuţiile pe care le-a ordonat „trebuie să aibă o justificare", decide istoricul şi, pentru a înlătura orice echivoc, renunţă la apelativul „cel Cumplit", acreditat de Hasdeu, numindu-1 pe erou loan Vodă Viteazul[13].

Triumful lui loan Vodă în conştiinţa istorică românească oferă un indiciu interesant al afirmării şi intensităţii principiului de autoritate.

„CUM NU VII TU, ŢEPEŞ DOAMNE..."

Dar simptomul de nedepăşit al nevoii de autoritate se manifestă în alt mit, pe cît de curios pe atît de semnificativ, ţesut în jurul lui Vlad Ţepeş. în ce-1 priveşte pe acest domnitor, cronicile Ţării Româneşti nu ofereau nici măcar imaginea întunecată a lui loan Vodă. Apărea pur şi simplu un principe oarecare, despre care se ştia doar că a construit cetatea de la Poenari şi mînăstirea Snagov; acestei succinte informaţii adăugîndu-i-se anecdota tîrgovişteni lor obligaţi să lucreze la Poienari „pînă li s-au spart hainele", povestire în măsură de a da o idee, dar nu mai mult decît atît, de originalitatea sadică a domnitorului.[14] în rest, informaţia despre Ţepeş nu este românească: ea se găseşte fie la istoricii bizantini, în primul rînd la Chalcocondylas, atunci cînd este vorba despre conflictul cu turcii, fie în diverse cronici germane şi într-o cronică slavonă, cu privire îndeosebi la actele de sadism care îi sînt imputate. Pe aceste izvoare străine s-a construit versiunea modernă a istoriei lui Vlad Ţepeş, axată în egală măsură pe lupta antiotomană şi

[13] C. C. Giurescu, *op. cit.*, voi. II, partea I, p. 209.
[14] *Cronicari munteni,* voi. I, pp. 85 şi 242.
296
pe expeditiva justiţie simbolizată prin ţeapă. Macabrele povestiri din care reiese imaginea unui monstru uman însetat de sînge se află la originea cunoscutului mit, de obîrşie anglo-saxonă, al lui *Dracula* (inventat de Bram Stoker în faimosul său roman publicat în 1897). Aceleaşi povestiri, trecute prin altă sensibilitate naţională şi prin altă ideologie, stau la baza mitului românesc. Vampirul Dracula şi marele domnitor patriot au o origine comună, pornesc din acelaşi punct, remarcabilă ilustrare a capacităţii de transfigurare proprie imaginarului. Nu avem de discutat acurateţea informaţiei din cronicile germane (prezentă într-o manieră oarecum atenuată şi în cronica slavonă). Chiar dacă Ţepeş nu ar fi responsabil pentru nici una dintre faptele cumplite care i se impută, mitul românesc s-a construit tocmai pe această imagine sîngeroasă a domniei lui. *Ţeapă* a devenit *simbol politic,* simbol al unei domnii autoritare, al unei domnii aspre, fiindcă aşa o cereau vremurile, dar dreaptă şi închinată celor două principii supreme: ordinea în interior şi independenţa în afară.[15]
Fiecare vede, evident, ce vrea, privind chipul voievodului, una dintre cele mai cunoscute imagini de domnitor român. Puţini ştiu însă că faimosul portret, aflat la castelul Ambras din Innsbruck, este aşezat într-o galerie a ororilor, laolaltă cu alte monstruozităţi. Pe baza uneia dintre gravuri, Hasdeu a încercat o „filozofie a portretului lui Ţepeş"; aplicînd metoda „fizionomică" a lui Lavater, ingeniosul istoric îl asemuieşte pe domnitorul muntean cu Cezar Borgia şi, încă mai neaşteptat, cu Shakespeare.[16] Ioan Bogdan nu recurge la asemenea subtilităţi. în privinţa lui Ţepeş, ca şi în multe altele, el exprimă păreri singulare. Procedînd la interpretarea portretului de la Ambras, constată cum „ochii
[15] Pentru constituirea mitului politic Ţepeş, vezi Daniela Constantinescu, „Vlad Ţepeş şi imaginea prinţului ideal în societatea românească a secolului al XlX-lea", în *Analele Universităţii Bucureşti,* istorie, 1993-1994, pp. 67-78.
[16] B. P. Hasdeu, „Filosofia portretului lui Ţepeş", în *Scrieri literare, morale şi politice,* voi. II, pp. 7-20.
297
pierduţi şi înholbaţi par obosiţi de o lungă iritaţie nervoasă; faţa cea suptă pare a fi palidă şi bolnavă; disproporţia bu-

zei de jos trădează un tremur nervos nestăpînit, dacă nu cumva este obişnuitul stigmat al degeneraţilor"[17]. în lucrarea intitulată *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui* (1896), marele slavist dă dreptate lui Engel, care vedea în Ţepeş „un crunt tiran şi un monstru al omenirii", şi îi dezavuează pe istoricii români, de la Laurian şi Heliade la Xenopol şi Tocilescu, dispuşi să-1 transforme „într-un mare şi viteaz domn, într-un organizator militar al ţării, într-un protector al celor săraci şi drepţi, ba chiar într-un geniu al naţiunii". „Ar trebui să ne ruşinăm de el, nu să-1 dăm drept model de vitejie şi patriotism", cade sentinţa incorigibilului junimist.[18]

Ioan Bogdan argumentează în van. Vlad Ţepeş îşi află un loc de frunte în panteon, susţinut de majoritatea istoricilor şi de opinia publică. Şincai consideră că învinuirile aduse sînt în parte „scornituri".[19] Bolintineanu dă vina pe boieri: tirania domnitorului a fost necesară pentru a curma despotismul încă mai rău al clasei aristocratice; în acest sens, Ţepeş a fost un revoluţionar, un reformator.[20] Xenopol nu minimalizează „cruzimile înfiorătoare", dar constată că acestea aveau o „ţintă politică", curmarea anarhiei pricinuită de luptele dintre facţiunile boiereşti, Ţepeş reuşind să cureţe ţara de „relele lăuntrice".[21] Cu Giurescu discuţia se încheie: Vlad Ţepeş a făcut ceea ce trebuia să facă, iar actele lui sîngeroase nu sînt singulare, ţin de spiritul vremii. Cuvintele decisive îi aparţin însă lui Mihai Eminescu şi ele par gravate în conştiinţa românilor: „Cum nu vii tu, Ţepeş doamne?" De la Eminescu pînă astăzi, toţi cei dezorientaţi

[17] Ioan Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui,* Bucureşti, 1896, p. XVIII.

[ls] *Ibidem,* pp. VI şi X.

[19] Gheorghe Şincai, *op. cit.,* voi. II, p. 60.

[20] D. Bolintineanu, „Vlad Ţepeş Vodă", în *Viaţa lui Vlad Ţepeş şi Mircea Vodă cel Bătrîn,* ediţia a Ii-a, Bucureşti, 1870, pp. 5-63.

[21] A. D. Xenopol, *op. cit.,* voi. II, pp. 278 şi 293.

(şi sînt mulţi) de neorînduiala societăţii româneşti, de corupţie şi de nedreptate, nu contenesc să-1 invoce pe Ţepeş cu justiţia sa pe cît de sumară pe atît de exemplară şi eficientă. Interesantă este apropierea care se poate face, în imaginarul istorico-politic al secolului al XlX-lea, între Ioan Vodă şi Ţepeş pe de o parte şi Cuza pe de alta. Schimbînd ce-i de schimbat şi lăsînd oricum ţeapă la o parte, povestirile des-

pre Cuza seamănă cu cele închinate lui Ţepeş. Şi seamănă deloc întîmplător, pentru că ambii domnitori sînt reduşi la arhetip. Şi Cuza este autoritar, justiţiar, nu prea iubitor de boieri şi apărător al intereselor celor mulţi. Tentaţia autoritară se îmbină cu un curent antiaristocratic şi favorabil reformelor. Apărut în 1865, *Ioan Vodă* al lui Hasdeu este replica peste veacuri a lui Cuza.

MITUL DINASTIC

Instaurarea dinastiei în 1866 şi imperativul educării spiritului dinastic, absent pînă atunci din cultura politică românească, nu puteau rămîne fără urmări asupra amenajării panteonului naţional. Personalitatea reală a lui Carol I, care a fost efectiv un mare-suveran, arbitru respectat al unui echilibru politic de o jumătate de secol, a favorizat emergenţa mitului. Rostul acestuia stătea însă, indiferent de personalitatea şi de contribuţia incontestabilă a regelui, în necesitatea fixării în conştiinţe a edificiului politic al României moderne, monarhie constituţională simbolizată prin personajul regal.

După un început de domnie dificil şi contestat, Carol îşi consolidează poziţia în urma războiului de independenţă şi proclamării regatului la 1881. Lunga sa domnie (48 de ani, un an mai mult decît Ştefan cel Mare), a permis mitului să se desăvîrşească chiar în timpul vieţii. Imaginea suveranului, iniţial mediocră, capătă o puternică strălucire în ultimii ani ai secolului. într-o planşă didactică de pe la 1900 sînt înfăţişaţi „cei patru stîlpi ai neamului", alături de alţi eroi ai istoriei Ţării Româneşti. Cei patru sînt: Traian şi Decebal, Cuza şi Carol I. Faţă de ei, chiar Mihai Viteazul trece pe

un plan secund. Carol apare organic inserat în istoria românească; el marchează, fireşte, un nou început, dar un început care se aşază pe fundaţii mai vechi.

Domnitorii invocaţi în asociere cu Carol, invocaţi uneori chiar de el însuşi, sînt Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul; alături de ei, într-o poziţie aparte apare Mircea cel Bătrîn cu care Carol întreţine un adevărat dialog peste veacuri. într-adevăr, la Nicopole, în 1396, au luptat alături voievodul muntean şi strămoşul lui Carol, Frederic de Zollern (întemeietorul marii familii a Hohenzollernilor). Asociere pro-

fund simbolică, prefigurînd, cu o jumătate de mileniu în urmă, definitiva identificare a vlăstarului faimoasei dinastii cu destinele neamului românesc. In plus Carol însuşi a trecut prin Nicopole la 1877 (revenind în 1902, cu prilejul comemorării unui sfert de veac de la bătăliile independenţei).[22] Şi, în sfîrşit, Carol, ca şi Mircea, a alăturat ţării ţinuturile dobrogene, Carol marcînd cu pecetea eternităţii ceea ce reuşise vremelnic camaradul de arme al strămoşului său. Alături de Mircea, Dunărea însăşi oferea simbolul unei predestinări. Dunărea, pe care principele a călătorit în 1866 în drum spre noua sa ţară, Dunărea, trecută de domnitor la 1877, Dunărea, care leagă principatul Sigmaringen, aşezat spre izvoarele fluviului, de ţara situată de-a lungul cursului său inferior.

Momentul apoteotic este 1906, anul jubileului de patruzeci de ani. Panteonul românesc cunoaşte acum o simplificare drastică. Două personaje se detaşează net de restul eroilor neamului: Traian şi Carol I. Acestea sînt cele două mari întemeieri: neamul românesc şi Regatul, celelalte, provizorii, incomplete, tranzitorii, nu fac decît să le lege. Neamul şi Regatul aparţin eternităţii. *Paralela imperială* şi asocierea cu un act fondator de importanţa actului lui Traian îl ridi-

[22] Despre toate acestea a vorbit însuşi regele, în comunicarea istorică rostită la Academia Română, „Nicopole. 1396-1877-1902", publicată în *Citvîntările regelui Carol I* (ediţie îngrijită de C. C. Giurescu), Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", voi. II, Bucureşti, 1939, pp. 306-322.

cau pe Carol mult deasupra voievozilor români ai Evului Mediu.

Lucrarea lui Dimitrie Onciul, *Din istoria României,* apărută cu acest prilej, poate da o idee a dimensiunii mitului. Istoric îndeobşte prudent şi cumpătat în aprecieri, dar înclinat spre o istorie puternic personalizată şi ferm în convingerile sale dinastice, Onciul rezervă domniei lui Carol I aproape jumătate din cursul întregii istorii româneşti! Cu domnia lui Carol, arăta el, începe „o nouă eră în dezvoltarea starului român", inclusiv în ce priveşte unirea deplină a principatelor, dat fiind că, la abdicarea lui Cuza, „unirea nu era recunoscută ca contopire politică a celor două ţări într-un singur stat, ci numai ca uniune personală şi administrativă, admisă în mod provizoriu. Regele Carol este

primul domnitor care a luat titlul de «Domn al României», şi constituţia promulgată de noul domn era actul de constituire a statului unitar România."[23] In mod semnificativ, chiar Unirea se deplasează dinspre Cuza spre Carol. Onciul îi atribuie suveranului rolul de iniţiator în toate marile evoluţii ale României moderne. Pînă şi înflorirea culturii române este pusă în mare măsură în raport cu interesul acordat de Casa domnitoare.

De altfel, din diversele evocări ce îi sînt consacrate, Carol I apare frecvent ca atotştiutor şi înzestrat cu o capacitate superioară de înţelegere. Marele naturalist Grigore Antipa, autorul unor interesante amintiri despre primul rege al României cu care s-a aflat în relaţii apropiate, rezumă astfel prima conversaţie cu suveranul: „am avut impresia că sînt supus la examenul unui adevărat specialist, care cunoaşte chestiunea mai bine decît o tratasem eu în memoriul ce-1 prezentam".

Sub pana lui Antipa, Carol devine un personaj cu totul ieşit din comun, prin îngemănarea unei formidabile sume de calităţi. El este „chibzuit şi neîntrecut gospodar", bun, drept, blînd, înţelegător, educator al poporului, înţelept,

D. Onciul, *op. cit.*, p. 117.

demn, fin diplomat, militar viteaz, strateg iscusit, „om de vastă cultură şi de mare consideraţie universală", „unul din cei mai înţelepţi şi ascultaţi suverani ai timpului". Este un „uriaş", de a cărui „personalitate puternică" şi „mare inteligenţă", savantul se simte „complet dominat". Cu prilejul unei călătorii pe Dunăre, marele fluviu şi marele rege îşi dezvăluie natura comună de fenomene cosmice. An tipa o citează pe Carmen Sylva: „s-a întîlnit Maiestatea Sa Dunărea cu Maiestatea Sa Regele Carol I". Tot regina spunea că „şi în somn el poartă coroana de Rege pe cap".[24]

Nu mai puţin înclinată spre transfigurare este evocarea scriitorului-călugăr Gala Galaction. Şi de data aceasta, ne stă în faţă un om „altfel", din alt aluat decît oamenii obişnuiţi. „Vodă nu vorbeşte decît foarte puţin şi totdeauna cu miez; Vodă nu azvîrle banii pe ferestre; Vodă nu stă la masă decît o jumătate de oră; Vodă nu bea; lui Vodă nu-i plac lăutarii; Vodă trăieşte în palat ca un megaloschimnic în chilia lui." De înţeles că „el a fost iubit de noi mult mai puţin

decît a meritat. Dar ce puteam să facem! Era prea înţelept> prea virtuos, prea fără de vină, pentru noi."[25]
Nimic fals pînă la urmă, dar totul hiperbolizat şi scăldat în lumina mitului. Nu ne putem închipui România din jurul anului 1900 fără echilibrul politic pe care i 1-a conferit dinastia şi, în particular, cumpătarea şi simţul datoriei care l-au caracterizat pe Carol I. Mitul merge însă mai departe, detaşînd personajul de lumea muritorilor de rînd şi organizînd întreaga istorie în jurul lui, reducînd, aşadar, complexitatea factorilor istorici la un singur impuls sau la un impuls determinant. Şi astfel, Carol se înalţă încă mai sus decît Ştefan cel Mare sau Mihai Viteazul, fiindcă, trebuie recunoscut, în nici o epocă nu s-a înfăptuit atît (struc-

[24] Grigore Antipa, „Cîteva amintiri despre regele Carol I", în *Din viaţa regelui Carol I* (Mărturii contimporane şi documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurcaş), Bucureşti, 1939, pp. 26-27 şi 30-31.

[25] Gala Galaction, „Aşa cum mi-1 aduc aminte", *Ibidem,* pp. 68-69.

turile politice ale României moderne, Dobrogea, independenţa şi Regatul, căile ferate şi înflorirea generală a economiei şi comerţului, marii clasici ai culturii române...). Desigur, nu Carol, sau nu singur Carol, le-a făcut pe toate, dar nici Ştefan şi Mihai nu le-au făcut singuri: aceasta este iluzia noastră! Cu cît privim mai de departe, mecanismul puterii pare a se încarna într-un singur om. în toate cazurile, mitificarea urmează acelaşi procedeu, istoria personificîndu-se prin reducerea ei la faptele şi virtuţile personajului central.

A urmat pentru Carol o perioadă, nu de uitare, totuşi de umbrire a mitului, dată fiind soluţia „progermană" preconizată de rege în 1914, în disonanţă cu orientarea majoritară, astfel încît moartea lui a putut fi resimţită ca o uşurare. Tristă ieşire din scenă pentru purtătorul unui mare mit! Evenimentele îndreptau istoria românilor în altă direcţie decît cea trasată de fondatorul dinastiei. Drumul era deschis pentru mitificarea celui de-al doilea rege, Ferdinand, supranumit „cel Leal" pentru că a avut tăria de a rupe legăturile cu ţara sa de obîrşie atunci cînd i-au cerut-o interesele supreme ale naţiunii care îi oferise coroana. Procesul

de mitificare funcţionînd după regulile ştiute, Ferdinand, în fapt o personalitate mai puţin puternică decît unchiul său, a devenit purtătorul şi simbolul înfăptuirilor istorice din epocă. A fost regele războiului de întregire a neamului, regele jertfei şi al victoriei româneşti în acest război, regele României Mari, regele împroprietăririi ţăranilor şi al votului universal. In nu mai mică măsură decît Carol I, a fost un *fondator*. în faţa acestei domnii incontestabil glorioase, nu mai are rost să ne întrebăm, dat fiind că ne aflăm în cîmpul mitologic, ce aparţine regelui şi ce aparţine tuturor celorlalţi, şi fiecăruia în parte.

încoronarea din 1922 a simbolizat o nouă fundaţie, dar totodată şi integrarea explicită a lui Ferdinand în lungul şir al făuritorilor istoriei româneşti. Chiar alegerea locului încoronării: Alba lulia, trimitea direct la marea faptă a lui Mihai Viteazul. La Bucureşti, cu acest prilej, a defilat un impresionant cortegiu istoric, în care puteau fi admiraţi Traian

şi Decebal, Dragoş Vodă şi Radu Negru, Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun, Ştefan şi Vlad Ţepeş, Mihai împreună cu căpitanii săi, Matei Basarab şi Vasile Lupu, Cantemir şi Brîncoveanu, Horea, Cloşca şi Crişan, Tudor, Avram Iancu, Cuza şi, firește, Carol I.[26] Momentul marca identificarea deplină a unei dinastii venite de departe cu destinul naţiunii române pe care îl îmbrăţişase.

Personalitatea mitificată a regelui Ferdinand nu este mai puţin aparte decît a lui Carol I. Este însă altfel, pornind de la datele psihologice reale, ca şi din necesitatea reliefării profilului distinct al noului fondator. Olimpianismului lui Carol, Ferdinand îi opune bunătatea şi umanitatea, apropierea de oameni, ceea ce 1-a ajutat să audă şi să înţeleagă glasul profund al ţării, aspiraţia spre idealul naţional şi spre justiţia socială. Carol este un zeu, Ferdinand un sfint. „întregirea hotarelor şi restaurarea ţării noastre scumpe în matca ei firească — remarca Gheorghe Cardaş — s-a făcut sub oblăduirea regelui cu chip şi mîini de sfînt: Ferdinand cel Loial..."[27]

Al treilea personaj regal mitificat a fost Carol al II-lea. Problema lui s-a dovedit de la început aceea de a-şi fixa un loc

în mitologia naţională, după două personalităţi fondatoare care epuizaseră în bună măsură resursele mitice. Carol s-a dorit el însuşi fondator şi, cum nimic esenţial nu mai era de fondat în sensul strict al edificării României, misiunea pe care şi-a asumat-o a fost aceea de a înfăptui o *nouă România.* Iniţial „consolidator" şi „desăvîrşitor" a ceea ce întreprinseseră înaintaşii săi, el îşi precizează an de an vocaţia de nou deschizător de drumuri, de ctitor al unor structuri fundamental altele. îşi propune să înalţe România la statutul unei ţări prospere, civilizate şi puternice. Este regele ti-

[26]1. Gorun (Al. Hodoş), *încoronarea primului rege al României întregite la Alba Iulia şi la Bucureşti,* Editura I. G. Herz, Bucureşti, f. d., pp. 11-17.

[27] Gh. Cardaş, *Regele Carol al II-lea preamărit cu slavă şi credinţă de cîntăreţii neamului,* Biblioteca pentru toţi, Bucureşti, f. d., pp.5-6.

neretului, regele ţăranilor (pe care aspiră să-i ridice economic şi să-i lumineze), regele culturii. In cazul lui, indiferent de ceea ce s-a înfăptuit cu adevărat din acest program, ne aflăm, în şi mai mare măsură ca în cazurile precedente, în faţa unui efort dirijat de propagandă (ilustrat inclusiv printr-o producţie poetică deloc neglijabilă menită să-i exalte virtuţile şi misiunea istorică).[28] Domnia lui Carol al II-lea trebuia să apară mare de la început, prin proiecte, chiar înainte de realizări. Momentul de vîrf îl constituie anii dictaturii regale. Cu prilejul comemorării a opt ani de la urcarea pe tron, un ziar oficios constata că „minunea totuşi s-a împlinit", minunea fiind „după opt ani, o ţară nouă", iar ţara nouă însemnînd „opera de regenerare" a regelui şi multitudinea „ctitoriilor regale" pe cale de a transfigura societatea românească.[29]

Stilul şi „silueta mitică" ale lui Carol al II-lea se deosebesc la rîndul lor de ale predecesorilor: solemnităţii reci a lui Carol I şi evanescenţei lui Ferdinand, el le contrapune imaginea unui rege modern, dinamic, prezent la tot ce se întîmplă în societatea românească, mereu în mijlocul oamenilor, într-o îmbinare personală de maiestate şi familiaritate populistă.

în căutarea propriei legitimări, Carol a înţeles să se distanţeze, dar să se şi sprijine pe mitologia dinastică anteri-

oară. Carol I, faţă de care nutrea o vie admiraţie, iese acum din relativul con de umbră pe care l-am constatat. Centenarul naşterii sale în 1939 se amplifică în eveniment naţional, marcat de serbări, conferinţe, volume de evocări sau documentare, emisiuni filatelice şi, nu în ultimul rînd, de înălţarea maiestuoasei statui ecvestre, operă a lui Mestrovic, aşezată între palatul regal şi clădirea Fundaţiei Carol I.

[28] Vezi, de pildă, antologia alcătuită de Gh. Cardaş, *op. cit.* Printre poeţii mai cunoscuţi prezenţi în volum, cu versuri închinate principelui şi apoi regelui Carol al II-lea, de la naşterea sa pînă în 1936, pot fi menţionaţi G. Coşbuc, O. Goga, Adrian Maniu.

[29] Cezar Petrescu, „Ctitorii regale" şi „Minunea totuşi s-a împlinit", în *România,* 4 iunie şi 9 iunie 1938.

în orice discurs mitologizant strămoşii îndepărtaţi au şi ei un cuvînt de spus, şi unul chiar foarte greu. Dictatura regală instituită de Carol aparţinea în fapt familiei regimurilor autoritare din Europa vremii. Interpretarea autohtonă părea însă mai valorizantă. Noul regim a putut fi astfel raportat la tradiţia voievodală românească. Carol inaugura un nou ciclu istoric revenind la „exercitarea de fapt a autorităţii", aşa cum procedaseră domnitorii ţărilor române.[30] încă o dată, mitologia se dovedeşte profund integratoare. Carol şi voievozii aparţineau laolaltă eternului prezent românesc.

Cartea lui Cezar Petrescu, *Cei trei regi,* apărută în 1934, evident comandată şi destinată sătenilor, sintetizează triplul mit regal în forma sa cea mai înaltă şi mai pură. Venirea lui Carol I în ţară este pusă, aşa cum se cuvine, sub semnul miracolului cosmic: „O clipă norii s-au destrămat luminînd un ochi albastru de cer, limpede şi adînc. A izbucnit un znop aurit de raze. S-a boltit un arc de curcubeu, străveziu şi mătăsos, ca o podoabă de sărbătoare a slavilor. Pe sub el, în pulberea de lumină rotea lin o pajură — aceeaşi din stema ţării, din stema lui Radu-Negru, aceeaşi din stema neamului vechi de Sigmaringen [...]"[31] Descinderea lui Carol al II-lea, întors în avion din exilul său francez, devine, metaforic, „coborîrea din cer". Carol I este „făuritorul regatului", Ferdinand „făuritorul României Mari", iar Carol al II-lea „făuritorul României veşnice" (şi totodată „părintele satelor şi al plugarilor" şi „regele culturii"). Cu totul remarcabilă apare la Cezar Petrescu splendida izolare a suveranilor, semn

al împlinirii definitive a mitului. Oamenii politici dispar cu desăvîrşire, nici un alt nume în afara celor regale nu este pronunţat. Tot ce s-a făcut în România, dar absolut totul, se leagă, şi se leagă exclusiv, de numele suveranilor săi.

[30] C. C. Giurescu, „Influenţe ale tradiţiei naţionale în noua noastră organizare de stat", în Zece *ani de domnie ai Maiestăţii Sale Regelui Carol al II-lea*, voi. I, Bucureşti, 1940, p. 74.

[31] Cezar Petrescu, *Cei trei regi*, ediţia a Il-a, Editura Abeona, Bucureşti, 1993, p. 17.

Carol al II-lea este totuşi un caz mai special. în ce-1 priveşte, contra-mitul s-a dovedit pe măsura mitului. îndeosebi după abdicarea din 1940, avea să fie tot mai insistent înfăţişat ca un rege aventurier, destrăbălat şi profitor, nicidecum constructor al unei Românii noi, ci responsabil al erodării sistemului democratic românesc. Chiar în actualul discurs monarhist, se trece repede peste personalitatea lui, făcîndu-se distincţia între galeria completă a celor patru regi şi galeria lor ideală, redusă în fapt la trei: Carol I, Ferdinand şi Mihai.

O A DOUA DINASTIE?

Şi totuşi, a existat o a doua dinastie, nu în cartea lui Cezar Petrescu, dar în alte cărţi şi în alte compartimente ale memoriei colective. Faţă de dinastia venită din afară, aceasta este dinastia autohtonă, şi astfel cele două ipostaze ale mitului fondator — versiunea exterioară şi cea internă — se îmbină într-o unică sinteză. Sacralitatea transcendentă a dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen se întîlneşte cu sacralitatea izvorîtă din seva naţională a familiei Brătienilor.[32]

Este, firește, un mit de sorginte liberală, vizînd un scop, în esenţă, de partid. Cum însă rolul jucat de cei doi mari Brătieni: Ion C. Brătianu şi Ion I. C. (sau Ionel) Brătianu în marile momente şi etape ale construirii României moderne este de necontestat, după cum şi Partidul Liberal a fost, timp de aproape un veac, principala forţă politică a ţării, acest mit partizan a devenit într-un sens şi un mit naţional, în versiunea extremă, totul se datorează Brătienilor, după cum în mitul regal totul se datora regilor. Un lider liberal, I. G. Duca, rezuma astfel acţiunea politică a lui I. C. Brătianu: „A vrut Unirea Principatelor, s-a împlinit. A vrut independenţa, a prezidat-o. A vrut dinastie străină, a adus-o în ţară. A vrut organizarea Regatului, a făcut-o."[33] Iar lui

[32] O excelentă analiză a mitificării acestei „dinastii", la Sorin

Şerban, „Brătienii", în *Mituri istorice româneşti,* pp. 154-170.
[33] I. G. Duca, *Portrete şi amintiri,* ediţia a V-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 36.

Ionel Brătianu i se datorează, potrivit aceluiaşi sistem de interpretare, înfăptuirea României Mari, marile reforme democratice: votul universal şi împroprietărirea ţăranilor, în genere întreaga operă de consolidare a statului român. Faţă de Brătieni, ceilalţi sînt simple marionete. Astfel, Ionel Brătianu „vine cînd vrea la putere, stă cît vrea, pleacă cînd vrea şi aduce pe cine vrea".[34]
Ca şi la regi, conotaţiile simbolice sînt puternic puse în evidenţă. I. C. Brătianu s-a născut în 1821, anul revoluţiei lui Tudor, istoria însemnîndu-1 astfel cu misiunea desăvîrşirii procesului de prefaceri început atunci. Ionel Brătianu nu se naşte nici el într-un an oarecare, ci în 1864, anul marilor reforme şi chiar în ziua promulgării legii rurale pe care avea să o desăvîrşească mai tîrziu. Procesul sacralizării merge uneori neînchipuit de departe. „Sfînt şi ascultat a fost cuvîntul lui", se spune despre I. C. Brătianu, căruia i se remarcă şi „figura gravă de Christ".[35] Drumul Damascului îşi are şi o versiune politică autohtonă: „Treceam pe stradă în tovărăşia unui coleg, cînd iată că ne încrucişează un bărbat de statură de mijloc, cu părul şi barba creţe şi cărunte. O figură caldă, deschisă şi atrăgătoare, un ochi care zîmbea şi intra în suflete. Colegul meu îmi spune: «Uite, ăsta e Brătianu.» Am rămas cu chipul lui în cap şi n-am mai ezitat. Eram liberal."[36]
Se pot îmbina două mituri, ambele la fel de exclusive precum mitul regal şi cel al Brătienilor? Se pot, desigur, totul fiind posibil în logica mitologică. Nu este mai puţin adevărat că promotorii mitului celei de a doua dinastii au avut tendinţa de a o împinge pe prima pe un plan subordonat. La I. G. Duca procedeul apare flagrant. El îl înfăţişează pe Carol în postura unui suveran mediocru, incapabil să înţeleagă marile probleme ale epocii, reuşind să înfăptuiască
[34] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici,* Editura Gesa, {Bucureşti}, 1991, p. 94 (ediţia I, Bucureşti, 1935).
[35] Sorin Şerban, *Op. cit.,* p. 163.
[36] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată,* voi. I, Editura Ziarului „Universul", Bucureşti, 1927, p. 101.

""sp
mai puţin în 48 de ani decît Cuza în doar şapte ani de dom-

nie. Nu îi recunoaşte nici măcar rolul la 1877, ştiut fiind „că lupta pentru independenţă a fost dusă de Ion Brătianu". După Duca, regele nu se pricepea aproape la nimic, nici măcar la chestiunile militare (judecată în perfectă antiteză cu uimirea provocată lui Antipa de multiplele competenţe ale regelui!). Cît despre Ferdinand, lipsit de voinţă şi de iniţiativă, n-ar fi putut deveni un rege mare decît prin meritele sfetnicilor lui. Terenul era astfel complet degajat pentru Brătieni şi pentru marea familie liberală.[37]

Faţă de confiscarea brătienistă a istoriei, protestele nu au lipsit, venind mai cu seamă din partea conservatorilor. De un asemenea dezacord se leagă formula lui P. P. Carp, „Regele şi dorobanţul". Intr-un discurs pronunţat în noiembrie 1886 împotriva celor care atribuiau lui Brătianu meritul de a fi creat România, liderul junimist a propus o cu totul altă variantă fondatoare: „După noi, toate acestea au fost făcute de doi alţi oameni dintre care unul e cheia de boltă şi celălalt temelia suveranităţii naţionale. Aceştia doi se numesc: unul regele Carol şi al doilea dorobanţul român."[38]

Dar conservatorii au dispărut de pe scena politică după primul război mondial, cu prestigiul destul de şifonat (Carp însuşi declarase că speră ca România să fie învinsă, spre binele ei), iar Brătienii au rămas, la putere ca şi în panteon. Nu însă pentru mult timp!

MITOLOGIE FEMININĂ. REGINA MĂRIA

în mitologia istorică românească, femeia nu este prea dorită. Mitologia nu face în această privinţă decît să se alinieze unei prejudecăţi curente şi aproape generale. Chiar şi astăzi, într-o vreme cînd pînă şi unele ţări islamice au prim-miniştri femei, succesivele guverne ale României impresionează prin cvasiunanimitatea lor masculină. S-a re-

[37] 1. G. Duca, *Memorii,* voi. I, Editura Expres, Bucureşti, 1992, pp. 26-27,100-120,140.

[38] E. Lovinescu, *op. cit.,* p. 92.

marcat în lume, nu fără ironie, cum pînă şi delegaţia românească la conferinţa internaţională a femeilor a fost condusă de un bărbat.

Femeia poate intra desigur în mitologie, dar la locul ei,

într-o poziţie marginală, subalternă, de martoră şi susţinătoare morală a marilor întreprinderi masculine. Blînda Elena Doamna, care i-a suportat atîtea lui Cuza Vodă, este un exemplu semnificativ pentru tipologia femeii acceptate. Intr-o versiune mai eroică, dar la fel de dependentă de marii bărbaţi, apar femeile din vechime, invocate în versuri de Bolintineanu: „Muma lui Ştefan cel Mare" care îşi trimite fiul la victorie sau la moarte („du-te la oştire, pentru ţară mori"), sau mama lui Mihai Viteazul, cu a sa reacţie ieşită din comun la moartea fiului său: „Ştirea ta e tristă foarte / Nu că fiu-meu a murit / Dar că chiar prin a lui moarte / Pe români n-au dezrobit." Rămîne ca psihologii să se pronunţe! Cîteva personaje eroice de rangul doi apar şi în epoca modernă: Ana Ipătescu la 1848, Ecaterina Teodoroiu în primul război mondial. Dar ierarhia superioară acceptă cu greu feminitatea. Femeile care vor să se impună „la vîrf" sînt rău văzute, precum, pentru a ne referi la două personaje istorice amplificate prin literatură, doamna Clara şi doamna Chiajna. Triada „făcătoarelor de rele" din ultima jumătate de secol: Elena Lupescu, Ana Pauker şi Elena Ceauşescu nu a făcut decît să confirme aparenta justeţe a neîncrederii românului faţă de femeia aflată la putere.

Instaurarea dinastiei a fost de natură să modifice întrucîtva autohtona tipologie feminină. O regină nu este o femeie obişnuită, ci un personaj asupra căruia, indiferent de sex, se revarsă sacralitatea funcţiei. Este ceea ce a permis unor mari regine să fie conducătoare ascultate ale unor ţări guvernate altminteri exclusiv de bărbaţi. în cazul României, doar două nume intră efectiv în discuţie: regina Elisabeta-Carmen Sylva şi regina Măria.

Procesul de mitificare a celei dintîi nu a mers prea departe, limitat de prea puternica personalitate a lui Carol I. Zona rezervată reginei a rămas cea a operelor de binefacere şi

mai ales a actului cultural, în acest ultim domeniu amplificîndu-i-se însuşirile de creatoare şi protectoare.

Cu totul altfel stau lucrurile cu regina Măria. Este singura femeie care a cunoscut în România ascensiunea pe culmile cele mai înalte ale mitului.[39] Obîrşia ei îndepărtată a

putut fi un atu: venea din altă lume, o fiinţă oarecum diferită. Dar atuul principal l-a constituit războiul şi, în acest context, spre deosebire de cuplul Carol-Elisabeta, imaginea nu tocmai convingătoare a regelui Ferdinand, om cu alese însuşiri intelectuale, dar timid şi echivoc, în contrast cu caracterul voluntar al reginei. Un Carol I cu demnitatea-i îngheţată sau un Carol al II-lea, cu stilul său maiestuos şi familiar totodată, şi-ar fi putut asuma eventual întreaga încărcătură simbolică a momentului, pe care Ferdinand a împărţit-o cu regina Măria. Este drept că şi vremurile cereau mai mult. Măreţia idealului naţional devenit deodată tangibil, dezastrul înfrîngerii din 1916, mobilizarea energiilor în anul următor, tragedia păcii separate, necesitatea întreţinerii speranţei în ceasurile grele, toate acestea conduceau inevitabil spre formula mitică a *Salvatorului.* Românii aveau nevoie de un salvator, poate chiar de mai multe personalităţi care să-şi împartă această misiune.

Sînt de luat în considerare şi meritele efective ale reginei, ceea ce regina a întreprins cu adevărat în perioada războiului. Miturile, de multe ori, nu sînt „nemeritate": ele izolează, amplifică sau învestesc cu un surplus de sens fapte care pot fi cît se poate de reale. Cert este că regina nu s-a mărginit la rolul feminin tradiţional de „mamă a răniţilor", nu lipsit de altfel în mitologia respectivă (pînă într-acolo încît unele versiuni o creditează, aidoma vechilor monarhi, cu puteri taumaturgice). Ea a fost mult mai mult decît atît, a fost (nu ţinem să disociem în ce măsură în realitate sau în plan strict mitic) conştiinţa vie a unităţii româneşti, simbolul încrederii în victoria finală.

[39] Măria Bizomescu, „Un mit feminin: regina Măria", în *Mituri istorice româneşti,* pp. 171-198.

Este demnă de consemnat mărturia unui cinic, prea puţin dispus să-şi admire contemporanii şi, în alte ocazii, deloc tandru faţă de regină. Scrie, aşadar, Constantin Argetoianu: „Oricîte greşeli va fi comis regina Măria înainte şi după război, războiul rămîne pagina ei, pagina cu care se poate făli, pagină care se va aşeza în istorie la loc de cinste. [...] O găsim în tranşee printre combatanţi, în rîndurile înaintate; o găsim în spitale şi în toate posturile sanitare; printre

răniţi, printre bolnavi; o găsim de faţă la toate adunările care încercau să facă puţin bine. N-a cunoscut frica de gloanţe şi de bombe, cum n-a cunoscut teama şi scîrba de molimă sau nerăbdarea faţă de eforturile aşa de des inutile provocate de dorinţa ei de mai bine. Regina Măria şi-a îndeplinit datoria pe toate fronturile multiplei sale activităţi, dar înainte de toate pe acela al îmbărbătării şi al ridicării morale a celor ce trăiau în jurul ei şi aveau să hotărască, în cele mai tragice clipe, de soarta ţării şi a neamului. Se poate afirma că, în răstimpul pribegiei noastre în Moldova, regina Măria a întrupat, şi a întrupat frumos, aspiraţiile cele mai înalte ale conştiinţei româneşti."[40] Prin modul cum a influenţat în 1916 intrarea României în război şi, din nou, în 1918, cînd „aproape numai mulţumită ei" Ferdinand nu a ratificat dezastruoasa pace de la Bucureşti, regina, conchide Argetoianu, „s-a aşezat ca ctitorită a României întregite şi ca una din cele mai mari figuri ale istoriei noastre naţionale".[41] înflăcărată caracterizare, sub pana unui sceptic! Conştientă de rolul pe care îl avusese şi de forţa mitului care juca în favoarea sa, regina a încercat să obţină un rol pe măsură şi în anii de pace care au urmat. Timpurile se

[40] Constantin Argetoianu, *op. cit.,* voi. III, partea a V-a, 1992, pp. 15 şi 109.

[41] *Ibidem,* voi. V, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995, p. 157. Aceeaşi apreciere şi la Alexandru Marghiloman: regina a fost „singura fiinţă care a crezut că sfîrşitul războiului va fi cum a fost. Este adevărat: toată lumea s-a îndoit, *dar toţi,* fără excepţie" *(Note politice,* ediţia a Ii-a, voi. III, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995, p. 364).'

schimbaseră însă şi, în vremuri mai prozaice, slujite de politicieni obişnuiţi, vocaţia mitică a reginei nu s-a mai putut manifesta. Nu a reuşit să intre nici în Regenţă, iar Carol al II-lea, preocupat de propria-i statură istorică, a dat-o complet la o parte. Moartea sa, în 1938, a dovedit că mitul era totuşi aproape intact. Manifestările de tristeţe şi de recunoştinţă au fost numeroase şi sincere, depăşind cu mult cadrul oficial al ceremoniilor. Cu acest prilej, Aron Cotruş a scris un poem semnificativ, intitulat *Măria Doamna,* în care regina apare ca un personaj providenţial venit de pe îndepărtate meleaguri pentru a infuza o forţă nouă naţiei române. Potrivit bine cunoscutului procedeu mitologic, ea îşi află

locul în punctul cel mai înalt al istoriei româneşti, unde primeşte omagiul marilor eroi ai neamului:

Decebal, de-ar fi ştiut c-odată ai să vii,
prin aceşti munţi, pe-aceste cîmpii,
ar fi adunat oşteni cît spuza
şi fioroşi zidari făr' de somn...
şi-n năpraznica-i trufie de Domn,
ar fi clădit, în sînge şi sudoare,
din piatra cea mai tare,
pîn' la ceruri — Sarmisegetuza...
de te-ar fi văzut
pe-al Dunării ţărm de ape tari bătut,
El însuşi, marele iber,
Traian — împărat,
ar fi rămas înfipt în călcîiul de fier
uimit, cutremurat...
Basarab, Carpaţii i-ar fi smuls din rădăcină
să-ngroape sub ei orice oaste străină, —
dacă-ar fi simţit, prin vreme, c-ai să vii
într-o ziuă, pe Jii...
Ştefan cel Mare
şi-ar fi oprit ostile furtunoase, în zare,

să te privească, pe gînduri cum treci
pe-ale Moldovei sîngerînde poteci...
şi-ar fi poruncit, în sîrg să se clădească
moldoveneşti mînăstiri,
pe locurile unde-au poposit mai mult adîncile-ţi priviri
şi pasul tău de viţă'mpărătească...
în faţa privirilor tale auguste
s-ar fi oprit brusc din mîndrele-i cavalcade,
cu ochi ca două puste
slăvitul de toţi — Ion Huniade...
Mihai Viteazul, de te-ar fi văzut,
albă şi vie, —
pe unde-ar fi trecut,
ţara dintr-odată-ar fi crescut,
sub pasul lui de fier, — împărăţie.. .[42]

Cei aproape cincizeci de ani de comunism au erodat puternic mitul reginei. Soluţia aleasă, cea mai eficientă dintre toate, a fost uitarea, numele nemaifiindu-i în genere nici măcar pomenit (interesant că i s-a păstrat imaginea în compoziţia sculpturală a monumentului „Eroilor sanitari" din Bucureşti, probabil graţie purei ignorante a autorităţilor!). Puţinele referiri s-au străduit să pună în evidenţă, cu ipocrizia proprie dictaturilor, imoralitatea sexuală a reginei (tot cu extrase din Argetoianu, dar cu altele decît cele invocate de noi puţin mai înainte). Astăzi figura ei revine, dar mitul nu mai poate avea forţa de acum trei sferturi de veac. României îi lipseşte un mare mit feminin!

SALVATORI INTERBELICI

Am văzut cum războiul cerea cu insistenţă un salvator sau mai mulţi. Ferdinand şi regina Măria au jucat acest rol. Li s-a adăugat un al treilea personaj, care ne oferă un caz

Aron Cotruş, *Măria Doamna,* Bucureşti, 1938, pp. 14—16.

tipic de mitificare: generalul (apoi mareşalul) Alexandru Averescu. Artizanul victoriei de la Mărăşti a trezit în sufletul oamenilor, îndeosebi al ţăranilor în uniformă, o încredere nemărginită. Succesul militar, de altminteri relativ, nu poate explica totul. Eremia Grigorescu, eroul de la Mărăşeşti, nu a beneficiat nici pe departe de o asemenea transfigurare mitică. Pur şi simplu, silueta, privirea şi gesturile generalului au insuflat multor români convingerea că se află în faţa unui salvator. Mitul s-a prelungit şi s-a amplificat în primii ani ai păcii. Averescu apărea acum ca potenţialul reformator al societăţii româneşti, singurul capabil de a deschide României un nou curs istoric. Interesant în cazul lui apare mecanismul mitificării. Generalul avea, firește, ambiţii politice, dar mai mult în sensul tradiţional al unei asemenea cariere; îi lipseau veleităţile mesianice şi nu căuta, precum candidaţii la dictatură, contactul cu o mulţime pe care să o electrizeze.

Iată ce scrie Argetoianu, care s-a aflat alături de el în anii cruciali: „Popularitatea generalului Averescu a fost o psihoză a frontului şi demobilizaţii au adus-o în sate cum ar fi adus orice altă boală. Originea acestei psihoze trebuie

căutată în faptul că de cîte ori se ivise o greutate pe un front, generalul Averescu fusese trimis să descurce lucrurile, şi izbutise mai totdeauna să facă faţă pînă şi situaţiilor disperate. S-au obişnuit astfel soldaţii să vadă în el «salvatorul» şi au început încetul cu încetul să invoce protecţia lui nu numai pentru nevoile de pe front dar şi pentru cele de acasă. [...] Ca păianjenul în mijlocul pînzei sale, Averescu sta nemişcat şi lăsa muştele să vină. El n-a umblat după popularitate şi la începutul războiului nici nu i-a trecut prin cap că aşa ceva ar fi posibil — popularitatea a alergat după dînsul şi cînd l-a prins, cel mai mirat a fost dînsul, atît de mirat încît n-a ştiut în primul moment ce să facă cu dînsa [...] n-a făcut nimic ca să o cultive sau să o ferească de loviturile adversarilor săi. Cît a purtat uniformă, nu s-a coborît în tranşee, iar după ce a scos-o şi a îmbrăcat haina de partid, *nu s-a coborît în sate. A* stat la Bucureşti sau la Severin şi a făcut tot ce a putut ca să îndepărteze lumea de el." 315

Argetoianu descrie şi una din rarele „ieşiri în teren" ale generalului: „Averescu cobora din automobil, îmbrăcat în mantaua sa albastră fără galoane, din timpul războiului şi înainta spre emoţionaţi, cu ochii zgîiţi, cînd primarul, cînd popa, cînd un învăţător, încercau să îngîne o cuvîntare, dar li se opreau vorbele în gît. [...] Generalul le strîngea mîna, nu le spunea nimic şi pornea pe jos de-a lungul rîndurilor de oameni. Bărbaţii cădeau în genunchi, sărutau poalele mantalei albastre, dau din cap, oftau adînc şi şopteau: «Ţine-l, Doamne, ţine-l, pentru mîntuirea noastră!»"[43]

Puritatea mitului este în acest caz desăvîrşită. Speranţele oamenilor: victoria în război, împroprietărirea, asanarea vieţii politice, se întruchipau într-un personaj ales, indiferent pînă la urmă de calităţile şi de intenţiile reale ale celui în cauză. Averescu a devenit prim-ministru, a realizat chiar şi o parte a programului mitic (legea de împroprietărire din 1921), dar nu a putut decît să dezamăgească, fiindcă nu doar atît se aştepta de la el, ci *transfigurarea* României (o aventură similară se petrecuse în Franţa, la 1887, avîndu-l drept erou pe generalul Boulanger, în care unii oameni politici şi o parte a opiniei publice vedeau un nou Bona-

parte. împins de iluziile altora spre dictatură, generalul s-a retras în ultimul moment, spre dezamăgirea celor care crezuseră în el).

Nevoia de „salvatori" avea să se permanentizeze în perioada interbelică. Progresele notabile înregistrate de România au generat la rîndu-le dezechilibre şi frustrări. Clasa politică tradiţională inspira tot mai puţin respect. Aspiraţia spre o lume nouă şi modelul totalitar, evoluţii general europene, îndemnau pretutindeni la identificarea unor personalităţi providenţiale. în România anilor '30 salvatorii se numesc: Carol al Il-lea, cu o primă acţiune salvatoare în 1930 prin întoarcerea în ţară şi revenirea pe tron, urmată de un al doilea început în 1938, o dată cu instaurarea dictaturii regale; „Căpitanul" Corneliu Zelea Codreanu, perso-

[43] Constantin Argetoianu, *op. cit.,* voi. VI, 1996, pp. 44-46.

naj charismatic, căruia asasinarea din ordinul regimului de dictatură regală i-a conferit şi aureola martiriului; şi mareşalul Ion Antonescu, chemat să regenereze România după colapsul anului 1940. Să remarcăm la toţi aceşti salvatori, altminteri atît de deosebiţi, asumarea misiunii de restructurare radicală a societăţii româneşti, de „însănătoşire" a ei prin abandonarea făgaşului liberal şi democratic pe care fusese clădită România modernă. Spre deosebire de Carol I, de Ferdinand şi de Brătieni, noii salvatori au o vocaţie totalitară: semn al unei importante evoluţii a imaginarului politic.

Revenim acum la marea frescă a Ateneului Român inaugurată în 1938. Caracterul său oarecum oficial conferă o semnificaţie deosebită personajelor reprezentate. Să le trecem în revistă.[44] Suita începe, după cum am văzut, cu *Trăiau* şi *Apolodor din Damasc.* Urmează un spaţiu lipsit de eroi nominalizaţi; chiar „descălecarea", proces istoric atît de încurcat şi implicînd mai multe figuri, reale sau legendare, apare simbolizată printr-un cavaler anonim primit cu pîine şi sare. Primul voievod român reprezentat este *Mircea cel Bătrîn,* exponent al „statului militar", urmat de *Alexandru cel Bun,* care ilustrează „statul administrativ". „Cruciada românească" îşi află eroii în *Ioan Corvin* (Iancu de Hunedoara), *Vlad Dracul* şi *Ştefan al II-lea* (ultimul figurînd o alegere curioasă, probabil din dorinţa de a reprezenta şi Moldova printr-un contemporan al primilor doi); li se adaugă *Vlad*

Ţepeş, „pe un plan secundar, ca o viziune", profilat pe cetatea Poienari (soluţie picturală a statutului său istoric echivoc). Apoi, de sine stătător, *Ştefan cel Mare;* după el „epoca de pace şi credinţă" personificată prin *Neagoe Basarab* şi *Doamna Destina,* aşezaţi în faţa ctitoriei de la Curtea de Argeş, şi, iarăşi de sine stătător, *Mihai Viteazul.* „Epocile culturale" sînt individualizate prin *Matei Basarab, Vasile Lupu, Di-*

[44] Cu privire la personajele reprezentate în fresca de la Ateneu, trimitem din nou la broşura *Ateneul român din Bucureşti. Marea frescă.* Partea finală a frescei a fost modificată; lipsesc Carol al II-lea şi Mihai.

mitrie Cantemir şi *Constantin Brîncoveanu.* Renaşterea românismului îi are ca eroi pe *Horea, Cloşca şi Crişan,* pe *Gheorghe Lazăr* şi, evident, pe *Tndor,* „marele oltean". Revoluţia de la 1848 nu oferă nici un chip individualizat în Principate, în schimb în Transilvania apare *Avram Iancu* secondat de *Buteanu. Cuza* şi *Kog&lniceanu* figurează Unirea şi marile reforme, după care fresca este rezervată dinastiei regale şi dublului ei, „dinastia" Brătienilor. Sînt înfăţişaţi, aşadar, pe fundalul evenimentelor şi monumentelor reprezentative, *Carol 1,* regina *Elisabeta* şi *I. C. Brătianu, Ferdinand,* regina *Măria* şi *Ionel Brătianu, Carol al II-lea* şi marele voievod de Alba Iulia, *Mihai* (cei doi din urmă asociaţi unor scene ilustrînd viaţa citadină, industria, armata şi efervescenţa culturală). De remarcat, pe lîngă dominanta notă „princiară", accentul pus pe fenomenul cultural (în consonanţă cu atmosfera culturalizatoare din vremea lui Carol al II-lea), ca şi o mai accentuată integrare a Transilvaniei, mai ales cu privire la epoca renaşterii naţionale româneşti (consolidare firească după Unirea din 1918).

Fresca de la Ateneu înfăţişează forma desăvîrşită a panteonului, la capătul unei elaborări de un veac şi în ajunul intervenţiei perturbatoare a totalitarismelor. Un panteon îndeobşte acceptat, inclusiv în mai delicata secţiune contemporană, unde Cuza îşi dă mîna cu Carol I, iar regii şi Brătienii reuşesc să nu se umbrească unii pe alţii. Deosebirile de interpretare şi de accent, prezente de pildă în manualele şcolare, nu afectează în ansamblu coerenţa modelului. Sîntem departe de modelul francez, caracterizat printr-o puternică polarizare între referinţele istorice ale celor două Franţe: Franţa revoluţionară, laică, progresistă; Franţa conservatoare, catolică, monarhistă.[45] La români, mitul eroului

providenţial tinde să se identifice cu mitul unităţii naţio-
[45] Panteonul „divizat" al francezilor a fost investigat de Christian Amalvi: *Les Heros de l'Histoire de France. Recherche iconographique sur le pantheon scolaire de la Troisieme Republique,* Paris, 1979, şi *De l'art et la maniere d'accommoder les heros de l'histoire de France,* Paris, 1988.

nale în jurul personajului salvator, trăsătură a conştiinţei istorice şi politice româneşti extrem de relevantă pentru tot ce a urmat în privinţa raporturilor naţiune-conducător. Căutarea consensului şi a unei autorităţi respectate avea să justifice, prin istorie, deriva autoritară şi totalitară.

MITOLOGIE LEGIONARĂ

Cu cît o ideologie este mai „diferită", cu atît şi reperele ei istorice sînt mai diferite. Acesta a fost în anii '30 cazul legionarilor, al căror panteon se dovedeşte sensibil amendat în raport cu cel oficial.[46] Mişcare revoluţionară, promovînd puritatea valorilor autohtone şi regenerarea moral-religioasă a naţiei, legionarii au deplasat accentul dinspre zona puterii spre cea a revoltei, şi dinspre dominaţia politicului spre afirmarea spiritualităţii româneşti. înclinaţi ei înşişi spre jertfă, i-au preferat adesea învingătorilor pe marii învinşi, pe cei prin martiriul cărora s-a perpetuat o mare idee. Voievozii nu sînt ignoraţi, dar valorizaţi mai cu seamă în măsura în care exprimă sensul ancestral, oarecum atemporal, al purităţii româneşti şi solidarităţii între români: este ceea ce explică poziţia excepţională a lui Ştefan cel Mare în invocaţiile istorice legionare (în spiritul *Doinei* lui Eminescu). Revoluţionarii sînt puşi în relief şi interpretaţi în sensul dimensiunii fundamental naţionale a faptelor lor, îndreptate împotriva cotropirii străine: Horea, Cloşca şi Crişan, Tudor, Avram Iancu... Eroii legionari le merg pe urme; sînt oamenii unui ideal pe care înţeleg să-l plătească cu sînge, precum marii înaintaşi: astfel, Moţa şi Marin, căzuţi în Spania în lupta contra bolşevismului, şi Căpitanul însuşi. în acelaşi spirit, Decebal învinsul, dar în fapt învingător prin perpetuarea spiritului dacic, este preferat lui Traian. Apar şi personaje neaşteptate, a căror misiune este de a ne conduce spre curăţenia vremurilor de demult. Iată-l de pildă pe Bucur Ciobanul, fondatorul unui altfel de Bucureşti decît capitala cosmopolită şi coruptă a României Mari. Legenda-
[46] Milviuţa Ciauşu, „Panteonul mişcării legionare", în *Mituri istorice româneşti,* pp. 199-219.

rul întemeietor ni se înfăţişează într-un desen, pierdut printre firmele cu nume neromâneşti de pe Calea Victoriei, şi întrebîndu-se: „Doamne, sînt în Bucureştiul meu sau în Tel-Avivul Palestinei?"[47]

Doi făuritori de religie naţională ocupă poziţiile cele mai înalte în acest panteon: marele dac Zalmoxis, prefigurator al creştinismului, şi profetul timpurilor noi, Mihai Eminescu, a cărui doctrină naţionalistă este revendicată de legionari ca principal reper ideologic. Esenţa istoriei naţionale şi a spiritualităţii româneşti se exprimă cînd prin triada Horea-Eminescu-Căpitanul, cînd prin succesiunea Zalmoxis-Ştefan cel Mare-Eminescu-Căpitanul (Zalmoxis fiind „cel mai mare precursor al lui Cristos", Ştefan, cel mai creştin apărător al creştinismului", iar Eminescu, „binevestitorul biruinţei româneşti pe care ne-o hărăzeşte în zilele noastre Căpitanul şi ne-o hărăzeşte aşa precum o cerea străvechiul nostru Zamolxe". Reactualizînd, peste decenii, sensibilitatea istorică a dreptei naţionaliste din anii '30, Petre Ţuţea invoca spre sfîrşitul vieţii, aşezîndu-i deasupra tuturor celorlalţi, pe Ştefan cel Mare şi pe Mihai Eminescu. Pe cel din urmă îl vedea ca „român absolut", caracterizîndu-1, într-o formulă frapantă, drept „sumă lirică de voievozi".[48]

Sînt însă momente cînd toţi eroii naţionali apar neînsemnaţi în comparaţie cu umbra sfîntă a Căpitanului. Atunci, înaintea lui rămîne doar Isus, iar istoria, nu numai a românilor, dar a lumii, se rezumă în cei doi mari înnoitori ai spiritului uman: „Căpitanul s-a întrupat pentru a schimba omul însuşi, pentru a-1 spiritualiza, a-1 libera cît mai mult de lanţurile materiei. De la Isus Cristos şi pînă la Căpitanul, nimeni nu a născuit o astfel de prefacere. Căpitanul a fost un continuator nemijlocit al crucificatului de pe Golgota."[49]

[47] *Porunca vremii,* 28 mai 1935.

[48] Ovid Ţopa, „Rostul revoluţiei româneşti. De la Zamolxe prin Ştefan Vodă şi Eminescu la Căpitan", în *Buna Vestire,* 8 noiembrie 1940; Petre Ţuţea, *între Dumnezeu şi neamul meu,* Editura Arta Grafică, Bucureşti, 1992, pp. 110-111.

[49] „Noul întrupat", în *Buna Vestire,* 8 noiembrie 1940.

Mai departe nu se putea merge. Dar se putea merge la fel de departe, în altă direcţie. Este ceea ce avea să urmeze nu peste mult timp.

DE LA BĂLCESCU LA GHEORGHIU-DEJ

Restructurînd din temelii societatea românească şi rescriind după criterii cu totul noi istoria ţării, comunismul a procedat, în prima sa fază, la o totală remaniere şi schimbare de sens a galeriei eroilor naţionali.
Au dispărut, firește, regii, menţionaţi doar în măsura necesară pentru a fi pus în evidenţă răul pe care l-au făcut ţării. Au dispărut şi Brătienii, au dispărut marii oameni politici care au construit România modernă, taxaţi cu toţii drept exponenţi ai regimului „burghezo-moşieresc".
Domnitorii au rămas, dar într-o poziţie mai puţin glorioasă, afectaţi oricum de condiţia lor de reprezentanţi ai clasei feudale exploatatoare. Oricît de însemnate ar fi fost meritele lui Ştefan cel Mare, nu puteau acoperi faptul că „masa ţăranilor, şerbită, a continuat să trăiască în mizerie şi să sufere o cruntă exploatare".[50] Cu Mihai Viteazul, lucrurile erau şi mai clare: el „a apărat interesele de clasă ale boierilor", iar aceştia la rîndul lor „au trădat interesele patriei", în timp ce „ţărănimea a continuat să fie exploatată".[51]
Unii domnitori au beneficiat totuşi de un tratament mai bun decît alţii. Cel mai bine văzut în anii '50 a fost — se putea altfel? — loan Vodă cel Cumplit, tăietorul de boieri şi iubitorul de ţărani şi, în plus, cu totul lăudabil, aliat al cazacilor care l-au ajutat în campania din 1574, înscriind astfel o pagină semnificativă în istoria relaţiilor româno-ruse. Istorici, romancieri, dramaturgi, pictori şi compozitori s-au întrecut în a-1 evoca şi actualiza, vajnicul voievod debutînd pînă şi pe scena Operei Române, prin drama muzicală *loan Vodă cel Cumplit* a lui Gheorghe Dumitrescu (1954) .[52]

[50] *Istoria R. P. R.*, p. 138.
[51] *Ibidem,* p. 182.
[52] Măria Bizomescu, „loan Vodă — un mit antiboieresc", în *Mituri istorice româneşti,* p. 116.

Şi Ştefan cel Mare s-a bucurat de recunoaşterea unor merite şi înfăptuiri. Fermitatea sa faţă de marii boieri nu a trecut neobservată, după cum un punct bun pentru el au fost legăturile cu Kievul şi cu Moscova (căsătoria sa cu Evdochia din Kiev şi a fiicei sale Elena cu fiul marelui cneaz Ivan al III-lea al Moscovei).

Legăturile strînse cu Rusia l-au promovat, în raport cu alţi domnitori, şi pe Dimitrie Cantemir. Tratatul încheiat cu Petru cel Mare, vizita ţarului la Iaşi, campania comună antiotomană, exilul rusesc al principelui-cărturar înscriau o pagină preţioasă în cronica româno-rusă.

Eroii cei mai reprezentativi, în această primă versiune de mitologie comunistă, nu sînt totuşi principii, fie ei chiar filoruşi şi tăietori de boieri, ci purtătorii de cuvînt ai marilor bătălii de clasă, conducătorii de răscoale, revoluţii şi lupte muncitoreşti. Fictivele răscoale ale sclavilor din Dacia nu ofereau, din păcate, nume de conducători; un Spartacus al istoriei naţionale nu s-a putut descoperi. Răscoala de la Bobîlna, devenită unul din marile capitole ale istoriei româneşti, nu alinia la rîndu-i decît o suită de nume, lipsite de consistenţă biografică. In schimb, Gheorghe Doja, micul nobil secui, ajuns cap al răscoalei din 1514, a fost propulsat în zona cea mai înaltă a panteonului; iniţial doar răscoală, mişcarea pe care a condus-o avea să devină „război ţărănesc", după modelul „războiului ţărănesc german" al lui Engels. Preluaţi din panteonul tradiţional, Horea, Cloşca şi Crişan şi Tudor Vladimirescu au fost bine integraţi în ideologia comunistă, accentul deplasîndu-se dinspre vechea interpretare, accentuat naţională, spre sensul predominant social, antifeudal, al mişcărilor respective.

Revoluţia de la 1848 oferă mitul suprem al istoriei rescrise de comunişti: *Nicolae Bălcescu.*[53] Bălcescu devine eroul, fără voia lui, al unei manipulări de proporţii. L-au „ajutat", în această echivocă ascensiune, intransigenţa sa romantic-revoluţionară, consecvenţa cu care a urmărit emanciparea şi

[53] Adrian Drăguşanu, „Nicolae Bălcescu în propaganda comunistă", *în Miturile comunismului românesc,* pp. 131-165.

împroprietărirea ţăranilor (chiar dacă idealul său, al unei societăţi de mici producători, nu era exact idealul comunist de societate! — corespundea însă demagogiei comuniste antiboiereşti şi proţărăneşti), şi cu deosebire faptul că a murit tînăr, fără să ajungă ministru sau prim-ministru într-un guvern inevitabil „burghezo-moşieresc", aşa cum s-a întîmplat cu confraţii săi de revoluţie. în Bălcescu regimul comunist

a găsit simbolul ideal al spiritului revoluţionar absolut, în raport cu care urmau a fi evaluate toate celelalte proiecte şi personalităţi. Adevărul fiind, din punctul de vedere al unei ideologii totalitare, şi cu atît mai mult din perspectiva ideologiei „ştiinţifice" comuniste, unic, indivizibil şi incontestabil, rezulta că singur Bălcescu a avut dreptate, ceilalţi şovăind, greşind sau trădînd, în raport cu îndepărtarea lor de model. Bălcescu servea impunerii ideii că nu există decît o singură cale justă. A devenit, în fapt, „conducător" al revoluţiei (ceea ce n-a fost niciodată, poziţia sa în guvernul provizoriu fiind secundară). Pentru a nu fi lăsat singur, i s-au alăturat alţi cîţiva revoluţionari puri, printre care Ana Ipătescu, „eliberatoarea" guvernului provizoriu în iunie 1848, personaj aproape necunoscut anterior, devenită brusc o celebritate a momentului, ca şi generalul Magheru, altă figură de rangul doi proiectată în prim-plan (asocierea celor trei revoluţionari duce inevitabil cu gîndul la axa marilor bulevarde din Bucureşti: „Brătianu-Lascăr Catargiu", devenite „Bălcescu-Magheru-Ana Ipătescu"). în faza antinaţională a comunismului românesc, Bălcescu mai prezenta şi meritul tentativei de apropiere de revoluţia ungară. Au fost sancţionaţi, dimpotrivă, şi diminuaţi eroii revoluţiei româneşti din Transilvania, inclusiv Avram Iancu, şi încă mai sever Simion Bărnuţiu, pentru orientarea lor judecată drept prea naţionalistă, în contextul conflictului româno-maghiar din 1848-1849. în anii '50, Bălcescu a ajuns omniprezent: figură-pivot a istoriei româneşti, erou de dramă şi de roman (piesa *Bălcescu* a lui Camil Petrescu, apărută în 1949, şi romanul-fluviu al aceluiaşi scriitor, *Un om între oameni,* 1953-1957), cu chipul imprimat pe principala bancnotă în circulaţie, cea de 100 de lei, cu busturi în mai toate oraşele

ţării, cu numele înscrise pe frontispiciul diverselor instituţii, îndeosebi de învăţămînt (licee numite „Carol I" sau „Brătianu", ca şi celebrul „Sfînrul Sava" din Bucureşti, devin toate „Bălcescu", alt nume aproape nemaifiind de conceput) — el este silit să-şi pună gloria postumă în slujba proiectului comunist.

Urmau, firește, cronologic, eroii clasei muncitoare, eroii socialişti şi comunişti, eroii luptei împotriva regimului „bur-

ghezo-moşieresc". Lucrurile însă, în această privinţă, au fost de la bun început complicate, şi complicate au rămas pînă la capăt. Istoria Partidului Comunist din România a fost jalonată de acuze reciproce, comploturi, excluderi şi crime. Nu era uşor de definit calea cea justă şi personalităţile care au avut dreptate, şi mai ales aprecierea de moment nu era neapărat valabilă şi pentru a doua zi. Totul a gravitat, de-a lungul jumătăţii de secol de comunism, în jurul conducătorilor în viaţă, şi mai ales al marelui Conducător. Acesta şi aceştia şi-au anexat istoria partidului, indiferent de rolul efectiv pe care îl jucaseră ei şi ceilalţi. Fiecare seism politic a provocat instantaneu seismul istoric corespunzător. Căderea de la putere însemna şi ieşirea din istorie; şi, invers, înălţarea la putere atrăgea şi amplificarea biografiei anterioare, chiar rescrierea completă a unui întreg segment de istorie. Prăbuşirea lui Lucreţiu Pătrăşcanu (1948), apoi a grupului Ana Pauker-Vasile Luca-Teohari Georgescu (în 1952) a „sărăcit" istoria de personajele respective, menţionate de acum înainte doar ocazional, pentru a fi înfierate. Dimpotrivă, Gheorghiu-Dej, rămas singur, şi-a anexat o bună parte din istoria ultimelor decenii.[54] Greva

[54] In 1947-1948, primele ediţii ale manualului lui Roller păstrează un echilibru între Gheorghiu-Dej, Ana Pauker şi Vasile Luca, menţionaţi oarecum egal şi cu o relativă discreţie. în ediţia din 1952, ultimii doi dispar, în timp ce Gheorghiu-Dej este menţionat de nenumărate ori, devenind figura centrală a istoriei contemporane. In plus, manualul este împînzit cu citate din articolele şi cuvîntările lui (absente în ediţiile anterioare), îi sînt reproduse şi trei portrete, faţă de o singură prezenţă, într-o fotografie de grup, în primele ediţii.

de la Griviţa din 1933, în care fusese implicat, a devenit momentul de referinţă al istoriei contemporane. La fel ca Bălcescu, în fapt Bălcescu anunţîndu-1 şi justificîndu-1, conducătorul partidului s-a ridicat deasupra celorlalţi, secondat de fidelii săi, de regulă foşti ceferişti (printre care cel mai longeviv s-a dovedit Chivu Stoica). A fost, s-ar putea zice, faza „ceferistă" a istoriei româneşti sau, mai corect spus, a istoriei R.P.R.! La 1900, cei doi mari oameni ai panteonului „simplificat" se numeau Traian şi Carol I; în anii '50, ei se numesc Bălcescu şi Gheorghiu-Dej.

Printre numele puse mai mult sau mai puţin în relief,

făcînd puntea între cei doi mari eroi revoluţionari, pot fi menţionaţi, cu o poziţie destul de stabilă în panteonul comunist, dat fiind că nu au apucat disensiunile perioadei interbelice, Ştefan Gheorghiu (al cărui nume avea să fie dat „Academiei" de partid) şi I. C. Frimu. Recunoscut ca înaintaş, dar şi vehement combătut, a fost Constantin Dobrogeanu-Gherea, „părintele" socialismului românesc, care şi-a plătit astfel îndrăznelile teoretice, considerate abateri de la ortodoxia marxistă, îndeosebi considerarea României ca insuficient de avansată pe calea capitalismului, necoaptă deci pentru preluarea iniţiativei istorice de către proletariat. în ce priveşte perioada interbelică, este de remarcat excluderea principalilor lideri comunişti. Acest gen de „curăţenie" îi asigura lui Gheorghiu-Dej o poziţie confortabilă, fără teamă de concurenţă, nici măcar în sens retrospectiv. Gheorghe Cristescu, „fondatorul" partidului în 1921 şi primul său secretar general, a rămas pînă tîrziu în afara istoriei oficiale. Tot pînă tîrziu, Ştefan Foriş, predecesorul lui Gheorghiu-Dej, ucis în 1944 în urma unei reglări de conturi, a apărut invariabil sub sintagma „trădătorul Foriş", fără să fie foarte clar pe cine şi ce a trădat.

Au fost promovaţi alţi eroi, din eşaloanele următoare, fără aspiraţii, fie şi postume, la conducerea supremă. Un caz aparte îl reprezintă Vasile Roaită, adolescentul ucis la Griviţa (din nou mitologia ceferistă!) în vreme ce trăgea sirena chemîndu-i pe muncitori la luptă. Puritatea sîngelui tînăr este frecvent invocată în miturile revoluţionare, simbo-

lizînd dreptatea cauzei şi speranţa încarnată de tinereţe. în anii '50, Roaită a cunoscut o remarcabilă celebritate postumă; ne mărginim să amintim faimosul cîntec revoluţionar *Sirena lui Roaită,* ca şi schimbarea — cu adevărat radicală — a numelui unei staţiuni de pe litoral din Carmen Sylva în Vasile Roaită (denumirea actuală, Eforie Sud, fiind de natură să liniştească patimile!).

Să-1 mai amintim pe Ilie Pintilie, martir al cauzei comuniste, mort sub zidurile Doftanei prăbuşite la cutremurul din 1940, pe eroii căzuţi în războiul civil din Spania sau în rezistenţa franceză, sau pe victimele aparent foarte puţine

dacă ne luăm după numele înşirate, ale represiunii legionare şi antonesciene (precum Filimon Sîrbu, condamnat la moarte şi executat pentru trădare şi sabotaj în favoarea inamicului).

Se conturează acum *mitul ilegalistului*, subordonat, indiferent de diversele-i personificări, unei riguroase tipologii. Ilegalistul provine dintr-o familie săracă de muncitori sau ţărani (ceea ce nu e chiar adevărat, mulţi comunişti avîndu-şi originea fie în medii marginale „declasate", fie în cercurile micii burghezii sau chiar ale elitei sociale şi intelectuale), cunoaşte de timpuriu greutăţile şi asuprirea, este iniţiat de un tovarăş mai vîrstnic în tainele marxism-leninismului şi ale mişcării revoluţionare şi, plin de abnegaţie, îşi dedică viaţa luptei revoluţionare, partidului şi poporului; închiso- / rile şi tortura, adesea chiar moartea, nu reuşesc să-1 înfrîngă.[55]

Prin obîrşia lor, prin nobleţea idealurilor şi prin eroismul dovedit, ilegaliştii justifică revoluţia proletară şi legitimează noul regim; pe de altă parte însă, sînt suficient de mărunţi pentru a nu atenta la poziţia liderului. Printre ei întîlnim şi relativ multe femei, mai puţine, evident, decît bărbaţi, totuşi deasupra ponderii obişnuite a femeilor în sfera mitologiei politice româneşti; este perioada cînd se

[55] Sorin Şerban, „Ilegaliştii", în *Miturile comunismului românesc*, II (sub direcţia lui Lucian Boia), Editura Universităţii Bucureşti, 1997, pp. 45-58.

afirmă femeia revoluţionară, aflată cu bărbatul mai curînd în raport de tovărăşie de luptă decît de dialectică a sexelor[56] (ceea ce explică şi promovarea Anei Ipătescu la 1848). în sfîrşit, să remarcăm şi numărul relativ important al ilegaliştilor şi ilegalistelor de origine neromânească (corespunzător de altfel structurii efective a „elitei" comuniste dinainte de 1944); românizarea progresivă a partidului se va reflecta şi în românizarea treptată a istoriei sale interbelice, cu alte cuvinte în re'inventarea unei istorii mai româneşti decît a fost în realitate.

Deasupra tuturor, lăsîndu-1 chiar pe conducător într-o poziţie subordonată, se înălţau însă marile figuri ale panteonului comunist: Marx şi Engels, Lenin şi Stalin. Pentru prima

dată în istoria românească, eroii supremi nu mai aparţineau fondului naţional — răsturnare care spune tot ce e de spus cu privire la raportul originar dintre comuniştii români şi naţiunea română. Cîştigarea cu timpul a unei relative autonomii şi orientarea spre naţionalism a comunismului românesc au eclipsat puţin cîte puţin giganticele personalităţi ale comunismului mondial (sau sovietic), în cele din urmă invocarea lor devenind mai curînd formală, cerută de stricta respectare a unui ritual. Acuzat şi în propria-i ţară, Stalin a căzut de pe soclu. Monumentul lui Lenin a dominat însă intrarea în Bucureşti (inspirat aşezat în faţa Casei Scînteii, cu arhitectura-i tipic stalinistă) pînă după decembrie 1989. într-o capitală rămasă aproape fără statui, din care dispăruseră monumentele regilor şi ale marilor oameni politici, supravieţuirea statuii lui Lenin marca, fără putinţă de tăgadă, adevăratul reper istoric al unui comunism pretins naţional.

La umbra lui Stalin, în anii '50, s-au înmulţit în România o sumă de alţi eroi, mai mari sau mai mici, descinşi din istoria Rusiei şi a Uniunii Sovietice. Sînt anii cînd panteonul românesc tinde să devină mixt, un panteon româno-ruso-so-

[56] Despre mitologia femeii în comunism, vezi Zoe Petre, „Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin", în *Miturile comunismului românesc,* voi. I, pp. 22-38.

vietic. Ivan al III-lea îşi face intrarea însoţindu-1 pe Ştefan cel Mare, iar Petru cel Mare, pe Cantemir. Bălcescu dă replica „revoluţionarilor democraţi" ruşi: Herzen, Cernîşevski şi ceilalţi. Frăţia de arme româno-rusă străbate istoria, cu momente culminante la 1877 şi în al doilea război mondial. Tipul ilegalistului român este adaptat după cel al luptătorului bolşevic. Copiii şi adolescenţii învaţă ce înseamnă să fii erou comunist potrivit unor modele mai frecvent sovietice decît autohtone. Romanul lui Aleksandr Fadeev *Tînăra Gardă* bate toate recordurile de popularitate (8 ediţii româneşti între 1947 şi 1963), iar faimoasa adolescentă eroină Zoia Kosmodemianskaia, victimă a naziştilor în „marele război pentru apărarea patriei", îi va părăsi cu greu pe tinerii români, măcar pentru faptul că unul dintre marile licee bucureştene i-a purtat numele pînă în decembrie 1989.

Etapa naţionalistă a comunismului a procedat la o reamenajare a panteonului, rezultatul fiind o structură hibridă între tradiţia istorică precomunistă şi mitologia luptei de clasă a comunismului originar.
Spre sfîrşitul anilor '50, o dată cu deplina „reabilitare" a Unirii Principatelor, este readus în tradiţionala poziţie dominantă Alexandru Ioan Cuza, faţă de care în „epoca Roller" se exprimaseră rezerve privind „şovăiala" şi inconsecvenţa în aplicarea marilor reforme. Efigia lui Cuza avea să apară, semnificativ, nimic nefiind întîmplător şi neideologizat în comunism, pe bancnota de 50 de lei, încadrat de Bălcescu (bancnota de 100) şi de Tudor Vladimirescu (cea de 25), singurele rămase în circulaţie pînă în 1989. „Revenirea" domnitorului Unirii ilustra deplasarea (relativă) de accent dinspre miturile revoluţionare spre cele naţionale.
Noul panteon nu avea să-i sacrifice pe eroii luptei de clasă, exponenţi privilegiaţi ai mitologiei comuniste clasice. Pe măsura afirmării naţionalismului, ei sînt împinşi însă pe un plan secund, faţă de deţinătorii puterii, exponenţi ai naţiunii şi ai statului, regii daci sau marii voievozi ai Evului

Mediu. Bălcescu rămîne marea figură de la 1848, dar nu mai poate fi personalitatea cea dintîi a istoriei româneşti; nu el este eliminat, alţii se înalţă. Să remarcăm pentru 1848 deplina valorizare a lui Avram Iancu; luptele sale cu ungurii, nu tocmai bine văzute în anii '50, redevin acum pe deplin justificate. Horea şi Tudor îşi asumă o ideologie mai cuprinzătoare decît cea a unor simple răscoale exclusiv sau predominant antinobiliare sau antiboiereşti. Ei se afirmă ca exponenţi ai naţiunii, iar mişcările lor devin, sau redevin, din „răscoale" cum sînt numite în anii '50, „revoluţii" (mai întîi în cazul lui Tudor, şi ceva mai tîrziu, şi cu preţul unor controverse, în ce-l priveşte pe Horea). Dosarul Tudor este exemplar pentru logica mitologiei istorice. Eroul de la 1821 a trecut cu brio toate examenele ideologice, fiind invocat pe rînd de liberali, de legionari, de comunismul „internaţionalist" şi de comunismul naţionalist. O ofensivă istoriografică de proporţii s-a declanşat în vremea lui Ceauşescu în jurul raporturilor sale cu Eteria grecească. După

ce Andrei Oţetea se străduise să dovedească strînsa îmbinare dintre cele două revoluţii *(Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările române,* 1945), istoricii fazei naţionaliste s-au înverşunat să-1 absolve pe revoluţionarul român de orice obligaţie faţă de eterişti. O ideologie poate, cu acelaşi efect, să-şi inventeze eroi noi sau să schimbe înfăţişarea şi mesajul celor deja în funcţie. Din păcate, Tudor nu ne poate spune de care dintre admiratorii săi se simte mai apropiat! Ascensiunea spectaculoasă a fost însă, după cum spuneam, a „deţinătorilor puterii", oarecum în dezacord cu ideologia luptei de clasă, dar în acord cu noile exigenţe politico-ideologice: unitatea întregului popor în jurul partidului şi al conducătorului, detaşarea de Uniunea Sovietică, marcarea individualităţii româneşti, rolul pe care Ceauşescu aspira să-1 joace în treburile lumii. Cert este că Ceauşescu, el însuşi purtător de sceptru (prezidenţial), înţelegea să se regăsească în marile figuri încoronate ale trecutului. Principalii voievozi se înşiruie astfel din nou pe treapta cea mai de sus a panteonului, prezenţa lor în actualitate justificîndu-se prin importanţa acordată, dar depinzînd

totodată de conjunctură sau de succesiunea comemorărilor. Pentru Mihai Viteazul, se pare că Ceauşescu — hrănit cu lecturi din Bolintineanu şi Coşbuc — a avut o admiraţie deosebită (ceea ce nu 1-a împiedicat să ordone demolarea rnînăstirii Mihai Vodă, cu scopul de a-şi pune mai bine în perspectivă propriul palat); oricum, făuritorul Unirii de la 1600 exprima în mai mare măsură ca oricare alt domnitor ideea României eterne, pe care Ceauşescu înţelegea să o încarneze. Ştefan cel Mare, Vlad Ţepeş, Mircea cel Bătrîn[57] au fost la rîndul lor intens mediatizaţi de propaganda regimului. N-au fost uitaţi nici domnitorii „culturali", precum Neagoe Basarab şi Dimitrie Cantemir, evocarea înfăptuirilor lor avînd darul de a conforta tezele „protocroniste". Pînă şi Constantin Brîncoveanu a cunoscut o deplină reabilitare, după ce în faza istoriografiei „de clasă" i se reproşase crunta fiscalitate şi asuprirea maselor ţărăneşti.

Dar fenomenul cel mai remarcabil îl constituie masiva orientare spre Antichitate, apelul la regii Daciei. în ce priveşte Dacia, naţional-comuniştii s-au dovedit dinaşti convinşi! Nu numai tradiţionalul Decebal, ci şi Dromihete

şi îndeosebi Burebista au fost aşezaţi într-o puternică lumină, constituind triada originară a istoriei naţionale. Comemorarea din 1980 a avut rolul de a marca o frapantă similitudine între Ceauşescu şi Burebista, chiar un istoric profesionist ca Ion Horaţiu Crişan neezitînd să scrie despre regele dac cuvinte omagiale în genul celor adresate dictatorului comunist. Astfel, Burebista ar fi fost „animat de fierbintea dorinţă a ridicării neamului său. Acestuia i-a închinat întreaga lui activitate, pe plan intern şi extern, întreaga lui viaţă".[58] Aşa se exprimau, adresîndu-se marelui conducător, şi activiştii de partid, la congrese şi plenare. Să remarcăm avatarurile panteonului „simplificat" al românilor:

[57] Cariera lui Mircea cel Bătrîn sub comunism este tratată de Cristiana Dineaţă: „Mircea cel Bătrîn. De la comemorări religioase la mari adunări populare" şi „Rovine — o ecuaţie cu mai multe necunoscute", în *Mituri istorice româneşti,* pp. 72-102.

[58] Ion Horaţiu Crişan, *op. cit.,* p. 495.

Traian-Carol I la 1900, Bălcescu-Gheorghiu-Dej în anii '50, Burebista-Ceauşescu în 1980.

S-au depus eforturi şi pentru identificarea regilor daci de la Burebista la Decebal. Continuitatea statală necesita o dinastie. Fără a intra în detaliile acestei spinoase chestiuni, ne mărginim să consemnăm amuzanta aventură a personajului Scorilo, devenit peste noapte tatăl lui Decebal. La originea acestei promovări se află „gluma ştiinţifică" a lui Constantin Daicoviciu, care a interpretat ştampila pe un vas dacic cu cuvintele „Decebalus per Scorilo", în sensul de „Decebal, fiul lui Scorilo" *(per* însemnînd, chipurile, în dacă, „copil", prin analogie cu latinescul *puer).* Un Scorilo, prea puţin precizat, apare şi la autorul roman Frontinus, dar aşezarea lui într-o filiaţie dinastică bine definită îi conferă un plus de prestigiu şi de semnificaţie. Pînă într-acolo încît pe soclul unui monument al lui Decebal stă înscrisă solemna formulă „Decebalus per Scorilo". Meşteşugarul care a imprimat ştampila nici nu a visat impactul peste milenii al banalului său gest!

Producţia cinematografică, strict ideologizată şi atent controlată, poate oferi un bun barometru al cotei personalităţilor. Filmul istoric al epocii comuniste debutează în 1963, cu *Tudor,* operă respirînd încă ideologia anilor '50, chiar dacă

într-o manieră atenuată (ruşii — buni prieteni; francezii, englezii şi germanii — susţinători ai turcilor; boierii, toţi răi, indiferent de naţionalitate; conflictul — strict social); urmează, în 1967 şi 1968, ecranizarea originilor: *Dacii* şi *Columna;* după care, cîrmuitorii de prim rang devin rînd pe rînd eroi de film, într-o viziune accentuat patriotică şi actualizată: *Mihai Viteazul* (1971), *Ştefan cel Mare. Vaslui 1475* (1975), *Dimitrie Cantemir* (1975), *Vlad Ţepeş* (1978), *Burebista* (1980), *Mircea cel Mare* (1989).

în 1975, *Programul* partidului comunist nominaliza următoarele personalităţi, într-un amestec caracteristic de ideologie marxist-leninistă şi naţionalism: Burebista, Decebal, Mircea, Ştefan, Mihai, Gheorghe Doja, Horea, Cloşca şi Crişan, Cuza, fără a fi uitaţi însă fondatorii comunismului: Marx, Engels, Lenin (ultimul menţionat de mai multe ori).

331

Spre sfîrşitul epocii comuniste, doi responsabili ideologici specializaţi în istorie, Mircea Muşat şi Ion Pătroiu, înşirau astfel marile epoci din istoria naţională, fiecare purtînd numele personalităţii dominante: *Burebista, Decebal, Mircea, Ştefan, Mihai, Brîncoveann, Cuza* şi *Ceauşescu* (puţin diferită fiind lista marilor conducători, unde sînt menţionaţi Dromihete, Burebista, Decebal, Mircea, Iancu, Ştefan, Neagoe Basarab, Mihai, Brîncoveanu şi Cuza). Toate nu făceau de altfel decît să conducă la Ceauşescu, la „epoca demnităţii şi împlinirii marilor idealuri naţionale"[59].

într-o formă mai succintă este exprimat panteonul de pictorul Constantin Piliuţă, în compoziţia intitulată *Primul preşedinte.* Ceauşescu, cu sceptrul în mînă, purtînd eşarfa tricoloră dar avînd în faţă şi stema partidului, apare pe un fundal unde sînt reprezentaţi Burebista, Mircea, Mihai, Ştefan şi Cuza. Cum se vede, ca şi în exemplele anterioare, numai suverani!

Pentru o ilustrare completă şi sistematică a cotei personalităţilor în ultimii ani de dictatură comunistă, suita de busturi înşirate în faţa Muzeului Militar Naţional din Bucureşti ne poate servi drept ghid oficial şi competent. Iată cum sînt dispuse marile figuri ale istoriei: Dromihete şi Burebista; Decebal şi Traian; Gelu, Glad şi Menumorut; Ba-

sarab, Roland Borşa şi Bogdan; Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun; Iancu de Hunedoara, Ştefan cel Mare şi Vlad Ţepeş; Mihai Viteazul; Dimitrie Cantemir, Constantin Brîncoveanu şi Francisc Râkoczi al II-lea; Horea, Cloşca şi Crişan; Tudor Vladimirescu; Bălcescu şi Avram Iancu; Kogălniceanu şi Cuza.

Selecţia şi gruparea eroilor invită la un comentariu. Nu mai revenim asupra suveranilor daci, a căror cotă în creştere deja am constatat-o. Este de remarcat însă, cu deosebire, savantul echilibru între provinciile româneşti, cu situarea Transilvaniei, ca ţară românească, pe acelaşi plan cu cele-

[59] Mircea Muşat şi Ion Pătroiu, „Epoca demnităţii şi împlinirii marilor idealuri naţionale", în *Marele Mircea Voievod* (coordonator Ion Pătroiu), Bucureşti, 1987, pp. 518-525.

lalte două principate (legendele folosind de altfel amintita terminologie: Ţara Românească Muntenia, Ţara Românească Moldova, Ţara Românească Transilvania); graţie grupurilor de trei (Gelu, Glad şi Menumorut; Horea, Cloşca şi Crişan), eroii transilvăneni sînt chiar mai numeroşi decît muntenii sau moldovenii, ilustrare a obsesiei transilvane şi fobiei ungare accentuate spre sfîrşitul erei Ceauşescu. Chiar principii unguri ai Transilvaniei se integrează planului românesc. Cîţi români au auzit de Roland Borşa, voievod transilvănean de la sfîrşitul secolului al XHI-lea? Acum nu numai că au ocazia să audă, ci şi să-1 vadă, şi mai ales să-1 vadă brusc integrat în panteon. Cineva trebuia să reprezinte „Ţara Românească Transilvania", alături de principii întemeietori Basarab şi Bogdan. Ca şi ei, Roland Borşa devine fondator al unei Transilvanii — lămureşte placa explicativă —, în luptă pentru cîştigarea deplinei independenţe faţă de Ungaria (după care urma probabil să se unească cu Ţara Românească şi Moldova... din păcate inexistente la acea dată).

Merită consemnată de asemenea absenţa tradiţionalului „cuplu" Matei Basarab-Vasile Lupu, sancţionaţi, probabil, pentru a nu fi înţeles necesitatea solidarităţii româneşti. Tot de raportat la ideologie este şi selecţia de secol XIX, deplasată dinspre „principi" spre „revoluţionari", şi nu spre

oricare dintre revoluţionari, ci spre cei „oficializaţi": Bălcescu, Avram Iancu, Kogălniceanu.
Dar ceea ce frapează în primul rînd, aici, ca în oricare altă înşiruire de personaje providenţiale invocate în era Ceauşescu este faptul că defilarea lor se încheie o dată cu Cuza la 1866. între Cuza şi Ceauşescu se întinde un teren arid, producător de eroi secundari, dar nicidecum de exponenţi ai destinului românesc, creatori de istorie. Acest „deşert" traversat de naţiunea română dă sens unei aşteptări de natură mesianică, pune în lumină urgenţa acrului salvator, amplifică nemăsurat statura dictatorului, comparabil nu cu oamenii mărunţi ai vremii, ci cu eroii din vechime, intraţi deja în epopee. De altfel, o „recomandare" expresă cerea

ca portretele istorice prezente în instituţiile publice să se oprească la momentul Cuza.
O bogată ilustrare a tratamentului diferenţiat aplicat „marilor oameni" de la o epocă la alta ne-o oferă colecţia de *Povestiri istorice* publicată în trei volume (între 1982 şi 1984) de prolificul popularizator Dumitru Almaş (lucrare împodobită cu magnifice ilustraţii în culori, la fel de utile ca şi textul pentru investigaţia noastră). Copiilor li se înfăţişează mai întîi gloria milenară a dacilor, apoi a românilor, prin personalitatea şi chipul regilor antici şi voievozilor medievali; pentru epoca modernă se petrece tranziţia revoluţionară, apelîndu-se exclusiv la Horea, Cloşca şi Crişan, Tudor Vladimirescu, Bălcescu, Avram Iancu şi, evident, la Cuza. Apoi, istoria nu mai pare făcută, nici măcar simbolizată, de marii oameni, ci de eroi de rangul doi sau trei, sau chiar de personaje obişnuite „din popor", inventate ad-hoc pentru a suplini lipsa celor mari. La 1877, atacul Plevnei se ilustrează prin jertfa maiorilor Şonţu şi Constantin Ene şi a căpitanului Valter Mărăcineanu. Parcă lipseşte totuşi cineva. E ca şi cum s-ar vorbi despre Vaslui fără Ştefan, despre Călugăreni fără Mihai! La 1918, evenimentul apare şi mai anonim: mulţimea se adună la Alba Iulia, dar numai mulţimea, nici un nume (iar ampla ilustraţie, pe două pagini, pusă în faţa ochilor copiilor, înfăţişează la tribună un personaj oarecare, care nu seamănă cu nici unul dintre oame-

nii politici sau clericii ardeleni, înfăptuitori ai unirii). Ca să se facă măsură dreaptă, sînt complet eliminaţi şi liderii socialişti şi comunişti. Doar personalităţile culturale par admise, figuri oricum secundare într-un panteon orientat politic. Terenul este astfel pregătit pentru un final apoteotic: ultimele povestiri îl au ca erou pe Ceauşescu, prezentat şi în imagini, singur sau cu soţia, pe fundalul măreţelor realizări ale socialismului şi înconjurat de muncitori cu faţa luminoasă sau de o mulţime entuziastă.

Se observă astfel sensul şi limitele revenirii la figurile panteonului tradiţional, după faza respingerii în bloc a anilor '50. Dinastiei şi marilor oameni politici „burghezi" intrarea'le este refuzată. Se remarcă, este drept, de-a lungul

domniei lui Ceauşescu, o oarecare îndulcire, treptată, a judecăţilor privitoare la personalităţile excluse, în ritmul „ameliorării" generale a istoriei româneşti. „Reabilitarea" lor este însă relativă, limitată la menţiuni fugare în manuale sau într-o tratare ceva mai detaliată doar în textele de specialitate, şi nu lipsită de note critice, adesea vehemente.

S-a putut astfel constata o oarecare revenire a lui Carol I. Desigur, totul este relativ: primul rege al României se bucură de un adevărat tratament de favoare la 1980 dacă îl comparăm cu insultele ce-i erau adresate la 1950. Este mai ales, cît de cît, consemnat rolul lui la 1877. Ceea ce nu împiedică manualul şcolar să-1 acuze de „trădare" (cu privire la momentul 1870) şi să-1 caracterizeze drept „spirit prusac reacţionar"[60] (rămînînd altminteri de discutat „prusianismul" lui Carol, german catolic din sud!). Atunci cînd un istoric scrie o carte despre monarhie, abundenţa judecăţilor severe (cum ar fi îmbogăţirea lui Carol prin „exploatarea maselor de oameni ai muncii") şi reliefarea republicanismului fervent al românilor nu par suficiente: cartea nu poate suporta, pe copertă sau pe foaia de titlu, nimic privitor la regi sau la dinastie; se va intitula în consecinţă, simplu şi elocvent, *Contribuţii privind viaţa politică din România. Evoluţia formei de guvernămînt în istoria modernă şi contemporană*^1 De un tratament similar au parte Brătienii şi ceilalţi oameni politici proeminenţi. Unii sînt încă şi mai rău văzuţi, mai ales dacă au murit în închisorile comuniste, ca Iuliu Maniu, căruia îi este refuzat din această cauză, apoi minimalizat, rolul la 1918, situaţie care,

trebuind totuşi invocată o personalitate simbolică, îl propulsează mult deasupra celorlalţi pe Vasile Goldiş (cum se întîmplase, păstrînd proporţiile, cu Bălcescu la 1848); spre

[60] Elisabeta Hurezeanu, Gheorghe Smarandache, Măria Totu, *Istoria modernă a României,* manual pentru clasa a IX-a, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, ediţia 1985, pp. 94 şi 96.

[61] Ioan Scurtu, *Contribuţii privind viaţa politică din România. Evoluţia formei de guvernămînt în istoria modernă şi contemporană,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988.

sfîrşitul perioadei, aprecierile privitoare la Maniu aveau să fie îndulcite, cum aproape totul se „îndulcea". Semireabilitarea lui Antonescu, pe care am menţionat-o deja, se înscrie în aceeaşi strategie, a reinserării relative şi discrete a marilor oameni de stat în istoria naţională, la o cotă suficient de modestă pentru a nu pune în discuţie unicitatea Conducătorului.

Eroii comunişti aveau să sufere, în măsură încă şi mai mare ca pe vremea lui Dej, din pricina hipertrofierii staturii lui Ceauşescu. Gheorghiu-Dej însuşi, căruia nu i s-a ridicat nici un monument din cele cîteva făgăduite, cunoaşte o cădere rapidă şi brutală. Din lider necontestat al comunismului românesc, este drastic limitat la momentul Griviţa 1933. Locul lui este abia ceva mai răsărit decît al unui ilegalist de rînd. Nu întîrzie nici criticile privitoare la anii '50, menite să pună în evidenţă „comunismul de omenie" al lui Ceauşescu prin raportare la comunismul mai puţin omenos al liderului dispărut. Coborîrea lui Dej a fost însoţită de ascensiunea — prudent oprită înainte de vîrf — a lui Lucreţiu Pătrăscanu, menit a simboliza faţa naţională a comunismului românesc şi a-1 servi pe Ceauşescu în propria-i reglare de conturi cu „oamenii lui Dej" şi chiar cu memoria acestuia. A existat un „moment Pătrăscanu" în jurul anului 1970, repede depăşit, o dată ce victima lui Dej risca să umbrească, cît de cît, gloria conducătorului care nu mai admitea rival. Mai sigură s-a dovedit poziţia lui Petru Groza, poate şi datorită faptului că nu a fost decît un foarte preţios „tovarăş de drum", neimplicat în scandalurile aparatului de partid; Groza a beneficiat şi de una dintre rarile statui ridicate de comunişti în cinstea propriilor revoluţio-

nari, doborîtă concomitent cu monumentul lui Lenin.
Cu trecerea anilor, eroii ilegalişti au intrat tot mai mult în umbră. Pentru pitorescul lui, cazul lui Vasile Roaită merită o menţiune. Adolescentul erou a dispărut pur şi simplu la un moment dat (fiindu-i eliminată pînă şi fotografia din manualele de istorie). Zvonurile nu au întîrziat: fie că nici nu ar fi existat un Roaită la Griviţa în 1933, fie că micul trăgător de sirenă, nu chiar atît de inocent, ar fi acţionat ca

informator al Siguranţei... Indiferent cine a fost sau n-a fost Roaită cu adevărat, cauza dispariţiei sale este mult mai simplă, chiar bătătoare la ochi. „Copilul erou" a devenit însuşi Ceauşescu, şi nu era loc pentru doi! într-adevăr, Ceauşescu s-a instalat în poziţia primă a mişcării comuniste, pe care o deţinuse mai înainte Gheorghiu-Dej. Singura dificultate — dar mitologia nu cunoaşte dificultăţi — consta în faptul că Gheorghiu-Dej era adult în perioada „marilor lupte", iar Ceauşescu abia copil sau adolescent. S-a putut totuşi afla că el şi-a început cariera revoluţionară, stîrnind uimire şi admiraţie, încă de la 14 ani, poate chiar mai timpuriu. Tot mai multe fapte eroice comuniste din anii '30 au ajuns să-i fie atribuite. Printre ele, la loc de cinste, momentul 1 mai 1939; serbarea de atunci, organizată prin bresle de regimul de dictatură regală, s-a transformat în cea mai mare manifestaţie europeană antifascistă şi antirăzboinică, iar principalul său organizator a devenit Ceauşescu, în strînsă colaborare cu cea destinată să-i fie soţie. S-a recurs şi la plăsmuirea unui fotomontaj unde, în mijlocul mulţimii, apărea capul viitorului dictator, într-o poziţie cam nefirească, dovedind o oarecare neglijenţă în prelucrarea imaginii, încă puţin şi, coborînd în timp, Ceauşescu şi-ar fi dat mîna cu Cuza, punînd astfel capăt relativei discontinuităţi din istoria recentă a României.
într-o epocă aproape golită de substanţă „eroică", singurul personaj a cărui mitificare s-a considerat utilă, spre sfîrşitul anilor '60, a fost Nicolae Titulescu. Mitul Titulescu, asemănător întru cîtva cu mitul Bălcescu din perioada anterioară (chiar dacă la proporţii mai modeste), a avut darul, insuflat de o ideologie a valorilor absolute, de a eclipsa

sau culpabiliza pe ceilalţi actori ai epocii respective, judecaţi în raport cu adevărul întruchipat în personajul mitificat. Neimplicat (cel puţin în varianta mitologică) în conflictele politicianiste interne, promotor al unei active diplomaţii europene şi mondiale, mai curînd în spiritul unei mari puteri decît al unui stat mic sau mijlociu (precursor, aşadar, al ambiţiilor planetare ale lui Ceauşescu), denunţător al agresiunilor fasciste, dar moderat (pentru a nu spune naiv) în

raporturile cu comunismul, cu Uniunea Sovietică în particular, Titulescu prezenta un seducător evantai de trăsături susceptibile de recuperare şi mitificare. Nu însă pînă la a deveni egalul lui Burebista, Cuza sau Ceauşescu!
La Ceauşescu totul apare lipsit de măsură: pretenţia lui de a fonda o Românie cu totul alta (pînă la deplina modificare a peisajului urban şi rural, şi chiar a echilibrelor geografice), concomitent cu raportarea obsesivă la marii exponenţi ai unui destin românesc imuabil, dialectică derutantă însemnînd în acelaşi timp *identificarea* cu istoria şi *anularea* ei. în cazul lui impresionează discrepanţele: între trecutul idealizat şi prezentul real, sau pur şi simplu între vulgaritatea cuplului prezidenţial şi figurile mitice invocate. Impresionează, evident, şi masivitatea propagandei, a „spălării creierelor" prin şuvoiul pseudoistoric cu care a fost inundată conştiinţa românească.
Mecanismul în sine este însă cel bine ştiut. L-am întîlnit şi la Dej, în ciuda reputaţiei de înţelepciune şi modestie care s-a dorit a se ţese în jurul lui. L-am întîlnit şi la regii României, desigur în alt context, păstrînd o altă măsură şi raportat la alte modele reale, dar nu mai puţin fidel regulilor imuabile de funcţionare. De fiecare dată, ipostaze îngemănate, trecute şi prezente, ale personajului providenţial, garant al echilibrului social şi intereselor naţiunii, călăuzitorul ei pe drumul dificil al istoriei. Principii de pe vremuri îi susţin pe principii de astăzi (într-o continuitate mitologică cu atît mai necesară cu cît societatea reală traversează faze de ruptură). Istoria este un instrument al Puterii.
Personalizarea concomitentă a trecutului şi a prezentului găseşte un ecou favorabil în opinia românească. Pînă la

urmă, românii poate că nu au fost şi nici nu sînt cu adevărat monarhişti sau republicani. Mulţi dintre ei simt nevoia să se încredinţeze celui care se află Sus, indiferent de numele şi de titlul lui. Iată o posibilă cheie a contradictoriilor evoluţii politice româneşti din ultimul secol.

Capitolul VII

După 1989

RUPTURĂ SAU CONTINUITATE?

Anii care s-au scurs după 1989 se remarcă prin adaptarea mitologiei istorice şi politice, şi îndeosebi a secţiunii contemporane a panteonului naţional, la pluralismul politic afirmat cu atîta vigoare în urma prăbuşirii comunismului. Conflictele politice se prelungesc în conflicte istorice. Astfel, confruntarea spectaculoasă dintre două mituri contradictorii: regele Mihai şi mareşalul Antonescu, transpune în termeni istorici şi mitologici o fisură fundamentală care străbate societatea românească de astăzi.[1]

Regele Mihai, alungat de comunişti la 30 decembrie 1947, a devenit un simbol pentru mulţi dintre susţinătorii anticomunismului şi democraţiei. El apare învestit cu misiunea sacră a Salvatorului („Monarhia salvează România!"), a celui menit să readucă ţara pe făgaşul firesc al istoriei sale. Vizita întreprinsă în România, cu ocazia sărbătorilor de Paşte din aprilie 1992, a pus în evidenţă, prin proporţiile şi fervoarea manifestaţiei publice, ca şi prin înalta încărcătură simbolică şi religioasă a evenimentului, un grad cu totul remarcabil de mitificare a persoanei, funcţiei şi misiunii sale istorice.[2]

[1] Leonard Drulă, „Ion Antonescu şi Mihai I. între istorie şi politică", în *Mituri istorice româneşti,* pp. 220-254.

[2] Confruntarea dintre mitul regal şi contra-mitul antimonarhic evidenţiată cu prilejul acestei vizite este analizată de Mihai Coman: „La Ritualisâtion de la visite du Roi Mihai Ier â l'occasion des Pâques", în *Analele Universităţii Bucureşti,* istorie, 1993-1994, pp. 79-89.

Cazul mareşalului Antonescu este mult mai complex. Considerat, în primele decenii de comunism, ca trădător al intereselor naţionale şi criminal de război, el a cunoscut, după cum am văzut, un relativ proces de reabilitare pe măsura angajării naţionaliste a regimului comunist şi a desprinderii sale de Moscova. După 1989, opiniile s-au putut

exprima în deplinătatea lor. Potrivit unui sondaj dat publicităţii la 9 mai 1995, 62% dintre români par a avea o părere bună despre mareşal (aşezat înaintea oricărui alt lider al celui de-al doilea război mondial, Hitler beneficiind de 2% păreri favorabile, Stalin şi Mussolini de 5%, Churchill de 26% şi Roosevelt de 31%; ultimii doi plătesc, firește, pentru „trădarea" de la Ialta).[3] Printre cei care îl apreciază pe Antonescu se numără cu siguranţă şi anticomunişti (în consonanţă cu ideologia profesată de mareşal!), ca şi persoane care doresc pur şi simplu restituirea unei istorii multă vreme oculta te. Nucleul dur al susţinătorilor, al susţinătorilor vehemenţi şi chiar agresivi, îl formează însă — extraordinar paradox! — continuatorii celor care l-au trimis pe Mareşal în 1946 în faţa plutonului de execuţie. Foştii naţional-comunişti, cei care declanşaseră procesul de reabilitare înainte de 1989, admiră acum în mod ostentativ virtuţile naţionaliste şi autoritare ale guvernării Antonescu. Pentru *România Mare,* de pildă, Antonescu şi Ceauşescu aparţin aceluiaşi detaşament sacru de „apostoli ai neamului care au pierit de moarte violentă jertfiţi pe altarul patriei"[4].

Antiteza Rege-Mareşal este exarcerbată de susţinătorii necondiţionali ai celui din urmă. Pentru ei, regele Mihai a fost un trădător, dovadă decorarea lui de către Stalin.[5] Un mo-

[3] *Evenimentul zilei,* 9 mai 1995.

[4] *Almanahul România Mare,* 1996; pe copertă figurează chipul celor doisprezece apostoli ai neamului: Decebal, Vlad Ţepeş, Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Constantin Brîncoveanu, Grigore Ghica, Horea, Tudor Vladimirescu, Ecaterina Teodoroiu, Nicolae Iorga, Ion Antonescu, Nicolae Ceauşescu.

[5] I. C. Drăgan, *op. cit.;* două titluri semnificative de capitole: „Mareşalul Antonescu şi războiul sfînt, 1941-1944" şi

ment forte al acestei operaţiuni de denigrare 1-a constituit montajul „documentar" prezentat pe postul oficial de televiziune, *în numele guvernului,* la 30 decembrie 1993, cu imaginea idealizată a lui Antonescu, luptător şi martir, în contrast cu regele Mihai, trădător prosovietic şi criminal! Cum se vede, rolul postum al lui Antonescu este multiplu: el susţine (desigur, fără ca cineva să-i fi cerut învoirea) tendinţele autoritare, autohtoniste şi xenofobe, fiind şi un bun instrument îndreptat împotriva regelui, devenit, în locul comuniştilor, principalul responsabil pentru executarea sa.

Marile orientări politice îşi cultivă propriii eroi: regii, Brătienii sau Iuliu Maniu; celui din urmă i s-a alăturat atît de nedreptăţitul în timpul vieţii Corneliu Coposu, a cărui moarte, în 1995, a închegat, ca prin farmec, un moment de solidaritate naţională, excepţională secvenţă mitică, explicabilă, atît cît se poate mitul explica, prin „ireala" dezinteresare a celui dispărut, într-o lume a intereselor meschine. Dintre eroii tradiţionali, o semnificativă ascensiune cunoaşte Avram Iancu, în contextul confruntării româno-maghiare, reanimată şi întreţinută cu grijă după 1989 (dificultăţile interne şi discutabilele soluţii de guvernare avînd nevoie de un „celălalt" pentru a le justifica). La Cluj s-a ajuns la un inedit război al statuilor: Avram Iancu contra lui Matei Corvin (cel din urmă ameninţat şi de excavarea presupusului for roman, alt simbol al romanităţii). Festivităţile de la Ţebea din septembrie 1996, desfăşurate pe fundalul semnării — în sfîrşit! — a tratatului româno-ungar, au dat naştere, în jurul mormîntului lui Avram Iancu, la polemici aprinse, opoziţia de toate nuanţele denunţînd confiscarea oficială a eroului, iar intransigenţii Partidului Unităţii Naţionale acuzîndu-şi foştii colegi de guvernare, hotărîţi între timp să joace cartea europeană, de trădarea idealurilor naţionale simbolizate prin marele luptător de la 1848.

„Trădarea regelui Mihai şi decorarea lui de către Stalin" (este reprodusă, pe o pagină întreagă, pînă şi decoraţia primită de rege!).

Dar, oricît de larg ar fi evantaiul actual al eroilor şi simbolurilor, cert este că *discursul oficial* (sesizabil îndeosebi în frecventele evocări istorice ale televiziunii oficiale, ca şi în manualele şcolare) continuă, uneori chiar amplificînd, elementele fundamentale ale discursului prerevoluţionar. Nicicînd nu a fost invocat mai frecvent şi mai admirativ Titulescu; contemporanii săi, Brătianu, Maniu, fără a mai vorbi despre regele Ferdinand, ieşiţi, firește, la lumina zilei, rămîn totuşi pe un plan secundar faţă de mult media tizata personalitate a politicii externe româneşti. Cazul lui Carol I este de asemenea semnificativ: el apare victimă a unei insolubile nepotriviri între recunoaşterea, greu de evitat, a dimensiunii

sale istorice (pe care chiar comunismul ultimelor decenii o acceptase parţial) şi simbolizarea, prin el, a unei monarhii pe care oficialitatea nu are motive să o prezinte într-o lumină prea favorabilă. Reabilitarea, în acest caz, ca şi în cazul lui Ferdinand, s-a oprit departe de vechiul mit dinastic, personajul emblematic oficial al constituirii României moderne rămînînd, fără rival, Cuza.[6]

[6] A se vedea în acest sens şi lucrarea lui Ioan Scurtu, *Monarhia în România, 1866-1947,* Editura Danubius, Bucureşti, 1991, întru nimic mai favorabilă instituţiei monarhice decît volumul, pe care îl rezumă, publicat în 1988 *(Contribuţii privind viaţa politică din România...).* In mod curios, dar semnificativ, x primele pagini ale cărţii tratează despre... tradiţia republicană. La sfîrşit, se propune un tabel statistic privitor la evoluţia regimurilor politice europene din 1866 pînă în prezent (21 de monarhii şi două republici în 1866, 11 monarhii şi 22 de republici în 1991; iar în întreaga lume, tot în 1991, 118 republici şi 44 de monarhii), concluzia implicită fiind căderea în desuetudine a regimurilor monarhice. In fapt, pare legitimă o altă abordare statistică, fiindcă, orice s-ar zice, nu se pot compara Albania cu Suedia şi nici Somalia cu Japonia. Singurul model de dezvoltare îl reprezintă astăzi lumea occidentală. . Or, jumătatea de vest a Europei este egal împărţită între republici şi monarhii. Balanţa înclină chiar spre principiul monarhic, dacă adăugăm statele extraeuropene puternic industrializate şi cu regim democratic incontestabil: Statele Unite

O plimbare prin sălile Muzeului de Istorie Naţională din Bucureşti ilustrează rezistenţa la schimbare. După ani de zile, totul arată la fel ca înainte de 1989; s-a închis doar secţiunea contemporană (după 1918), ceea ce rezolvă pentru moment orice controversă, şi s-au adăugat cîteva vitrine consacrate regilor Carol I şi Ferdinand şi reginei Măria, precum şi mareşalului Averescu. în rest, nici cea mai mică modificare într-un discurs structurat în sensul luptei de clasă (un şir incredibil de lung de răscoale ţărăneşti!) şi al unei depline unităţi din cele mai vechi timpuri.

O analiză atentă a discursului oficial este de natură să pună în lumină persistenţa unor atitudini izolaţioniste adînc înrădăcinate sub aparenta aderare la valorile europene. Continuă să se practice o reconstituire a trecutului care amplifică factorii autohtoni în defavoarea dinamicii şi înrîuririlor europene. Să dăm un exemplu. România a aderat în

1993 la comunitatea statelor francofone, dar nici un tînăr român nu ar putea afla din manualul de istorie originile acestei francofonii (relative, de altfel). Manualele şcolare „unice" editate după 1989 (întocmai celor publicate în anii comunismului, dar spre deosebire de manualele mai vechi) evită să vorbească despre influenţa franceză, deşi aceasta a transformat radical în secolul al XlX-lea cultura românească (şi chiar limba română). Modernizarea este explicată exclusiv prin factori interni, ceea ce nu corespunde istoriei reale, dar corespunde foarte bine unei obsesii de dinainte de 1989.0 abordare similară se constată şi în definirea culturii româneşti medievale, prin estomparea modelului slavo-bizantin, în favoarea unei sinteze autohtone particulare, văzută ca punte între Răsărit şi Apus.

în această perspectivă a continuării filonului mitologic prerevoluţionar, trebuie înţeleasă şi polemica în jurul manualului lui P. P. Panaitescu: *Istoria românilor,* editat înain-(republică), Canada, Japonia, Australia şi Noua Zeelandă (monarhii). De aici nu decurge vreo şansă istorică suplimentară pentru sistemul dinastic. înseamnă doar că aşa se prezintă statistica!

tea instaurării regimului comunist şi reintrodus în 1990, în locul manualelor epocii Ceauşescu. Un val de proteste a dus în cele din urmă la retragerea sa. S-a invocat neconcordanţa cu cercetările recente, dar motivul real a fost *tipul de discurs,* cu totul altul decît cel practicat de mitologia naţional-comunistă. Deşi publicat într-o perioadă puternic marcată de spirit patriotic (ediţia a Vi-a, reprodusă în 1990, data din 1943, aşadar din vremea războiului şi a lui Antonescu) şi deşi Panaitescu însuşi se lăsase sedus de ideologia legionară (căreia nu i s-ar putea imputa absenţa naţionalismului!), manualul se remarcă printr-o atitudine demitologizantă. Autorul situează formarea poporului român pe ambele maluri ale Dunării, pune în evidenţă influenţa slavă în Evul Mediu, îl tratează pe Vlad Ţepeş drept degenerat, nu acceptă conştiinţa naţională a lui Mihai Viteazul, insistă asupra modelului francez în secolul al XlX-lea... Tot atîtea puncte pe care nu le vom mai 'regăsi în noile manuale introduse în 1992-1993, dispuse uşor să sacrifice spiritul critic în favoarea autohtonismului şi a vechilor clişee mitice.

ÎNTOTDEAUNA UNIȚI?

Unitatea şi *autoritatea* sînt principii nu mai puţin vehiculate în prezent ca înainte de 1989. De la Vlad Ţepeş la Antonescu, galeria eroilor autoritari este puternic pusă în valoare. Urmare a tradiţiei şi a obişnuinţei, dar nu mar puţin a unei propagande insistente, românii par mai atraşi de simbolurile specifice coeziunii naţionale şi autorităţii decît de cele caracteristice unei vieţi democratice. Este semnificativ faptul că, cel puţin potrivit sondajelor (a căror acurateţe nu o discutăm), cele mai respectate, şi încă de departe, instituţii ale ţării sînt Armata şi Biserica, creditate, în aprilie 1996, cu 92%, respectiv 89%, sufragii favorabile; la polul opus, acelaşi sondaj situează Parlamentul cu numai 28% opinii în favoarea sa.[7] Meritele, insufi-

[7] Sondaj publicat în *Evenimentul zilei,* 12 aprilie 1996. în octombrie 1996, Armata scade totuşi la 76%, iar Biserica la 83%.

cienţele sau partea de vină a instituţiilor respective nu au a fi discutate aici. Singurul lucru care ne interesează este imaginarul politic şi, sub acest aspect, nu poate fi decît frapantă orientarea majorităţii spre instituţii nu neapărat specifice actului democratic (chiar dacă îşi au, incontestabil, locul în acest sistem), dublată de respingerea masivă a instituţiei democratice prin excelenţă, care este parlamentul, între pluralism şi democraţie pe de o parte, coeziune şi ordine pe de altă parte, majoritatea pare a înclina spre valorile din urmă (sau, dacă nu înclină de la sine, este îndemnată să o facă).

Revenirea în forţă a Bisericii merită un comentariu. Cîţi români îndrăzneau să se declare credincioşi înainte de 1989? Cîţi îndrăznesc să se declare atei sau sceptici astăzi? In ritualul comemorărilor istorice, Biserica ortodoxă este mereu prezentă; s-a generalizat sistemul parastaselor, pînă şi în amintirea unor eroi care au trăit cu veacuri în urmă. Canonizarea în 1992 a lui Ştefan cel Mare şi a lui Constantin Brîncoveanu a marcat o dată importantă în procesul îmbinării istoriei naţionale cu ortodoxia. Este în perspectivă şi canonizarea lui Mihai Viteazul, invocîndu-se de altfel şi o apariţie miraculoasă a chipului său (comentată, printre

alţii, la televiziune, de însuşi comandantul Muzeului Militar Naţional). Panteonul şi calendarul bisericesc tind astfel să fuzioneze. Discursul religios despre istorie ocupă terenul lăsat liber de defuncta ideologie totalitară. Implicarea ortodoxiei consolidează valorile istorice naţionale a căror credibilitate risca să fie afectată în urma deprecierii propagandei comuniste şi confuziei ideologice care a urmat. Identificarea, cam sumară, a românismului cu ortodoxia (susceptibilă, în ultimă instanţă, de a-i jigni sau marginaliza pe românii de alte religii) apare astăzi ca un procedeu privilegiat de afirmare a coeziunii naţionale.

Din zona Puterii, se aude un discurs istorico-politic care subliniază cu insistenţă ideea de unitate şi chiar de unanimitate naţională în jurul unor valori, atitudini politice şi personalităţi. Se repetă adesea că *în marile probleme naţionale românii au fost întotdeauna solidari,* formulă abilă, aparent

greu de contestat de un adevărat patriot, dar perfect neadevărată! în Evul Mediu, cum am arătat deja, principatele române s-au înfruntat adesea. Iar în secolul nostru societatea românească s-a dovedit mai curînd divizată decît unită. O hotărîre crucială, în urma căreia avea să se constituie România Mare, a fost intrarea în război în 1916 împotriva Puterilor Centrale. Contrar mitului unei cvasiunanimităţi româneşti în acţiunea care viza eliberarea Transilvaniei, se poate constata că o parte deloc neglijabilă a elitei politice şi intelectuale nu a agreat această orientare politică, iar unele voci s-au pronunţat hotărît împotriva ei (chiar dacă teoretic toţi împărtăşeau, dar fiecare în felul său, „idealul naţional")-[8]

Ce să mai spunem despre al doilea război mondial? Se poate afirma că toţi românii au aprobat entuziast intrarea în război alături de Germania în 1941, şi din nou toţi românii, şi la fel de entuziast, întoarcerea armelor împotriva Germaniei în 1944? Dar instaurarea comunismului? A fost susţinută de toţi românii? Sau a fost combătută de toţi românii? De

[8] Dintre oamenii politici, au optat pentru soluţia „cealaltă": P. P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, Constantin Stere... Galeria marilor istorici ai momentului cuprinde şase nume: A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu, Vasile Pârvan. Dintre aceştia, numai Iorga a militat activ pentru intrarea în acţiune (ar fi făcut-o

şi Xenopol, însă boala l-a împiedicat); comportamentul celor-lalţi poate fi apreciat drept „rezervat". Dintre scriitori, în mod paradoxal, cei doi mari clasici transilvăneni: Ioan Slavici şi George Coşbuc, nu s-au înscris în lupta pentru unirea politică. Mai mult chiar, Slavici a publicat articole „progermane" în presa din timpul ocupaţiei; la fel au procedat Tudor Arghezi, Gala Galaction, D. D. Pătrăşcanu... Dintre savanţi, Grigore Antipa a colaborat cu autorităţile germane, Simion Mehedinţi a fost ministru în guvernul Marghiloman, iar Victor Babeş şi-a atras mustrări pentru un anume gen de „acomodare". Cum se vede, nu ne aflăm în faţa unui grup restrîns şi marginal, şi cu siguranţă nu în faţa unor „trădători", nici măcar a unor „indiferenţi". Pur şi simplu, o parte a elitei româneşti a gîndit *altfel* interesele naţionale.

fapt, în anii comunismului s-a adîncit o mai veche linie de fractură; vechea elită a fost pulverizată şi o nouă elită s-a ridicat din straturile mai de jos ale societăţii. Proces care a împărţit România în două, aşa încît putem vorbi astăzi (în sens politic şi cultural) despre „două Românii", aşa cum se vorbeşte, de la Revoluţia din 1789 încoace, despre „cele două Franţe".

Nimic, de altfel, ieşit din comun în toate acestea. Unanimitatea naţională este doar un mit politic, ea nu a existat şi nu există nicăieri. Iar divergenţele apar, şi este firesc să apară, în *marile probleme,* nu în cele mici. Politica mondială a Statelor Unite este rezultanta, variabilă, a permanentei confruntări dintre izolaţionişti şi intervenţionişti, două tendinţe perfect opuse. Acordul de la Maastricht, care angajează viitorul naţiunilor europene, a fost ratificat în unele ţări, prin referendum, cu o minimă majoritate (în Franţa, „cele două Franţe" manifestîndu-se din nou cu acest prilej, cu procente cu puţin peste şi sub 50%). Nici România nu are vocaţia de a fi mai unitară; este un fapt pe care sîntem datori să-1 constatăm. Ne mărginim să invocăm două exemple recente vizînd politica externă şi integrarea europeană. In 1990, în timp ce opoziţia miza întru totul pe raporturile cu Occidentul, Puterea, aflată încă în faza sloganului „Nu ne vindem ţara!", s-a grăbit să încheie (singularizînd România chiar printre ţările ex-comuniste) tratatul cu Uniunea

Sovietică, căreia se vede că îi prezicea încă o viaţă lungă! S-a petrecut apoi o treptată „europenizare" a Puterii, ceea ce a provocat disensiuni chiar în sînul ei. Tratatul româno-ungar încheiat în septembrie 1996 a dovedit încă o dată că nu există unanimitate; s-au pronunţat împotriva sa partidele naţionaliste, pînă mai ieri participante la guvernare. Unanimismul, ilustrat cu false exemplificări istorice, nu este decît o stratagemă de guvernare; se manifestă astfel o înclinare autoritară, insinuată abil prin apelul la trecut, tactică mai eficientă decît enunţarea explicită a mesajului, într-o societate care afirmă sau cel puţin mimează valorile democraţiei şi ale pluralismului.

O altă tendinţă caracteristică, sesizabilă tot în zona oficială, este *ocultarea comunismului.* Ar fi fost de aşteptat ca istoricii să „năvălească" asupra acestui teritoriu complet neexplorat, şi mai esenţial pentru înţelegerea României de astăzi decît oricare epocă sau proces istoric. Lucrurile nu s-au petrecut însă aşa. Majoritatea istoricilor contemporaneişti — reprezentînd în 1989 contingentul cel mai numeros de istorici români — au preferat să se „înghesuie" în perioada interbelică, într-un spaţiu de numai două decenii, sau în perioada şi mai restrînsă, dar puternic valorizată mitologic prin imaginile contrastante ale mareşalului Antonescu şi regelui Mihai, a celui de-al doilea război mondial. în ultima vreme, cercetarea s-a mai pus în mişcare; ea rămîne totuşi lentă şi cu totul insuficientă raportată la dimensiunile şi importanţa problemei.

Aşa se face că cele mai interesante contribuţii, privitoare C
îndeosebi la represiunea comunistă, le-au adus „nespecia- -,
liştii", şi mult mai puţin istoricii universitari sau din institute. Celor din afara nucleului profesiunii, li se datorează <-
adunarea şi prelucrarea, cu curaj, a informaţiilor orale[9], în timp ce pentru istoricul român tip ancheta orală rămîne încă un procedeu exotic. Profesioniştii istoriei continuă să acorde o mai mare credibilitate documentelor scrise decît oamenilor vii care au trăit istoria respectivă. Această întîr- ^
ziere metodologică se întîlneşte cu o raţiune ideologică. Nu este bine să scriem despre comunism — potrivit unei opinii destul de răspîndite —, mai întîi fiindcă ne lipseşte informaţia şi în al doilea rînd fiindcă nu avem perspectiva

[9] De amintit în acest sens o bogată memorialistică (din cuprinsul căreia ne mărginim să citãm excepţionala epopee a vieţii penitenciare publicată de Ion Ioanid sub titlul *închisoarea noastră cea de toate zilele,* 5 volume, Editura Albatros, Bucureşti, 1991-1996), precum şi numeroase emisiuni de radio şi televiziune, dintre care documentul de excepţie rămîne *Memorialul durerii*, perseverentă anchetă orală efectuată de Lucia Hossu-Longin (peste 50 de episoade).

necesară, riscînd să fim subiectivi. Vor scrie urmaşii noştri şi urmaşii urmaşilor noştri. Eludarea programată a subiectului este evidentă (interesant că în cazul aceleiaşi categorii de istorici, timiditatea cercetării nu funcţionează în ce priveşte Basarabia, unde se merge în linişte pînă la 1989; acolo însă este denunţat comunismul sovietic, pe cînd dincoace ar trebui denunţat cel românesc).

Ca întotdeauna, manualul de şcoală (mai ales cînd este oficial şi unic) spune tot ce este de spus. Se oferă — în 1992 — *zece pagini* despre *jumătatea de secol de comunism,* un rezumat palid şi ambiguu, faţă de peste o sută de pagini consacrate sfertului de veac al României interbelice şi al celui de-al doilea război mondial.[10] Manualul de literatură procedează în acelaşi spirit, mergînd chiar mai departe; el face în genere abstracţie de comunism în numele „autonomiei esteticului".[11] Cine ar îndrăzni să-i interpreteze pe Dante, Shakespeare sau Balzac în afara epocii lor? Se pare că doar scriitorul român îşi depăşeşte condiţia terestră, înălţîndu-se în sfera absolută a artei. Autorii manualului de istorie universală au o iniţiativă încă mai radicală: evacuează pur şi simplu din istorie pe Marx şi Engels, întreaga ideologie şi mişcare socialistă şi comunistă[12], chiar cu riscul ca elevul să nu înţeleagă nimic din evoluţia ultimelor două secole şi îndeosebi din epoca pe care cu toţii am trăit-o.

[10] Mihai Manea şi Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor. Epoca modernă şi contemporană,* manual pentru clasa a XII-a, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, pp. 206-325 (perioada 1918-1947) şi pp. 326-335 (perioada 1947-1989); ediţiile ulterioare fără modificări notabile.

[11] *Limba şi literatura română,* manual pentru clasa a XII-a (coordonator Nicolae I. Nicolae), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1993.

[12] Camil Mureşan, Vasile Vesa, Vasile Cristian, Eugen Vîr-

colici, *Istoria universală modernă şi contemporană,* manual pentru clasa a X-a, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1991 şi ediţii ulterioare.

349

Dacă despre comunism în genere manualele spun puţin, despre lupta anticomunistă nu oferă elevilor mai nimic. Măcar în această privinţă ar fi fost de învăţat chiar de la comunişti: din mult mai puţin ei au reuşit să confecţioneze o întreagă suită de episoade eroice şi de eroi „ilegalişti", împotrivirea faţă de comunism şi-ar fi putut afla faptele exemplare şi eroii săi. Ţărani ucişi pentru că şi-au apărat pământul (mai mulţi, cu siguranţă, ca la 1907, an care continuă să fie invocat, inclusiv cu bilanţul fals — cel puţin înzecit — al celor 11 000 de victime); luptători în munţi (încă nereabilitaţi de justiţia postrevoluţionară); intelectuali, preoţi şi oameni politici morţi în închisoare: materialul pentru o nouă mitologie istorică abundă, dar este aproape ignorat în discursul oficial şi în istoria propusă tinerei generaţii.

Actuala elită politică (şi, în parte, intelectuală) s-a format în anii comunismului. Ea nu ar fi existat fără comunism. Este un fapt, nu o judecată de valoare. Un fapt care explică reticenţele menţionate. La aceasta se adaugă şi nevoia de legitimare, proprie oricărui regim, dar cu atît mai mult unui regim instaurat în urma unei răsturnări. Iar legitimarea, cum am văzut, presupune întotdeauna inserarea în istorie. România de astăzi, oamenii, instituţiile, realităţile ei îşi au în mai mare măsură, şi în mod inevitabil, originea în cei cincizeci de ani de comunism, decît în istoria anterioară a ţării. Ideologic însă, şi mitologic, raportarea nu se putea face la comunismul răsturnat şi discreditat. Ea se face la tradiţia anterioară şi cu deosebire la România Mare din perioada interbelică (mai puţin la ceea ce nu convine, cu alte cuvinte *monarhia).*

Este astfel curios, dar şi de înţeles (şi poate fi chiar lăudabil în măsura în care procedeul ilustrează o voinţă reală de normalizare) că armata reînnoadă firul, brutal întrerupt în anii de după război, cu vechea armată română, după cum S.R.I.-ul invocă atît de hulita cîndva Siguranţă, chiar dacă

nu este un secret că o bună parte din cadrele sale provin nu din Siguranţă, ci din Securitate. Şi presa procedează la fel: o serie întreagă de publicaţii, apărute după 1989, împru-

mută titluri vechi, lăsînd să se înţeleagă că o dată cu titlul au dobîndit şi certificatul de vechime. De altfel, ce să mai spunem: România este singura ţară ex-comunistă unde partidul comunist s-a volatilizat, foştii activişti comunişti rămînînd la putere fără întrerupere (caz iarăşi singular), dar fără să mai aibă ceva de a face cu un partid care nu există şi, dacă nu există, aproape că nici nu a existat...
Spre aceasta sîntem pînă la urmă îndemnaţi: spre *uitare*. Comunismul nu a existat! Trebuie, oricum, să ne comportăm ca şi cînd nu ar fi existat.
Se mai adaugă o strategie, complementară uitării. Ea poate fi rezumată în cuvintele: „totuşi, ceva s-a înfăptuit". Comunismul a fost cum a fost, oamenii însă au muncit şi au creat. O asemenea argumentaţie — care în plus este şi adevărată — are darul de a-i deruta pe cei mai puţin deprinşi cu vicleniile dialecticii. Orice măsurare a unor „realizări" se cade a fi globală şi comparativă. Şi Danaidele au muncit la vremea lor, poate chiar mai mult decît românii. Potrivit unei asemenea judecăţi, merită să apreciem şi realizările lui Hitler: cea mai vastă reţea de autostrăzi din Europa, eradicarea şomajului... în fapt, România se află astăzi, sub toate aspectele, la marginea Europei. In timp ce în Occident pînă şi o casă izolată pe vîrf de munte are electricitate şi apă curentă, în România, la capătul intensei industrializări comuniste, sute de sate rămîn neelectrificate, iar reţeaua de canalizare nu cuprinde în întregime nici capitala ţării. Să nu se spună că totul este doar rezultatul unei întîrzieri multiseculare. Zone rămase în urmă — la un nivel similar satelor româneşti — existau şi în Occident pînă acum cîteva decenii; astăzi nu mai există. în preajma celui de-al doilea război mondial, raportul dintre ţările cele mai dezvoltate şi România, în privinţa produsului brut pe cap de locuitor, se exprima în termeni ce nu depăşeau în ansamblu 3 la 1. Astăzi, chiar o estimare de 10 la 1 este sub realităţi. Grecia se afla aproximativ la nivelul

României; în prezent, o devansează de cîteva ori. Şi nu am subliniat decît dimensiunea strict materială a problemei,

poate mai puţin gravă decît dereglarea completă a structurilor şi mecanismelor sociale.

Nici un domeniu nu a scăpat de impactul nefast al unui sistem opresiv şi deformator. Ne place să subliniem — în parte, pe drept — efervescenţa literară a perioadei. Producţia literară a pendulat însă între aderarea (mai mult sau mai puţin nuanţată, mai mult sau mai puţin transfigurată) la proiectul comunist şi evadarea din realitate. Exceptînd unele jocuri subtile, cu „cheie", ea nu a vorbit oamenilor despre preocupările reale ale epocii. Lipsa unei audienţe europene (resimţită de români ca o nedreptate) îşi găseşte în acest gen de derobare explicaţia fundamentală. In ce priveşte istoriografia, contribuţiile au fost numeroase şi uneori interesante, dar ele nu schimbă faptul global că, în timp ce mica şcoală istorică de la 1900 era perfect sincronă cu fenomenul european, astăzi, şi independent de diverse merite individuale, discrepanţele conceptuale şi metodologice sînt cît se poate de evidente (la noi prelungindu-se o filieră evenimenţial-descriptivă şi romantic-naţionalistă, care cel puţin în mediul universitar occidental nu mai are curs). Oamenii au creat uneori, în ciuda comunismului, atît cît au putut. Dar să nu ne închipuim că au putut crea în afara comunismului, ca şi cînd sistemul ar fi fost doar o simplă faţadă, o dezlănţuire nevinovată de folclor românesc.

LIBERTATEA DE A SPUNE ORICE

în unele privinţe, asistăm astăzi la exacerbarea unor teme mult îndrăgite de ideologia naţional-comunistă. Explicaţia este simplă: libertatea. Comunismul nu acorda libertate deplină nici propriilor plăsmuiri. Iniţiativa, originalitatea, umorul nu îl caracterizau. Sobrietatea şi plictiseala păreau indispensabile. în plus, chiar dacă Marx fusese lăsat de mult în urmă, sentinţele lui nu puteau fi contrazise în mod explicit. Formele, cel puţin, trebuiau salvate. Acum nu mai e nimic de salvat.

Dacii, după cum am văzut, ajunseseră chiar în inima sistemului naţional-comunist. Dacia lui Burebista era în

esenţă România lui Ceauşescu. Discursul actual continuă

să reţină — în nota autohtonistă dominantă — o anume întîietate a factorului dac faţă de filiera romană..Dar o asemenea interpretare apare aproape echilibrată faţă de ceea ce se petrece în zona dacismului extremist. In cea mai bună tradiţie a lui Densuşianu şi a Institutului de istorie a partidului, dacii invadează piaţa cu cele mai felurite şi ingenioase soluţii, toate promovînd ideea anteriorităţii şi excelenţei româneşti. Intr-o vreme cînd Europa ne priveşte cu suspiciune şi ne ţine dincolo de prag, poate fi într-adevăr tonic să constaţi că românii, prin strămoşii lor antici, se află la obîrşia civilizaţiei europene. Nu sîntem la margine, ci chiar în ţentrul lumii, şi dacă ceilalţi nu ne văd aşa, pierderea nu este a noastră, ci a lor.

încă mai insolit este fenomenul literar care poartă numele Pavel Coruţ: ofiţer de contrainformaţii cu rang înalt înainte de 1989, astăzi autor prolific de mici romane citite cu nesaţ de un public larg, axate pe o mitologie dacică actualizată, unde Zalmoxis îşi dă mîna cu agentul de securitate. Autohtonism transistoric, fundamentalism politico-religios, diabolizare a străinului veşnic complotînd împotriva naţiei române, de unde imperativul vigilenţei şi al unui stat puternic — iată substratul ideologic al unei literaturi care prelungeşte într-o modalitate nouă şi, în fond, mai subtilă manipularea practicată cîndva de Securitate.[13] Curioasă poliţie politică această Securitate, bîntuită de fantasme dacice şi capabilă, în consecinţă, de a judeca drept suspectă orice opinie mai puţin ortodoxă despre strămoşi: paradox de altfel explicabil prin amalgamul istorico-politic specific erei Ceauşescu, şi de care românii încă nu s-au debarasat pe deplin.

Aceeaşi rupere a zăgazurilor se poate constata şi în privinţa obsedantei — pentru români — definiri *a faptului naţional.* „Naţiunea" este unul dintre acele concepte istorice elastice (care fac pînă la urmă imposibil un limbaj istoric

[13] O analiză succintă dar pertinentă a literaturii lui Coruţ, pe fundalul general al mitologiei dacice, la Zoe Petre, *Le Mythe de Zalmoxis,* p. 36.

riguros şi universal) aplicabile unor realităţi foarte diferite; după cum am mai spus, singurul concept clar, cu care se poate opera, rămîne cel al „statului-naţiune". In rest, nimic nu-l împiedică pe istoric să aplice termenul oricărui context doreşte. Problema nu este însă cuvîntul în sine, ci ceea ce se urmăreşte prin vehicularea lui. Iar ceea ce se urmăreşte este punerea în evidenţă a unei *unităţi de tip naţional,* caracteristică istoriei româneşti de la cele mai îndepărtate începuturi.

Un istoric foarte implicat în acest gen de meditaţie transistorică susţine că apărarea unui asemenea punct de vedere i-a atras înainte de 1989 tot felul de neplăceri de ordin profesional.[14] Aici se cuvine a face distincţia, esenţială în jocul ideologic comunist, între fond şi formă. în pură ortodoxie marxist-stalinistă, naţiunea trebuia definită ca fenomen istoric de dată relativ recentă. în ce priveşte însă fondul chestiunii, chiar evitînd utilizarea termenului, „unitatea naţională" a cuprins în vremea lui Ceauşescu întreg spaţiul şi timpul istoric românesc. Ar fi fost o erezie ideologică să spui că Burebista s-a aflat în fruntea unui stat naţional. Dar ar fi fost o erezie politică, încă şi mai gravă, să-l prezinţi pe Burebista drept un cuceritor care a adunat teritorii lipsite de coeziune şi populaţii prea puţin animate de conştiinţa unui destin comun. Nu termenii ne interesează, ci substanţa. Iar substanţa statului omogen sub raport etnic, „unitar" şi „centralizat" al regelui dac este aceeaşi cu a statului naţional de astăzi.

Ceea ce a intervenit după 1989 în interpretările de acest gen a fost evacuarea jargonului marxist sau stalinist anterior şi, evident, libertatea deplină pe care o are istoricul (fără a mai vorbi de tot mai larga categorie a amatorilor) de a argumenta în termenii care îi convin. Vom avea aşadar şi o „naţiune dacă", dar, încă o dată, aceasta nu schimbă nimic esenţial în configuraţia mitului unităţii, pe deplin cristalizat înainte de 1989.

[14] G. D. Iscru, *Formarea naţiunii române,* Casa de editură şi librărie „Nicolae Bălcescu", Bucureşti, 1995.

UN MOMENT CARE TREBUIE DEPĂŞIT: .-. . ;i
BLOCAJUL MITOLOGIC

Societatea românească de astăzi este animată de puternice pulsaţii mitice. Dintr-o complexă constelaţie mitologică, Raoul Girardet a izolat patru mari mituri politice fundamentale caracteristice lumii contemporane: *Conspiraţia, Salvatorul, Vîrsta de Aur* şi *Unitatea.*[15] România apare în prezent ca un laborator ideal unde toate acestea îşi dau întîlnire, se împletesc şi se disociază în nenumărate variante. Exemplificările sînt la îndemîna oricui. Asupra *unităţii,* atît de des invocată, nu vom mai reveni. *Conspiraţia* aduce în scenă o multitudine de actori, utilizabili pentru toate orientările politice: invizibilii (şi, cu siguranţă, inexistenţii) teroriştidin decembrie 1989, „golanii" din Piaţa Universităţii şi mînuitorii lor din umbră, fosta securitate mereu prezentă, ungurii bineînţeles, regele şi moşierii, marile puteri, Ialta şi Malta, C.I.A şi K.G.B. ... într-un asemenea context tulbure, *Salvatorul* se impune cu necesitate. Arhetipul este unul singur, dar feţele lui sînt foarte diverse. Fiecare român îşi are pînă la urmă propriul Salvator: preşedintele Iliescu, potenţialii preşedinţi Emil Constantinescu ori Petre Roman, regele Mihai... Interesant de constatat cum funcţia prezidenţială, cu atribuţii relativ largi, dar limitate prin Constituţie, este rezervată în imaginarul public unui Salvator capabil de a rezolva prin propria-i voinţă şi putere, gravele probleme ale României de astăzi.
Aşa cum fiecare îşi are Salvatorul său, şi complotiştii săi, şi propriul său sens al Unităţii, tot aşa îşi îndreaptă privirea îndărăt, spre *Vîrsta de Aur* care îi convine. Pentru mulţi, aceasta este România interbelică, România Mare, prosperă şi democratică; deşi nu a durat decît două decenii, ea pare .a fi modelul — inclusiv în planul extinderii teritoriale — în raport cu care se judecă istoria anterioară şi ulterioară. Aceeaşi Românie oferă, se înţelege, un argu-

[15] Raoul Girardet, *Mythes et Mythologies politiques,* Editions du Seuil, Paris, 1986.

ment puternic şi partizanilor ideii monarhice. Alţii preferă să coboare mult mai adînc în trecut, şi atunci Vîrsta de aur se confundă cu vremea primordială a geto-dacilor, cu vre-

mea cînd centrul lumii se afla *aici*. Alţii, cu siguranţă mai numeroşi decît îndrăznesc să o mărturisească, se mulţumesc în sinea lor cu Vîrsta de Aur a comunismului, cei care nu l-au agreat pe Ceauşescu putîndu-1 invoca pe Gheorghiu-Dej, şi invers. Prin jocul alternării celor doi lideri, măcar o parte a amintirii comuniste se speră a fi salvată. Astfel, pe fundalul unei imaginare epoci lipsite de griji, cînd viaţa era ieftină şi fără surprize (exceptînd surprizele rezervate de aparatul de represiune), se conturează o tentativă de „re-mitificare" a lui Gheorghiu-Dej, văzut ca un mare om politic şi un mare patriot care a eliberat ţara de trupele sovietice şi pe care numai moartea 1-a împiedicat să angajeze România pe drumul democraţiei şi al prosperităţii.[16] Se aud, fireşte, lucruri bune şi despre Ceauşescu. In fapt, societatea românească de astăzi este împărţită între cei care au profitat de pe urma comunismului, sau îşi închipuie că au profitat (ceea ce este acelaşi lucru), şi cei care au pierdut sau consideră că viaţa lor ar fi fost mai buna fără comunism.

Istoria a fost întotdeauna şi un instrument de putere. Cine stăpîneşte trecutul are şanse mari de a stăpîni şi prezentul. După 1989, condiţionarea opiniei publice prin isto-

[16] Vezi, în acest sens, Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României,* Fundaţia „Ioan Slavici", Arad, 1995 (interviuri cu Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Paul Sfetcu). Opinii favorabile despre Dej şi la Silviu Brucan, *Generaţia irosită,* Editura Univers-Calistrat Hogaş, Bucureşti, 1992.0 caracterizare elogioasă îi face Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere,* Editura Expres, Bucureşti, f. d. In schimb, o analiză demitificatoare la Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* Editura Univers, Bucureşti, 1995. Pentru mai multe detalii: Lucian Boia, „Un mit Gheorghiu-Dej?", în *Miturile comunismului românesc,* II, pp. 173-182.

rie s-a dovedit a fi o constantă a strategiei Puterii, un mijloc cu atît mai abil cu cit pentru cei mai mulţi este insesizabil. Societatea civilă trebuie să înveţe să se apere de „intoxicarea" prin istorie. Educaţia civică presupune nu numai tradiţionala valorizare de tip eroic a faptelor istoriei naţionale, ale cărei virtuţi identitare nu le contestăm; ea presupune şi asumarea critică şi responsabilă a propriului

trecut, ca şi deprinderea „decodării" mesajului istoric care, ca orice mesaj, urmăreşte „ceva".
Cert este că românii se lasă uşor subjugaţi de istorie, mai bine zis de mitologiile construite pe istorie. Unei societăţi divizate îi corespund repere istorice divergente care, la rîndul lor, prin forţa proprie imaginarului, nu fac decît să adîncească disensiunile. Soluţia nu este de a uita istoria, ceea ce nu ar fi posibil, nici de dorit, ci de a o atenua şi de a modifica criteriile de selecţie. Marile decizii pe care trebuie să le ia astăzi societatea românească reprezintă o ruptură faţă de trecut, faţă de oricare trecut. Sfidarea modernităţii şi integrarea europeană nu mai pot fi raportate la o mitologie cu accente tradiţionaliste. Nota dominantă a imaginarului istoric românesc rămîne încă autohtonistă şi autoritară, în timp ce lumea spre care ne îndreptăm este structurată în jurul valorilor democratice şi europene. Rămîne de văzut în ce măsură blocajul mitologic va continua să afecteze procesul de integrare şi de modernizare (pe care deja 1-a întîrziat) şi, invers, maniera în care acest proces va conduce în cele din urmă la o reelaborare, mai mult sau mai puţin radicală, a mitologiei naţionale.

încheiere

Iată-ne la capătul acestei tentative de decriptare a cîtorva structuri mitice puternic imprimate în cultura românească modernă. Nu ne propunem identificarea unor soluţii alternative, susceptibile de a fi mai „adevărate" decît cele luate în discuţie. Chiar dacă, uneori, puşi în faţa unor fabulaţii sau deformări extreme, am simţit nevoia precizării propriului punct de vedere, esenţa argumentaţiei propuse priveşte nu Istoria, ci discursul istoric si inevitabila sa încărcătură ideologică şi mitologică. Chiar un tip de discurs complet altul ne-ar fi invitat la o abordare similară. Istoria nu se poate desprinde nici de structurile constrîngătoare ale imaginarului, nici de imperativele, la fel de constrîngătoare, ale prezentului. Din perspectiva proiectului nostru, ea a fost folosită ca sursă pentru prezent, sursă deghizată (sub • veşmîntul unor adevăruri obiective), dar nu mai puţin > elocventă.
Problema actuală a societăţii româneşti nu stă în faptul

în sine al implicării în jocul imaginarului istoric. Figurile acestuia, adaptate climatului local, sînt departe de a fi inedite. Nu există societate lipsită de mituri fondatoare*, de eroi, de simboluri de unitate. Problema este că maniera în care se încheagă la noi, astăzi, structurile imaginarului istoric reflectă o puternică „defazare" faţă de cultura şi mentalitatea vest-europeană. Comunismul a preluat şi exacer-

Notă: Referirile politice ale textului nostru privesc, evident, situaţia dinaintea alegerilor din noiembrie 1996.

bat o mitologie de secol XIX pe care ne-a lăsat-o moştenire.

Opinia publică nu cunoaşte altceva decît „vulgata" acceptată a istoriei (dacă o cunoaşte şi pe aceasta). Dar jchiar în mediul profesionist desprinderea de vechile clişee se petrece anevoios. Discursul oficial nu face decît să complice lucrurile, în măsura în care se simte servit de interpretarea naţionalistă, unanimistă şi autoritară a faptelor trecutului. Ni se pare elocventă primirea rezervată volumului *Mituri istorice româneşti* (apărut sub direcţia noastră în 1995), atacat virulent pentru simplul motiv că propunea o interpretare critică a discursului istoric în locul nesfîrşitei şi mereu egalei cu ea însăşi litanii „patriotice". Pe postul naţional de televiziune, un istoric vigilent nu a pierdut prilejul de a denunţa „complotul masonic", în timp ce un sociolog autohtonist lansa oamenilor de ştiinţă insolita chemare de a se alinia intuiţiei populare socotită infailibilă, iar un militar nu ezita să îmbogăţească paleta şi aşa largă a democraţiei noastre originale cu presupusa misiune pe care ar avea-o armata de a apăra, în timp de pace, valorile istoriei naţionale. Diverşi critici au mers pînă la a pune şi întrebarea (bine deprinsă în anii comunismului) „Cui serveşte un asemenea demers?", subînţelegîndu-se că ar servi „celorlalţi" (unguri, CIA, KGB, masoni etc). Cui serveşte — în afara faptului, nu chiar neînsemnat, că serveşte adevărului şi exigenţelor unei profesiuni — o spunem fără ezitare: serveşte României. Discursurile patriotarde sînt cel mult pentru „uz intern", în cazul că se mai speră ca prin ele să se acopere starea jalnică în care se află societatea românească.

Ele nu servesc însă deloc în afară, dimpotrivă. Este exact tipul de discurs care astăzi discreditează. în istorie, ca în oricare alt domeniu, trebuie să ai ceva de oferit timpului tău şi să vorbeşti aceeaşi limbă cu interlocutorii. Dacă nu, ieşi din discuţie, oricît de patriotice ţi-ar fi intenţiile. Astăzi, patriotismul în istoriografie înseamnă să ne reclădim o şcoală naţională de nivel european, cum am avut în prima parte a secolului. Nu o versiune ameliorată şi amplificată a faptelor trecutului ne va promova în lume, ci propria

noastră calitate de istorici, de oameni capabili de a discuta inteligent probleme care se discută *astăzi.*

Este clar că Europa în care vrem să ne integrăm nu se construieşte pe naţionalism şi autohtonism, ci pe depăşirea acestor stări de spirit. Naţionalismul şi-a avut partea lui constructivă, cerută de o anume fază a evoluţiei istorice. Prin virtuţile lui s-au coagulat naţiunile moderne, statele naţionale. Dar acelaşi naţionalism — nu „altul" — a însîngerat Europa timp de două secole. Nu există un naţionalism bun şi altul rău, există naţionalism pur şi simplu, cu toate manifestările care decurg din premisele sale. Astăzi trebuie să alegem. „Le nationalisme c'est la guerre" — cuvintele rostite de Franţois Mitterrand la ieşirea sa din scena politică — definesc perfect răscrucea istorică unde ne aflăm. Iar ilustrarea simbolică a depăşirii unei istorii de confruntări ne-o oferă imaginea preşedintelui Mitterrand şi a cancelarului Kohl, mînă în mină pe cîmpul de bătălie de la Verdun. E punctul de plecare al unei noi mitologii, în orice caz o răsturnare completă a celei vechi; un „loc al memoriei", învestit cu o puternică semnificaţie conflictuală, devine simbol al regăsirii în interiorul aceluiaşi spaţiu de civilizaţie.

Dacă naţionalismul înseamnă asumarea unor inextricabile conflicte, autohtonismul, variantă privilegiată a naţionalismului în perimetrul românesc, duce într-o direcţie nu mai puţin îngrijorătoare. Naţionalismul implică afirmarea primatului asupra celorlalţi. Autohtonismul ajunge aproape să-i ignore, cufundîndu-se într-o lume proprie, ieşită practic din istorie.

Nici confruntarea, nici izolaţionismul nu sînt soluţii acceptabile. O ştim prea bine, dar pare-se că istoria ne trage înapoi. Nu istoria reală, ci istoria pe care ne-o imaginăm. Istoria aceasta cu români altfel decît ceilalţi şi supuşi persecuţiei celorlalţi, paradoxală combinaţie de superioritate iluzorie cu un obsedant complex de inferioritate, ilustrează o stare de spirit nepotrivită vremurilor de azi. Actualizarea insistentă a unui trecut glorificat şi abandonarea în mrejele lui perpetuează confruntarea în raport cu ceilalţi

;

şi imobilismul în raport cu noi înşine. Nu este cazul să ne ştergem din memorie cîmpurile de bătălie. Dar poate vom reuşi, aşa cum au reuşit francezii şi germanii, să desluşim în ele semnificaţii noi.

martie-octombrie 1996

BIBLIO' "ECA ŢEANÂ
JUC:
»9 * i'AViAN G0GA"
CLUJ

Bibliografie

Lucrarea de faţă se bazează pe o varietate de surse: istoriografice, politice, literare şi iconografice, ca şi pe contribuţii privind diversele laturi ale problemei; toate acestea sînt menţionate în text şi în notele respective. Nu revenim asupra lor, mărginindu-ne să consemnăm aici lucrările cu caracter mai general, şi doar pe acelea folosite efectiv în argumentaţia noastră.

In mare măsură, premisele teoretice ne aparţin. Ele sînt sintetizate într-o *Introduction ă l'histoire de l'imaginaire,* care urmează a fi publicată. Cartea lui Hayden White *Metahistory* (The Johns Hopkins University Press, 1973) are marele merit de a demola mitul obiectivităţii istoriei. Conexiunile dintre istorie şi ideologie sînt analizate, cu privire la cazul francez, dar cu implicaţii conceptuale şi metodologice mai largi, de Christian Amalvi: *Les Heros de l'Histoire de France. Recherche iconographiaue sur le pantheon scolaire de la troi-*

sieme Republique, Phot'ceil, Paris, 1979, şi *De l'art et la maniere d'accommoder les heros de l'histoire de France. Essais de mythologie naţionale,* Albin Mieriei, Paris, 1988.
în problematica miturilor fondatoare şi a originilor în genere, lucrarea lui Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului* (Editura Univers, Bucureşti, 1978), oferă cîteva repere esenţiale. Pentru societăţile tradiţionale, este indispensabil volumul apărut sub direcţia lui Marcel Detienne: *Traces defondation,* Peeters, Louvain-Paris, 1990.0 remarcabilă analiză a unui set de mituri fondatoare moderne, la Elise Marienstras, *Les Mythes fondateurs de la nation americaine,* Maspero, Paris, 1976.
Pentru imaginarul naţiunii o referinţă necesară este eseul lui Dominique Schnapper, *La communaute des citoyens. Sur l'idee moderne de nation,* Gallimard, Paris, 1994.
363
Privitor la miturile politice, indisociabil ataşate celor istorice, sînt de menţionat două lucrări fundamentale: Andre Reszler, *Mythes politiques modernes,* Presses Universitaires de France, Paris, 1981, şi Raoul Girardet, *Mythes et Mythologies politiques,* Seuil, Paris, 1986 (nouă ediţie, 1990).
Etape pregătitoare ale prezentei lucrări sînt cele trei volume editate, sub direcţia noastră şi sub egida Centrului de istorie a imaginarului al Facultăţii de Istorie din Universitatea Bucureşti: *Mituri istorice româneşti,* Editura Universităţii Bucureşti, 1995, şi *Miturile comunismului românesc, 2* volume, Editura Universităţii Bucureşti, 1995-1997.
Orice reconstituire sau analiză istoriografică nu poate face abstracţie de contribuţiile fundamentale ale lui Alexandru Zub, remarcabile printr-o documentare ieşită din comun şi prin echilibrul interpretărilor. Menţionăm dintre acestea: *Mihail Kogălniceanu istoric,* Editura Junimea, Iaşi, 1974; *Vasile Pârvan: efigia cărturarului,* Editura Junimea, Iaşi, 1974; *Junimea: implicaţii istoriografice,* Editura Junimea, Iaşi, 1976; *A scrie şi a face istorie,* Editura Junimea, Iaşi, 1981; *De la istoria critică la criticism,* Editura Academiei, Bucureşti, 1985, *Istorie şi istorici în România interbelică,* Editura Junimea, Iaşi, 1989.
Pentru istoriografia perioadei comuniste, încă insufi-

cient cercetată, lucrarea de referinţă rămîne cea a lui Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români, 1944—1977* (ediţie îngrijită de Radu Popa), Editura Humanitas, Bucureşti, 1991. O analiză pertinentă a pulsaţiilor mitice româneşti din aceeaşi perioadă, la Katherine Verdery, *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.

O tentativă de sinteză (pînă la 1944), la Lucian Boia: *Evoluţia istoriografiei române.* Tipografia Universităţii Bucureşti, 1976. Am preluat din această lucrare o serie de date, idei şi caracterizări. In unele privinţe însă, interpretările noastre au evoluat considerabil, deosebirea dintre cele două texte datorîndu-se în plus şi factorilor perturbatori prezenţi la 1976, conştiinţa unor limite de nedepăşit (autocenzura) şi cenzura propriu-zisă, numită pe atunci „direcţia presei",

care a impus o lungă suită de modificări în textul iniţial (printre acestea: amplificarea capitolului privitor la istoriografia marxistă; „disocierea" de teoria admigraţiei a lui Onciul; eliminarea argumentaţiei lui C. Giurescu privitoare la capitulaţii...).

Cu privire la originile mitului dacic, poate fi consultată lucrarea Ovidiei Babu-Buznea, *Dacii în conştiinţa romanticilor noştri. Schiţă la o istorie a dacismului,* Editura Minerva, Bucureşti, 1979 (demonstraţie într-o oarecare măsură „contaminată" ea însăşi de dacismul ambiant).

Sorin Antohi, în *Civitas imaginalis,* Editura Litera, Bucureşti, 1994, propune o interesantă incursiune în diversele compartimente ale imaginarului social şi ale construcţiilor utopice româneşti din ultimele două secole.

Lucrarea esenţială despre ideologia românească la începutul epocii moderne (inclusiv aspectele privitoare la conştiinţa istorică) îi aparţine lui Vlad Georgescu: *Ideile politice şi iluminismul în Principatele române, 1750-1831,* Editura Academiei, Bucureşti, 1972, completată de anexele documentare *Memoires et projets de reforme dans Ies princivautes roumaines, 1769-1830,* Bucureşti, 1970, şi *1831-1848,* Bucureşti, 1972.

Cu privire la succesiunea şi interferenţa ideologiilor, vă-

zute îndeosebi din perspectiva fenomenului literar, dar inserate într-un cadru cultural mai amplu, sînt notabile şi mereu utile cercetările minuţioase ale lui Zigu Ornea. Ne mărginim să citǎm, dintre contribuţiile mai vechi, *Sămănătorismul,* Editura Minerva, Bucureşti, 1970, iar dintre cele recente, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească,* Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1995.

Pentru o prezentare sintetică, clară şi echilibrată a diverselor ideologii şi modele de dezvoltare, trimitem la Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866,* Clarendon Press, Oxford, 1996, şi *Rumania 1866-1947,* Clarendon Press, Oxford, 1994; cea de a doua şi în versiune românească: *România 1866-1947,* trad. de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.

365

In sfîrşit, o trecere în revistă — preluată în prezenta lucrare — a modelelor invocate în procesul modernizării societăţii româneşti, la Lucian Boia, „Les Roumains et les Autres. La quete des modeles dans la societe roumaine des XIX^{ăme} et XX*^{me} siecles", în *L'Etat des lieux en sciences sociales,* Institut Franţais de Bucarest (textes reunis par Alexandru Duţu et Norbert Dodille), L'Harmattan, Paris, 1993, pp. 39-^8.

Indice de nume de persoane

Aaron, Florian 63
Alecsandri, Vasile 141, 288
Alexandru I, ţar al Rusiei 239
Alexandru cel Bun, domn al Moldovei 287, 304, 317, 332
Alexandru Lăpuşneanu, domn al Moldovei 228
Almaş, Dumitru 334
Aman, Theodor 290
Ana de Austria, regină a Franţei 288
Andreescu, Ştefan 210,211
Andrei, Petre 117
Andrei, sfîntul 20
Anghel, Paul 123
Anonymus 188
Antipa, Grigore 301, 309

Antonescu, Ion 28,29,118,119, 258, 260, 261, 270, 317, 336, 339-341, 344
Antonescu, Teohari 147
Apolodor din Damasc 144, 317
Arbure, personaj fictiv 74, 75
Argetoianu, Constantin 242,312, 314-316
Armând, Louis 157
Asachi, Gheorghe 74, 75, 288
Asan, întemeietor al „regatului româno-bulgar" 173
August, împărat roman 76,133, 135
Aurelian, împărat roman 75
Averescu, Alexandru 315, 316, 343
Azarie 295
Baiazid, sultan 38,289
Balzac, Honore de 349
Barbu Daniel 15,16
Basarab I, domn al Ţării Româneşti 128, 286,332,333
Basarabi, familie domnitoare 188
Basta, George 268
Bâthory, Sigismund, principe al Transilvaniei 268
Bădescu, Ilie 124
Bălcescu, Nicolae 57, 64-70, 72 76-78, 92, 99, 134, 197, 201, 213, 237, 321-323, 325, 328, 329,331-335, 337
Bărbulescu-Dacu, Marin 150
Bărnuţiu, Simion 86,91,133,323
Bârzu, Ligia 185
Berciu, Dumitru 160
Bethlen, Gabriel, principe al Transilvaniei 196
Bianu, loan 128
Bibescu, Gheorghe, domn al Ţării Româneşti 64
Bismarck, Otto von 86
Blaga, Lucian 151,221-224

Bloch, Marc 169
Bodea, Cornelia 213
Bogdan I, domn al Moldovei
129, 175, 207, 286, 332, 333
Bogdan Dragoş 74
Bogdan, loan 83,88,98,101,106,
163-165, 167, 283, 285, 295,
297,298
Bojincă, Damaschin 63
Bolintineanu, Dimitrie 286,289,
290,298,330
367
Bolliac, Cezar 139
Borgia, Cezar 297
Borilă, Petre 259
Boulanger, Georges 316
Boutmy, Emile 218
Brancovici, Sava 111
Bratu, Traian 117
Brătescu-Voineşti, Ioan Alexan-
dru 150
Brătianu, Gheorghe I. 99, 101,
105, 109, 115, 179, 206, 207,
283
Brătianu, Ion C. 90, 137, 234,
241, 242, 307, 308, 318, 323,
342
Brătianu, Ion I. C. (Ionel) 70,
71, 72,307-309,318
Brătianu, familia 72,105,307-309,
317, 318,341
Brîncoveanu, Constantin, domn
al Ţării Româneşti 128, 209,
287, 304, 318, 330, 332, 345
Brucan, Silviu 259
Brutus, personaj fictiv 128
Buckingham, George Villiers,
duce de 288
Bucur Ciobanul 319
Budai-Deleanu, Ioan 131
Burebista, rege al Daciei 120,
127, 154, 161,189, 271, 277,
328, 330-332, 338, 352, 354

Bush, George 265
Buteanu, Ioan 214,318
Camus, Renaud 280
Cantacuzino, Constantin 58,130
Cantacuzino, Ion 242
Cantacuzino, Serban, domn al Ţării Româneşti 128
Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei 130,304,318,322, 328, 330, 332
Caragiale, Ion Luca 51,227,228, 246
Cardaş, Gheorghe 304
Carmen Sylva, vezi Elisabeta
Carol I, rege al României 28,29, 90, 144, 145, 149, 244, 282, 287, 299-307, 310, 311, 317, 318, 324, 325, 335, 342, 343
Carol al II-lea, rege al României 99, 119, 304-307, 308, 311, 313,316,318
Carp, Petre P. 83, 246, 294, 309
Carrere, Emmanuel 280
Cassiodorus 159
Catargiu, Barbu 68,69, 72
Catargiu, Lascăr 323
Cazimir, Ştefan 50
Călinescu, George 223,259
Câmpeanu, Pavel 216
Ceauşescu, Elena 121,310
Ceauşescu, Ilie 125,158
Ceauşescu, Nicolae 14, 28, 29, 31, 33, 35, 52, 113, 117, 119-122, 125, 126, 158, 160, 168, 182, 189,193, 225, 236, 244, 251, 253, 256, 263, 266, 275, 277, 279, 280, 328-338, 340,343,352-354,356
Cernătescu, Petre 80, 83
Cernîşevski, Nikolai Gavrilovici 328
Chalcocondylas 296
Chesarie de Rîmnic 128

Chiajna, doamna 288,310
Chivu, Stoica 325
Churchill, Winston 264, 265, 340
Cihac, Alexandru 89, 162, 163
Cioran, Emil 271
Clanău, Petru, personaj fictiv 74, 75
Clara, doamna 288, 310
368
Cloşca 304, 318, 319, 322, 331-334,
Codreanu, Corneliu Zelea („Căpitanul") 316,320
Constantin cel Mare, împărat roman, 128
Constantinescu, Emil 34, 335
Constantinescu, Miron 114
Constantinescu, Mitiţă 117
Constantinescu-Iaşi, Petre 109
Copoiu, Nicolae 121
Coposu, Corneliu 341
Coruţ, Pavel 353
Costin, Miron 61, 63, 130, 211
Coşbuc, George 289,330
Cotruş, Aron 313
Crainic, Nichifor 95, 222, 223
Creangă, Ion 124,227
Cristescu, Gheorghe 315
Crişan 304, 318, 322, 331, 334
Crişan, Ion Horaţiu 159,160,330
Cuza, Alexandru Ioan, domnitor al Principatelor Unite 28, 29,82,90,127,283,287,299, 301, 304, 309, 310, 318, 328, 331-334, 337,338,342
Cuza, Elena 310
Daicoviciu, Constantin 114,167, 183,184,187
Dante Alighieri 349
Davila, Alexandru 288
Decebal, rege al Daciei 69,135, 141, 143, 144, 146,154, 161,

286, 299, 304, 319, 330-332
Delavrancea, Barbu Ştefănescu 246,290
Densuşianu, Nicolae 147-149, 156,157,353
Densuşianu, Ovid 178
Despina, doamna 317
Despot Vodă, domn al Moldovei 287,288
Dionisie Eclesiarhul 50, 239
Dobrescu, Dem. 117
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 109, 325
Doja, Gheorghe 322, 331
Dracula, personaj fictiv 279,280, 297
Dragomir, Silviu 99
Dragoş, domn al Moldovei 74, 129^ 175, 207,286,304
Dragoş, Ioan 214
Drăgan, Iosif Constantin 160, 161, 259, 268
Drăghicescu, Dumitru 218,221, 237,239, 241
Dreyfus, Alfred 33,259
Dromihete, rege get 161, 289, 330-332
Duca, I. G. 307-309
Dumitrescu, Gheorghe 321
Duruy, Victor 88
Elena, fiica lui Ştefan cel Mare 322
Eliade, Mircea 149,152
Eliade, Pompiliu 242
Elisabeta (Carmen Sylva), regină a României 302,310,318, 326
Eminescu, Mihai 10,11, 60, 61, 91,92,140,221,227,231,246, 287,289, 298,319,320
Ene, Constantin 334
Engel, Johann Christian 63, 73, 298

Engels, Friedrich 322, 326,331,
349
Eutropius 85,134,138
Evdochia din Kiev 322
Fadeev, Aleksandr 328
Febvre, Lucien 44
Felmer, Martin 54
369
Ferdinand I, rege al României
28, 303-307, 309, 311, 312,
314,317,318,342,343
Filip al II-lea, rege al Macedo-
niei 198
Filip Arabul, împărat roman 267
Filipescu, Grigore 117
Foriş, Ştefan 325
Fotino, Dionisie 132
Fouille, Alfred 218
Francisc Răkoczi al II-lea, prin-
cipe al Transilvaniei 332
Francus, personaj fictiv 129
Frederic cel Mare, rege al Pru-
siei 113
Frederic de Zollern 300
Freud, Sigmund 10
Frimu, I. C. 325
Frontinus, Sextus Iulius 331
Galaction, Gala 302
Garibaldi, Giuseppe 87
Gelu, voievod transilvănean
188,332,333
Georgescu, Teohari 259,261,324
Gheorghe, vlădica 293
Gheorghiu, Ştefan 325
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 261,
263, 321, 322, 324, 325-338,
356
Gherman, Sabin 20
Ghica, Grigore (al IV-lea), domn
al Moldovei 74
Ghica, Grigore (al ITI-lea), domn
al Moldovei 287
Ghica, Ion 244

Girardet, Raoul 355
Giurescu, Constantin 121
Giurescu, Constantin C. 99,101,
102, 103,104, 105, 114, 146,
165, 181, 202, 293, 296, 298
Giurescu, Dinu C. 114
Glad, voievod transilvănean
188, 332,333
Goethe, Johann Wolfgang von
86,124
Goga, Octavian 267
Goldiş, Vasile 335
Gorbaciov, Mihail 251,265
Grigorescu, Eremia 315
Groza, Petru 336
Guizot, Franţois 47
Guşti, Dimitrie 97
Hasdeu, Bogdan Petriceicu 81,
82, 85, 87, 88, 91, 97, 133,
138, 140, 141, 147, 148, 152,
160, 162,163, 174,188, 189,
267, 268,288, 294
Havel, Vaclav 15
Heliade Rădulescu, Ion 67, 68,
74-76,288
Herder, Johann Gottfried 53,
199, 217
Herodot 104,127,151
Herzen, Aleksandr Ivanovici
328
Hitler,Adolf260,340,351
Hodoş, Nerva 128
Hohenzollern-Sigmaringen,
dinastia 300,307
Homer 124
Horea, 86,107,123,124,304,318,
319, 320, 322, 329, 331-334
Horthy, Miklos 281
Huru, personaj fictiv 74,75,188
Iancu, Avram 304,318,319,323,
329,332-334, 341
Iancu de Hunedoara, voievod
al Transilvaniei 25,204,314,

317, 332
Ibrăileanu, Garabet 227
Ieremia Movilă, domn al Moldovei 203, 268

Iliescu, Ion 18, 34, 262
Ioan Vodă cel Cumplit, domn al Moldovei 81, 268, 286, 293-297, 299, 321
Ionescu, Nae 95, 222,232
Ionescu, Nicolae 80
Ionescu-Nica, G. 153
loniţă, rege al bulgarilor şi românilor 173
Iordan, lorgu 190
Iordanes 159,179
lorga, Nicolae 28, 83, 93, 99, 100-103, 105, 116, 117, 143, 164, 165,180, 181, 188, 202, 208, 238, 247, 248, 267, 292
Iorgulescu, Mircea 6
Ipătescu, Ana 310, 323, 326
Ipsilanti, Alexandru, domn al Ţării Româneşti 128
Istrati, Constantin I. 148, 149
Isus Cristos 169,320
Iulian Apostatul, împărat roman 85
Iunian, Grigore 117
Ivan al III-lea, cneaz al Moscovei 322, 328
Ivan cel Groaznic, ţar al Rusiei 284
Jullian, Camille 152
' Kiseleff, Pavel 239
Kogălniceanu, Mihail 63,64,*77*, 78,84,90,134-136,173,198, 231,246, 318,332,333
Kohl, Helmut 360
Kosmodemianskaia, Zoia 328
Lahovari, Ion 242
Lapedatu, Alexandru 99
Laurian, August Treboniu 72,

73,85,163,173, 268
Lavater, Johann Kaspar 297 1
Lazarus, Moritz 217
Lazăr, Gheorghe 288, 318
Lenin, Vladimir Ilici 327, 331, 336
Licurg 68
Lisimah, rege al Traciei 289
Lovinescu, Eugen 51,56,80,96, 116, 227,259
Luca, Vasile 259,261, 324
Luca Arbure 292
Ludovic al XHl-lea, rege al Franţei 288
Lupaş, Ioan 99,204, 205
Lupescu, Elena 310
Machia velli, Niccolo 123
Madgearu, Virgil 97,117
Magheru, Gheorghe 323
Mahomed al II-lea, sultan 203
Maior, Petru 85, 131, 137, 231
Maiorescu, Titu 55, 59, 80, 83, 85-92, 96, 98, 123, 133, 137, 227,244
Maniu, Iuliu 335, 336, 341, 342
Manning, Olivia 278, 279
Mao Tze-dun 284
Marconi, Guglielmo 122
Marin, Vasile 319
Măria, regină a României 28, 311-314,318,343
Marx, Karl 283, 284, 331, 349, (' 352
Massim, Ioan 85,133
Matei Basarab, domn al Ţării Româneşti 128, 162, 203, 212,287, 304,317
Matei Corvin, rege al Ungariei 25,34
Maurer, Ion Gheorghe 114
Mărăcineanu, Valter 334
Menumorut, voievod transilvănean 188, 332

371
Mestrovic, Ivan 262,305
Michelet, Jules 78
Micu, Samuil 62,133
Mihai Viteazul, domn al Ţării Româneşti 26-28,32-35,38, 40,41,46,61-67,88,93,102, 104,107,123,197,198,201, 203, 204, 206-208, 210-212, 217, 242, 243, 258, 266, 268, 283, 286, 289-291, 299, 300, 302-304, 310, 314, 317, 321, 330-332,334, 345
Mihai I, rege al României 28, 307, 318, 339-341, 348, 355
Mihalache, Ion 97
Mihnea Vodă cel Rău, domn al Ţării Româneşti 288
Miloşevici, Slobodan 16
Mincu, Ion 92
Mitu, Sorin 33,36,38
Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Româneşti 33, 38, 65, 69, 121, 192, 211, 272, 286, 289, 290 300, 304, 317, 330-332
Mitterrand, Franţois 360
Moliere, Jean-Baptiste Poquelin 60
Morand, Paul 278
Moţa, Ion 319
Mussolini, Benito 192, 340
Muşat, Mircea 332
Napoleon I, împărat al francezilor 46,239
Napoleon al III-lea, împărat al francezilor 241
Năstase, Ilie 233
Neagoe Basarab, domn al Ţării Româneşti 123, 287, 317, 330, 332
Negru Vodă, întemeietor legendar al Ţării Româneşti 68, 76,88,127,128,129,175,**189;**

207,286,304,306
Negruzzi, Costache 288
Nestor, Ion 184
Nicolaescu, Sergiu 33
Niculescu, Alexandru 24
Nistor, Ioan 99
Noica, Constantin 224
Numa Pompilius, rege legendar al Romei 68
Odobescu, Alexandru 140,144, 147, 288
Onciul, Dimitrie 83, 90, 97, 98, 101, 106, 142, 144, 176-179, 188, 201, 204, 207, 282, 295, 301
Oţetea, Andrei 114,329
Ovidiu (Publius Ovidius Naso) 60
Panaitescu, Petre P. 99,101,102, 105-107, 109, 153, 165, 166, 179, 234,343
Panu, George 60, 87, 88, 98, 162
Papu, Edgar 122,123
Pascu, Ştefan 114
Patapievici, H.-R. 226
Pauker, Ana 249, 261, 310, 324
Pătraşcu cel Bun, domn al Ţării Româneşti 102
Pătrăşcanu, Lucreţiu 109, 324, 336
Pătroiu, Ion 332
Pârvan, Vasile 100, 101, 145, 146,148,180, 208
Petrescu, Camil 323
Petrescu Cezar 306, 307
Petrescu, Costin 144
Petru cel Mare, ţar al **Rusiei** 284, 322, 328

Petru, întemeietor al „regatului româno-bulgar" 173
Petru Aron, domn al Moldovei

187
Petru Rareş, domn al Moldovei 210,283,286
Petru Şchiopul, domn al Moldovei 293
Philippide, Alexandru 75,178, 190
Philippide, Dimitrie 54,132
Piliuţă, Constantin 332
Pintiiie, Ilie 326
Pitagora 151
Pogor, Vasile 60,221
Pop, Ioan-Aurel 24,25
Popescu, Radu 62
Popov, Aleksandr 122
Portocală, Nicolae 149,150
Poseidonius 23
Preda, Marin 14
Procopius din Cezareea 179
Puşcariu, Sextil 178,179
Racine, Jean 60
Radu Negru, vezi Negru Vodă
Radu I, domn al Ţării Româneşti 99
Ranke, Leopold von 84
Rădulescu-Motru, Constantin 92
Răutu, Leonte 259
Răzvan, domn al Moldovei 288
Richelieu, Armând Jean du Plessis, cardinal de 288
Rîmniceanu, Naum 132
Roaită, Vasile 325,326,336,337
Robespierre, Maximilien 284
Roesler (sau Rosler), Robert 79, 174-176,178,186
Roland Borşa, voievod al Transilvaniei 332, 333
Roller, Mihail - 109, 110, 154, 166,208, 259,328
Roman, Petre 355
Roosevelt, Franklin Delano 264, 340

Rosetti-Roznovanu, Iordache 60
Rousseau, Jean-Jacques 53
Rudolf al II-lea, împărat german 61,208
Russo, Alecu 69,70,84,135,136
Russu, Ion 1.160
Sadoveanu, Mihail 249
Samuil, ţar al Bulgariei 173
Saturn, suveran mitic 148,149
Scalfaro, Oscar Luigi 161
Scorilo, presupus rege dac 331
Scriban, Romulus 268
Scurtu, Ioan 38
Shakespeare, William 124,297, 349
" Simion, Eugen 8
Sion, familia 75
Sion, Constantin 75
Sîrbu, Filimon 326
Sîrbu, Ioan 202
Sofronie din Cioara 112
Soljeniţîn, Aleksandr 15
Solon 68
Sorbul, Mihail 296
Spartacus 284,322
Stalin, Iosif Vissarionovici 52, 112, 208, 264, 284, 326, 340
Steinthal, Heymann 217
Stoker, Bram 297
Strabo 23,277
Stratford Canning 59
Sturdza, Grigore 75
Sulzer, Franz Joseph 73
Şincai, Gheorghe 62,63,73,85, 134,173,197, 298
Şonţu, Gheorghe 334

Ştefan al II-lea, domn al Moldovei 317
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei 28, 41, 66, 72, 74, 88, 93, 104, 107, 111, 135, 203, 204, 209, 211, 283, 286, 287,

289-293, 299, 300, 302-304,
317, 319-322, 328, 330-332,
345
Ştefănescu, Alex. 10
Ştefăniţă, domn al Moldovei
292
Tagliavini, Carlo 190
Tăutu, Ioniţă 59
Teodoroiu, Ecaterina 310
Tito, Iosip Broz 263
Titulescu, Nicolae 28, 337, 342
Tocilescu, Grigore 140,141,208,
298
Tocqueville, Alexis de 94
Traian, împărat roman 69, 90,
107, 128, 129, 141, 143-145,
149, 158, 161, 283, 285, 286,
299, 300, 303, 317, 319, 325
Ţuţea, Petre 320
Unamuno, Miguel de 152
Uran, suveran mitic 148, 149
Ureche, Grigore 130,195,292-293
Urechia, Vasile Alexandrescu
81,86
Vasile Lupu, domn al Moldo-
vei 162, 203, 212, 287, 304,
317, 333
Vasile, Radu 17
Văcărescu, Ienăchiţă 86,132
Verdery, Katherine 124
Vidra, personaj literar 288
Villehardouin, Geoffroi de *17*
Vizanti, Andrei 80
Vlad Dracul, domn al Ţării Ro-
mâneşti 317
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Ro-
mâneşti 28, 29, 34, 36, 269,
286, 290, 293, 296-299, 304,
317, 330-332, 344
Vladimirescu, Tudor 73, 287,
290, 318, 319, 328, 329, 332,
334
Vladislav I (Vlaicu Vodă), domn

al Ţării Româneşti 288
Volovici, Leon 259
Vulcănescu, Mircea 222,223
Vulpe, Alexandru 23
Wundt, Wilhelm 218
Xenopol, Alexandru D. 54, 82,
83, 142, 164, 174-177, 181,
186, 188, 199, 201, 203, 208,
292, 293,295, 298
Zalmoxis (Zamolxe) 151-153,
169,319,320,353
Zamfirescu, Dan 124, 225, 266,
272
Zeletin, Ştefan 51, 56, 96, 283

Cuprins ■ »*»**••.;«..

După trei ani *{Introducere la ediţia a Il-a)*..... 5
Introducere..... 43
I. Istorie, ideologie, **mitologie** 49
Prima intrare în Europa — Naţionalism şi modernizare — Un mit naţional: Mihai Viteazul — Proiecte diferite, istorii diferite — Glorificarea trecutului — De la romantism la şcoala critică — Paradigma junimistă: detaşarea de istorie — Reacţia autohtonistă — Imposibila obiectivi- [tate — Discursul comunist: faza antinaţională s — Discursul comunist: recuperarea trecutului — > Discursul comunist: exacerbarea naţionalistă
II. Originile 127
Cîteva principii — Vremea romanilor — Daci şi romani: o sinteză dificilă — Dacii îşi iau revanşa — Lupta de clasă în Dacia — Momentul dacic al comunismului — Slavii, o prezenţă oscilantă — Naţiunea: organism biologic sau comunitate socială?
III. Continuitatea **171**
Un paradox istoriografie: aria de formare a poporului român — La nord şi la sud de Dunăre. Un posibil compromis? — Consolidarea roma- ^ nităţii nord-dunărene — în anii comunismului: j imperative ideologice şi argumente arheologice l

— Statul românesc de-a lungul „mileniului întunecat" — Concluzii: arheologie, lingvistică şi politică
375
IV. Unitatea..... **195**
Ardeleni, munteni, moldoveni... sau români? — Rîurile şi Carpaţii — Unitatea istorică: reflux şi reelaborare —ţ Comunismul: mitul unităţii la j zenit —îîn căutarea sufletului românesc — O 1 sinteză fluidă
V. Românii şi **Ceilalţi** 230
„Cine-a îndrăgit străinii..." — Apărători ai Occidentului — Despărţirea de Est — Mitul francez — „Contra-mitul" german — Mitologie comunistă — Repere postrevoluţionare —îrTrei dosare sensibile: ţiganii, maghiarii, evreii — • Prieteni şi adversari: un joc istoric —*. Complot împotriva României — Tentaţia imperială — Competiţia drepturilor: naţiuni, frontiere, minorităţi — A patra putere mondială — „Ceilalţi" despre români"
VI. Principele ideal 282
Eroi şi salvatori — Constituirea panteonului naţional — Tăierea boierilor: dosarul Ioan Vodă — „Cum nu vii tu, Ţepeş doamne..." — Mitul dinastic — O a doua dinastie? — Mitologie feminină. Regina Măria — Salvatori interbelici — Mitologie legionară — De la Bălcescu la Gheorghiu-Dej — De la Burebista la Ceauşescu j
VII. După 1989 339
Ruptură sau continuitate? — întotdeauna uniţi? — Metodologia uitării — Libertatea de a spune orice — Un moment care trebuie depăşit: blocajul mitologic
încheiere 358
bibliografie..... 363
Indice de nume de persoane..... 367
376
-^

Redactor
HORIA GĂNESCU
Apărut 2000
BUCUREŞTI - ROMÂNIA
Tiparul executat sub comanda nr. 74
Compama Naţionaiă a Imprimeriilor
„CORESI" S.A. Bucureşti
ROMÂNIA

€H

Noi apariţii în seria Istorie

LUCIAN BOIA

Două secole de mitologie naţională

Naţiune, naţionalism, stat naţional: cuvinte atît de des pronunţate şi cu o puternică încărcătură simbolică şi emoţională. Dar ce înseamnă ele de fapt? Reflectă o realitate obiectivă sau sînt mai curînd expresia unei mitologii materializate? Definesc permanenţe sau doar o fază istorică recentă pe cale de a se încheia? Lucian Boia îşi propune să răspundă la aceste întrebări în spiritul propriului său sistem de interpretare: o istorie în care imaginarul conduce jocul. Prilej de meditaţie asupra ultimelor două secole, marcate de o adevărată religie a naţiunii, şi bilanţ - acum, cînd am intrat deja în anul 2000 - al unui dramatic şi fascinant sfîrşit de mileniu.

NEAGU DJUVARA

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri

Autor al unor erudite studii de istorie şi filozofia istoriei apărute în Franţa, premiat de Academia Franceză, profesorul Neagu Djuvara lasă la o parte de data aceasta tonul academic, pentru a povesti tinerilor - şi celor mai puţin tineri - istoria României.

379

Cartea e o privire sintetică şi originală asupra momentelor-cheie din trecutul nostru, fără tabuuri sau prejudecăţi, scoţînd la lumină întîmplări mai puţin cunoscute, ■dar revelatoare.

ARTHUR GOULD LEE

Elena, Regina Mamă a României
Viaţa reginei Elena, mama lui Mihai I al României, a fost o viaţă de Cenuşăreasă derulată invers. Descendentă a ţarinei Ecaterina cea Mare, a reginei Victoria şi a lui Iacob I al Angliei, nepoată de împăraţi şi fiică de regi, Elena părea sortită unei existenţe senine de suverană. A devenit, într-adevăr, regină, dar nu a domnit niciodată. Tatăl, soţul, fiul şi fratele ei au fost forţaţi, rînd pe rînd, să renunţe la coroană. A suportat umilinţe la care femeile nu sînt de obicei supuse, şi cu atît mai puţin reginele. Prieten al familiei regale exilate, Arthur Gould Lee, autorul biografiei regelui Mihai *(Coroana contra secera şi ciocanul,* Humanitas, 1998), a reconstituit povestea augustei Cenuşărese bazîndu-se pe propria ei mărturie.
ALEKSANDR SOLJENIŢÎN
Rusia sub avalanşă
Fidel rolului său de mărturisitor al relelor şi tarelor ruseşti, Soljeniţîn face bilanţul stării de criză globală în care a intrat ţara sa în ultimul deceniu al secolului şi reflectează la posibilităţile de salvare.
Sînt discutate consecinţele destrămării URSS, primii ani de democraţie, reformele inepte ale guvernanţilor, dezas-

trul economic al ţării, rolul oligarhiei financiar-industriale, corupţia, relaţiile Rusiei cu Occidentul şi Orientul, bolşevismul şi poporul rus, evoluţia caracterului rus de-a lungul istoriei, maladiile naţionalismului, rolul şi poziţia Bisericii Ortodoxe. Pagini compacte sînt consacrate războiului din Cecenia şi situaţiei precare a ruşilor rămaşi în republicile desprinse din Uniunea Sovietică. Opiniile şi soluţiile lui Soljeniţîn, această mare conştiinţă a epocii noastre, nu pot fi ignorate de nimeni - cu atît mai puţin de noi, cărora tarele postcomuniste ne sînt dureros de familiare.
JEFFREY T. RICHELSON
Un secol de spionaj
Serviciile de informaţii în secolul XX
Faţă de abundenţa de istorii jurnalistice ale spionajului mizînd pe senzaţional, cartea lui Richelson este o isto-

rie «rece», urmărind faptele în strînsă legătură cu politicul şi cu evoluţia raporturilor de forţe pe plan militar. Jeffrey T. Richelson, membru al Arhivelor Securităţii Naţionale (SUA) şi autor al mai multor cărţi despre spionaj, dezvăluie istoria secretă a marilor servicii - KGB, CIA, Mossad, DST, MI5 -, a comunicaţiilor codificate şi a «spargerii» codurilor în diverse alianţe militare din timpul războaielor mondiale şi al Războiului Rece. Cîteva dintre evenimentele politice şi militare ale ultimelor decenii apar într-o lumină nouă din perspectiva activităţii serviciilor de spionaj: criza cubaneză, războiul israeliano-arab de şase zile, primăvara de la Praga, războiul din Afganistan, războiul din Golf.
Cititorii interesaţi de istoria militară, de spionaj, de lumea politicii şi a afacerilor au, aşadar, la dispoziţie o carte de referinţă.
381

'B

**£rnmf-vfif-'(u&:*

TALON DE COMANDĂ *m Jl,:-<\o*

Carte Humanitas prin poştă «^ **•«<! o©

Citiţi pe verso despre avantajele utilizării serviciului nostru direct de distribuţie şi despre procedura de comandă.

Nr. crt.	Titlu, autor	Preţ (lei)	Nr. ex.
1	322 de vorbe memorabile PETRE ŢUŢEA	29 000	
2	Cleopatra BENOIST- MECH1N	39 000	
3	Cultură şi naţionalism în România Mare IRINA LIVEZEANU	69 000	
4	Două secole de ideologie naţională LUCIAN BOIA	34 000	
5	Ideologia naţionalistă şi „problema evreiască"... LEON VOLOVICI	44 000	
6	Introducere în filozofia istoriei RAYMOND ARON	84 000	
7	Istoria Gărzii de Fier (1919-1941) FRANCISCO VEIGA	64 000	

8	Legiunea „Arhanghelul Mihail" ARMIN HEINEN	170 000	
9	Mitologia ştiinţifică a comunismului LUCIAN BOIA	49 000	
10	Mitul longevităţii LUCIAN BOIA	45 000	
11	Nostalgia MIRCEA CĂRTĂRESCU		

CARTE HUMANITAS PRIN POŞTĂ *-A*

cu plata ramburs / la primirea coletului .«

Avantajele dumneavoastră: 10 % reducere din preţul de librărie, indiferent de cantitatea comandată • taxe poştale gratuite / suportate de Humanitas • materiale promoţionale la zi privind apariţiile noastre.

Cum comandaţi: Bifaţi pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Adăugaţi, dacă e cazul, alte titluri Humanitas • Indicaţi, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Ţineţi cont de faptul că lista de titluri disponibile şi preţurile înscrise în TALONUL DE COMANDĂ erau valabile la data trimiterii în tipografie a cărţii de faţă • Pentru informaţii la zi privind titlurile disponibile şi preţul lor, sunaţi la tel. 01/ 223 15 01.

Cum transmiteţi comenzile: prin poştă, telefon, fax, email sau Internet (căutaţi pe site-ul nostru bonul de comandă).

Editura Humanitas 1
Piaţa Presei Libere 1
79 734 Bucureşti — România
Tel.: 01/ 222 90 61, Fax: 01 /224 36 32
E-mail: cpp @ agora.humanitas.ro
Internet: www.humanitas.ro

Datele dumneavoastră

Nume _____
Adresă _____
Telefon, fax_____

Informaţii suplimentare (completaţi aceste rubrici pentru a fi inclus în baza noastră de date destinată unui viitor direct-mail)

Data naşterii _____ Profesia_____
Preferinţe de lectură / domenii de interes_____
Semnătura
Data